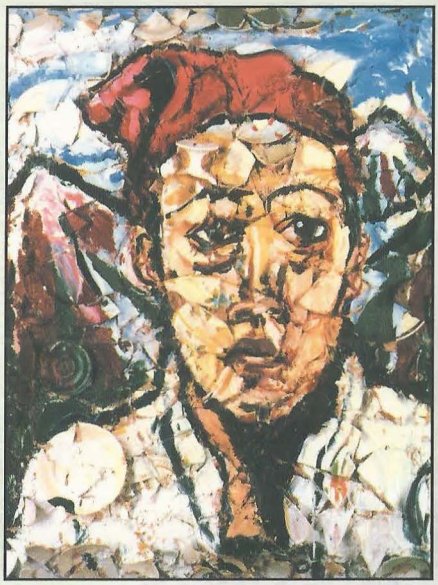
PSİKOLOJİYİ YERLİ YERİNE OTURTMAK

Graham Richards
Çevirenler:
Süleyman Topal-Ali Yılmaz



SAY

PSİKOLOJİYİ YERLİ YERİNE OTURTMAK • Graham Richards

SAY

PSİKOLOJİYİ YERLİ YERİNE OTURTMAK

Graham Richards

Psikoloji Tarihi profesörü. 1998'de kurulan Psikoloji Tarihi Merkezi'nin başkanı. Psikoloji Tarihi (ve diğer bazı konular) üzerine pek çok çalışma yayımladı. 1991-1994 yılları arasında British Psychology Society'nin (Britanya Psikoloji Derneği) Psikoloji bölümünün Tarih ve Felsefe başkanlığını yaptı ve 2001 yılında da B. P. S.'nin yüzüncü yıl faaliyetlerine Onur Başkanı olarak katıldı.

Britanya'da özel bir öneme sahip olan Psikoloji Tarihi/Tarihi Psikoloji alt disiplinini oluşturmaya çalıştı. Disiplinin ele aldığı konular, psikolojinin doğası, konumu, sosyo-kültürel önemi, rolleri; kadın, etnik azınlıklar, çocuklar gibi farklı konu gruplarını inceleme yöntemleriyle ilgili gerçekten önemli sorulardan oluşmaktadır.
Richards, Psikoloji Tarihi Merkezi'ni geliştirmeyi sürdürürken, 1890'lardan itibaren yürütülen Psikoloji ve Din arasındaki ilişkileri inceleyen büyük bir araştırma projesini de üstlenmeyi amaçlıyor.

Başlıca Eserleri:
Human Evolution: An Introduction for the Behavioral Scienses (1987),
On Psychological Language (1989),
Mental Machinery, Part 1: 1600-1850 (1992)

Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak

Eleştirel Tarih Perspektifi Açısından Bir Giriş

Graham Richards

İngilizce aslından çevirenler:
Süleyman Topal-Ali Yılmaz

SAY
İstanbul

Say Yayınları
Bilim Dizisi

Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak / Graham Richards

ISBN 975-468-255-0

Özgün adı: Putting Psychology in its Place

© 1996 Graham Richards

Yayın yönetmeni: Murat Batmankaya
Editör: Özgü Çelik
İngilizce aslından çevirenler: Süleyman Topal-Ali Yılmaz
Redaksiyon: Erdem Eskici
Düzelti: Necati Balbay
Grafik ve tasarım uygulama: Mahir Yeşil, Ayhan Kaya
Baskı: Engin Ofset, İstanbul

Ön kapak resmi: *Mele*, Julian Schanebel, 1987
Arka kapak resmi: *Uyku*, Salvador Dali, 1937

1. baskı: Say Yayınları, İstanbul 2003

07 06 05 04 03 5 4 3 2 1

© Say Yayınları
Ankara Cad. 54/12 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: 0 212 - 512 21 58 • Faks: 0 212 - 512 50 80
http://www.sayyayinlari.com
e-posta: sayyayinlari@superonline.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 54/4 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: 0 212 - 528 17 54 • Faks: 0 212 - 512 50 80
http://www.saydagitim.com
e-posta: saydagitim@turk.net

İÇİNDEKİLER

Giriş • 11
1. Psikoloji ve Tarih • 13
2. Psikolojiden Önce: 1600-1850 • 31
3. Psikolojinin Kuruluşu: Evrim ve Deney • 51
4. William James ve Amerikan Psikolojisi'nin Kuruluşu • 73
5. Davranışçılık •99
6. Gestalt Psikolojisi •121
7. Biliş Psikolojisi • 135
8. Psikoloji ve Deliliğin Anlamları • 155
9. Psikoloji ve Beyin • 181
10. Algıya Bakış • 197
11. Ölçmeyle İlgili Bazı Sorunlar •215
12. Sosyal Psikoloji • 235
13. Psikoloji ve Çocuk • 253
14. Hayvanların Psikolojide Kullanımı • 273
15. Psikoloji ve Cinsiyet • 291
16. Psikoloji ve 'Irk' • 317
17. Psikoloji ve Savaş • 343
Sonsöz • 353
Konu İndeksi • 361
Kişi İndeksi • 365

Eğer dünya, coşkun suların çılgın bendi,
Ya da zevk ve acı prizması yerine,
Tamamen siyah-beyaz olsaydı
Ve bütün haritalar dümdüz;
İşte o zaman emin olabilirdik
Nereye gitmek istediğimizden;
Daha basitçe söylemek gerekirse,
Sıkılırdık, ama şunu da bilirdik:
Hiçbir zaman kaba gerçeklikte
Tümüyle doğru bir yol yoktur.

Louis MacNeice

Sadece Maura'ya

GİRİŞ

Bu kitabın içeriği ve amacı kısa bir açıklamayı gerektiriyor. Çünkü kitabın eleştirel tarih perspektifi açısından genel bir giriş olması amaçlanıyor. Sanırım, böyle bir özet giriş, disiplinle ilgili herkes, özellikle de birinci sınıf veya lisans öğrencileri için gereklidir. Bu kitabı mevcut pek çok Psikoloji tarihinden ayıran özelliklerinden biri de düzenidir. Birincisi, Psikolojinin, XIX. yy. sonu ile XX. yy. Batı kültürlerinin kültürel ve entelektüel bir olgu olarak doğasını anlamak için tarihi kullanmayı amaçlıyor. İkincisi, bilim tarihçilerinin karşısına çıkan görev ve konuların kavramlaştırılma şeklini kökten değiştiren yakın geçmişin bilim tarihinin bazı düşünce ve yaklaşımlarıyla işbirliği yapmaya teşebbüs ediyor. Her iki bakımdan da, denilebilir ki 1980'lerin ortalarına kadar yayımlanan tarihlerden farklı bir yön izlemektedir (bkz. 1. Bölüm).

Böylesi nispeten kısa bir metinde, çekilen güçlük tarihsel verilerin anlamıyla ilgili olarak hem gerçek bilgi hem de geniş bir yorum verme ihtiyaçları arasında bir denge sağlamaktır. Ben de öyle yapmaya çalıştım.

Genel teorik konumumun özeti, 1989'da *On Psychological Language and the Physiomorphic Basis of Human Nature* (İnsanın Psikolojik Dili ve Fizyomorfik Temeli Üzerine) adıyla yayımlandı. Bunun bir kısmını artık daha farklı biçimde dile getirsem de, konumum temel olarak değişmedi. Fakat giderek 'refleksellik konusu'nun öneminin farkına vardım.

Bu kitap büyük ölçüde yıllarca verdiğim lisans derecesindeki Psikoloji derslerinin bir ürünüdür. Gösterilen yaklaşım zaman içinde gözle görülür biçimde gelişti. Daha geniş bilim tarihi alanındakilerle, kendilerine minnet borçluyum, 1980'lerde kurduğum kişisel bağların kitaba büyük faydası oldu. İngiliz Psikoloji Derneği'nin tarih ve felsefe oturumlarına (1991-94) başkanlık ederek geçirdiğim üç senenin ve Alan Costall, Clare Crellin, Jim Good, Sandie Lovie, Ullin Place, Carol Sherrard, John Soyland, Arthur Still, Elizabeth Valentine ve Norman Wetherick gibi sağlam ve güvenilir taraftarların entelektüel teşvikleri ve manevi desteklerinin sayısız bakımdan değeri ölçülemezdir. Ayrıca Psikoloji tarihi alanında Kurt Danziger, David Leary, Jill Morawski, Roger Smith ve Robert Wozniak'la yaptığım fikir alışverişleri birçok yönden bana yardımcı olmuştur. Tyne'daki Newcastle Üniversitesi'nin acınacak durumdaki felsefe bölümünden lisans danışmanlarım Mary ve Geoff Midgley, hem destek, hem de entelektüel uyum örneği oldular. Beni bu alanda eğitimci olmaya teşvik eden John Radford'un sürekli desteğine ve bana göre, akademik açıdan çarçabuk batan gemi haline gelmekteki mesleğimden erken emekliliğimi takip eden bu alandaki kariyerime devam edebilmeme yardımcı olan Marian Pitts (Staffordshire Üniversitesi), John Hodge (Leeds Üniversitesi) ve Keith Sumner'e (Guildhall Üniversitesi) özellikle teşekkür ederim. Fikirlerimi ifade edebilmemde yıllarca derslerime giren pek çok öğrencimin de katkısı olmuştur ve hepsine minnettarım. Bu kitabın hazırlık aşaması, Renaissance Trust'ın desteğiyle büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır.

Son olarak, her türlü övgüye, sevecen desteği hiç eksilmeyen Maura da ortaktır.

Bununla beraber kitapla ilgili (neredeyse) bütün kusurlar bana aittir.

1. PSİKOLOJİ VE TARİH

Psikolojiye yeni başlayan bir öğrencinin dikkatini çekecek ilk şey, büyük ihtimalle disiplinin çeşitliliği olacaktır. Psikolojinin alt disiplinleri Fizyolojik Psikoloji'den Sosyal Psikoloji'ye kadar uzanır ve deneyselden felsefi olana kadar birçok yaklaşımı içinde barındırır. Ayrıca farklı konulara, neredeyse anlamdaş gibi görünen "öğrenme" ve "bellek", "mantık yürütme" ve "zekâ" gibi başlıklar verilmesi de akıl karıştırıcıdır. Bunun yanı sıra disiplinin sınırları da rasyonel bir şekilde belirlenmiş değildir: Örneğin bal arılarının dansı Karşılaştırmalı Psikoloji'nin alanına girer; fakat insanların dansını içine alan hiçbir alt disiplin yoktur! Bu antropologların işidir – psikologlar ebeveynlik konusunda çalışırken, onlar akrabalık üzerine de araştırma yaparlar. Daha da rahatsız edici olanı bu çeşitliliğin disiplinin bütün amaç ve "projelerine" yayılmış olmasıdır. Psikologların üzerinde anlaşamadıkları konu, görevlerinin "davranışı tahmin ve kontrol etmek" olduğudur; birçoğu bunun tam aksine görevlerini, insanların kendilerini daha iyi anlayıp davranışlarının (önceden) tahmin ve kontrol edilmesi girişimlerine karşı çıkmasını sağlamak şeklinde görmektedir. Bu karmakarışık durumun nasıl ortaya çıktığı üzerinde yorumlar yapanlar ise Psikoloji tarihçileridir.

Bu tarihçiler sıra dışı bir konumdadırlar. Bilim tarihçilerinin çoğu kendilerini bilim tarihi denilen bir disipline ait gö-

rürler ve çalıştıkları disipline doğrudan bir katkılarının olduğu gibi bir iddiaları yoktur. Psikoloji tarihçilerinin çoğu ise kendilerini birer psikolog olarak da görürler. Günümüzde iki tarafa da el atmaya meyilli olmamıza rağmen geçmişte psikoloji tarihçilerinin bilim tarihçileri ile neredeyse hiç yakın ilişkileri olmamıştır. Psikoloji tarihçileri bu durumu benimsemişlerdir, çünkü çalışmalarının, yukarıda sözü edilen çeşitliliğe, disiplinin statüsüne ve konusuyla ilişkisine dair pek çok önemli kuramsal meseleye ışık tutarak disiplinin ilgilendiği konularla doğrudan bağlantıları olduğundan emindirler –bundan sonra disiplini belirten "Psikoloji" (ve "Psikolojik") kelimesi hariç, "psikoloji" için küçük "p" harfini kullanacağım.

Bu yüzden, Psikoloji tarihçileri kendilerini, psikolojinin kendini yansıtan yüzü ve disiplinin, bazen "metapsikoloji" denilen şeyi yapan iç müfettişleri gibi görürler. Öğrenciler genelde bu noktanın önemini anlamakta ya da bu nokta ile klinik, eğitim ya da endüstri psikoloğu olma arzularının bağlantısını kurmakta zorluk çekerler. Bu nedenle, bunun Psikolojiyi (disiplini) anlamak isteyen herkes için öğrenilmesi gerektiği ve psikolojiye (konu) ışık tuttuğu iddiasının doğruluğunu göstermek gerekiyor.

Oldukça yakın zamana kadar kendimize bu rolü biçmiş değildik. 1970'lere kadar Psikoloji tarihlerinin çoğu, çok değişik amaçlarla yazılmıştı. (Aslında Psikoloji tarihi resmi bir akademik kimlik kazandıktan hemen sonra 1880'ler ve 1890'larda ortaya çıkmaya başladı.) Bunun önemli bir sebebi, Psikolojinin, bilimsel yeterliliğini kanıtlamada, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde kendini baskı altında hissetmiş olmasıdır (bu kaygı artık eskisi kadar şiddetli değildir). O yüzden tarihle ilgilenen psikologlar Psikoloji tarihini bu yeterliliği geliştirmenin bir yolu olarak kullandılar. Hikâyelerinin

basit bir olaylar dizisi vardır: Psikolojinin bilimsel metotlara giderek artan bağlanışını ve böylece nelerin başarıldığını anlatıyorlar. Bu, değişmez bir şekilde "büyük adamlar" ve onların kuramları ya da yöntemsel yenilikleri üzerine yoğunlaştı. 1940'lardan önce, Birleşik Devletler'de bu çeşit tarihler yazılıyordu ve hedef kitleleri de üniversite öğrencileriydi. Bunlar daha büyük bir rol de üstlendiler. Psikolojinin bilimsel saygınlığını kanıtlanmanın yanı sıra öğrencilere, onların **Aristoteles** ve **Platon**'un doğrudan entelektüel mirasçıları olduklarını telkin ettiler. Alman psikolog **Ebbinghaus** tarafından söylenen ve günümüzde bir klişe haline gelen, "Psikolojinin kısa bir tarihi, fakat uzun bir geçmişi vardır." sözü sık sık kullanılır oldu. Bu olgudan önce geçmişe bakıldığında herhangi bir nedenle, bir şekilde Psikoloji hakkında bir şeyler yazmış olan biri "psikolog" olarak adlandırılıyordu. Antik Yunan'dan bu yana sorulan sorular aynı kaldığı halde cevaplama yöntemlerinin değiştiği iddia edildi. Bu sav, kulağa hoş gelmesine karşın ciddi bir incelemeyi içermez (bkz. 2. Bölüm). Eski Psikoloji tarihlerinin hepsi bu türden değildir: Bazıları insan doğası ile ilgili Batılı kavramların geçirdiği evrimi ele alır; diğerleri de daha özele inerek yazarın özel kuramsal okulunun, bu sürecin ne kadar doğru ve mantıksal bir ürünü olduğunu göstermeye çalışır.

Çağdaş Psikoloji tarihçilerinin çok azının, bu eski yaklaşımları kabul edilebilir görmesine karşın önceki çalışmaların tamamının reddedilmesi yanlış olurdu. Bunların çoğu örnek akademik çalışmalardır ve bazıları da hâlâ bu konuda çalışan tarihçiler için temel niteliktedir. Ayrıca bünyelerinde değerli ipuçlarını da barındırmaktadırlar. Biz biraz geriden de olsa 1960'lar boyunca bilim tarihinin ana akımında meydana gelen, fizik bilimleri ve tıbbı içine alan eski yaklaşımların reddine ilişkin değişimi vaktinden sonra yakalamıştık. Az çok

yerici nitelikteki çeşitli terimler bu bağlamda sık sık kullanıldı, sanırım bunları burada tespit etmek faydalı olacaktır. Bunlardan biri, tarihin zorunlu olarak ilerlediği iddiasını tanımlamak için kullanılan siyaset tarihi kökenli "Liberal"dir. ("ilerlemeci".ile çoğu zaman anlamdaştır). Bilim tarihinde bile bu basit planın, gerçek karmaşıklıkları adil bir şekilde çözemeyeceği ve başarısızlıkların da başarılar kadar ilginç ve aydınlatıcı olduğu artık kabul edilmektedir. XX. yy'ın sonlarına doğru içine girdiğimiz küresel çıkmaz, bilimi hâlâ ilerlemeci ve insanlığa faydalı görmemizi zorlaştırmaktadır. Bununla yakından ilişkili olarak da, kendini açıklayan kavramlar "kutlayıcı" ve "destansı"dır.

Sıklıkla kullanılan bir başka sözcük de, 1930'larda sosyolog **Robert Merton** tarafından tanıtılan "içselci" (internalist) kavramıdır. Destansı tarihin sınırları belirmeye başladıkça iki olası yolun takip edilebileceği hissedildi; ya sadece bir disiplinin araştırmalarının, kuramlarının ve kendine ait kavramlarının geliştirilmesi üzerine yoğunlaşılacak ya da bu disiplinin kaderinin ekonomik ve kültürel faktörlerden nasıl etkilendiğine bakılacaktı. Bunlar sırasıyla "içselci" ve "dışsalcı" (externalist) olarak adlandırıldı. 1970'lerde anlaşıldı ki bunlar her zaman içiçeydi. Fakat bazen adamakıllı birbirlerinin içine giriyorlardı. Buna karşın içselci, hem bir disiplinin sadece içsel tarihi üzerinde odaklanmanın yeterli olduğunu düşünenler hem de daha nötr olarak, böyle bir iddiada bulunmayan daha geniş çerçevelerden yapılan içsel olarak yön verilmiş araştırma için kötüleyici bir terim olarak kaldı.

Yazarının kuramsal konumunun geçerli olduğunu kanıtlayan tarihler "bugüncü" (presentist) olarak adlandırılır. Tabii ki şimdiki zamandan başka bir yerden bakarak tarih yazmak mümkün değildir; tarihsel bir araştırmayı yönlendiren ilgiler, öncelikler ve sorunlar kaçınılmaz olarak var olan kül-

türel ve entelektüel ortamdan kaynaklanır. "Bugüncü"lüğün hatası şu anki perspektifimizi, geçmiş perspektiflerin vardığı en son nokta olarak görmesi ve bu yüzden de bütün geçmiş bilimleri sevapları ve günahlarıyla nesnel bir şekilde değerlendirdiğine inanmasıdır. Eğer bugünkü gözde kuramımızın gerçeği yakaladığına inanacak olursak, tarih bu gerçeğin nasıl gerçekleştiğini anlatan kahramanlık destanı haline gelir. Fakat zamanı bu şekilde geçiştiremeyiz. Yapabileceğimiz şey, bugünkü ilgilerimizin tarihsel gündemimizi nasıl şekillendirdiği konusunda açık olmaya çalışmaktır.

"Destansı" sözcüğü, tarihe, "büyük adam" yaklaşımıyla eğilmekle yakından ilgilidir. Bu yaklaşım, tarihsel olguları öncelikle, ara sıra ortaya çıkarak insanlığın kaderini belirleyen iyi ya da kötü yürekli "büyük adamlar"ın (çok nadiren kadınların) çabalarının sonucu olarak görür. Okul çağındaki bir çocuğa hoş gelse de, bu bakış açısı, bilim tarihi de dahil, tarihin gerçek işleyişini ve dışsal faktörlerle ne denli zıt olduğu gerçeğini büyük ölçüde çarpıtır. Büyüklüğünü hiç tartışmadığımız "büyük adamlar" hep olmuştur ve hâlâ da vardır. Fakat bunlar tek oyuncu olmadıkları gibi, her şeyi tek başlarına başarmış da değillerdir. Tarihi sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen inisiyatif sahibi birkaç dehanın çabalarıyla açıklamaya çalışmak onu hiç açıklayamamakla aynı anlama gelir ve bilimde de bu dehalarla –görünüşe göre daha yüksek bir seviyededirler– onların izinden giden sınıflar arasındaki basit, ama gizemli ayrım aktarılır. Bu tür şahsiyetlerin katışıksız etkisi başarıya nasıl ulaştıklarının incelenmesini daha da önemli kılar ve icraatlarının altında yatan sır perdesini, bu icraatları inkâr etmeden ya da küçümsemeden ortadan kaldırır. Özellikle psikologlar onları sonsuza dek hayranlık yaratan idoller olarak görmek yerine, birer insan olarak onları anlayabilmek için hiç tartışmasız yüksek bir merak duymuşlardır.

Psikoloji tarihinin başlarına ait söylenenlere bakılırsa Psikoloji tarihi bu hataların çoğunun (her zaman olmasa bile) suçlusudur. Fakat daha önceden belirttiğim gibi Psikoloji tarihçilerinin kendilerini tarihini tuttukları disipline katkıda bulunuyor gibi göstermeleri ve gerçekten de katkıda bulunmaları nedeniyle Psikoloji tarihi, bilim tarihinin diğer birçok alanından daha farklıdır. Bu iddiaları anlamak için 1960'lardan beri bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilgi sosyolojisindeki gelişmeleri göz önünde tutarak birkaç söz daha söylemek zorundayız. Bu alanların (aralarındaki sınırlar son derece belirsizleşti) hepsindeki temel eğilimlerden biri de bilimsel uygulamaların ayrıntılı biçimde incelenmesi oldu. Değişik yollarla ve farklı çözümleme seviyelerinde bu işin peşinden giderken, birçoğu bilimin doğasını ancak onu karmaşık toplumsal süreçlerin bir ürünü olarak ele alırsak anlayabileceğimiz sonucuna vardılar. Bu biraz daha derinlemesine incelendiğinde ciddi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Çünkü hiçbir "bilgi", hatta bilimsel bilgi bile, mutlak bir "nesnel" konuma sahip değildir, belli kültürel ve tarihi bağlamların bir ürünü ve ifadesidir. Bilim de bugüne gömülmüştür. Bu karmakarışık konunun daha fazla içine girmeden, inceleme hedefimizin dışında olduğu için, bu alanlar giderek, "Psikolojik" bir nitelik kazandı. Bunun bir yan ürününü görelim: "Bilimsel davranış"ı anlamak algıyla (örneğin, daha önce hiç kimsenin görmediği bir şeyi gören bir kişi bu gördüğünü nasıl adlandırır?), kavramayla (örneğin, bilim adamları kuramlarını nasıl oluşturur ve bunların sonuçlarının ne anlama geldiğine nasıl karar verirler?), kişilikle (örneğin, bilim adamları nasıl bir motivasyonla bütün yaşamlarını belirli bir konuya adarlar?), iletişimle (örneğin, bilim adamları eserlerini değerli kabul ettirmede nasıl başarılı ya da başarısız olurlar? Zıtlıklar nasıl çözülür?) ve grup dinamikleriyle (örneğin, bilimsel disiplinler

nasıl kurulur ve idare edilir?) ilgili sorular yaratır. Tabii ki sosyolojik ve ekonomik düzeydeki sorular da vardır, ama yalnızca bu tür psikolojik konular mevcut gündemin bir parçası haline geldiler.

Bu, Psikoloji için ne anlama geliyor? Başlangıç için, diğer bilimlerle karşılaştırıldığında, oldukça farklı bir konumda yer alır, çünkü insan davranışı bilimi olarak kendi konusu mantıki açıdan bilimsel davranışı içermektedir. İnceleme hedefimizin dışında olduğu için, bu konudan ortaya çıkan sayısız ikilemi burada uzun uzun anlatamayız. Fakat normal bir bilim gibi işlemeye çalışan doğa bilimleriyle karşılaştırıldığında bu durum, Psikolojiyi oldukça belirsiz bir konuma yerleştiriyor. Belki de, Psikoloji tarihçileri ve düşünürleri ile Psikoloji arasındaki ilişki gibi, Psikoloji de bilimin geriye kalan bölümüyle böyle kendini-yansıtan bir ilişki içindedir. Eski bir soru olan, "Psikoloji bir bilim midir?" sorusu böylece basit bir cevaptan kurtulur; artık bunun ne anlama geldiği bile açık değildir. Sonraki bölümlerde bu konu tekrar gündeme gelecektir.

Dahası, belli toplumsal durumların bir ürünü ve ifadesi olan bu bilim görüşü son 20 yıldan uzun bir süredir, birçok sosyal psikolog tarafından benimsenen ve "sosyal yapılandırmacılık" olarak bilinen bir yaklaşıma dönüşerek insan davranış ve düşüncelerini ele almanın genel bir biçimi haline geldi. Böylece kendi adına Psikolojik ya da "metapsikolojik" bir tezi temsil ediyor. Ve nihayet konunun özüne geliyoruz. Psikolojinin kendisi, bu "sosyal yapılandırma" sürecinin işletildiği yollardan biri olmak zorundadır. Bu nedenle Psikoloji tarihi, kendi konusu "psikoloji"nin tarihinin bir parçası haline geliyor. Psikoloji tarihçisi sadece belirli bir disiplinin tarihini değil, disiplinin konu olarak seçtiği alanı da inceliyor. Onaylanmış bilimlerde, ("gerçekten nasıl oldukları" insana ait kavramların

ötesinde asla bilinemese de) insan dışı dünyada temel olarak değişmeden varlığını sürdüren dışsal araştırma nesneleri – kayalar, elektronlar, DNA, kimyasallar – varken, Psikoloji için aynı şey geçerli değildir. "Psikoloji yapmak" insan etkinliklerini inceleyen bir insan etkinliğidir; bu, kendini inceleyen insan psikolojisidir – ve yeni kuramlar, düşünceler ve inançlar yoluyla ürettiği şeyler de kendi psikolojimizin bir parçasıdır!

Aynı zamanda psikolog da olan Psikoloji tarihçisi için disiplinin tarihi bu yüzden kendi içinde psikolojik bir olgudur. Daha özele indirgenecek olursa, batı kültüründe insan doğasının yeniden yaratıldığı, yeniden oluştuğu ve kendini yeniden canlandırdığı dinamik psikolojik süreçte Psikolojinin rolüne bakıyoruz. Bu çok iddialı bir söz gibi görünüyor ve tabii ki hemen bütün meslektaşlarımın bu olaylara aynı şekilde yaklaşmadıklarını belirtmeliyim. İnanıyorum ki yine de Psikolojinin burada çerçevesi çizilen "dönüşlü" özelliğinin mantıki açıdan kabul edilmesi gerekiyor. Daha açık söylemek gerekirse, Psikoloji kendi araştırma konularını üretir, kendisi de bu konular tarafından üretilir ve bu konuların bir örneğidir. Daha tartışmalı olanı bunun gerçekten önemli sonuçlara sahip olup olmadığını ne ölçüde ciddiyetle ele almamız gerektiğidir. Önemli olduğunu düşündüğün ilk temel ders, aslında ahlaki bir nokta: Psikolog çalıştığı şeylerin dışında değildir. İnsan ruhunun dışarıdan bakan "nesnel" bir gözlemcisi değil, toplumunun, kültürünün ve son kertede türünün ortak psikolojik yaşamının aktif bir katılımcısıdır. Bu şu anlama geliyor: Psikologların yaptığı ve söylediği her şeyin, tasarlayıp geliştirdikleri psikolojik kuramların, düşüncelerin ve modellerin herkes için gerçek sonuçları vardır. Ürettikleri şeyle toplumun yapacaklarından fen bilimcilerine göre daha fazla sorumluluk sahibidirler çünkü bunu üretirken bile bu ortak sosyal psikolojik sürece dahil olurlar.

Bu terimlerle anlatıldığında olay oldukça soyut ve bulanık görünebilir. Bu durumun netleştirilmesi ve somutlaştırılması için Psikoloji tarihine ihtiyacımız vardır. Sonraki bölümlerde Psikolojinin uğraştığı işin karmaşık dönüşlülüğünü de hesaba katan ve modernist kültür içindeki, geçmişteki ve bugünkü yerini daha açıkça tanımlayan daha geniş bir çerçevesini çizmeye çalışacağım.

Psikoloji tarihinin gerekliliğini haklı çıkaran daha basit nedenler de vardır. Bunlardan biri, en basitinden şudur: Psikolojinin neden ve nasıl ortaya çıktığı hakkında hiçbir şey bilmeden bugünkü durumu anlayamayız. Bir diğeri ise, yapılmış olduğu unutulmuş bir araştırmanın gereksiz yere tekrar tekrar ele alınmasını – psikologların yapmaya yatkın oldukları bir şeydir bu – engelleyecek bir kontrol sağlar. Bu anlamda günümüz psikologlarının tekerleği yeniden keşfetmelerini önleyerek, disiplinin uzun dönem belleğine ulaşmayı sağlıyor gibi görülebilir. Üçüncüsü ise, örneklerimizin gelişmesini, söz gelimi özel bir Psikolojik teste insanların verdiği cevapların zaman içinde nasıl bir değişiklik gösterdiğini görmemizi sağlar. Bunların herbiri değerli, fakat hepsi de tarihe, disiplinin geri kalanına ilişkin bir çeşit hizmet rolü yüklüyorlar. Ancak bunu yaparken tarihin de, tarihçilerin doğal olarak herkesinki kadar önemli gördükleri özerk gündemlere sahip olduğunu takdir edemiyorlar. Gerçekten bunların birinci ve üçüncüsünün burada desteklenen görüş ile bir arada olmayacağı ortadadır. Psikolojinin zaman içindeki değişiminin tespiti gibi mevcut durumun ortaya çıkış nedeni ve şekli de bu kitabın konularından biridir. Bununla birlikte ikinci "bellek" rolü, tarihçinin işinin, belli soruları ve endişeleri olan meslektaşlarıyla bir sefere mahsus aynı temelde yürütülmesi gereken, sadece bir destekleyici unsuru olarak ele alınabilir. Bunun, tüm akademik tecriti önlemenin dışında başka mükafatları da olabilir.

Son olarak, refleksellik (reflexivity) sorunundan ortaya çıkan dilbilimsel bir sorunu ele almamız gereklidir. Şu soruyla başlayalım: "Psikolojik bir olgu üzerine nasıl konuşabiliyoruz?" Bunun cevabı çok da açık değildir çünkü "psikoloji dili"nde kullandığımız o olguya karşılık gelen sözcük ve ifadeleri aslında tanımlayamıyoruz. Eğer dilin anlamlı olması gerekiyorsa bir sözcüğü doğru şekilde kullanıp kullanmadığımıza karar vermek için toplumsal bir kriter olması gereklidir, fakat doğası gereği psikolojik olgu (ve davranışsal olguların psikolojik anlamları) toplumsal değil, bireyseldir. Örneğin, siz hissettiğim acıyı, duyduğum nefreti, şaşkınlığı, kaygıyı vb. doğrudan gözlemleyemezsiniz. Oysa psikolojik söylemde kullandığımız sözcük ve ifadeleri incelediğimizde neredeyse hepsinin metaforik anlamlara sahip olduğunu görüyoruz – ("sıkıntılı" ya da "memnun" gibi) birçok mecazi anlamdaşı olan ("üzgün", "mutlu" vb.) sözcükler istisnadır. Aslında, "Ben şöyleyim" dediğimizde "şöyle" sözcüğü toplumsal bir olguya ya da özelliğe işaret eder. Üstelik bunu daha da ileri götürebilir ve şunu iddia edebiliriz: Bizler özel psikolojik deneyimlerimizi, kültürümüzdeki kamusal alanın yapılandırılıp açıklandığı koşullarda yapılandırıp açıklarız. Psikolojik olguları bu ölçüler içinde ifade edebiliriz ve o yüzden bu, dış dünyanın bir çeşit içsel yansımasıdır. Fakat bu yansımanın ötesinde bir şey var mıdır? Sözlü olarak ifade edebilme çabalarımızdan gerçekten bağımsız işleyen başka bir şey var mıdır? Aslında olabilir, ne de olsa bütün psikolojik ifadeler sözlü değildir. Ama önemli olan nokta şu ki, ifade edilemeyen bir şeyi gerçekten bildiğimizi iddia edemeyiz ve bu şeyi psikolojik bir olgu gibi inceleyemeyiz. Hakkında konuşabileceğimiz bir dili olacağı şeylerden söz edebiliriz. Psikolojik şeyler söz konusu olduğu sürece, psikolojik olguların neler oldukları-

nı kavramamız ve onları anlamlandırabilmemiz için bu dili kullanmaktan başka yol yoktur.

Eğer böyleyse psikoloji dilindeki değişimlerin psikolojik değişimi gösterdiğini (istesek de, istemesek de) kabul etmek zorundayız. Bunun psikoloji tarihi için önemli olduğu çok açıktır. Bir anlamda üzerinde çalıştığımız şey gerçekten de dil oluyor. Çünkü psikoloji tarihindeki eski çalışmalar ancak bu yolla ulaşılabilir hale geliyor. Psikologlar yeni bir psikolojik kuram ya da kavram ortaya koyduklarında bunu değiştirme işlemini de gerçekleştirme sürecinde oluyorlar. Daha önce sözünü ettiğimiz refleksif sorunlar, örneğin "psikolojinin kendi araştırma konusunu yaratması", gayet somut bir şekilde ortadadır. Psikolojik olanı yeni bir yöntemle sınıflandırmak ve açıklamak psikolojik olanın kendisini değiştirmeyi gerektiriyor. Birisi hakkında farklı bir şekilde düşünmek onu değiştirmek demektir.

Paul ve **Patricia Churchland** gibi bazı çağdaş psikologların aksine ben, dilin ötesinde, az veya çok "doğru" bir biçimde dile getirirelen – ve Psikolojinin en sonunda yeni bir teknik dil yaratmada "bilimsel olarak" başarılı olabileceği – başka bir psikolojik "gerçeklik" olduğuna inanmıyorum. Burada dilin bütünüyle bu olduğunu söylediğim anlaşılmasın. Fakat psikoloji dilinin kendisi bir psikolojik olgudur ve hem psikolojik olgular hakkında konuşmak ve hem de onlara anlam ve form kazandırmak bir psikolojik tekniktir. Hepimizin "kelimelerle ifade edemem" dediği sayısız özel psikolojik deneyimi vardır, fakat bu gerçek bize, "Bunun ne anlama geldiğini bilmiyorum" gibi şeyler söyletir ve bu tip deneyimlerle ne yapacağımızı asla bilemeyiz. Müzik ya da resim gibi başka yollarla bunları ifade etmeyi deneyebiliriz. O zaman bile neyi anlattığımızı tanımlayamaz ya da neyi başardığımızı bilemeyiz.

Öğrenciler sıklıkla bunun sonuçlarını kavramada büyük güçlük çekerler – **Freud**'dan önce kimsenin Oidipus kompleksi yok muydu? **Pavlov** ve **Watson**'dan önce kimse "koşullanmamış" mıydı ve yaklaşık 1914'e kadar hiç kimse IQ'su yüksek çıkmadı mı? Bu şu anlama geliyor: Öncekiler her ne kadar bu sıraladığımız olgulara geriye bakıldığında benzer görünse de bunlardan önce insan psikolojisi bunlarla yapılandırılmıyordu. Psikolojik gerçeklikleri yoktu. Bu kavramların ortaya çıkması, insanlara kendilerini deneyimlemeleri (deneyimlerini ifade etmeleri) için yeni tanımlar kazandırdı; ve ancak o zaman bunların gerçekten yaşanan psikolojik olaylara karşılık geldiği kabul edildi. Aynı husus günlük psikoloji dili için de geçerlidir (sanki biraz koruyucu bir edayla "toplum psikolojisi" olarak anılır). Demiryolu ortaya çıkmadan önce kimse "rayları havaya uçurmamış", radyo icat edilmeden önce kimse "aynı dalga boyunu" kullanmamış hatta çok gerilere gidecek olursak alfabetik yazının ortaya çıkmasından önce kimse "sözcükleri hecelememişti" Dilsel olarak şifrelendiği için yeni psikolojik düşüncelerin, psikolojik etkilerini tanımlamak o zaman önceliklerimiz arasında daha yüksek bir yeri işgal etmeli, çünkü bu, son bir buçuk yüzyıldır disiplinin çağdaş kültürdeki rolünün daha iyi anlaşılmasını vaat ediyor.

Bu kitabın amacı, bu nedenle, "Psikolojiyi yerli yerine oturtmak", özellikle bu disipline yabancı olanlar için bunun ne çeşit bir girişim olduğunu anlatan kapsamlı bir açıklama sağlamak ve onun bugün var olan işlevlerini nasıl kazandığını anlatmaktır. Ama yol gösterici felsefeme uyarak bunun netice itibariyle benim kendi özel görüş açım olduğunu belirtmeliyim. Diğer Psikoloji tarihçileri ve düşünürleri de benzer bir işi üstlenirse şüphesiz bundan az ya da çok farklı görüşler üretilecektir. Bu çalışma, konu üzerinde son söz olarak değil Psikolojiye ait bütün diğer çalışmalar gibi ilerleyen bir

sürece katkı olarak ele alındı. Getirdiği fayda ve zararları değerlendirmek okuyuculara ve eleştirmenlere düşüyor.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Danziger, K. (1990) *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research* (Konunun Oluşturulması: Psikolojik Araştırmaların Tarihi Kökenleri), Cambridge: Cambridge University Press. Deneysel Psikoloji'nin dönüşlü doğasının bir hayli övgüyle karşılanan bir çalışmasıdır.

Leahey, T. H. (1993, 3. Baskı) *A History of Psychology: Main Currents in Psychological Thought* (Psikoloji Tarihi: Psikolojik Düşüncenin Belli Başlı Akımları), Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall. Mevcut bütün genel tarih bilgilerini içeren en iyi yapıttır. Daha sonraki bölümler için daha ileri bir okuma olarak görülebilir.

Richards, G. (1989) *On Psychological Language and the Physiomorphic Basis of Human Nature* (Psikoloji Dili ve İnsan Doğasının Psikomorfik Temeli Üzerine), Londra: Routledge. Bunun sadece bir bölümü açıkça Psikoloji tarihi üzerinedir, yine de genel "metapsikolojik" konumu temsil ediyor.

Smith, R. (1988) 'Does the History of Psychology Have a Subject?' *History of the Human Sciences 1* (2) ('Psikoloji Tarihinin Bir Konusu Var mıdır?' Beşeri Bilimler Tarihi): 147-77. Geleneksel tarihlerin sağladığı işlevleri aydınlatmanın yanında tarihi devamlılık ve disiplinle bağdaşımlık fikirlerine karşı çıkan oldukça etkili bir tezdir.

Daha kapsamlı bir kaynakça için:

Watson, R. I. (1974-1976) *Eminent Contributors to Psychology* (Psikolojinin Ünlü Simaları) (2 cilt), New York: Springer. 1. cilt, 1970'ten önce ölen psikologların yapıtlarının bir kaynakçasını içerir. 2. cilt, ikincil kaynakların bir kaynakçasını içerir.

Psikolojinin klasik tarihi

Aşağıdakiler, yayımlanan birçok makalenin en önemlilerindendir.

Baldwin, J. M. (1913) *History of Psychology* (Psikoloji Tarihi), Londra: Watts. Amerikan Psikoloji disiplininin kuruculararından birine aittir. Oldukça özet ve büyük ölçüde felsefe üzerine odaklıdır.

Boring, E. G. (1929, 2. Baskı 1950) *A History of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Tarihi), New York: Appleton-Century-Crofts. Hayli etkili tek ve değer biçilemez bir referanstır. Bağlamsal faktörleri göstermede Zeitgeist ya da "zamanların ruhu" kavramından yararlanmıştır.

Boring E. G. (1942) *Sensation and Perception in the History of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Tarihinde Duyu ve Algı), New York: Appleton-Century-Crofts. Önceki yapıttan çıkan faydalı bir sonuçtur ve benzer şekilde kaynak olarak değerlidir.

Brett, G. S. (1912-21) *History of Psyhology* (Psikoloji Tarihi) (3 cilt), R. S. Peters özeti (1953), Londra: Allen & Unwin. Modern Psikoloji'ye sadece son cildinde ulaşan aslında bir akıl felsefesi tarihidir. Peters basımının bunu güncelleştirmek için tamamlayıcı bir bölümü vardır.

Hearnshaw, L. (1964) *A Short History of British Psychology 1840-1940* (Britanya Psikoloji Disiplininin Kısa Bir Tarihçesi 1840-1940), Londra: Methuen. 1980 öncesi İngiliz Psikolojisi üzerine tek yapıttır ve bazı kurumsal tarihleri içerir.

Kantor, J. R. (1963) *The Scientific Evolution of Psychology Vol. 1* (Psikolojinin Bilimsel Evrimi 1. Cilt), Chicago: Principia Press. 2. Davranışçılık'ı Psikolojinin gelişiminin doğal sonucu gibi betimleyen "Bugüncü" yaklaşımı vardır.

Klein, D. B. (1970) *A History of Scientific Psychology: Its Origins and Philosophical Background* (Bilimsel Psikoloji Tarihi: Kökenleri ve Felsefi Geçmişi), Londra: Routledge & Kegan Paul. Psikolojinin felsefi kökenleri üzerine mükemmel bir yapıttır.

Murphy, G. ve **J. K. Kovach** (6. Baskı 1972, 1. Baskı 1928, yalnızca G. Murphy) *Historical Introduction to Modern Psychology* (Modern Psikolojiye Tarihi Giriş), Londra: Routledge & Kegan Paul. Boring'den biraz daha geniş gündemiyle ilk basımından beri en geniş ölçüde okunan yapıttır.

Schultz, D. (1975) *A History of Modern Psychology* (Modern Psikoloji Tarihi), New York: Academic Press. Son geleneksel tarih çalışmalarından biridir.

Daha yeni yaklaşımlar

Ash, M. G. ve **R. W. Woodward** (1987) *Psychology in Twentieth-Century Thought and Society* (XX. yy. Düşünce ve Toplumunda Psikoloji), Cambridge: Cambridge University Press. Öykünün kültürel ve bağlamsal boyutlarını genişleten önemli makaleler toplamıdır.

Buss, A. R. (editör) (1979) *Psychology in Social Context* (Sosyal Bağlamda Psikoloji), New York: Irvington. İçsellik'ten kopuşa damga vurdu.

Leary, D. E. (editör) (1990) *Metaphors in the History of Psychology* (Psikoloji Tarihinde Metaforlar), Cambridge: Cambridge University Press. Katkıda bulunanların bir iki tanesi gerçekten mertçe katlanmaya hazır ama yine de psikolojik söylemin metaforik doğası üzerine makalelerin bir araya getirilmesine önayak oluyor.

Murray, D. J. (1983) *A History of Western Psychology* (Batı Psikolojisi Tarihi), Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall. Ele alınan konuları genişleterek önceki yaklaşımlardan biraz kopuyor.

Richards, G. (1987) 'Of What is the History of Psychology a History?', *British Journal for the History of Science* ('Psikoloji Tarihinin Tarihi Nedir?', İngiliz Bilim Tarihi Gazetesi), 20:201-11. Hem disiplin hem de çalışma konusuna gönderme yaparak "psikoloji" kavramının belirsizliklerinin doğurgularını aratıyor.

Richards, G. (1992) *Mental Machinery: The Origins and Consequences of Psychological Ideas: Part One 1600-1850* (Akıl Makinesi: Psikolojik İdeaların Kökenleri ve Sonuçları: Birinci Bölüm 1600-1850), Londra: Athlone Press. Bilim tarihindeki son gelişmelerin ve psikoloji dilinin ışığı altında 1850 öncesi dönemin yeniden düşünülmesi girişimleridir.

Robinson, D. N. (1995, 3. Baskı) *An Intellectual History of Psychology* (Entelektüel Psikoloji Tarihi) New York: Macmillan. Tutucu fakat ayrıntılı düşünülmüş ve akademiktir.

Rose, N. (1985) *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England 1869-1939* (İngiltere'de 1869-1939 Arası Psikolojik Kompleks: Psikoloji, Siyaset ve Toplum) Londra: Routledge & Kegan Paul. Foucault'dan etkilenmiş önemli bir toplumbilimsel yaklaşım.

Rose, N. (1990) *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self* (Ruhun Yönetimi: Benliğin Biçimlendirilmesi), Lond-

ra: Routledge. "Öznelliğin teknolojileri"nin kaynağı olarak Psikolojinin rolü üzerine odaklanarak önceki yapıtını genişletiyor.

Smith, R. (1992) *Inhibition: History and Meaning in the Sciences of Mind and Brain* (Alıkoyma: Akıl ile Beyin Bilimlerinde Tarih ve Anlam), Cambridge. Cambridge Universitiy Press. "Çekingenlik" kavramının ideolojik ve kültürel sonuçları ile teknik ve kültürel anlamlarının ayrılamaz olduklarının derinlemesine bir araştırmasıdır.

Soyland, J. (1994) *Psychology as Metaphor* (Metafor Olarak Psikoloji), Londra: Sage. Woodward, W. R. and M. G. Ash (1982) *The Problematic Science: Psychology in Nineteenth Century Thought* (Problematik Bilim: XIX. yy. Düşüncesinde Psikoloji), New York: Praeger. Modern Psikoloji'nin çıkış noktalarını bağlamsal ve yapılandırmacı irdelemeye açan yararlı bir makaleler toplamıdır.

Bu alandaki önemli dergiler The Journal of the History of the Behavioral Sciences (Davranış Bilimleri Tarihi) ve History of the Human Sciences'tır (Beşeri Bilimler Tarihi).

Ek referanslar

Churcland, Patricia S. (1986) *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind/ Brain* (Nörofelsefe: Akıl/Beyin Bilimlerinin Birliğine Doğru), Cambridge, Mass and Londra: MIT Press.

Churcland, Paul M. (1988, yenilenmiş baskı) *Matter and Consciousness* (Madde ve Bilinç), Cambridge, Mass.: MIT Press.

2. PSİKOLOJİDEN ÖNCE: 1600-1850

XIX. yy.'ın ortalarına kadar kendini Psikoloji olarak adlandıran bir disiplin yoktu. "Refleksif söylem" – insan doğası, "akıl" ve ruh hakkındaki söylem – diyebileceğimiz şey her zaman vardı, fakat kenarda kalmış istisnaları saymazsak 1800'lerden önce bu söylem, çağdaş anlamda bırakın deneysel olmayı, "bilimsel" bile değildi. Bu, görünüşte şaşırtıcıdır. "Bilimsel Devrim"in başlangıcında **Francis Bacon** *The Advancement of Learning* (Öğrenmenin Gelişimi, 1605) ve *Novum Organum*'da (1620) "İnsan doğası ve ruhuyla ilgili genel bir bilim"i savunmuştur. Buna karşın 1850'ye kadar "Psikolojik" türden sayılabilecek çok az sayıda deney kayıtlarda yer alıyor. Ayrıca deneysel olmayan ampirik araştırmalar da çok azdı. Hatta "Psikoloji" sözcüğü Britanya'da 1800'lerin başından önce çok nadir kullanılıyordu. Şair-filozof **Samuel Taylor Coleridge** bu kelimeyi o zaman (filozofların sözcüğü uzun süredir kullanmakta oldukları) Almanya'dan ithal etmiştir. Bu önemli eksikliğin altı çizilmelidir, çünkü önceden de belirtildiği gibi, psikolojinin geleneksel olarak, çoğunlukla Antik Yunan'la başlayan daha önceki "refleksif söylem'den ortaya çıktığı kabul edilir.

Soruların sürekli aynı kaldığı bir yerde sadece cevaplama yöntemlerinin değişiyor olması tatminkâr değildir. Çünkü bu önceki düşünürler de psikologların sorduğu türden soru-

lar sormuş olsalardı bu soruları cevaplamanın basit ampirik yöntemlerini bulmak çok kolay olurdu. En azından 1700'lerden beri fareleri labirentlerde koşturabilecek, anket yapabilecek, kelime listelerini öğrenmenin ne kadar sürdüğünü görebilecek ya da tepki zamanını ölçecek aletler icat edebileceklerdi – çağdaş Psikolojiye özgü bütün yöntemleri kullanabileceklerdi. Bunu gerçekleştirememelerinin sebebi öncelikle bu soruları sormamalarıydı.

Bu, tarihsel bir bağlantının hiç olmadığı anlamına gelmiyor. Sadece, eski düşünürler psikologların XIX. yy. sonlarında, hatta bugün yaptıklarını yapmıyorlardı. Aynı soruların cevabını vermeye çalışmıyor, erdemin doğası, (eğer varsa) ölümsüz ruhla vücut arasındaki ilişkiye dair değişik sorular soruyorlardı. Acaba bütün fikirlerimizin kaynağı duyumsal deneyimlerimiz miydi, yoksa bunlar doğuştan mı gelmekteydi? Kişi "tutkularını" nasıl idare edebilir ya da kabaca, kişilik kendini insanın yüzünde nasıl belli ederdi? Bu tür şeylere yönelirken sık sık Psikolojik kuramsallaştırmanın nasıl bir şey olduğuyla meşgul oldular ve algı, aklın yapısı, zaman zaman çocuk gelişimi ve hayvan davranışları gibi konuları tartışmaya başladılar. Bu tür tartışmalar psikologların aynı konuları hangi koşullar altında ele alacağını belirledi. Ki tarihsel bağlantı işte burada yatar. Ama aşağıdakileri okurken dikkatli olunması gerekir. (a) Bu sorunlar artık Psikolojinin gündeminde en azından aynı şekilde yer almayan konular bağlamında ortaya çıktı ve (b) hiç kimse bu tip sorgulamaları tek bir bir disipline, Psikolojiye, katkı olarak görmedi.

Birçok çağdaş Psikolojik araştırmanın izlerine önceki çalışmalarda zaman zaman rastlanır; fakat bunlar ve daha sonraki araştırmalar arasındaki bağlantı (eğer varsa bile) genelde karanlıkta kalır. Daha sonra gelen çalışmalar üzerinde bir etkisi olmamasına ya da çok az etkisi olmasına ve bir tarihçi

bunları ortaya çıkarana kadar Psikolojide bilinmemelerine karşın tarihçiler, bunları sık sık Psikoloji tarihi içine yerleştirdiler. Bu işlemin ortaya çıkardığı ilginç soru neden bu eski çalışmaların bir etkisinin olmadığıdır. Fakat bu soruya cevap vermek geleneksel tarihçileri hoş olmayan bir yöne sürükler: Çağdaş Psikoloji ve daha eski çalışmalar arasındaki devamlılıktan çok farkları ortaya çıkarmak.

Bu dönem, en kolay şekilde, o zamanlar hüküm süren disiplinler ve "refleksif söylem"in çeşitli türleri yoluyla ele alınabilir. Ne yazık ki kurgu, drama ve şiir de dahil olmak üzere bunların hepsi burada bir kenara bırakılmak zorundadır. Bunlar, genelde o zamanlar insanların ortak psikolojik yapısı ve insan doğasıyla ilgili yeni felsefi ve fizyolojik fikirlerin popüler kültüre ne kadar nüfuz ettiğine ilişkin değerli bilgiler verirler. Ancak amaçları insan doğası üzerine bilgiyi genişletmek değildir. Hatta bu koşullar geriye neredeyse kontrol edilemez bir yığın bırakırlar. En önemli tür felsefeydi ve XVIII. yy. içinde fizyoloji giderek daha etkili hale geldi. Ama bu ikisi geleneksel olarak tarihte dikkatleri üzerlerine çekerken; eğitim, dil, estetik, delilik, fizyonomi, toplumsal davranışlar, mantık ve çoğu şimdi okunamayan ciltlerce teoloji eseri vardı. Her şeye karşın Psikoloji disiplini neden 1850'den önce ortaya çıkmadı?

Nedenlerden biri dindir. 1600'lü yıllarda teologlar varsayılan bir bilim veya ruhun incelenmesi için "pneumatology" terimini kullandılar. Din-bilim ilişkisi her zaman soğuktu, ayrıca teologların çok hassas olduğu bir nokta ise ruhun doğası üzerindeki tekellerini tehdit eden bütün Baconcu yaklaşımlardı. Bilimsel devrim süresince bu konu üzerindeki baskılar daha da yoğunlaştı. İronik bir şekilde bu konu, "mekanizma" doktrini, bedenin aklı nasıl etkilediği ve "refleksler" üzerindeki fizyolojik söylemleri sayesinde sürekli bir kahraman gibi

tasvir edilen Fransız filozof **René Descartes**'ın 1620-1640 yılları arasındaki çalışmalarında son derece açık bir şekilde yer almaktadır. Onun felsefesinin merkezinde beden ve akıl arasında yaptığı ayrım vardır. Beden ve maddi dünya, bilimsel çalışmaya uygun olan mekanik yasalara tabi yer kaplayan bir özden oluşuyordu. Oysa ki akıl yer kaplamayan bir öze sahiptir ve sadece akıl yürütülerek soruşturulabilir; işte bu yüzden doğa bilimleri alanından dışlanmıştır. Doğal olarak herkes onunla hemfikir değildi, özellikle de **Thomas Hobbes**, fakat maddeci muhalefet karşı çıkışını felsefi yoldan yapıyordu; Psikolojik araştırmalara hiç girmiyorlardı.

İkinci olarak, azalarak da olsa bu dönem boyunca, insanoğlunun (her zaman kullanılan terim) doğanın gerçekten bir parçası olup olmadığı; böylelikle bilimin alanına girip girmediği belirsizdi. Bu belirsizliğin temelinde yine din vardı. Ölümsüz ruhları olan insanlar yarı-kutsal ve doğadaki canlı yaratıklardan kısmen üstündüler. Fakat doğa felsefesi her şeye karşın doğanın incelenmesidir. Bu yüzden insanoğlunu bilimsel çalışmalara konu yapmak dinsizlik suçlamalarıyla karşı karşıya kalma riskini taşıyordu. XVIII. yy. radikal Fransız düşünürleri dışında çok az kişi bu riski göze almaya hazırdı. Duyumları ele almayı seven fizyologlar bile akıl üstüne kuram geliştirmekten kaçındılar. Bu doktrin tüm insanların, mizaç ya da çevre koşulları yüzünden bir farklılaşma yaşasa da Psikolojik olarak temelde aynı olduğu varsayımını da içeriyordu. (1790'dan önce "ırksal" farklılıklar genellikle ya çevresel koşullarla ya da Nuh'un farklı oğullarının soyundan gelmekle açıklanıyordu.) O yüzden felsefi olarak türetilmiş "aklın kuralları"nın tümü (örneğin, "fikirlerin birbiriyle bağlantısı" kuralları) işleyiş olarak evrenseldi ve bunların ortaya çıkarılmasında kullanılan akıl yürütmenin sağlam temellere dayanması durumunda daha başka çalışmaya gerek kalmayacaktı.

"İnsanoğlunun doğadaki yeri" sorunu, **T. H. Huxley**'in deyimiyle, eskiden beri süregelen *Doğa Skalası* (Scala Naturœ), en dipteki böcekten en tepedeki Tanrı'ya kadar yükselen kusursuz bir skala, Varoluşun Yüce Zinciri ile cevaplanıyordu. İnsanoğlu, yarı-kutsal oluşuyla, hayvanlarla melekler, maddeyle ruh arasındaki köprüyü oluşturuyordu. Melek-Tanrı arasındaki boşluğun ölçülemez olduğu kabul edildi. Öte yandan pek çokları, bazı zorluklara neden olsa da bu ölçeğin statik bir niteliğe sahip olduğuna inanıyordu. XVIII. yy.'ın sonlarına doğru bu görüşte büyük bir değişiklik oldu. Daha önceleri dünya değişmez bir şekilde ilahi bir sıraya konmuştu, fakat düşüncedeki gelişmeler, giderek artan tarihi bilinç ve artan jeolojik keşifler bu görüşe dinamik bir boyut kazandırdı. Doğa bir bütün olarak mükemmele doğru ilerliyordu. Yani Doğa Skalası zaman içinde konum olarak sürekli daha da yukarı tırmanıyordu. Bu daha sonraları ortaya çıkacak evrimci kavramlar için derinden bir temel oluşturdu, fakat insanoğlunun yarı-kutsal konumunu hemen sarsmadı. Tam tersine bu yarı-kutsallığa dramatik bir önem kattı.

Üçüncü olarak, daha önce birinci bölümde bu konuda bahsettiklerimle ilgili bir dil sorunu var. Bunu şöyle basitleştirebiliriz: Yeni Psikolojik fikirler, halk dilindeki eğretilemelerin refleksif olarak ele alınmasıyla ortaya çıktı. Fakat Bilimsel Devrim'e destek veren felsefe tuhaf mecazlara karşı çıktı – bilim adamları basit, sade bir dil kullanmak zorundaydılar. İnsan aklı evrensel olarak temelde aynı olduğu için, var olan Psikolojik terimlerin de hiç tartışmasız temelde yeterli olduğu kabul ediliyordu. XVII. yy. sonlarında **John Locke** gibi düşünürler kullandıkları psikoloji dilini görünüşte sorunsuz, "düşünce" ve "duyum" gibi birkaç sözcüğe indirgemişlerdi. Sonuçta bu evrensellik doktrininin ve anti-mecazi dilbilimsel

yaklaşımın birleşimi (değişik nedenlerden dolayı dilbilimsel düşüncenin bütün büyük okulları tarafından paylaşılmıştır), *disiplinle ilgili bağlamlarda* potansiyel yeni Psikolojik fikirlerin keşfedilmesine engel oldu. Yeni Psikolojik fikirler ortaya çıkarken hep bu son moda eğretilemelerden – çoğunlukla fizyoloji ya da tıptan – yararlanıldı. Bunlar, yeni psikolojik kuramlar üretmede bilim ve teknolojiden yeni fikirler kullanan (göreceğimiz üzere psikologlar tipik olarak böyle yaparlar) aklı araştıran sözde bilim adamları tarafından ortaya konmamıştır. Bu, son derece ironiktir. Çünkü Locke da dahil olmak üzere bazıları psikoloji dilinin temelde eğretilemeli bir yapısı olduğunu kabul ediyordu.

Dördüncü olarak, sanırım bu kadarı yeterli olmuştur, pek çok kişi şimdilerde 1800'lere kadar batı düşüncesinde bireysel akıl kavramının tek başına bir bütün olarak açıkça ortaya çıkamadığını iddia ediyor. Bunun kapitalizm ile ekonomik bireyselciliğin yükselişi ve daha önceki dayanışmacı toplumsal yapıların dağılmasıyla ilgili olduğunu ileri sürüyorlar. O yüzden incelediği nesne, araştırılabilecek bağımsız bir bütün olarak görülmediğinden Psikoloji disiplininin ortaya çıkması XIX. yy.'dan önce pek mümkün değildi. Burada daha fazla açıklayamayacağımız bu konu çok karmaşık ve tartışmalı olmasının yanında benzeri çağdaş bilim tarihçilerinin ana konularından biridir.

1850'DEN ÖNCE "REFLEKSİF SÖYLEM" GELENEKLERİ

Bu dönemin ayrıntılı dökümünü yapmak bu kitabın konuları içinde olmasa da bu döneme bir göz atmak en azından Psikolojinin çıkış noktasını anlamak açısından faydalı olacaktır.

En göze çarpan tür olan felsefe içinde üç baskın gelenek vardı ve bunların her biri ilk psikologların çalışmak zorunda oldukları ellerindeki sınırlı psikolojik kavramlara önemli katkılarda bulundu. Bu üç gelenek:

- **Rasyonalizm:** Bu akım bir grup Fransız ve Alman kökenli düşünürle anılır. Bunlardan en önemlileri Descartes, **Malebranche** (Fransız), **Spinoza** (Hollandalı Yahudi), **Leibniz, Wolff, Tetens** ve **Kant**'tır (Alman). Bu türden bütün akımlarda olduğu gibi bunun önde gelen düşünürlerinin fikirleri birçok yönden aynıydı. Bunları birleştiren şey temel metafizik sorunların (örneğin. varlığın, bilginin kaynağı ve sınırları, hakikatin doğası) sadece akıl yürütmeyle cevaplandırılabileceğine olan inançtı. Eğer bu tür konulara ait bilgiye yeterince akılcı ve ödünsüz bir şekilde ulaşabilirsek bunların kesinliği gerçekten bizim yanılabilir duyularımıza dayanan her şeye baskın gelir.
- **Çağrışımcılık:** Genellikle, John Locke (1689) ile başladığı, Britanya'da **Bishop Berkeley** ile geliştiği, XVIII. yy.'ın ilk yarısında İskoç septik (kuşkucu) **David Hume** ve **David Hartley** ile devam edip XIX. yy.'da **James** ve **John Stuart Mill**'in eserlerinde en son formuna ulaştığı kabul edilir. Bu akım ayrıca **Condillac, La Mettrie, D'Holbach** ve **Helvetius** gibi XVIII. yy. radikal Fransız materyalist düşünürleri de etkilemiştir. Bu okulun temel savı bütün psikolojik olayların birkaç basit "çağrışım yasası" tarafından karmaşık düşüncelere dönüştürülen atom-benzeri ya da "zerrecik" duyumlardan kaynaklandığıdır.
- **İskoç "sağduyu" gerçekçiliği: Thomas Reid** (1764) öncülüğünde indirgemeci çağrışımcılığa bir tepki olarak ortaya çıktı. Bu yaklaşım 1764'ten 1840'lara kadar "İskoç Aydınlanması" düşünürlerinin çalışmalarının çoğuna temel oluş-

turmuştur – tek istisna David Hume'dur. **Dugald Stewart, Adam Ferguson, Henry Kames, Adam Smith** ve İskoçya'da bu akımın son önemli kişisi **Sir William Hamilton** da bu okula dahildi. Bu düşünürler tipik bir biçimde rasyonalizm ve ampirizm arasında bir orta yolu tercih ettiler. Bir taraftan doğuştan gelen yeteneklerin ya da "güçlerin" varlığını kabul ederken diğer taraftan da bunların tanımlanıp incelenmesine karşı ampirik ama indirgemeci olmayan bir yaklaşıma da destek oldular. Birçok yönden bu okulun çalışmaları modern Psikolojiye diğer iki okuldan daha çok katkıda bulundu. Dördüncü bölümde tartışılacak nedenlerden dolayı bu akım XIX. yy. geleneksel Amerikan "Akıl ve Ahlak Fesefesi"ne de hâkim oldu. İlginçtir, buna karşın, çağrışımcılık ve rasyonalizm'den daha az dikkat çekti. Bu ilgisizliğin ardında üç neden vardı. Birincisi, önde gelen düşünürlerden hiçbiri Locke, Hume ya da Kant gibi ünlü değildi. İkincisi, 1890'lara kadar indirgemecilik temel bilimsel erdem olarak görülüyordu, bu nedenle Psikolojinin bilimsel niteliğini vurgulamak isteyenler çağrışımcıları en sevdikleri öncülleri olarak konumlandırmayı tercih ettiler. Üçüncüsü, Amerika'da 1880 ve 1890'ların yeni psikoloğlarının karşı çıktığı Amerikan "Akıl ve Ahlak Felsefesi" geleneğinin bir kurum gibi yapılanmasıydı.*

Bu üç gelenek, miras olarak insan doğası, psikolojik olaylar ve bunların nasıl incelenmesi gerektiğine dair çoğu zaman birbiriyle çatışan düşünceler bıraktılar. Özellikle dene-

* Terminolojiyle ilgili kısa bir not: "Ampirizm" bilginin deneyden elde edildiği öğretisidir, "duyuculuk" (sensationalism), deneyimin duyu parçacıklarından oluştuğu öğretisidir, "çağrışımcılık", karmaşık düşünce ve kavramları elde etmek için bu duyguların belirli bir sayıdaki 'çağrışım yasaları' tarafından birleştirildiğini ileri sürer. Bunlar açık bir şekilde birlikte gitme eğilimi gösterseler de mantıksal açıdan birbirlerinden ayrıdırlar; özellikle ampirizm, diğer ikisini ille de gerekli kılmaz.

yim, doğuştan gelen faktörler ve ampirik araştırmaların göreceli önemi, yöntem olarak mantıksal çözümlemeler ya da içgözlem esas konular olarak ortaya çıktı. Bunlar tamamen soyut tartışmalar değildi. Aynı zamanda bir anda yıldızı parlayan çeşitli okulların ortaya çıktıkları kültürel ortamlarla da ilişkiliydi. Devrim öncesi Fransa'sında birçok düşünür hâlâ feodal ancien regimé'in gücünü kırmaya niyetliydi ve koyu materyalist ve din-karşıtı duruşları destekledi̇ler.

Onlar için çağrışımcı felsefe en uygun epistemolojik çerçeveydi. İskoçlar ise tersine Protestancılık ile felsefeyi bağdaştırmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Endüstri Devrimi'yle beraber gelen ani değişiklikler ışığında toplumu incelemek için rasyonel bir temel bulmaya çalışıyorlardı. Onlara indirgemeci değil ama pratik olan bir eğilim en uygunmuş gibi geldi. Feodal fakat merkezi olmayan bir kültürde yaşayan ve geniş yelpazeli Endüstriyel Devrim'den etkilenmeyen üniversite kökenli Alman felsefeciler dünyadan hayli soyutlanmış bir konumda ve çeşitli Alman eyaletlerinin yönetimdeki prenslerini, politikacılarını ve önemli şahsiyetlerini rahatsız etmeyecek şekilde felsefi konularla ilgilenmek için katışıksız entelektüel tarzı benimsiyorlardı. İskoç ve Almanlar'ın tersine, çok az sayıda İngiliz düşünür üniversitedeydi ve Fransızların tersine aşırı radikalizmle ilgilenmiyorlardı (**William Godwin** gibi istisnalar vardı). Dini bağlılıkları da İskoçlar'ınki kadar içten değildi. Çağrışımcılığı Newtoncu doğa felsefesine en uyumlu felsefe olarak görüyorlardı. Aslında Hartley (1749) ve James Mill (1829) arasında İngiliz felsefesinde pek önemli bir çalışma yoktur. Şunu da hemen eklemeliyim ki çağrışımcılığa karşı "sağduyu" ayrımı şimdi o zamankinden daha net görülmektedir. Örneğin, **Thomas Brown**'ın *Lectures on Human Mind*'ı (İnsan Aklı Üzerine Dersler, 1822) bu ayrımı etkili

bir şekilde göstermiştir (halbuki kitap birçok tarihçi tarafından çağrışımcı kampta gösterilir).

Kavramsal olarak hepsi de Psikolojinin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur. Rasyonalizm söz konusu olduğunda şunları belirtmemiz gerekir: **(a)** Kant akla, aklın yarı-doğal yasalara pasif bir biçimde boyun eğdiği diğer rakip sistemlerde sahip olduğundan daha aktif bir rol verdi; **(b)** Kant, özellikle, bir akıl biliminin mantıksal açıdan olabilirliğine karşı çıktı. Bu ölçülemezdi ve doğrudan incelemenin ötesindeydi; **(c)** indirgemeci olmayan akılcı felsefi çözümlemeler, indirgemeci çağrışımcılar ile materyalistlerinkine göre kavramsal açıdan daha ustaca bir anlatım ortaya koydular. Bunlar bilimsel bir Psikoloji disiplini oluşturma umutlarına açıkça birleşik bir teşvik oluşturdular. Kant'tan sonra Alman felsefesi iki kola ayrıldı. İlk olarak, bazıları, **Schelling** gibi, Kant'ın aklın (ya da ruhun) "kendi içinde" bilinemez olduğu düşüncesine karşı çıktılar ve Mutlak'ın kendini gerçekleştirdiği kozmik bir sürecin öncüsü diye insanoğlunu överek, romantik idealist uçlara gittiler. Bu "aşkın idealizm" (transcendental idealism) her ne kadar bütün karmaşıklığı içinde insan doğasına ilişkin yeni düşünceler uyandıran çok sayıda pozitif yön taşısa da, birçok İngiliz ile birkaç Fransız düşünür tarafından biraz haksız yere, laf salatası gibi görüldü. Oysa diğerleri, Kant'ın bilimsel bir Psikoloji disiplininin olabilirliğini yadsımasından bir yolunu bulup kurtulmayı denediler. Bunlar arasında en ünlüleri **Herbart** ve **Lotze**'dur. Bu akım ve fizyolojideki gelişmeler sayesinde daha sonraları kendisine Psikoloji adını veren bir disiplin Almanya'da kendisini gösterecekti.

Çağrışımcılığın bıraktığı miras, onun indirgemeci çözümleme ana tarzında yatmaktadır. İlk çağrışım yasalarının ("yakınlık", "karşıtlık" ve "benzerlik") artık kullanılmamasına

karşın öğrenme ve belleğin açıklanmasında temelde çağrışımcı terimlerin kullanılabileceği fikri geçerliliğini korudu. **Alexander Bain**'den başlayarak, İngilizce konuşan birçok psikolog genellikle fizyoloji ile ilgili olan, davranışsal öğrenme kuramında öne çıkan, bilimsel açıdan üzerinde iyice düşünülmüş terimleri kendi dillerine tercüme etmeyi kendilerine bir görev bildiler.

İskoç gerçekçi okulunun buna pek çok koldan katkısı oldu. Amerikan Psikolojisi tarihindeki etkin rollerinin yanı sıra genel Psikoloji metinlerinde yer alan konuları düzenlemek için bir yapı oluşturmak amacıyla yapılan doğuştan gelen "güçler" katoloğu da uzun süre devam etti. Bu arada, (çocuk gelişimi ve toplumsal psikolojik olgulara olan ilgileri de dahil) inceledikleri uygulamalı konular Psikolojinin bugün almış olduğu şekle yakın uygulamalı bir disiplinin habercisi oldu.

Bu üç açılımlı terimler altındaki sayısız felsefi sistemin detaylarını tartışmak için küçük bir girişim olan bu kısa gözden geçirme şu anki amacımız için yeterli olacaktır. Vurgulamak istediğim nokta bu felsefi geleneklerin hiçbirinin, Psikolojiyi eksiksiz bir "doğa bilimleri" ya da "bilimsel" yaklaşım içinde incelemeye girişmiyor olmasıdır. İskoç okulu buna biraz yaklaşmıştır fakat burada yapılanlarda bile bugün anladığımız anlamda "araştırma"ya çok az benzerlik vardır.

Bunun nüveleri için, biyolojik süreçlerin kavramsallaştırılmasında ciddi bir ilerleme getiren XVIII. yy. öncesi fizyolojiye bir göz atmamız gerekir. Bunu yaparken çeşitli psikolojik konular önem kazanmaya başlar. Bunların en göze çarpanı, XVIII. yy. kapanmak üzereyken beynin işleyişi ile ilgili tartışmanın giderek büyümesiydi. Bunun önemli bir göstergesi, **Franz Gall**'in daha sonra fernoloji (phrenology) adıyla

anılacak olan "craniology"siydi. İşlevlerin "beyne ait çeşitli organlar"da yüksek ölçüde lokalize edildiğini, bu organların nispi boyutlarının o kişinin karakterini gösterdiğini ve kafatasını şekillendirdiğini bu yolla da karakterinin okunabileceğini iddia ediyordu. Beynin işlevleri kataloğu, Redian'in "güçleri" ile büyük ölçüde örtüştüğü İskoçya'da özel bir sempatiyle karşılandı. Bunun önde gelen İskoçyalı savunucularından biri **George Combe** idi. Fernoloji 1810'dan 1850'lerin ilk yıllarına kadar (Amerika'da biraz daha uzun) kişilik çalışmalarına "bilimsel" bir yaklaşım olarak büyük bir popülerlik kazandı ve birçok öncü psikoloğu (en tanınmışları, Alexander Bain, **Herbert Spencer** ve Amerikalı eğitimci **Horace Mann**'dır), daha sonraları bu yaklaşımı terk etseler bile, ilk yıllarında derinden etkilemiştir. Bu birçok yönden Psikoloji için "boşa bir çaba" olmuştur. Geleneksel olarak Psikoloji tarihçileri tarafından nahif, uydurma bir bilim olarak ıskartaya çıkarılmış olsa da, şimdi anlaşılıyor ki "işlevselci" yaklaşım olarak bilinen akımın öncülüğünü yapmış olmasının yanında seküler bir "akıl bilimi" kavramının yaygınlaştırılmasında genel anlamda hayati bir rol oynamıştır. Fransız biyolog **Flourens** gibi akımın muhalifleri, lokalizasyon* tartışmasına deneysel zeminde karşı çıktılar ve en sonunda bu kuramı gözden düşürmeyi başardılar. (Farklı olmasına karşın "fizyognomi" fernoloji ile ilgilidir. Eski bir tez olan karakterin yüzden okunabileceği tezi, XVIII. yy. sonlarında İsviçreli papaz **Lavater** tarafından romantik terimlerle yeniden formüle edildi.) Daha sonraları bu lokalizasyon kuramı çok farklı bir şekilde yeniden taraftar bulmaya başladı (bkz. 9. Bölüm).

Önemli keşiflerden biri 1820'lerde birbirlerinden habersiz olarak Charles Bell ve Fransız fizyolog **Magendie**'nin, duyu

* Belli işlevlere karşılık gelen bölgeleri saptama (Ed. n.)

organlarından beyine mesaj taşıyan (afferent) ve kasları kontrol eden (efferent) ya da motor sinirler arasındaki farkı bulmalarıydı. Bundan kısa bir süre sonra 1830 ve 1840'larda **Marshall Hall**'un bütünüyle geliştirdiği refleksif hareket kavramı, bilinçdışı harekete açıkça önem kazandırmasının yanında öğrenmenin biyolojik temellerinin kuramını oluşturmanın olanaklı olduğunu da ortaya çıkardı.

Sonuçta, XIX. yy.'ın ilk yıllarında Almanya'da **E. H. Weber** ve daha az tanınan bazı Fransız araştırmacıların duyular üzerine deneysel araştırmaları iki önemli sonuç ortaya çıkardı: Birinci olarak bu, yöntemsel açıdan Psikolojik deneyler için bir yol açtı; ikinci olarak deneysel yaklaşımı fizyolojik konular sınırından, reaksiyon süreleri (RT'ler) ve duyum eşikleri (bu alan daha sonraları psikofizik adını aldı) gibi psikolojik konulara doğru getirmeyi başardı. Bütün bunlar genellikle deneysel Psikolojinin doğuşu olarak kabul edilen **Fechner** ve **Wundt**'un çalışmaları için temel oluşturdu. Burada ayrıca konunun temel referanslardan biri olan ve insan psikolojisi üzerine hazırladığı ciltlerce kitabıyla XIX. yy.'ın ilk yıllarındaki gelişmeleri bir araya getirip değerlendiren Alman fizyolog **Johannes Müller**'e de değinmek gerekir.

Fizyolojideki bu tür değişimler 1800'lü yıllarda başladı ve felsefenin psikoloji üzerindeki tekelini kırmak üzere giderek arttı. Bütün olarak bakıldığında, yine de, bir çatışmadan uzak duruluyor; iki taraf da diğerini düşman gibi görmek istemiyordu. Fizyoloji ve felsefe Psikolojinin kökleri gibi görünse de başka disiplin ve ilgi alanlarının da bu işe dahil olduğunu anlamak oldukça önemlidir. Şimdi onlardan birkaçına değinelim.

Gelişim Psikolojisi'nin daha derindeki kökleri bu dönemde filizlenen eğitimle ilgili çeşitli fikirlere dayanır. Bu konuda önemli iki isimden biri, 1693'te *Some Thoughts Concerning*

the Education of Children'ı (Çocuk Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler) yayımlayan Locke, diğeri de erkek çocukların nasıl eğitilmesi gerektiğiyle ilgili idealini bir roman şeklinde anlattığı ve çok etkili olan *Emile*'in (1762) yazarı Fransız filozof Jean Jacques Rousseau'dur. Bu eser çoğunlukla "çağdaş", "ilerici" eğitim kuramını başlatan metin olarak görülür. XVIII. yy.'ın sonlarında İngiltere'de Locke ile **Rousseau**'nun ve diğer filozofların (örneğin, **Reid**) fikirlerine değinen (çoğunlukla kadınların yazdığı, kadın eğitimi de dahil) eğitimle ilgili birçok kitap çıktı. Eğitimin gerçek dünyasını öğrenmeye felsefi fikirleri uygulayarak felsefe ile pratik arasında köprü kurmaya çalışan işte bu akımdır. Avrupa kıtasında eğitim kuramı ve öncü eğitim projeleri Rousseau'dan sonra filizlenmiştir. Bu girişimin önde gelen isimleri arasında **Pestalozzi,** Herbart ve **Froebel** de vardır (bkz. 13. Bölüm). **Itard** tarafından vesayet altına alınan Fransa'daki yabani çocuk (Aveyronlu Victor) olayı, çocuk gelişimi ve "insan doğası"nın ne derece medeniyetin ürünü olduğu ya da ne derece doğuştan olduğu konularında bir merak uyandırdı. Psikoloji tarihi açısından eğitim teorisi çalışmalarının ilk dönemlerinin önemi çok silik olsa da, bu çalışmalar tartışma götürmez bir şekilde akla dair felsefi düşüncelerin uygulamayla olan potansiyel ilişkisi açısından toplumsal bir bilinç oluşmasını sağlamıştır. Bu sayede çocuk gelişimi üzerine uzmanlaşmış profesyonellere talep yaratacak bir ortam oluşmuştur. Bu yüzden Psikoloji ortaya çıktığında bulduğu ilk uygulama alanı bu alan olmuştur.

Psikolojinin yeni bulunmuş kavramlarına ihtiyacı olan tıp biliminin her zaman çok zor olmuş ve pek popülerlik kazanamamış görevi akıl hastalarının tedavisiydi. Psikiyatri, XVIII. yy.'ın ortalarından sonra Bicêtre'de (Paris'te büyük bir tımarhane) akıl hastalarını Fransız Devrimi'nden sonra zincirlerinden kurtaran **Pinel**, York'ta insani "sığınma

evi"ni kuran **Samuel Tuke** ve radikal tedavi yöntemleri öneren Alman psikiyatr **J. C. Reil** gibi birçok büyük "öncü" tanıdı. 1850'lerden önce birçok psikiyatri uzmanı, genellikle orijinal öğeleri olan ve zihnin yapısına ait modeller içeren akıl hastalıkları ve belirtileri üzerine kuramlar ve/veya sınıflandırmalar geliştirdiler. Semptomların psikosomatik yapısı, bilinçdışının varlığı, travmanın ettirgen rolü, süperego/ego/bilinçaltı ayrımı ve bunun gibi birçok kavram, her ne kadar müphem bir şekilde ya da farklı terminolojiyle de olsa ilk kez bu dönemde ortaya çıkarıldı. Bu konuya 8. Bölüm'de geri döneceğiz.

Son olarak, toplumsal felsefe ve öncü sosyolojideki çok sayıda çalışmayı da belirtmemiz gerekir. XVIII. yy. boyunca toplumsal değişim giderek hızlandıkça ve dini otoritenin gücü azaldıkça, İskoçlar da dahil Adam Smith gibi birçok Aydınlanma dönemi düşünürü, "sivil toplum" dedikleri şey için başka temeller aramak zorunda kaldılar. Böyle bir projeyi uygulamaya koymak için İskoçlar'ın önderliğinde, örneğin fizikteki "çekim gücü" yasasının toplumsal karşılığı olarak "sempati" ilkesinin, "insan doğası" için yeni bir çekirdek kavram olarak benimsenmesi gerekiyordu. Bu, ilgiyi ahlakla ya da "erdem"i insanın toplumsal davranışının pratik anlamıyla birleştiren bir konuydu. Bunun güzel bir örneği Adam Smith'in *Theory of Moral Sentiments*'idir (Ahlaki Duygular Kuramı, 1759). Bu kitapta, sosyal olgular ve "tutumlar" diye adlandırabileceğimiz kavram üzerine pek çok gözlem yer almaktadır. Smith'in ilgilendiği konular açıkça Sosyal Psikolojinin alanındaki konulardır. Adam Smith'inkinden çok farklı olan ve **Jeremy Bentham** tarafından öne sürülen insan doğasının "faydacı" imajı, çağrışımcılar (associationists) tarafından desteklenen yaklaşımdı. Bu imaja ilişkin olarak ortaya koyulan çalışmaların en ünlüsü, genelde erdemin baş kaldırmasının felaket niteliğindeki sos-

yal sonuçlarını anlatan kinik yergi, **Mandeville**'nin *Fable of the Bees: or, Private Vices, Public Benefits*'dir (Arıların Fablı: Ya da Özel Günahlar, Kamu Çıkarları, 1723). Burada, insanların temelde bencil ve rekabetçi olduğu savı artaya konmaktadır. Dönemin önde gelen diğer düşünürleri arasında ("toplumsal sözleşme" kavramını ileri süren) Rousseau, **Montesquieu**, Adam Ferguson ve William Godwin vardır.

Toplumsal düşünürlerin insan doğasına bakış açıları kötümserlikten (Mandeville) ütopyacı iyimserliğe (Godwin) kadar geniş bir yelpazeyi içeriyordu ve bunların arasında zihinlerdeki en popüler görüntü, kaşiflerin anlattıkları "yabani"lerin yaşamlarından (Kaptan Cook) esinlenerek ortaya sürülen "soylu yabani"dir. Rousseau'yu da etkileyen bu örnek 1780'lerle 1830'lar arası filizlenen romantik hareketi ciddi bir biçimde etkiledi. Sonuç olarak bu dönemde, vahşilikten medeniyete geçişi anlatan, insan ırkının ilk "spekülatif hikâyeleri" ortaya çıkar. Bunlara, daha sonraki, XIX. yy.'ın ortalarından beri ortaya konmaya devam eden, çoğunlukla sadece biraz daha az spekülatif nitelikli evrimsel açıklamaların işareti olan, dilin çıkış noktaları da dahildir. Toplumsal felsefe insan doğasına ilişkin, dini olmayan, temel bir kavram edinmede yazarları işin içine katmıştır ki onlar da bunu yaparken "kendi insan doğalarını" ortaya koymuşlardır. Açıkça böyle bir durumda Psikoloji tarihleri ve Psikolojinin kendisi birbirinden ayrılmaz bir hale gelmektedir.

Diğer akımlar ve düşünce okulları basitçe şöyle sıralanabilir: "Hipnotizmacılık" ya da "canlı manyetizma" (1770'lerden 1840'lara kadar popüler olmuştur), **James Harris, Horne Tooke, Lord Monboddo** ve Alman **J. G. Herder**'in dilbilim çalışmaları ve XVII. yy.'da "tutku" ve "jestler" üzerine yapılan çeşitli çalışmalar. Bütün bunlardan çıkan sonuç 1600'lü yıllardan sonra insan psikolojisiyle ilgili fikirlerin birçok farklı

yönde ve cephede değiştiğidir. Temelde yatan ve Psikolojiye incelemesi için bir alan oluşturan bazı eğilimler fark edilebiliyor. Bunlara örnek olarak, insan doğasının sadece felsefeciler ya da teologlar tarafından değil, "doğa bilimleriyle uğraşanlar" tarafından da incelenebilecek bir olgu olarak ele alınması konusunda giderek artan istek, değişim ve gelişim süreçlerine olan ilginin giderek büyümesi, psikolojik ve biyolojik olgular arasındaki bağıntıya duyulan merak ve eğitim, akıl hastalıkları, suç ve hatta (fernoloji örneğindeki gibi) henüz başlamakta olan "personel seçimi" gibi pratik meselelere duyulan ilgi verilebilir. Bütün bunlar daha sonra psikolojiye çeşitli uzmanlık alanları sağlamıştır. Her ne kadar metodolojik olarak, fen bilimlerinin deneysel yöntemleri, özellikle Alman fizyolojisinde, ancak XIX. yy.'ın ilk yıllarında Psikolojik konularda uygulanmaya başlasa da veri analizlerine ait istatistiki yöntemler 1880'lere kadar büyük ölçüde ortada yoktu.

1850'lere kadar bütün bu değişik ilgi alanları tek bir disiplin çatısı altında birleşemedi. Her biri, farklı türde sorunlarla, bazen birbiriyle ilgili olsa da değişik kavramsal çerçevelerde uğraştılar. Psikoloji sözcüğü daha çok kullanılır olmuştu, fakat anlamı bugünkünden çok daha sınırlı bir şekilde esas olarak akli (ya da entelektüel) felsefeye işaret ediyordu. Bütün bu inceleme alanlarını birleştirebilmek için bir şey gerekiyordu. O şey, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, 1850'lerde **Charles Darwin** ve Herbert Spencer'in çalışmalarıyla desteklenecek evrimci düşüncenin etkisinin giderek artmasıydı. Fakat Psikolojinin 1800'lerden önce ortaya çıkamamasının tek sebebi böyle birleştirici bir kuramın mevcut olmayışı değildi. Bunun bir sebebi de Avrupa kültürlerinin aslında böyle bir disiplin için "yer"lerinin olmamasıydı. Modern Psikolojinin oynadığı kültürel rollerin çoğu sergilenmedi. Bunlar, burada belirttiğim o diğer disiplinler arasında dağılıp gitti.

KAYNAKÇA

Fazla yer olmaması bu bölümde değinilen çok sayıdaki çalışmanın ayrıntılı referansını vermemizi engelliyor. Bunlara, "ileri okuma" metinlerinden ve çeşitli felsefe tarihi kitaplarından kolayca ulaşılabilir.

İleri okuma

Genel

Hearnshaw, L. S. (1987) *The Shaping of Modern Psychology* (Modern Psikolojinin Biçimlenişi), Londra: Routledge&Kegan Paul.

Klein, D.B. (1970) *A History of Scientific Psychology: Its Origins and Philosophical Background* (Bilimsel Psikoloji: Kökenleri ve Felsefi Geçmişi), Londra: Routledge&Kegan Paul. Özellikle felsefede iyidir.

Richards, G. (1992) *Mental Machinary: The Origins and Consequences of Psychological Ideas, Part One: 1600-1850* (Akıl Makinesi: Psikolojik İdeaların Kökenleri ve Sonuçları, Birinci Bölüm: 1600-1850), Londra: Athlone Press.

Psikoloji

Boring, E. G. (1942) *Sensation and Perception in the History of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Tarihinde Duyu ve Algı), New York: Appleton-Century-crofts.

Fearing, F. (1930) *Refleks Action: A Study in the History of Physiological Psychology* (Reflex Eylemi: Fizyolojik Psikoloji Tarihinde Bir Çalışma), Londra: Ballière, Tindall&Cox.

Neuberger, M. (1981, Almanca 1. Baskı 1897) *The Historical*

Development of Experimental Brain and Spinal Cord Physiology before Flourens (Deneysel Beyin ve Omurilik Fizyolojisinin Flourens'ten Önceki Tarihi Gelişimi), çeviren ve editör Edwin Clarke, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Delilik

Bkz. 8. Bölüm referansları.

Eğitim

Çoğu eğitim tarihi üzerinedir ve çok azı eğitimin Psikoloji tarihindeki rolü gözetilerek yazılmıştır. Bkz. yukarıda verilen G. Richards referansı ve 4. ile 13. Bölüm referansları.

Sosyal felsefe ve sosyoloji

Bryson Gladys (1945) Man and Society: *The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century* (İnsan ve Toplum: XVII. yy.'ın İskoç İncelemesi), Princeton: Princeton University Press, yeniden basım (1968) New York: Augustus Kelley.

Dil ve Dilbilim

Aarsleff, Hans (1983, 2. Baskı) *The Study of Language in England 1780-1860* (İngiltere'de Dil Üzerine Araştırma), Minneapolis: University of Minnesota Press/Londra: Athlone Press.

Land, Stephen K. (1986) *The Philosophy of Language in Britain: Major Theories from Hobbes to Thomas Reid* (Britanya'da Dil Felsefesi: Hobbes'dan Thomas Reid'a Ana Kuramlar), New York: AMS.

3. PSİKOLOJİNİN KURULUŞU: EVRİM VE DENEY

1860'larda ortaya çıkan psikolojik araştırma çeşitleri için bütünleyici bir çerçeve ve bunları takip eden bilimsel yöntemleri sağlayan iki gelişme oldu. Bunlar, sırasıyla Charles Darwin ve Herbert Spencer ile anılan evrimci düşüncenin başarısı ve daha sonra İngiliz parametrik istatistiğinin gelişmesinin takip ettiği **Gustav Fecner** ve Wilhelm Wundt'la özdeşleşen deneysel metodolojilerin Almanya'da ortaya çıkmasıdır. Bunlara sırası geldiğinde dönülecektir.

EVRİMCİ DÜŞÜNCE

Darwin'in *Origin of Species* (Türlerin Kökeni, 1859) adlı kitabı, organik evrimi bilimsel olarak açıklamak üzere "doğal ayıklanma" doktrinini ortaya attı. İnsanlar da dahil (Darwin, insanlardan söz etmeye henüz hazır olmasa da bunu ima etmiştir) organik yaşamın bugünkü biçimleri, ölçemeyecek kadar uzun bir sürede, kendi içinde hayli şuursuzca ortaya çıkan bir mekanizmayla önceki yaşam formlarından türemişlerdi. Ve bu canlılardan sonraki nesillere birçok şey miras kaldı. Darwin bilim adamlarının büyük bir kısmını evrim teorisinin geçerliliği konusunda ikna etti, fakat "doğal ayıklanma" (bir unsur olarak

reddedilmediyse de) yetersiz görülerek, hemen saldırıya uğradı. Oysa, daha önceden var olan evrimci düşünceler hemen kendi bünyelerinde eritilmişti. "Evrimci düşünce" ile "Darwincilik"i anlamdaş görmek yanıltıcı olurdu. "Doğal ayıklanma" örneğinin nihai zaferi 1920'lerde geldi. Özellikle, (sonradan) kazanılmış özelliklerin kalıtımla geçmesinin ("Lamarkçı kalıtım") kabul edilmemiş olması (Darwin için) bile anlaşılır değildi. Evrimi popülerleştiren Herbert Spencer'dı. 1856'da yazdığı evrim niteliğindeki *The Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri) 1860'lardan itibaren onun "sentetik felsefesi"ni – evrimi maddenin devamlı olarak daha karmaşık ve heterojen hale geldiği önüne geçilmez bir süreç olarak görme – araştıran sayısız eser takip etti. XIX. yy. evrimci düşüncenin tarihi -çok geniş ve çok yönlü bir konudur- 1960'tan itibaren birçok yazardan ilgi gördü. Mevcut amaçlar için Psikolojinin ihtiyaç duyduğu birleşik kuramsal çerçeveyi oluşturan az sayıdaki temel evrimci düşünce şöyle tanımlanabilir:

- İnsanlar köken olarak primatlardan geliyordu ve bu nedenle de zoolojik olarak ele alınabilirlerdi. Bundan böyle yarı-kutsaldılar ve bilimin alanı dışında değillerdi.
- "Kendiliğinden değişim": Doğal ayıklanmanın hammaddesi, her nesilde rasgele değişimlerin meydana gelmesiydi. ("Gen" kavramı bunu daha sonra açıklığa kavuşturdu, fakat genetik anlayışın yokluğu evrimci teoriyi 1920'lere kadar sıkıntıya soktu.)
- Tekrarlama: Alman biyolog **Ernst Haeckel** tarafından tanıtılan bu düşünceye göre, her birey doğumundan olgunlaşmasına kadar olan kendi gelişme sürecinde türünün geçirmiş olduğu bütün evrimsel aşamalardan geçer. "Biyogenetik yasa" olarak terimleştirilen bu kavram "ontojeni (ontogeny) filojeni'yi (phylogeny) yansıtır" diye özetlenir.

- "Dejenerasyon": Eğer doğal ayıklanma (natural selection) geçici bir süre durursa koşullara uygun olmayan canlılar yaşamlarını sürdürür ve kendilerini yeniden üretirler: Böylece canlıların kalitesi düşer ve dejenere bir soy ortaya çıkar. "Canlıların en uygunu ayakta kalır" (Darwin'in değil, Spencer'in sözü) düşüncesini garantileyen evrimsel sürecin yıkımı anlamına gelir.
- Darwinci kurama göre zorunlu görülmemesine karşın evrimin, belki de kaçınılmaz bir şekilde temelde sürekli gelişme kaydettiği kabul edilir. İnsana ilişkin olarak, organik evrimi "sosyal evrim" izlemiştir. Bu, barbarlık döneminden geçerek yabanıllıktan modern endüstriyel uygarlığa yükseliştir. Bu görüşe Amerikalı **L. H. Morgan** (1877) etkili bir şekilde katkıda bulundu.

Bu kavramlar çok geniş bir alanda, insan doğasına olan ilgiyi harekete geçirdi. Özetlemek gerekirse:

1. Bu düşünceler, "aklın" evriminin ve insan niteliklerinin yalın halde ne zamandan beri "daha aşağı" hayvanlarda da bulunduğunun ya da tam tersine insanların ne zamandan beri "daha aşağı" niteliklerini koruduklarının araştırılmasını teşvik etti. Bu ise, bugün "Karşılaştırmalı Psikoloji" olarak bilinen ve hem insanın hem de hayvanın davranışlarının karşılaştırmalı bir biçimde incelenmeye başlanmasına yardımcı oldu. Bunun bir yönü içgüdülere karşı bir ilginin ortaya çıkmasıdır. Uzun süre tanrısal bahşettiği, doğuştan gelen davranış tarzlarını ve kategorilerini belirtmek için kullanılan "içgüdü" kavramına daha bilimsel bir anlam ve önem verildi. Bu temanın geliştirilmesinde önemli kişilerden biri de yüzyılın sonunda **Lloyd Morgan** tarafından izlenen, Darwin'in koruması altındaki **George Romanes**'di (bkz. 14. Bölüm).

2. Bu kişiler dikkatleri, gelecek nesillerin doğal bir biçimde seçileceği bir hammadde olarak insan türündeki çeşitliliğe çektiler. Bu, **Francis Galton**'un bireysel farlılıklar üzerine öncü çalışmalarının ve bunları analiz etmekte kullandığı istatistik yöntemlerinin geliştirilmesinin temelini oluşturdu.
3. Tekrarlama düşüncesi, zaman içinde geriye bakmak ve insan evriminin izini sürmek için çocuğa yeni bir önem atfetti. Buradaki önemli kişiler, **James Sully, G. Stanley Hall** ve **Wilhelm Preyer**'di (bkz. 13. Bölüm).
4. Sinir sisteminin yapısı daha eski ve daha yeni öğeleri açısından şimdi daha iyi anlaşılabilirdi. Beynin kendisiyse daha aşağı organizmaların beyin yapılarında meydana gelen eklemelerle evrimleşmişti. Spencer'ın burada dikkate değer bir etkisi oldu, çünkü onun kuramı "bağlantılar", eğer yeterince güçlü ise, yeni kalıtsal sinir bağlantıları yapılabileceğini öne sürüyordu. Bu iddia, önde gelen çağrışımcı düşünürlerin (başlıca James ve John Stuart Mill) çevreci konumları ile psikoloji ve nörolojideki gelişmelerin kalıtımcı doğurgularını bütünleştiriyordu.
5. Dejenerasyon fikri, insan doğasını araştırmaya ek bir ivedilik kazandırdı ve suç, delilik, "geri zekâlılık" ve alkoliklik gibi toplumsal sorunlarla ilgilenirken açıklayıcı bir çerçeve kazandırdı. Galton burada "öjenik"in (eugenics)* kurucusu olarak çok önemli bir yere oturmuştur. Önde gelen diğer bir isim de İtalyan kriminolog **Lombrosso**'dur.
6. İnsan tarihinin değişik aşamalardan geçerek ilerleme kaydeden evrimsel görüntüsü (köklerini XVIII. yy. "spekülatif

* ***öjenik*** (eugenics): Seçmece çiftleştirme (veya çiftleşmeyi engelleme) yoluyla insan ırkının genetik kalitesini artırmak suretiyle toplumsal sorunları çözmeye yönelik genetik araştırmaları. Kullanılan yönteme bağlı olarak iki gruba ayrılmaktadır: Pozitif öjenikte, arzu edilen niteliklere sahip insanların daha çok çocuk yapması özendirilir. Negatif öjenikte ise arzu edilmeyen özelliklere sahip insanlar çocuk yapmamaya (zorla kısırlaştırma gibi yöntemlerle) özendirilir. (Ed. n.)

tarihler"inden alan bir düşünce) toplumsal davranışa da uygulanabildi, örneğin **Gustav Le Bon** kitlelerin toplu olarak daha ilkel bir kafa yapısına gerilediğini iddia eder (bkz. 12. Bölüm).

7. En son olarak, XIX. yy. sonları psikologlarının çoğu bu evrimsel perspektifi kendi genel kuramsal çerçeveleri olarak benimsediler. Bunların içinde Amerika'da **William James** ve **James Mark Baldwin**, İngiltere'de **G. H. Lewes**, Fransa'da **Theodore Ribot** ve **Gabriel Tarde** ile Almanya'da **Karl Gross** gibi Wundtçu olmayan isimler yer alır. Yine de birkaç istisna vardı. Bunların içinde göze çarpanlar daha yoğun bir şekilde felsefi bir eğilimi benimseyen **James Ward** (Wundt'tan etkilenmiştir) ve G. F. Stout'tur.

Bu nedenlerden dolayı, çok çeşitli çocuk, hayvan, psikoloji, toplumsal davranış ve delilik çalışmaları evrimsel perspektifin insan doğasına ilişkin etkilerini araştıran tek bir projenin parçaları olarak birleştirildi. Bunun bu alanlardaki etkisine sonraki bölümlerde döneceğiz. Bu kaçınılmaz olarak, doğuştan gelen "içgüdü" açıklamalarına karşı bir eğilim yarattı, fakat aynı zamanda "işlevselci" görüşü de geliştirdi. İşlevselcilik ile psikologların temel olarak söylemek istedikleri şey, bir psikolojik olgunun, onun canlı için yaşamsal değerinin belirlenmesiyle açıklanabilir olduğudur. Öte yandan bu, canlının içinde bulunduğu çevre ile ilişkin olarak, söz gelimi, öğrenilmiş tepkilerin uyumsal değerine gönderme yaptığı için kendi içinde doğuştancılığı gerekli kılmıyor. İşlevselcilik teriminin aynı zamanda x, y'nin bir fonksiyonudur gibi matematiksel kullanımları da vardır; örneğin bazı durumlarda sistematik bir şekilde ona bağlı olarak değişmektedir. Bu da onun Psikolojik anlamlarından biridir: Bir tepkinin bazı uyarıcıların bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Fakat bu terim farklı durum-

larda biraz farklı anlamlar taşıyan sözcüklerden biridir. Aslında 1900'e kadar İngilizce olarak yazılmış Psikoloji metinleri evrimci bir perspektiften bakılarak yazılanların egemenliği altında kalmıştır. Bu egemenliğin psikolojideki rolü evrimsel düşüncenin, rekabetçi kapitalizmin "doğallığı" ve beyaz "ırkların" doğal üstünlüğü gibi inançları destekleyen daha geniş alandaki kültürel etkisinin bir görünüşüdür. Galton'un "öjenik"e olan ilgisi bunun psikolojideki başlıca göstergesidir.

Bir kenara atılmayacak başka önemli bir kişi de Scot Alexander Bain'dir. Tam anlamıyla bir evrimci olarak görülmemesine karşın onun ilk yazdığı kitaplar *The Senses and the Intellect* (Duyumlar ve Zekâ, 1856) ve *The Emotions and the Will*'dir (Duygular ve İrade, 1859). En son fizyolojik bulguları da dahil ederek ampirik bir perspektifle psikoloji konuları hakkında etraflı çalışmalar yapmıştır. Sık sık "çağrışımcı" bir görüş olarak nitelendirilen Bain'in görüşü, Reidcı geleneğin unsurlarını elinde bulundurdu. Onun görüşü deneysel değildi. O daha çok psikolojik olguyu sistematikleştirme ve sınıflandırma uğraşı içindeydi. Başka birçok yapıtı olmasına karşın bunlar onun en etkili yapıtlarıydı ve bunların yeniden gözden geçirilmiş metinleri 1890'lara kadar kullanılmaya devam etti. Bain, 1876'da Mind dergisini kurdu; uzman Psikoloji dergilerinin ortaya çıkmaya başladığı bu yüzyılın sonlarına kadar bu dergi Psikolojik çalışmaların tartışıldığı en büyük platformdu (Mind, bundan sonra felsefede uzmanlaşıyor).

DENEYSEL METODOLOJİ

Evrimci düşüncenin modern Psikolojinin (ve aslında "psikoloji"nin de) doğuşunda çok önemli bir yeri vardır. Fakat

daha önceki, disiplinin erken dönem tarihçileri tarafından, Almanya'da deneysel bir metodolojinin yükselişinin aksine, hafife alındı. Alman deneyselciliğinin Psikolojiye diğer doğa bilimleri arasında sağlam bir yer kazandırmadaki hayati rolünün önemi belirtilerek psikolojnin bilimsel güvenilirliği üzerine vurgu yapmak tercih edildi. Bunun kökeni, özellikle E. H. Weber'in duyumlar üzerine yaptığı fizyolojik çalışmalar ile Kant'ın bilimsel psikolojinin mümkün olmadığına ilişkin argümanlarını çürüten felsefi görüşlerin bir araya gelmesine dayanır. Gustav Fehner'in *Psikofiziğin Elementleri* (Elemente der Psychophysik, 1859) deneysel psikolojinin gelişinin belirleyicisi olarak kabul edilir. Fechner burada, Weber'in çalışmasından hareketle, nesnel bir şekilde ölçülen ve deneyi yapılan uyarıcı büyüklüğündeki değişiklikler arasındaki ilişkiyi araştırdı. Weber, "sadece fark edilebilen farklılık"ın (sff) – yani bir değişikliğin algılanabilmesi için yapılması gerekli değişiklik büyüklüğü – uyarıcının büyüklüğünün bir fonksiyonu olduğunu daha önceden ortaya çıkarmıştı. Örneğin, 1 cm.'de 1/2 cm.'lik bir artış kolaylıkla fark edilebilecekken, 50 m.'deki 1/2 cm.'lik artış anlaşılmayacaktır. Fechner, herhangi bir duyumun hissedilebilmesi için gerekli bir duyum eşiğine ("limen") dayanan bir birim yapmayı başardı. Bu da nesnel bir şekilde yapılan ölçüm ile deneğin söylediği büyüklüğün miktarını ölçmekte kullanılabilecekti. Bununla uyarıcının büyüklüğündeki nesnel değişiklik ile algılanan değişikliği ilişkilendirmek için "Weber-Fechner Yasası" diye adlandırılan genelleştirilmiş bir formül türetti. Bu "yasa", sınırlı bir ölçüde, zamana karşı direndiyse de, esas olarak üç deneysel işlem uzun dönemli etkiye sahip oldu ve kullanılmaya devam etti. "Sabit uyarıcılar yöntemi", "sınırlar yöntemi" ve "ortalama hata yöntemi" (bunlara verilen isimler değişebilir) Boring'inki (1950) gibi tarih kitaplarının yanında

birçok ders kitabında da açıklanır. Fechner'in amacı aslında felsefi idi – kendisinin akıl-beden problemini çözmeye yardım ettiğini düşünüyordu. Fakat onun gelecek kuşaklara bıraktığı miras "Psikofizik" oldu.

Bundan hemen sonra, kendisine genellikle Psikolojinin "babası" ünvanı biçilen Wilhelm Wundt deneysel içgözlemi kullanarak, bilinç üzerine sistematik deneysel çalışmalara başladı. Wundt düşünme, dil, kişilik, toplumsal davranış ve benzerlerini, bilimden çok (Almanca'da *Naturwissenschaften*) dil, edebiyat ve tarih çalışmalarına (Almanca'da *Geisteswissenschaften*) ait tutarak bu metodolojinin sadece duyum, tepki süresi ve dikkat gibi psikofiziksel olgulara uygulanabilir olduğuna inanıyordu. 1879 tarihi normalde, Wundt tarafından Leipzig'de ilk Psikoloji laboratuarının kuruluşu olarak kabul edilir. Wundt'un deneyleri, "kişileri" değil de, deney boyunca bilinçlerinde neler olup bittiğinin içgözlemini nesnel bir şekilde yapabilecek eğitimli "gözlemcileri" gerekli kılıyordu. (Daha güncel ve tam bir bilgi için bkz. Danziger, 1990.) Çağın en önemli bilim adamlarından biri olan ve Heidelberg'deki laboratuarında 13 yıl boyunca asistanlığını yaptığı, kendinden biraz daha büyük çağdaşı **Hermann Helmholtz** da, algı ve işitme üzerine temel bir çalışma yayımladı. (Bkz. 10. Bölüm).

Wundt'un önemi büyük ölçüde kendi deneysel laboratuarını yaratmasında yatıyordu ve bu, gerçekten birçok Amerikalı lisansüstü öğrencisini bu alana çekti ve bu öğrenciler memleketlerine döndükten sonra 1880 ve 1890'larda tutkulu bir şekilde yeni alanlarda kendi metotlarını geliştirdiler. Wundt ilginç ve tartışmalara yol açan bir kişidir. Onun deneysel Psikolojisi, ki İngilizce konuşan ülkeler onu bununla anarlar, kendisinin büyük üretiminin sadece küçük bir parçasıdır. Felsefe ve mantık üzerine geniş çapta yazan Wundt, 12

ciltlik *Völkerpyschologie* (Toplum Psikolojisi) için uzun bir zaman harcadı – bu ciltlerden sadece biri (dil üzerine olanı) İngilizce'ye çevrildi. Bu yapıt yavaş yavaş duyulmaya başladığında Wundt'un öğrencileri ve bunların en göze çarpanı, İngilizce yazan **E. B. Titchener**, onun içgözlemci metodolojisini Almanya ötesinde kalıcı olarak kurmayı başaramadı. Amerikalı öğrencileri ise çok geçmeden onun psikolojisinin en Wundtçu özelliklerinden vazgeçtiler. Hatta Almanya'da bile bir sonraki nesil onun doktrinlerinden koptu. Würzburg okulundan **Külpe, Marbe, Ach** ve **K. Bühler,** içgözlemci olmalarına karşın, onun bilinçli eylemlerin temel duyumsal süreçlere indirgenebilir olduğu görüşüne karşı çıktılar ve deneysel durumlarda deneyimi tespit etmekte (oldukça karmaşık bir kuramsal konuyu basitçe anlaşılır hale getirmek için) "bilinçli tutumlar" diye adlandırdıkları kavramı kullandılar. Almanca konuşan diğer filozof ve psikologlar, Mach, **Stumpf, Dilthey** ve **Brentano** da, Wundt'la birçok kuramsal zeminde anlaşmazlık içindeydiler, üstelik bunlar evrimsel görüşü benimseyen kişilerdir. Wundt'un şöhreti kısmen Psikolojinin en etkili tarihçisi **Boring**'in, Titchener'in öğrencisi olmasından ileri geliyor. 1970'den beri Boring'in yaptığı Wundt yorumu ciddi bir şekilde tartışılıyor: İnandığı şeyler üzerindeki ve onun gerçekten ne kadar önemli bir kişi olduğu hakkındaki fikir ayrılığı devam ediyor. Almanya'da deneysel Psikoloji diğer üniversitelere başka yerlerdekinden kesinlikle daha hızlı yayılmadı ve ilk özerk Psikoloji derecesi Nazi dönemine kadar hiçbir yerde verilmedi. İngilizce konuşan psikologlar için de XIX. yy. sonlarındaki Psikolojik düşünceye ait görüşümüzü geniş ölçüde yönlendirenin Wundt olduğunu söylemek yerinde olur.

Tarihçilere göre Wundt'un psikoloji tarihindeki yeri ilginç bir vaka çalışması sağlıyor. Kendi tarihçilerinin rehberlik et-

tiği bu disiplin onu kahraman kurucu baba olarak kabul ettiği için daha sonra gelen psikolog kuşakları da bunu psikolojik bir gerçek olarak kabul etmelidir. Fakat onun bu rolü nasıl elde ettiği üzerine yapılan tarihsel araştırma oldukça çamurlu bir manzara ortaya çıkardı. Wundt, Newton, **Lavoisier**, Darwin ya da **Einstein**'ın aksine ne kuramsal ne de deneysel seviyede buluşlarla devam eden bir miras bıraktı. Madem öyle neden uzun süreli bir şöhrete sahip oldu? Evet, psikolojik konular üzerine akademik bir bakış yaratmakta başarılı oldu ve bu konu üzerinde kilolarca tutan yazılar ve kuramsal yapıtlar üretti. Halbuki bunun ötesinde onun şöhreti, Psikolojisi'nin başarısından çok, başkaları için kazandığı sembolik önemden türemiş gibi görünmektedir. Bu disiplin, deneye dayalı bilimsel, güvenilirliği olan kurucu bir babaya ihtiyaç duyuyordu ve sonradan onun öğrettiklerinden vazgeçen Amerikalı eski öğrencileri doğallıkla, en etkili hocaları olarak onu yüceltttiler. Bu durum, sürmekte olan karmaşık haldeki tartışmada, en azından oyuncu ve izleyicilerin tarihi bir başarıdaki katkılarını birbirinden ayırt etmenin ne kadar zor, belki de olanaksız olduğunu gösteriyor.

Metodolojik olarak uzun dönemde daha etkili olanı, köklerini Belçikalı istatistikçi **Quetlet**'in önceki çalışmalarından alan, Galton ve **Person** tarafından başlatılan ve **Spearman**, **Burt**, Winch, Yule ve **R. A. Fischer**'in devam ettirdiği İngiliz istatistiki geleneğidir. Bu gelenek birçok öğrenciyi canlarından bezdiren bütün bu t testleri, korelasyon katsayıları, ANOVA'lar (varyans analizleri) ve benzerlerini ortaya çıkaran psikometriyi ve modern deneysel Psikolojiyi egemenliği altına aldı. Bu, genelde evrimsel kaygılar bağlamında ve daha özelde kalıtsal ayırt edici nitelikler konusunda toplumlar arasındaki farklılaşmayı ölçme ihtiyacından ortaya çıkmıştır.

Başından itibaren Galton'un istatistiki metotları iki yönlü bir amaca sahipti: İlki, araştırmacıların verilerdeki farklılaşmanın derecesini ve niteliğini belirlemelerini sağlayabilmekti; Fakat, ikinci olarak görünüşe bakılırsa bu metotlar kalıtımın ne derecede işin içinde olduğunu araştırmak için bir alet sağladı. En başlarda Galton, ailevi özelliklerin ne kadar geriye gittiğini ve bu sebeple, onun inandığı gibi, kalıtımın ne derece rol oynadığını tespit etmek için aile soyağaçları üzerine odaklanıyordu. Bundan hemen sonra onun öjenik ilgileri toplumları bir bütün olarak betimleme ve karşılaştırma teknikleri gerektirirken o "yaratılış ve yetiştirme"nin saygın rolleriyle uğraşmaya yöneldi (böylece bu uzun sürecek tartışmayı başlattı).

1900'lerde istatistikteki hızlı gelişme psikologlara bilimsel güvenilirlikleri için gerekli gördükleri ve tam olarak istedikleri türden ölçüm araçları sağladı. Sinerjik bir ilişki doğdu: Yeni istatistiksel teknikler yeni araştırma olanakları yarattı. Aynı zamanda psikologların artan istekleri, üzerlerine almayı düşündükleri görevler için yeterli yeni istatistiki gelişmeleri teşvik etmiştir. Bu, iki işlemi olanaklı kılıyordu: (a) bütün olarak bir toplumdaki (ya da bir alt toplumdaki) bireylerin ayırt edici özelliklerini ölçmek (psikometri) ve (b) farklı deneysel koşullardaki grupların (ya aynı grup ya da farklı gruplar) nasıl davrandıklarını karşılaştırmak. Birincisinde istatistik hem psikometrik testlerin tasarımı için teknikler sağlayan hem de ölçülecek şeylerin kendisi aracılığıyla güvenilir bir şekilde tanımlabilir ya da ortaya çıkarılabilir olduğuna inanılan bir aygıt olarak esas araştırma aracı haline geldi. İkincisinde var olan bu istatistiki teknikler deneysel sonuçların ne kadar önemli düzeyde olduğunu ölçmeyi mümkün kılarken bizzat deneylerin yapılmasında rehberlik ettiler (bkz. 11. Bölüm).

Birleşik Devletler ve İngiltere'de 1900'e kadar metodolojik konular, akademik psikologlar için en önemli öncelik haline gelirken, kuramsal konular daha az ivedilik arz ediyordu. Çoğunluk hâlâ geniş bir evrimci çerçevede çalıştı, ancak çalışmalarını deneysel yöntemlere dayandıranlar (şayet psikometriyi kullanmıyorlarsa) dikkatlerini şeylerin "terbiye" tarafına yöneltiyorlardı. En önemli gibi görünen şey o zamana kadar nadiren bilimsel olarak araştırılmış konular üzerinde niteliksel ampirik verileri biriktirmekti: Bu kısımlar bellek, öğrenme, çocuk gelişimi, aşırı yorgunluk, duygu vb. idi. Önce veriler, sonra kuram tavrı baskındı. Ve önceden akıl ya da "bilinç" disiplinin çalışma konusu olarak görünürken, davranış çalışması aklın tam yerini almasa bile tamamlayıcısı olarak yolunda ilerliyordu.

Şu ana kadar bu bölüm Psikolojik araştırma geleneği içerisindeki yöntemsel ve kuramsal unsurlar üzerinde yoğunlaşarak oldukça "içselci" bir görüş benimsedi ki bu gelenek bu görüşü entelektüel açıdan (henüz kurumsal olarak olmasa da) tek bir disiplin altında birleştirdi. Öyle bile olsa ima edilen unsurlar bunların ötesindeydi. Şimdi bunlara daha yakından bakmanın tam zamanı.

Şu bir gerçek ki Psikolojinin yaratılmasına katkıda bulunanların hepsi nihayetinde kendi cinsiyet ve toplumsal sınıflarının tavır ve değerlerini paylaşan beyaz orta ve üst sınıf erkeklerdir. Hemen bu grupla ilgili birkaç tespit yapılabilir. Birincisi bunlar kendilerini sadece kültürel ve ekonomik olarak değil aynı zamanda gittikçe evrimsel anlamlarda da insanlığın zirvesinde görürler. İkincisi, kesinlikle önceden görülmemiş büyüklük ve karmaşıklıktaki toplumları yönetmekten sorumlu olduklarının bilincindeydiler – yine bu da insanlığın evrimsel gelişiminin zirvesi olarak görülüyordu. Üçüncüsü, bunlar kadınları ve beyaz olmayanları, zekâ açı-

sından yetersiz ve doğuştan gelen özelliklerinin sıradan işler ya da ev işlerini yapmanın dışında önemli işleri yapmak için uygun olmayan kişiler olarak gördüler (bkz. 15. ve 16. bölümler). Bu nitelikteki bilimsel bir kafaya sahip erkekler kendi insanlarını incelemeye başlandıklarında, görüşleri kaçınılmaz olarak böyle bir duruşla ilişkilendirilen tutum, değer ve önceliklerden etkilenecektir ve bunu hesaba katmaya çalışmak kesinlikle "bilim karşıtı" değildir.

Bu hiyerarşik dünya görüşünden yola çıkarak onların tutumları esasen yönetimle ilgiliydi. Psikolojik uzmanlığın cazibesinin temelinde, ona sahip olanların kontrolleri altında bulunan toplumları daha etkili bir şekilde yönetebileceği vaadinde bulunması yatmaktadır. **Nikolas Rose**'un adlandırdığı gibi "bireyselliğin yönetimi" insafsız baskı gibi yanlış bir şekilde anlaşılmamalı, ama her ne kadar itaat etmeyenleri dize getirmek için sert önlemler almaya hazır olsa da bu daha çok insanları koruyan, ihtiyaçlarını karşılayan fakat onlara özgürlük tanımayan hükmedici bir yönetim biçimini aldı. Psikoloji alanındaki uzmanlık onların, gençleri yeterince eğitebilmelerini, zararlı sapkınlık ile patolojiyi teşhis edip başa çıkmalarını, çeşitli sosyal gruplar ile halklarla ilgili politikaları ve tedavileri konusunda bilgi verebilmelerini ve aşırı yorgunluk ve dikkat gibi fenomenleri daha iyi anlamak suretiyle endüstriyel yeterliliği geliştirmenin yanı sıra yönettikleri kişileri en uygun alanlara yönlendirebilmelerini sağlayacaktır. Psikolojiyi akıl ya da bilincin doğası ve yapısına dair geleneksel felsefi kaygılardan çok daha ileriye götürerek psikolojinin temel kültürel gücünü oluşturan, psikolojik uzmanlığın potansiyel uygulanabilirliğiydi. Bunun yerine Galton'dan bu yana psikoloji sürekli olarak uygulamaya geçilmiş uzmanlığı geliştirmeye ağırlık verdi. Doğasında bulunan kusurların ötesinde Wundtçuluğun böyle bir projeye sunacağı pek az şey vardı.

Bu gündem evrimciliğe hızla eklenen, onu artıran kültürel anlamlarla pekiştirildi. Galton, Spencer ve Lombrosso gibi üst düzeydeki kişiler alttaki kargaşalı görünümü geleceğe yönelik bazı endişelerle irdelediler. Temel, üstün olanlardan daha çabuk çoğalan, daha alt konumdaki insan stoğu tarafından gerçek ya da potansiyel bir aşınma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu yalnızca ekonomik olarak ayrıcalıklı olan küçük bir grubu ve tarihsel olarak geçici olan, ülke yönetiminde söz sahibi sınıfı değil, aynı zamanda uygarlığın kendisini, insanın bütün evrimsel kazanımlarını tehdit ediyordu. İnsanlığın yakın geleceği tehlikedeydi. Bu yüzden Galton'un öjeniğe dayalı ve dejenerasyoncu düşüncesi ve onun gibi düşünen çoğu Avrupalı, Psikolojinin işinin ne olması gerektiğine dair kavramlaştırmayı son derece etkilemişlerdir. Bunun Psikolojinin önde gelen delilik, kadın, çocuk ve "ırk" görüşlerine nasıl aşılandığını sonraki bölümlerde ele alacağız.

Psikoloji ve psikoloji arasındaki ilişki söz konusu olduğunda durumun merak uyandıran bir özelliği de, gerçekte oldukça yeni olan bir insan doğası görüşünün önemidir: Uygar görüntümüzün altında "kaba saba" bir insan yatar. Bu nedenle Psikoloji kurucularının ait olduğu sınıfın toplumsal konumu bunların ruhsal yapısında kendini göstermektedir. Aydınlanmış akıl, akıldışılığın gizlenmiş içgüdüsel ve hayvani güçlerini kontrol altına almak ve yönetmek zorundaydı. Bunu diğer birçok kültürel yapıda olduğu kadar, bu yüzyılın başında Fransız psikologlar Tarde ve Le Bon'dan bilinçdışı konusundaki bütünüyle olumsuz bir görüşe sahip olan Freud'a kadar çeşitli bilim adamların Psikolojiyle ilgili yazılarında bulabiliriz. Bu hava içinde karşıt düşünceler, (örneğin resim ve müzikte) doğal olarak akla dayanmayanı ve "ilkel" olanı gittikçe ön plana çıkardılar.

Bu gelişmelerin daha az açık olan bir başka sonucu da, bazı Psikoloji yazarlarının, önceki filozoflar tarafından belli bir ölçüye kadar başarı kaydetmiş olan bu girişimin yansıtılabilirliği konusundaki düşüncelere gözlerini kapamış olmalarıydı. Psikolojinin doğa bilimlerine ilişkin temel teşkil eden konumu, mesela – yani bilimsel düşünce ve davranışın mantıksal olarak sözde davranış ve düşünce biliminin çalışma konusunun bir parçası olmak zorunda olduğu gerçeği – güçlenen bilimsel güvenilirliği kanıtlamak için yapılması gereken bir şey olarak görüntüden kayboldu. Bu, örneğin şimdi Amerikalı "Akıl ve Ahlak Filozofu" Noah Porter için olduğu gibi, Hume için de temel bir düşünceydi. Psikolojinin kurucularının bir hatası, bulundukları sosyal sınıfın ürünü olan tanrısal düşünüş tarzını "bilimsel nesnellik"le karıştırmak oldu. Görünüşe göre, olaylara sadece bulundukları yüksek tabakadan "nesnel olarak" bakabiliyorlardı. (Onlardan) aşağıdaki herkes bir dereceye kadar "nesnellik"ten yoksundu. Bunu sadece hükmeden koruyucu anlıyordu. Bu düşünüş tarzı kendinden hiçbir şey kaybetmedi, çünkü evrimci bakış açıları kendi konumlarını, tamamen toplumsal ve tarihsel güçlerin bir ürünü olmaktan çok köklerini nihai olarak biyolojiden alan doğal bir konum olarak görmelerine neden oldu. Eğer bunlar en üstte idiyseler bu onların temeldeki üstünlüklerini kanıtlıyordu.

Bu, psikolojinin yükselişinin tamamen bu türden "üst-alt" unsurlara bağlı olarak gerçekleştiği anlamına gelmiyor. Yönetici sınıflar böyle bir disiplini, kendilerinin ulusa karşı koruyucu yönetim görevlerini yerine getirmede potansiyel bir yardımcı olarak görürken, bilime olan bağlılık sıradan insanlar arasında da yayılıyordu. Fernoloji (kafatası bilimi) başarısını buna borçludur ve onu takiben halkın psikolojik testlere rıza göstermesinin, kitlelerin XIX. yy.'ın başından beri yavaş

yavaş yarı-bilimsel fernolojik ve fizyognomik kişilik analizlerine giderek aşina hale gelmelerinin ışığı altında anlaşılması gerekir. Daha iyi bir eğitim, suçun kontrolü, akıl hastalıklarının daha iyi anlaşılması gibi istekler, modern "bilimsel" endüstriyel kültürle yoğurulmuş herkes tarafından paylaşılıyordu. Bu anlamda yöneten ve yönetilenler uyum içindeydiler. Fakat psikologlar tabi oldukları tarafın çıkar çatışmalarının bilincinde değillerdi.

Yine de altta yatan bir gerilim vardı. Yararlı olması için Psikolojinin uygulanabilir olması gerekiyordu. Bu, psikolojik işlere dışarıdan yapılan uzman müdahalelerin, nihayetinde olayların gidişini belirlemede etkili olacağı anlamına geliyordu. Öte yandan etkilerin olsa olsa çok sınırlı bir psikolojik etkisinin olacağını ima eden egemen evrimsel çerçeve temel itibariyle *kalıtımcı* ya da "doğuştancı" idi. Bu o zamandan beri tartışmanın eksenlerinden biri olmuştur. Daha geniş bir ifadeyle, Galtoncu gelenekteki psikometristlerde olduğu gibi, işleri, betimleyip ve teşhis koymaya dayanan kişiler "doğuştancı" olmaya eğilimli idiler. Örneğin eğer birinin "zekâ"sını ölçmeyi iddia ederseniz, gelecek hafta ya da gelecek yılda meydana gelecek değişim olasıklarına da hazırlıklı olmak zorundasınız. Müdahaleci yaklaşımı benimseyenler ise aksine, "yetiştirmeci" olma eğilimine sahiptiler, çünkü çevresel müdahalelerin olası etkilerine inanmazsanız bu türden işler anlamını yitirecektir. Buradan çıkarılacak ilk ders, psikologların kuramsal yönelimlerinin, kendi sınıf ve kültürleri tarafından öncelikli hale getirilen amaçlara yönelik çabalarını yönlendirmek için üzerlerindeki, bir şekilde uzlaşmaya eğilimli oldukları bu tür "dışsal" baskılardan etkilenmemesi olasılığı söz konusu değildir. Bunlar, XIX. yy.'da kalıtımsalcı evrimsel varsayımlar içinde yönetsel betimleme, sınıflandırma ve tespitlere

doğru yöneldiler; yirminci yüzyılda bu, müdahaleci ve kendini özgürleştirici amaçlar tarafından desteklendi ki bu çevreci yönelimlerle uyumludur.

SONUÇ

Psikolojinin XIX. yy.'ın sonlarında toplum önüne çıkması çok önemli bir "modern" gelişmedir. Bu gelişme yeni endüstriyel-bilimsel kültürlerdeki yaşamla uyuşan ve onu yansıtan insan doğasına ait görünümleri yaratmakla ortaya çıkmıştır. Evrimci düşünce dünyaya ve insanlığın onun içindeki yerine, belki de bu tür görüntülerin ilki ve de en esaslısı olan, zengin bir "modern", "bilimsel" bakış açısı getirdi. Benzeri şekilde Wundt tarafından ortaya atılan deneysel metodoloji, Wundt'un kendi içgözlemci yaklaşımın yetersizliği ortaya çıksa bile, insan doğasının nasıl incelenmesi gerektiğine ilişkin geçmişten yerinde bir radikal kopuşu temsil ediyordu. Geriye bakıldığında, XX. yy.'ın sonlarında bu gelişmeler özellikle evrimsel düşünce konusunda ağır bir bedel ödedi. Temel hipotezi ne kadar geçerli olursa olsun, edindiği kültürel anlamlar özellikle, bunu uygulamaya koyan sınıf, "ırk" ve cinsiyet menfaatleri doğrultusunda, insanla ilgili evrimci düşünceyi sınırladı. Kadınlar erkeklerden daha az evrim geçirmişti, Afrikalılar Avrupalılardan daha az evrim geçirmişti, suçlular lekelenmiş insanların bozuk çocuklarıydı ve hepimizin içinde aklı bir kenara atmak için çalışan bir hayvanlık vardı.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Evrimci düşünce

Boakes, R. (1984) *From Darwinism to Behaviourism* (Darwinizm ve Davranışçılık), Cambridge University Press. Karşılaştırmalı Psikoloji üzerinedir.

Richards, R. J. (1987) *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior* (Darwin ve Evrimsel Akıl ve Davranış Kuramlarının Ortaya Çıkışı), Chicago: Chicago University Press.

Young, R. M. (1970-1990) *Mind, Brain and Adaptation in the Nineteenth Century* (XIX. yy.'da Akıl, Beyin ve Adaptasyon), Oxford: Oxford University Press. Öykünün fizyolojik Psikoloji tarafının en iyi anlatımıdır.

Wundt ve Alman Psikolojisi

Boring, E. G. (1929, 2. Baskı 1950) *A History of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Tarihi) New York: Appleton-Century-Crofts.

Danziger, K. (1990) *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research* (Konunun Yapılandırılması: Psikoloji Araştırmalarının Tarihi Kökeni), Cambridge: Cabridge University Press.

Rieber, R. (editör) (1980) *Wilhelm Wundt and the Making of a Scientific Psychology* (Wilhelm Wundt ve Bilimsel Psikolojinin Kuruluşu), New York: Plenum Press. Wundt hakkında "revizyonist" tartışması içindir.

Temel Metinler

Tam bir kaynakça için "ileri okuma" metinlerine bakınız.

Evrimciliği destekleyen önceki önemli psikolojik eserler

Çocuk gelişimi

Chamberlain, A. E. (1900) *The Child: A Study in the Evolution of Man* (Çocuk: İnsanın Evrimi Üzerine Bir Çalışma).

Darwin, C. (1877) 'A Biographical Sketch of an Infant', *Mind*, 2 ('Bir Bebeğin Biyografisi', Akıl, 2).

Groos, K. (1901) *The Play of Man* (İnsanlarda Oyun).

Hall, G. S. (1904) *Adolescence* (Ergenlik) (2 cilt.)

Preyer, W. (1888) *The Mind of Child* (Çocuk Zihni, 1. Cilt).

Sully, J. (1895) *Studies in Childhood* (Çocuklukla İlgili Çalışmalar).

Hayvan davranışı

Darwin, C. (1872) *Expression of the Emotions in Man and Animals* (İnsanlarda ve Hayvanlarda Duygunun İfade Edilişi).

Groos, K. (1896, İngilizce basım 1898) *The Play of Animals* (Hayvanlarda Oyun).

Lloyd Morgan, C. (1894) *Ants, Bees and Wasps* (Karıncalar, Arılar ve Yabanarıları).

Romanes, G. J. (1882) *Animal Intelligence* (Hayvan Zekâsı).

Bireysel farklılıklar

Galton, F. (1883) *Inquiries into Human Faculty* (İnsan Becerisi Üzerine İncelemeler).
Ayrıca bkz.:
Fancher, R. (1985) *The Intelligence Men: Makers of the IQ Controversy* (Zekâ İnsanları: IQ Tartışmasının Yaratıcıları), New York: Norton.

Fizyolojik psikoloji

Carpenter, W. B. (1874) *The Principles of Mental Physiology* (Zihinsel Fizyolojinin İlkeleri).
Ferrier, D. (1876) *The Functions of the Brain* (Beynin Fonksiyonları).

Genel teori

Baldwin, J. M. (1902) *Development and Evolution* (Evrimin Gelişimi).
James, W. (1890) *Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri, (2 cilt).
Lewes, G. H. (1874-9) *Problems of Life and Mind* (Hayat ve Aklın Problemleri, (5 cilt).
Spencer, H. (1855) *The Principles of Pyschology* (Psikolojinin İlkeleri).

Toplum Psikolojisi

Le Bon, G. (1896) *The Crowd* (Toplum).
Ward, L. (1892) *The Psychic Factors of Civilization* (Uygarlığın Psişik Faktörleri).

Zihinsel hastalıklar ve "sapma"nın diğer şekilleri

Galton, F. (1869) *Hereditary Genius* (Kalıtsal Deha).
Lombroso, C. (1876) *L'Uomo Delinquente* (Kusurlu İnsan).
Lombroso, C. And W. Ferrero (1895) *The Female Offender* (Dişi Suçlu).
Maudsley, H. (1892, 5. Baskı) *Responsibility in Mental Disease* (Akıl Hastalığında Sorumluluk).
Wilson, A. (1910) *Unfinished Man* (Tamamlanmamış İnsan).

Wundt ve Fechner'in önemli eserleri

Fechner, G. (1859) *Elemente der Psychophysik* (Psikofiziğin Elementleri).
Wund, W. (1862) *Beitrage zur Theorie der Sinneswahrnehmung.*
Wund, W. (1863) *Lectures on Human and Animal Psychology* (İnsan ve Hayvan Psikolojisi Üzerine Dersler), İngilizce'ye çevirenler: J. E. Creighton and E. B. Titchener 1896.
Wund, W. (1874) *Grundzüge der physiologischen Psychologie.*
Wund, W. (1896) *Grundriss der Psychologie.*
Wund, W. (1900-20) *Völkerpsychologie* (10 cilt)

Diğer önemli Almanca metinler

Brentano, F. (1874) *Psychologie vom empirischen Standpunkt.*
Ebbinghaus, H. (1885) *Memory: A Contribution to Experimental Psychology* (Bellek: Deneysel Psikolojiye Bir Katkı), (İngilizce çeviri 1913, yeniden basım 1964).
Helmholtz, H. Von (1863) *Die Lehre von den Tonempfindungen.*
Külpe, O. (1893, İngilizce baskı 1893) *Outlines of Psychology* (Psikolojinin Anahatları).
Mach, E. (1885, İngilizce baskı 1906) *The Analysis of Sensations* (Duyuların Analizi).

Müller, G. E. (1878) *Zur Grundlegung der Psychologie.*
Stumpf, C. (1883, 1890) *Tonpsychologie* (2 cilt).

Fransız Psikolojisi

Binet, A. (1888) *Études de psychologie expérimentale.*
Ribot, T. (1873) *English Psychology* (İngiliz Psikolojisi).
Ribot, T. (1883, 2. baskı) *Diseases of Memory* (Bellek Bozuklukları).
Ribot, T. (1886) *German Psychology of Today* (Günümüzün Alman Psikolojisi).
Taine, H. (1871) *On Intelligence* (Zekâ Üzerine).
Tarde, G. (1890) *Les Lois de l'imitation.*

Ek referanslar

Morgan, L. H. (1877) *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization* (Eski Toplum veya İnsanın Barbarlıktan Uygarlığa doğru İlerleyişi Üzerine İnceleme).

4. WILLIAM JAMES VE AMERİKAN PSİKOLOJİSİNİN KURULUŞU

William James (1842-1910)

Bazen felsefenin Platon'dan yapılan alıntılardan ibaret olduğu söylendiği gibi, aynı şekilde bazı bakımlardan çağdaş Amerikan psikolojisinin **William James**'in iki ciltlik başyapıtı Psikolojinin İlkeleri'inden (1890) yapılan bir dizi alıntıdan oluştuğu da iddia edilebilir. James'in tarihi rolünü anlamak için yaşamını ve kişiliğini, onun kendi "psikolojisini" kısaca gözden geçirmek gerekir. New England'da (Amerikanın kuzeydoğusunda) oturan zengin bir ailenin en büyük oğluydu. Babası, XVIII. yy.'ın İsveçli mistiği **Swedenborg**'un sıkı bir takipçisiydi. William'ın bir küçüğü, ondan daha yaygın bir üne sahip olan romancı Henry'dir. Üçüncü sırada feminist bir kahraman ve günlük yazarı olarak hatırlanan Alice vardır. Diğer iki küçük kardeş Wilkie ve Garth'ın daha sade bir yaşamları olmuştur. Çocukluklarının temel özelliklerinden biri babalarının onları, refah içinde olsa da sayısız kere (Atlantik'i aşıp) Avrupa'yı dolaştıkları bir hayata yöneltmiş olmasıdır. Babalarının eğitimle ilgili fikirleri biraz tuhaftı. Çocuklarını bilim, hayat ve kültür hakkında derin bir şekilde bilgilendirmeye meraklı olsa da onların sadece bir alanda ka-

riyer peşinde koşmalarından çok korkuyordu. İçlerinden biri ne zaman bir konuyla gerçekten ilgilenmeye başlasa hemen onu bu konuya daha fazla derinlemesine girmekten vazgeçiriyor ve başka alanlara yönlendiriyordu. Kimya hakkında bilgi sahibi olmak iyiydi; fakat bir kimyacı olmayı istemek için aynı şey söylenemezdi. Entelektüel açıdan çok canlı bir hayatları vardı. En büyük çocuk erken yaşta Fransızca ve Almanca'yı öğrenmişti. Ama bu hayat aynı zamanda kafa karıştırıcı ve yıpratıcıydı. William ergenlik çağlarının sonuna doğru ciddi duygusal sorunlar yaşamaya ve sayısız psikosomatik belirti göstermeye başladı. O günün terminolojisiyle söylemek gerekirse açıkça nevrastenik idi – biz bugün bu yaşadıklarına nevrotik kaygı ve ruhsal çöküntü adını veriyoruz. Tıp ve karşılaştırmalı anatomi okuduğu Harvard'ı bırakıp hayli yetenekli olduğu resmi denedi, fakat sonradan onu da bıraktı. 1865'te büyük zoolog **Louis Agassiz** ile Amazonlar'a gitti, orada hastalandı, zoolojinin de asıl istediği şey olmadığını anladı ve filozof olmaya karar verdi, ama eskisinden de daha kötü bir hale geldi. 1869'a kadar çoğunlukla hastaydı ve ancak 1872'de 30 yaşında iken hayatına bir çekidüzen vermeye başladı. Psikodinamik teorisyenler onun bu uzun selahiyetsizlik dönemini yaratıcı bir "moratoryum" süreci olarak görebilirler, fakat ancak onun bulunduğu sosyal açıdan ayrıcalıklı konuma sahip biri böyle bir durumdan kurtulabilirdi. Sonunda Harvard'ın tıp fakültesinden bir doktor olarak mezun oldu. Gerçi hiçbir zaman bu işi yapmadı. 1875'te de Harvard'da öğretim üyesi sıfatı kazandı.

James ve bir arkadaşı, **C. S. Peirce** (ilerde pragmatizmi kuracak olan kişi) felsefi yeteneklerini, 1870'lerin başlarında, parlak fakat tuhaf evrimci **Chauncey Wright**'ın Cambridge Massachusetts'teki "Metafizik Klüp"ünde geliştirirler. Wundt'un Leipzig laboratuarının kurulmasından üç yıl önce

1876'da James, Amerikalılar'ın ilk psikoloji laboratuarı olarak gösterdikleri ve deneysel olmasa da – büyükçe bir dolaptan biraz daha geniş – küçük bir gösterim laboratuarı kullanarak fizyolojik psikoloji dersleri vermeye başladı. Psikoloji doçentliğine yükseldi. 1878'de, Alice Gibbons ile evlendiği yıl İlkeler'i yazmaya başladı ve 1888'de felsefede doçentlik, 1885'te de profesörlük unvanını aldı. 1889'da da psikoloji profesörü oldu. 1890'dan sonra bütün ilgisi ironik bir şekilde felsefeye özellikle de pragmatizm savunuculuğuna kaydı ve işin deneysel kısmını üstlenmesi için Wundt karşıtı Alman Hugo Munsterberg'i davet etti (University College Londra ilk İngiliz psikoloji laboratuarını kuran Munsterberg için gerekli donanımın çoğunu karşıladı). 1901 ve 1902'de Edinburgh'daki ünlü Gifford Dersleri ile Psikolojiye döndü. Bunlar Dinsel Deneyimin Çeşitleri adıyla yayınlandı; aksi halde son yıllarını tamamen felsefeye adamış olacaktı.

James yetişkinlik döneminde de çocukluğundaki gibi gezip durdu. Bu dönemdeki tek istisna Amerika'da altı yıl boyunca sürekli kalmış olmasıdır. Döneminin neredeyse tüm önde gelen akademik ve edebi simalarıyla ya arkadaşlığı ya da tanışıklığı vardı (bu ilişkilerin çoğu Avrupa'ya yerleşen Henry aracılığıyla gerçekleşmişti).

James'in kariyerine bakmanın bir yolu da, babasının eğitim stratejisinin, bilinçliliğin neye benzediği konusunda bir uzman olan profesyonel bir akla sahip olmanın akut hale getirdiği, "ben ne olacağım?" sorusuna cevap aradığını görmektir. Bilinçli olma konusunda oldukça başarılıydı da. Olgun William James, saklanmaları yerine ifade edilmeleri gerektiğini düşündüğü paradoks ve tutarsızlıklara karşı hoşgörülü ve başkalarının psikolojik sorunlarına karşı duyarlı çekici bir kişiliğe sahip, açık fikirli bir kişiydi. Psişik araştırmaların modasının geçmesine karşın bu konuya karşı devam eden ilgisi onun açık fikirliliğinin bir kanıtıdır.

Başlangıçta James neden bu kadar rahatsızdı? Birtakım kişisel sebepleri zaten belirtmiştim ama bunlar onun özellikle Darwin sonrası dönemin temel endişelerinden haberdar olmasını sağlamıştı. Çağdaş deterministik bilimin yakaladığı başarılarla yoğunluk kazanan "determinizm, özgür iradeye karşı" tartışması özellikle onu yirmili yaşlarının ilk yıllarında meşgul etti. Fransız düşünür **Renouvier**'i okurken bir çıkış yolu buldu ve ilk özgür eylemi olarak özgür iradeye inanmaya başladı. Pierce ve James'in (**John Dewey** ile birlikte) daha sonraları geliştirdikleri pragmatizm felsefesi tam da bu özgür irade kavramını kurtarmayı amaçlıyordu. Bu kendi içinde, bilimsel Psikolji söz konusu olduğunda James'i belirsiz bir noktaya yerleştirir, çünkü insan doğasını betimlemede bilimin yeterli olduğu görüşüne bağlılığı samimiyetten uzaktı.

James'i bir perspektife yerleştirmek için arka planda bir noktanın daha belirlenmesi gerekir. İçinde büyüdüğü (ve babası tarafından şekillendirilen) New England kültürü, New England Transandantalizmi olarak bilinen, Romantizm'in daha sonraki Amerikan versiyonudur. Ünlü simaları arasında **Ralph Waldo Emerson** (bebek William'ı kucağında hoplatmıştır), **Henry Thoreau** ve **Nathaniel Hathorne** gibi isimlerin yer aldığı ve XIX. yy. başlarında ortaya çıkan akım onu derinden etkilemiştir. O dönemin mirasının James'in yazılarında açıkça görüldüğüne inanıyorum. İlkeler'i edebi bir başyapıt olarak kabul edilir. Emerson'un denemelerindeki tarzın yankılarını taşır.

James'in bu kadar önemli olmasının sebebi Psikolojiyle ilgili konumunun belirsiz olmasıdır ve onun ortaya çıkardığı belirsizlikler ve paradokslar disiplin içinde halen devam etmektedir (bkz. Alport, 1943). Çoğu Amerikalı "kurucu babanın" aksine "bilim"in taşıyıcılığını üstlenmekten rahatsız olmuştur. Yine de Psikoloji, fizyoloji ve felsefedeki bütün çağ-

daş gelişmeleri, Freud ve **Breuer**'in histeri üzerine çalışmalarını yayımlandıkları yıl olan 1893'te okuyacak kadar yakından takip eden, olabildiğince kozmopolit bir düşünürdü. Psikoljinin İlkeleri oldukça belirsiz bir çalışmadır. Wundt onu okuduktan sonra sözüm ona, "Bu edebiyat ve çok güzel, ama Psikoloji değil!" demiştir (tabii Almanca olarak). Bu çalışmanın büyük bir kısmı daha önce bilimsel dergi şeklinde yayımlanmıştır. Bu yüzden James'in fikirlerinin çoğu zaten çağdaşları tarafından biliniyordu. Bazı açılardan eski içgözlemci felsefi yaklaşımın ulaştığı son noktadır. Fakat Almanya, Fransa, Britanya, İtalya, Rusya ve Kuzey Amerika'daki yeni bilimsel psikolojik bilgilerin tümünü kapsamlı bir şekilde tarayıp birleştirmiştir. Bu ikinci rolüyle, bir sonraki kuşak için hem teşvik etme hem de meydan okuma için temel konumu reddedilirken bile bir hareket noktası oluşturmuştur. Taşıdığı bütünlük bilimsel kuramının bütünlüğü değil tarzının tutarlılığının ve "sesi"nin, James'in kendi kişiliğinin ya da "psikolojisinin" bütünlüğüydü.

Hepsini derinlemesine ele alamasam da en etkili bölümleri şunlardır:

IX. Bölüm	Düşünce Akışı
XXV. Bölüm	Duygu
X. Bölüm	Benlik
IV. Bölüm	Alışkanlık
VII. Bölüm	Psikolojinin Metot ve Tuzakları
XVI. Bölüm	Bellek

Düşünce Akışı

Bu, James'in en tanınmış fikirlerinden biri olan düşünce akışını ya da daha yaygın olarak bilinen adıyla bilinç akışı

kavramını açıklamaktadır. Katı determinizmi çürüttüğünü düşündüğü temel iddialarından biri de, her deneyim canlıyı değiştirdiği için aynı deneyimin iki kere yaşanamayacağı iddiasıdır – aynı uyarının uygulandığı ikinci seferde organizmanın kendisi farklıdır. Hiçbir psikolojik durum tamamen aynı şekilde tekrar etmez. Eğer bilinç akışını kavramaya çalışırsak, ne kadar açık olsa da, söylememiz gereken beş temel nokta ortaya çıkar.

(a) her düşünce kişisel bir bilince aittir;
(b) bu bilinç içerisinde düşünce her zaman değişmektedir;
(c) "hissedilir derecede sürekli"dir – arada hiç boşluk algılamayız;
(d) her zaman kendinden bağımsız nesnelerle ilgilenir görünür;
(e) her zaman bunların arasında seçim yapar.

Bu noktalardan yola çıkarak (özellikle "b" ve "c") bilincin parça parça olmadığını gözlemiştir – "Eklenmiş bir şey değildir; akıp gider. Nehir ya da dere bunu tanımlamak için en doğal benzetmedir... Buna düşünce akışı, bilinç akışı ya da öznel yaşam akışı diyebiliriz." Bu "akış"ın özelliği ve içgözleme dayalı olarak onu kavramamızdaki zorluklar bunun daha fazla metafor kullanılarak açıklanmasını gerektirir. Örneğin kuşların "bir uçup bir dinlenme" şeklinde geçen hayatı, bilincin "geçişli ve geçişsiz" bölümleri arasındaki farka benzer (içebakışa özellikle itaat etmeyen geçişli bölümdür); ve eklem yerleriyle bambu kamışlar aniden değişen ama kopmayan olayları, bilincin sürekliliğini andırır. Öteki şeyler arasında bu, bütün hikâyenin değil, akışın belli bazı özellikleri açısından sadece yeni bir metafor haline gelen çağrışımcılık için ciddi sorunlar yarattı. Bu düşüncenin önemli etkile-

ri de oldu, örneğin James Joyce'un Finnegans Wake'i genellikle bu akımı izleme girişimi olarak görülürken, çağrışımcılık, bazen birbirine karıştırılan, aynı zamanda psikanalitik bir kavram olan "serbest çağrışım"ın yaygınlaşmasına da yardım etti.

Duygu

Bu bölüm James'in önerdiği nispeten zor hipotezlerden James-Lang duygu kuramını içeriyor (Danimarkalı psikolog **Karl Lang** buna benzer bir şeyi daha önce önermiştir). Kuram, ilk başta inanılmaz gibi görünen bir iddiayı ikna edici bir şekilde sunabilme yeteneğini ortaya koymaktadır – bu iddiaya göre fizyolojik tepkilerimizi duygularımız belirlememektedir. Bunun tam tersi söz konusudur. İngiliz psikolog **McDougall** gibi o da içgüdülerle duyguların ayrılmaz bir şekilde birbirlerine bağlantılı olduğunu düşünür: "Bir içgüdü uyandıran her nesne bir duygu da uyandırır." fakat duygular "pratikte bu nesneyle ilişkiye" girmek yerine "öznenin bedeninde son bulmada" içgüdülerin gerisinde kalır. Kısaca, "ağladığımız için üzgün olduğumuzu, vurup kırdığımız için öfkeli olduğumuzu, titrediğimiz için korktuğumuzu" iddia etmektedir (2. cilt, s. 450). Aşağıdaki bölüm Psikoloji ve "psikoloji"yi ayırt etmenin ne kadar zor olduğunu gösteriyor:

> *Öfkeli olduğumuz anlarda sürekli tekrar ettiğimiz birtakım cümleler veya sözcüklerle kendimizi patlama noktasına kadar nasıl getirdiğimiz gayet iyi bilinir. Öfkeyi dışa vurmayı reddedersek onu söndürürüz. Öfkeni açığa vurmadan önce ona kadar sayarsan, vesile olan şeyin ne kadar komik olduğunu görürsün. Cesaretlenmek amacıyla ıslık çalmak için de aynı şey söylenebilir. Öte yandan, can sıkıcı bir şekilde bütün gün evde oturup, iç*

çekip, her şeye kederli bir sesle cevap verirsen melankolin uzadıkça uzar. Deneyen herkesin bildiği gibi ahlaki eğitimde şundan daha önemli bir kural yoktur. Eğer taşımak istemediğimiz duygularımızı başımızdan atmak istiyorsak gayretli ve ilk etapta soğukkanlı bir şekilde bunların dışında hareketlere yönelmemiz gerekir. Bu çabanın ödülü kesinlikle gelecektir. Kaşlarını çatma, gözlerinin içi gülsün, olayların iyi özelliklerini dikkate al, konuşurken konunun özünü ele al ve sempatik iltifatları önemseme ve yine de kalbinin buzları çözülmüyorsa frijit olmalı! (cilt II, s. 463)

Bu yalnızca duyguların Psikolojik bir kuramını barındırmakla kalmaz, aynı zamanda en az iki başka anlam içerir: (a) onun iradesi sayesinde kendi can sıkıcı melankolik "yapısından" nasıl kurtulduğunun yankılarını ve (b) o zamanların "psikolojisini" temsil eden XIX. yy. sonlarına özgü ahlaki söylemi – "öfkeni engellemek için; ona kadar say, kendini toparla, yakınmayı bırak!"

Alıntısı yapılabilecek başka bir bölüm:

Kiev'den Prof. Sikorsky'nin, 1887'de Neurologisches Centralblatt dergisinde akıl hastalarının yüz ifadeleriyle ilgili önemli bir makalesi yayımlanmıştır. Yüz mimiklerini bizzat uygulayan Sikorsky şöyle der: Yüz kaslarımı herhangi bir mimiği taklit edecek şekilde kastığımda hiçbir duygusal belirti hissetmedim. Öyle görünüyor ki ifade edilişleri bakımından kusursuz olsa bile mimikler kelimenin tam anlamıyla sunidir. Prof. Skorksy'nin söylediklerinden şöyle bir sonuç çıkıyor; kendisi aynanın önünde çalışa çalışa yüz kaslarını kullanmada öylesine ustalaşmış ki bunların doğal bağlantılarını gözardı edebiliyor ve onları herhangi bir öbekleme düzenine sokabiliyor. (cilt II, s. 465)

Bu bize şüphesiz duyguların ifade edilmesinden daha çok psikiyatrinin Kiev'deki durumu hakkında bilgi veriyor!

James-Lang teorisi pek iyi durumda değildir ve Walter Cannon'un belli bazı hayvan deneylerinin bunu çürüttüğü konusunda uzun bir konsensus vardır. Böyle olsa bile, James'in bir şeylerin izinde olduğunu fark etmemek çok zordur. Duygu fenomenolojisi genellikle onun doktriniyle uyum içindedir – hafif atlatılmış bir araba kazasından sonra kendimizi iyi hissederiz, sonra bacaklarımızın titrediğini fark eder ve bir şoka gireriz ya da bir arkadaşımızı görüp de ağlamaya başlayana kadar gerçekten soğukkanlı davrandığımızı düşünürüz. Yine, yüzünüzü asarak üzüntü içinde ya da neşeyle sırıtmayı deneyin.

Benlik

James'in "benlik" tartışması daha sonraları Sosyal Psikolojide merkezi bir yer edinen bir konuyu başlatır (örneğin, G. H. Mead'in 1930'lardaki çalışmaları ve kendi benlik-imajımızı nasıl oluşturduğumuz hakkındaki son zamanlardaki çalışmalar). James'in çalışma arkadaşı James Mark Baldwin (1897) de bu konuyla ilgilenmiştir. İşe "bilinen olarak" benlik yani bilginin bir nesnesi olan benlik ("ampirik ego" ya da "beni") ile bilimsel bir şekilde araştırılması mümkün olmayan "bilen"i ("ben", "saf" ya da "deney-üstü ego") olarak ikiye ayırmakla başlıyor. Bu ayrım aslında Kant'a bir geri dönüştür (ve aslında Budizm'e de). Bu, deneyle ulaşılabilir benliklerde bir hiyerarşi ortaya çıkarıyor; "maddi ben", "toplumsal ben" ve "manevi ben" Daha derinlemesine araştırdığımızda sayısız "sosyal benlik"le, aslında her durum için ayrı biriyle karşılaşırız. Benim "benlik"im tuttuğum futbol takımından ülkeme kadar, bütün aidiyetlerimle bağlantılıdır. Ait

olduğumu hissettiğim ya da onunla kendi kimliğimi tanımladığım her şey benim "benlik"imin bir parçasıdır –eğer bu aidiyet hissi zarar görür, kaybolur veya çökerse bunu kendi kaybım veya çöküntüm olarak hissederim. Bununla ilgili güzel, küçük bir denklem vardır:

$$\text{Kendine güven} = \frac{\text{Başarı}}{\text{İddia}}$$

Diğer bölümlere daha kısa bir şekilde değineceğim. Alışkanlıklar bölümü, Edward Thorndike'ın (James'in bodrumunda yaptığı), onu Etki ve Alıştırma Yasaları'nı formüle etmeye götüren öğrenme üzerine bir çalışması için çalışma zemini teşkil etmektedir. Bu bölüm "madenciyi karanlıkta, köylüyü aylar süren karlı hava boyunca ahşap kulübesinde ve ıssız çiftliğinde tutan; bizi çöllerin ve soğuk bölgelerin yerlilerinin istilasından koruyan" ve "toplumun devasa düzen-tekeri" olarak alışkanlıklar üzerine uzun nutuklar içerir (1. cilt, s. 121). Burada yine "Psikolojik" olanla, "psikolojik" olan birbiriyle birleşmiş durumda görünüyor. Thorndike bu bölümde çağrışımcılarla "Düşünce Akışı" bölümünde olduğundan çok daha az çatışma halindedir.

"Metotlar ve Tuzaklar" bölümü diğerlerinden daha zor olmasına karşın içgözlemci yöntemin etkileyici bir tanımını içermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. James burada belirgin bir şekilde çok tehlikeli bir "tuzak"a dikkat çekiyor; "psikolog'un yanılgısı" –aktarılan bir "düşünce" ile o düşüncenin nesnesini birbirine karıştırma eğilimi (bu ayrıca "uyarıcı hatası" olarak da bilinir). Bu karışıklık, ikisi için de aynı kelimeleri kullandığımız için ortaya çıkıyor. Duvar fikri tuğla fikrinden oluşmuş bir şey değildir. Buna karşın duygu gibi bir olguyla ilgilenirken bu ayırım daha belirsiz hale geliyor. Psikolog "kendi bakış açısıyla deneye katılan kişinin zi-

hinsel gerçekliğe bakış açısını birbirine karıştırmaktan" kaçınmak zorundadır. James'e göre içgözlem psikolojide hâlâ birinci yöntemdir. Fakat öyle sanıyorum ki bu bölüm, içgözlemi James'ten kadar eksiksiz ve hatasız yapmayanlardan geçerli içgözlemin beklemenin zorluğunu farkında olmadan açıklıyor. Bazı çağdaş yazarlar (örneğin, **Jill Morawski**) (geniş ölçüde kabul gören) bu iddiayı ilk psikologların "refleksiflik" sorununu karşı üstünlük sağladıkları bir araç gibi görüyorlar: Aslında bu iddiayla psikologların aldıkları eğitimle, bilinci değerlendirmede farklı, nesnel bir profesyonel bilinç kazanabildikleri savunuluyor. Bu bölümde ayrıca Alman yeni deneysel metotlarının (James bunların asla sıkıcı bir ulustan çıkamayacağını savunuyor) eğlenceli bir özeti var ve bunlar açık bir şekilde onun deneyselciliğe ve "sarkaç ve kronograf filozoflar"a karşı derinlerde yatan çelişik duygularını ifade ediyor. Disiplinin geleceğinin bu yönde olacağını biliyor, daha önce de belirtildiği gibi, **Munsterberg**'i tam da bunun için göreve atıyor fakat (deneysel bulgulara ait raporları referans göstermek hoşuna gitse bile) bu işi tutkulu bir şekilde takip etmiyor.

Son olarak, "bellek" bölümünde kısa dönemli ya da "yanki" belleği ile uzun dönemli ya da ikincil bellek (STM* ve LTM**) arasındaki farkı ortaya koyuyor. Bunu yaparken de STM'nin süresi ve "şimdiki zaman boşluğunun geriye doğru" ne kadar uzadığı hakkında ilginç bir tartışmayı başlatıyor. James bunun 12 saniye olduğunu söylüyor fakat Baldwin (kitabı okuduktan sonra) ona katılmıyor ve bunun en fazla 4 saniye olabileceğini söylüyor.

Yeni baştan değerlendirmek gerekirse *İlkeler* o zamanki tek kaynak olmasa da bir sonraki "işlevselci" psikologlar ku-

* ***short term memory (STM)***, kısa dönemli bellek (Ed. n.)
** ***long term memory (LTM)***, uzun dönemli bellek (Ed. n.)

şağının gündemindeki konuları belirlemekte önemli bir rol oynamıştır. James düşüncelerini aklın temel işlevinin bilgi kazanmak olduğu geniş evrimci bir sisteme oturtmuştur. Bu sistem, hayvan ve Gelişim Psikolojisi gibi dallar eksik olsa da (ama bu dönemde çok az kişinin kabul edeceği şu ünlü yorumu içeriyordu: yeni doğmuş bir bebeğin hayatı "muhteşem bir tomurcuklanma ve zırıltılı bir karmaşadır" [1. cilt, s. 488]) hemen hemen bütün alanı kapsamaktadır.

Özetleyecek olursak: James'in Psikolojiye katkısı çok önemli fakat karmaşıktır. Onun derindeki amaçları özgür iradeyi kurtarmak, katı determinizme sınır getirmek ve ondan önceki "Akıl ve Ahlak Felsefesi" filozoflarının yaptığı gibi Psikolojiyi ahlaki açıdan daha yararlı bir kendini-tanıma ve anlama yolu olarak geliştirmekti. Yine de çok sayıda çağdaşının kendi yaratıcı düşüncelerini besleyen ve alıntılar yapıp referans olarak gösterdiği deneysel araştırmalarının sonuçlarından çok etkilenmiştir. İçgözleme dayalı bulduğu her şeyi fizyolojideki, Alman psikofiziğindeki ya da Fransız çifte bilinç klinik çalışmalarındaki son bulgularla birleştirmeye merak duymuştur. İnsanların "değişken" olduğunu ya da düşüncelerinin eskiyi ve yeniyi birleştirdiğini söylemek klişeleşmiş bir şeydir. Fakat James söz konusu olunca bu gerçekten çok doğru olur. Çalışmasının geleneksel yanları (içgözlem, ahlaki dersler, edebi tarzın bilinçli kullanılışı, kişisel olarak deneyden hoşlanmamak) gerçekten özgün yanlarıyla (bilimsel olarak kanıtlamaya yönelim, temel konuları tekrar tekrar ele almaya hazır oluş, evrimci görüş açısının kabulü ve şimdiye dek gözardı edilmiş ya da moda haline gelmemiş konu ya da olgulara karşı merak) karşıtlık içindedir. Gerçekten parlak bir içgözlemciydi ve dilinin ucunda bir şey olması ya da yaşlandıkça davranışların nasıl değiştiği gibi "belirsiz" güçlükle fark edilebilen olguları gündeme taşımakta

çok ustadır. Aynı şekilde James'in XIX. ya da XX. yy.'a ne kadar ait olduğu tartışılabilir bir nokta olarak kalmaktadır. XX. yy.'ın ünlü simalarından biri olan Freud'un neredeyse çağdaşı olmasına karşın onun uzun dönemdeki belirgin etkisi çok daha az olmuştur. Ayrıca, Amerikan Psikolojisi'nin periyodik olarak James'i tekrar tekrar okuması ve tekrar tekrar değerlendirmesi de ilginçtir. Amerikalılar için o, bir psikolog olmasının yanı sıra kültürel bir kahraman ve Amerika'dan çıkan ilk büyük düşünürdür. "İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değildir" – içinde bulunduğu kültürel ortam ve ayrıcalıklı konumu onun bazı insani durumları görmesini engellemesine karşın James hayatı boyunca bu eski ifadeyi örneklerle doğrulamaya çabalamıştır.

Tarihsel olarak geriye baktığımızda James Amerikan Psikolojisi'ndeki birçok çağdaşından daha fazla ün kazanmıştır. O zamanlar, karizmatik ve odak olmasına karşın yeni okulun bilimsel psikoloğu olarak konumu tartışma konusuydu. Şimdi bir adım geri atıp, kendini "Yeni Psikoloji" diye adlandıran akımın 1880 ve 1900 arasında Amerika'da başarılı ve hızlı bir şekilde kuruluşuna bakalım.

"YENİ PSİKOLOJİ"NİN KURULUŞU 1880-1900

1980'lerden önceki psikoloji tarihlerinin çoğu çok değerli olan kendi çabalarından önce Amerika'da hiçbir şey yapılmadığı ve psikolojinin öncülerinin iddialarının geçmişten devrimci bir kopuşu gerçekleştirdiğini hiç tartışmasız kabul ediyorlar. Yeni düşünürler böyle bir değerlendirmeye itiraz etmektedirler. Başından beri XIX. yy.'ın ilk yıllarından itibaren Amerikan üniversiteleri, öğrencilerine zorunlu "Akıl ve Ahlak Felsefesi" dersleri vermeye başlamıştı. Bunun sebebi

bu kurumların (mezheplerle, özellikle de Presbiteryan mezhebiyle yakın ilişki içerisindeydiler) önde gelen birçok Avrupalı düşünürün materyalist ve ateist tezlerine karşı koyma ve Hıristiyanlığın felsefe ve mantıkla bağdaşabileceğini gösterme zorunluluğu duymalarıydı. Endişelenmekte haklıydılar, çünkü 1800'lere gelindiğinde ateist olduklarını gizlemeyen öğrenciler tarafından kampus eylemleri (İncil yakma ve yangın çıkarma da dahil) yapılmaya başlanmıştı. 1800'lerden önce "Akıl ve Ahlak Felsefesi" dersi müfredatında Alman idealizmi ve bazı Fransız düşünürler yer alsa da, (böyle dersler veren) çoğu üniversite rektörünün yapışıp kaldığı felsefi gelenek, ilk olarak 1880'lerde ortaya çıkan "Akıl ve Ahlak Felsefesi" ders programını uygulayan İskoç "sağduyu" okuluydu. Akıl ve Ahlak düşünürlerinin geleneksel imajı eski kafalı, dogmatik ve bilim karşıtıdır. Bir yazar İskoç okulunu "kara bir bulut", "soğuk bir dalga", "bir çeşit Protestan skolastizmi" olarak betimliyordu (Davis, 1936). "Yeni Psikoloji" bu yaratıcılıktan yoksun gücün kurt kapanını bozan bir kurtarıcı, özgürleştirici olarak ortaya çıktı.

Son zamanlara kadar çoğumuz bu göz korkutan şeyi yapıyorduk – bu nefret edilen okulun sert kitaplarını okuyorduk. Akıl ve Ahlak Felsefesi'nden Psikolojiye geçişe etki eden örgütsel ve kurumsal faktörleri iyice irdeledik. Şimdilerde anlıyoruz ki 1860'larda bile aralarında bazı Akıl ve Ahlak filozoflarının da yer aldığı birtakım Amerikalı düşünürler, evrim sorunu gibi Avrupa'daki çağdaş gelişmelere yöneliyorlardı. 1870'lerde hareketin sayısız belirtisi vardı ve önde gelen kurumlardaki bazı kişiler, söylendiği gibi dindardılar, bilim karşıtı ve dogmatik olmayan kitaplar yazıyorlardı. Daha da ilginç, birçok Yeni Psikolog önde gelen Akıl ve Ahlak filozoflarından ya ilham almış ya da onların himayesi altına girmişti. Bunlardan üç ünlü isim şunlardır: (artık tamamen

unutulan) şimdi John Bascom'dan ilham alan G. Stanley Hall; en ünlü Akıl ve Ahlak filozofu **James McCosh**'un himayesinde olan James Mark Baldwin ve muhafazakârlığıyla kötü ün yapmış Noah Porter tarafından Yale'e yerleştirilen **George Trumball Ladd**. İç savaş sonrası dönemde, kurulduğunda ve sonrasında o zamana kadar Amerika'da eksik olan lisansüstü eğitim vermesi için gittikçe artan bir baskıyla karşılaşan Johns Hopkins gibi çok sayıda laik üniversitenin kurulması ile Birleşik Devletler yüksek öğreniminin hızlı bir şekilde genişlediği ve (lisans düzeyindeki) üniversite rektörlerinin otoritelerinin azaldığı görüldü. Benim kişisel görüşüm ise bu değişen koşullar karşısında Psikoloji akıl ve ahlak felsefesinin yerini almak için kendini ortaya çıkarırken bazı yönlerden benzer bir "ahlaki eğitim" verme rolünü devam ettirmiştir. Üstelik 1880 ve 1900'lerde "Psikoloji" başlığıyla yayınlanan birçok ders kitabı yaklaşım olarak daha laik, içerik olarak daha "bilimsel" olsa da konu ve yapı olarak kendinden öncekilere oldukça benzemektedir. Diğer bir deyişle, birçok bakımdan eski ve yeni arasında açıkça bir süreklilik vardı ve "Yeni Psikoloji" devrimci retoriği de ulaşılmış bir şeyden çok bir arzu olarak kalıyordu – bu "devrim", içinde bulunduğumuz yüzyıldan önce tam anlamıyla gerçekleştirilemedi. Alman ve İngiliz etkileri gerçekten çok önemliydi; fakat bu etkiler kendini ancak 1860'lardan sonra gösterdi.

Şimdi, James'in yanı sıra "Yeni Psikoloji"nin yükselişine en çok katkıda bulunan diğer kişilere geçebiliriz: G. Stanley Hall, James Mark Baldwin, John Dewey, George Trumball Ladd, E. B. Titchener, **James McKeen Cattel** ve **E. W. Scripture**. Bunlar en çok tanınmışları olmakla beraber burada değinemeyeceğimiz daha çok sayıda isim vardır: **Morton Prince, E. C. Sanford, Joseph Jastrow** ve iki önemli kadın **Mary Whiton Calkins** ve **Margaret Floy Washburn. (Lester Ward**

gibi bazı sosyologlar da daha geniş kapsamlı bir yazıda bu listeye dahil edilebilirdi). Bu grup, dışarıya karşı birleşik bir cephe görüntüsü vermesine karşın, deneyin rolü ve doğası, Psikolojinin amaçlarının "uygulamalı"ya karşı "saf" kavramları, bilincin yanı sıra davranışın gündemlerinin bir parçası olup olmadığı ve Psikolojinin felsefeyle nasıl ilişkilendirileceği ya da ilişkilendirmenin gerekli olup olmadığı gibi birçok önemli konuda kendi aralarında uzlaşamıyorlardı.

"Yeni Psikoloji"nin kurumsallaşmasında önde gelen ilk isim Amerikan Psikoloji Birliği'ni (APA) kuran, Johns Hopkins ve Clark Üniversitesi'nde Psikoloji bölümleri açan ve sayısız dergi (en önemlileri *American Journal of Psychology* [Amerikan Psikoloji Dergisi, 1887] ve *Pedagogical Seminary* [Pedagoji Semineri] ve daha sonra da *Journal of Genetic Psychology* [Genetik Psikoloji Dergisi, 1891]) çıkaran (Wundt'un yanında doktora yapan) G. S. Hall'du. Onun temel ilgi alanı Gelişim Psikolojisi'dir. Tekrarlamacılığı benimsemiş ve ilk büyük ölçekli ampirik araştırma programını başlatmıştır. Başyapıtı iki ciltlik *Adolescence*'dı (Ergenlik, 1904). 1910'da Freud, Jung ve diğer psikanalistleri Clark Üniversitesi'nin kuruluşunun 20. yıldönümü kutlamalarına davet ederek onlara doktrinlerini Yeni Dünya'da tanıtma fırsatı vermiştir. Hall şüphe götürmez bir şekilde fırsatları iyi değerlendirebilme ve gerektiği zaman yelkenleri hâkim rüzgâra göre çevirebilme yetisiyle 1880 ve 1910 arasında Psikolojinin ilgi alanını kıymetlendirmekte gerçekten politik davranabilen biriydi (örneğin, Psikolojinin bütünüyle laik olduğunu ya da seslendiği kitle içinde saygınlığının çok yüksek olduğunu iddia edebiliyordu). Çocuk gelişimi üzerine yaptığı vurgu yeni disiplinin pratikteki değerini ortaya çıkarmaya gerçekten çok yararlı olmuştur. Onun son büyük eseri *Senescence*'dir (Yaşlılık, 1922).

James Mark Baldwin de Hall gibi ateşli bir evrimci idi ve Toronto ve Princeton laboratuarlarını kurmuştur. Hall'un tersine laboratuar deneyciliğine çok meraklıydı ama onun en etkili Psikolojik çalışmaları *Mental Development in the Child and the Race* (Çocukta Zihinsel Gelişim ve Irk, 1894) ve *Social and Ethical Interpretations of Mental Development* (Zihinsel Gelişimin Toplumsal ve Etik Yorumu, 1897) olmuştur. Bu üretken düşünür 1908'e kadar Johns Hopkins'de Psikoloji profesörü olarak kalmasına karşın felsefeye doğru kaymıştır. 1894'te *American Journal of Psychology*'ye (Amerikan Psikoloji Dergisi) rakip olarak Cattell ile birlikte *Psychological Review*'ü (Psikoloji Dergisi) kurmuştur. Kuramsal olarak en önemli katkısı evrimci kuramdaki yenilikleri ve Gelişim ve Sosyal Psikolojideki "benlik" çalışmaları için temel oluşturan eserleri olmuştur. Bu ikincisi şimdilerde tarihçilerin dikkatini yeniden üzerine çekmektedir.

Wundtçu Psikolojinin en ateşli savunucuları, her ikisi de Leipzig kökenli, İngiliz göçmenler (Cornell'da) Titchener ve (Yale'de) Scripture'dır. Titchener, Wundtçu içgözlemcilik bayrağını (kendi yaklaşımına "yapısalcılık" adını vermiştir) 1927'de ölene dek taşımıştır, ancak 1900'den sonra bunu sürdüren tek Birleşik Devletler kökenli psikolog da kendisiydi. Onun ders kitapları yine de, laboratuar temelli lisans derslerini desteklemede bir hayli etkili olmuştur. Titchener'in Wundtçuluğu özgün halinden uzaklaşmış kabul edilir; çünkü o, bunu, daha önce hiç olmadığı kadar İngiliz çağrışımcılığına yakın terimler içinde yeniden formüle etmiştir. Kuramsal olarak marjinalleşmesine karşın disiplin için bir hayli saygın biri olarak kaldı ve bu kuramsal farklılıklar, onun J. B. Watson gibi davranışçılarla dostça ilişkiler kurmasına engel olmadı. Scripture'un Birleşik Devletler kariyeri fazla başarılı olmadı. Yale'de altında çalıştığı G. T. Ladd'le bölümün de-

neysel yönelimi konusunda yolları ayrıldı. Bu nedenle burayı bırakıp konuşma bozuklukları üzerinde uzmanlaştı. Bir süre Londra'da kaldı ve kariyerini Viyana'da deneysel Fonetik profesörü olarak tamamladı. Onun tamamen deneysel eğilimli ilk ders kitabı *Thinking, Feeling, Doing*'dir (Düşünme, Hissetme, Yapma, 1895). Fakat benzer şekilde kaleme aldığı *The New Psychology* (Yeni Psikoloji, 1897) bu kurucu harekete bir bütün olarak bu ismin verilmesinde kısmen etkili olmuştur.

Wundt'un eski öğrencilerinden bir diğeri olan Cattel ise, Kolombiya'ya yerleşti. Orada bir laboratuar kurdu. Başlangıç olarak psikofizik ile ilgili bir araştırma devresinden sonra ilgisi bireysel farklılıklara, Eğitim Psikolojisi ve testlere yöneldi (bkz. 11. Bölüm). 1900'den sonra bir dergi kurucusu ve editörü olarak ortaya çıktı. Bunlardan en önemlileri, *Science, American Naturalist* ve *American Men of Sciences* idi. Savaş karşıtı olması nedeniyle 1917'de Kolombiya'daki görevini kaybetti ama disiplinin uygulamalı alanlardaki ilgisine katkıda bulunmayı sürdürdü ve 1929'da Uluslararası Psikoloji Kongresi'ne başkanlık etti. Wundt'la birlikte geçirdiği ilginç yıllara ışık tutan günlük ve mektupları (1880-8) 1981'de yayımlandı.

Dewey 1886'da çıkardığı ve Boring tarafından İngiliz James Sully'nin *Outlines of Psychology* (Psikolojinin Anahatları, 1884) dışında, yeni yaklaşımın ilerlemesine katkıda bulunan ilk İngilizce metin olarak kabul edilen *Psychology* ile "Yeni Psikoloji"de ilk rol oynayanlardan biri olmuştur. Buna karşın sahip olduğu gündem açısından "Akıl ve Ahlak" filozofu olan Bascom'un *The Science of Mind*'ından (Zihin Bilimi, 1881) radikal anlamda çok az farklıdır. Asıl ününü Alman yaklaşımına karşı geliştirdiği pragmatizmi yeniden formüle ettiği uygulanabilir "işlevselci" Psikoloji görüşü sayesinde elde etmiştir. 1896'daki "The Reflex Arc Concept in Psychology" (Psikolojide Refleks Arkı Kavramı) makalesi çoğunlukla yanlış anlaşıl-

mış olsa da uyarı/tepki ayrımının nesnel gerçekliğine yapılan derin bir saldırıdır. Chicago'dayken farklı Chicago işlevselci geleneğinin kuruluşunda çok etkili olmuştur. **G. H. Mead** ve sosyolog **W. I. Thomas** ile o zamanki (1894-1904) ilişkileri ayrı bir önem taşımaktadır. Daha sonra ünlü bir eğitimci düşünür ve liberal-ilerici Amerikan entelektüel geleneğinin ünlü bir siması haline gelmiştir.

Ladd'in Psikoloji için önemi büyük ölçüde onun ilk ders kitaplarında ve Yale'de Psikoloji bölümünü kurmasında yatar. Onun fizyolojik psikolojiye olan baştaki ilgisi çok geçmeden felsefi teoloji konularına yönelmiştir. Kuramsal olarak, genelde işlevselci evrimci kampa dahil edilir; fakat buradan türeyen bu Uygulamalı Psikoloji projelerine katkısı sınırlı olmuştur.

Yukarıdaki kısa öyküler psikoloji tarihinde önde gelen kişileri tanıtmaktan başka bir şey yapmaz. Yine de Amerikalı kurucuların aslında nitelik olarak birbirilerinden ne kadar farklı olduklarını da gösteriyor. **O'Donnell** (1985) bu kuruluş devresinin en geniş incelemesini yapmıştır. Onun yazdıklarından bu kişilerin birbirleriyle olan çekişmelerini ve birbirleriyle olan farklılaşmalarını anlatan bir manzara çıkıyor ortaya. O'Donnell 1880 ve 1890'larda ortaya çıkan gelip geçici psikoloji laboratuarlarına kötümser bakıyor ve bunların üretken araştırmalar yerine pedagojik olarak bir başlangıç rolü üstlendiklerini iddia etmiştir.

Öyleyse neden Amerika'da psikolojinin kuruluşu bu kadar hızlı ve başarılı bir biçimde gerçekleşti. Jüri belli bir yere kadar bu sorunun dışında yer alırken bu konuyla ilgili yakından yapılan birkaç gözlem şöyle sıralanabilir:

1. Birleşik Devletler'deki üniversitelerin hızla yayılması ve bunlardaki kurumsal değişiklikler, yeni kuşak psikologlar

için Eski Dünya'da bulamadıkları bir fırsat yarattı. Akıl ve Ahlak Felsefesi müfredatını belirleyebilecek ve bunu bilimsel yöntemlerle idare edilebilecek teknolojik bir toplum yaratmayı amaçlayan ilerlemeci kültürel arzuları gereğince daha seküler bir disipline dönüştürebilecek konumdaydılar.

2. 1880-1900, "akıl bilimi" olarak Avrupa'nın "arılıkçı" Psikoloji kavramının, pazarlanabilir uzmanlığın potansiyel bir üreticisi olarak evrim etkili işlevselci bir disiplin kavramı tarafından hızlı bir şekilde (tümüyle silinmiş olmasa da) ezildiği bir dönemdir. Bu yöneliş yalnızca psikologlar arasında kalmamış, *İlkeleri*'nin (1890) bir çeşit destek teşkil ettiği Dewey, Munsterberg ve Cattell gibi kişilerin kariyerlerinde de gerçekleşmiştir.
3. Yine de deneysel yönelimli aynı fikirdeki devrimci bir grubun, modern Amerikan Psikolojisi'ni şekillendirmek için işbirliği yaptıkları görüntüsü yanıltıcıdır. APA'nın birleştirici bir örgüt olarak varlığı kamuoyuna bir birlik görüntüsü vermede faydalı olmuştu, fakat olayın perde arkası daha önce de belirttiğim gibi böyle değildir. Çünkü bu kişiler en temel konularda bile birbirleriyle fikir ayrılığı içindeydiler. Her şeye karşın Amerika bu görüş ayrılıklarını barındırabilecek kadar büyüktü ve metodolojik çeşitliliklerin ve psikoloji mezunlarının sayısı arttığı için Amerikalı psikologlar disiplinin doğasında var olan çoğulculuğu işlevsel bir şekilde değerlendirdiler.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Allport, G. (1943) 'Productive Paradoxes of William James' ('William James'in Üretken Paradoksları'), Psychological Review 50: 95-120. Derginin bütünü James'e adanmıştır.

Boring, E. G. (1929, 2. Baskı 1950) *A History of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Tarihi), New York: Appeleton-Century-Crofts.

Brozek, J. (ed.) (1984) *Explorations in the History of Psychology in the United States* (Birleşik Devletler'de Psikoloji Tarihi Araştırmaları), Londra: Associated University Presses.

O'Donnell, J. M. (1985) *The Origins of Behaviorism: American Psychology 1870-1920* (Davranışçılığın Kökenleri: Amerikan Psikolojisi 1870-1920), New York: New York University Press. Önemli bir okumadır.

Psychological Science (1990), 1(3): *Principles*'ın yayımlanmasının 100. yıldönümünde James için adanmış özel sayı.

William James'in temel eserleri

Psikoloji

James, William (1890), *The Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri), (2 cilt), New York. Henry Holt.

James, William (1892), *Psychology: Briefer Course* (Psikoloji), Londra: Macmillan.

James, William (1899), *Talks to Teachers on Psychology* (Psikoloji Hocalarıyla Konuşmalar), Londra: Longmans Green.

James, William (1902, yeniden basım 1960), *The Varieties of Religious Experience* (Dinsel Deneyim Çeşitleri), Londra: Fontana.

James, William (1908), *Human Immortality* (İnsan Ölümsüzlüğü), Londra: Dent.

Felsefe ve diğerleri

James William (1896) *The Will to Believe and Other Essays* (İnanmak İsteği ve diğer Makaleler) New York: Longmans Green.

James, William (1907), *Pragmatism*, New York: Longmans Green.

James, William (1910), *A Pluralistic Universe* (Çoğulcu Evren), New York: Longmans Green.

James, William (1926), *The Letters of William James* (William James'in Mektupları), (2 cilt), ed. Henry James, Londra: Longmans Green.

Seçilmiş ikincil referanslar

Allen, G. W. (1967) *William James: A Biography* (William James: Biyografi), Londra: Hart-Davis.

Cotkin, G. (1990) *William James: Public Philosopher* (William James: Toplum Filozofu), Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Dooley, P. K. (1974) *Pragmatism as Humanism: The Philosophy of William James* (Pragmatizm ve Hümanizm: William James'in Felsefesi), Chicago: Nelson-Hall.

Feinstein, H.M. (1984) *Becoming William James* (William James Olmak), Ithaca: Cornell University Press. James'i biçimlendiren yılları ele alan mükemmel bir psikolojik çalışmadır.

MacLeod, R. B. (editör) (1969) *William James: Unfinished Business* (William James: Yarım Kalan İş), Washington, DC:

American Psychological Association. James'in psikolojik eserinin değişik yönleri üzerine makaleler.

Perry, R.B. (1935) *Thought and Character of William James* (William James'in Düşünce ve Karakteri), (2 cilt), Boston: Little, Brown. James'in çalışma yaşamının klasik gözden geçirilmesi.

Poirier, R. (1988) *The Renewal of Literature: Emersonian Reflections* (Edebiyatın Yenilenmesi: Emersoncu Düşünceler), Londra: Faber. James'i farklı bir Emersoncu yazın geleneği içine yerleştirir.

Rihards, F. (1991) 'James and Freud: Two Masters of Metaphor' ('James ve Freud: İki Metafor Ustası), British Journal of Psychology 82: 205-15. İlkeler'in yayımlanmasının 100. Yıldönümünde G. Bird ve E. R. Valentine tarafından ilk kez 1990 yılında BPS sempozyumunda sunulan bu konudaki diğer makaleleri içeriyor.

Diğer öncü Amerikan psikologlar

"Yeni Psikoloji" öncesi

Bununla ilgili önemli ikincil kaynaklar aşağıdadır:

Davis, R. C. (1936) 'American Psychology 1800-1885' ('Amerikan Psikolojisi 1800-1885'), *Psychological Review* 43 (6): 491-3 Modası geçmiş fakat önemli bir çalışmadır.

Fay, J. W. (1939) *American Psychology Before William James* (William James'ten Önce Amerikan Psikolojisi), New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press. Hâlâ kapsamlı olan tek yaklaşımdır.

Roback. A. A. (1952, gözden geçirilmiş baskı 1964) *History of American Psiychology* (Amerikan Psikoloji Tarihi), New York: Collier.

"Yeni Psikoloji" nin kurucularının önemli eserleri

Tam bir kaynakça için "ileri okuma" metinlerine bakın.

Baldwin J. M. (1894) *Mental Development in the Child and the Race* (Çocukta Zihinsel Gelişimi ve Soy).

Baldwin J. M. (1897) *Social and Ethical Interpretations of Mental Development* (Zihinsel Gelişimin toplumsal ve Etik Yorumları).

Baldwin J. M. (1902) *Development and Evolution* (Gelişim ve Evrim).

Dewey, J. (1896) *Psychology* (Psikoloji).

Dewey, J. (1986) 'The Reflex Arc Concept in Psychology' ('Psikolojide Refleks Ark Kavramı'), Psychological Review.

Hall, G. Stanley (1904) *Adolescence* (Ergenlik), (2 cilt). İlk eserlerinin çoğu, günce sayfası biçimindeydi, özellikle "Pedagojik Seminer"indekiler.

Jastrow, J. (1901) *Fact and Fable in Psychology* (Psikolojide Gerçek ve Masal).

Ladd, G. T. (1887) *Elements of Physiological Psychology* (Fizyolojik Psikolojinin Elementleri).

Ladd, G. T. (1898) *Outlines of Descriptive Psychology* (Tanımlayıcı Psikolojinin Anahatları).

Sanford, E. C. (1898) *Course in Experimental Psychology* (Deneysel Psikolojide Yol Alma Yöntemi). İlk kez American Journal of Psychology, 1891'de görüldü.

Scripture, E. W. (1895) *Thinking, Feeling, Doing* (Düşünme, Hissetme, Yapma).

Scripture. E.W. (1897) *The New Psychology* (Yeni Psikoloji).

Titchener, E. B. (1898) *A Primer of Psychology* (Psikolojiye Giriş).

Titchener, E. B. (1901-5) *Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji), (4 cilt).

Ek referanslar

Boring, E. G. (1948) 'Masters and Pupils Among American Psychologists' ('Amerikalı Psikologlar Arasında Ustalar ve Öğrenciler), *American Journal of Psychology* 61: 527-34 (E. G. Boring, 1963, History, Psychology, and Science: Selected Papers'da yeniden basıldı (Tarih, Psikoloji ve Bilim: Seçilmiş Yazılar), editör R. I. Watson and D.T. Campbell, New York. Wiley). Akıl ve Ahlak Felsefesi ile bağlantıları yadsımaya eğilimli olmasına karşın ilk A.B.D.'li psikologların akademik bağlarını özetliyor.

Cattell, J. McK. (1981) *An Education in Psychology: James McKeen Cattell's Journal and Letters from Germany and England 1880-1888* (Psikolojide Eğitim: James McKeen Cattell'in Dergisi ile Almanya ve İngiltere'den Mektuplar 1880-1888), ed. M. M. Sokal, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Richards, G. (1995) "To Know Our Fellow Men To Do Them Good" American Psychology's Enduring Moral Project', *History of the Human Sciences* 8 (3): 1-24.

5. DAVRANIŞÇILIK

Amerikan Psikolojisi'nin kuruluş evresi 1913 yılında "davranışçılık" denilen hareket içinde en üst seviyesine ulaşır ve bunun etkisi kendisini davranışçı olarak tanımlayan kişilerin çok ötesine kadar yayılır. Deneysel Psikoloji, 1910'lara kadar iyice oturmasına karşın, aldığı şekiller çok değişiklik gösterir ve araştırma sonuçları standardı yansıtmaktan çok uzak kalır. Esas teşkil eden psikofizik bir kenara bırakılırsa farklı araştırmacıların bulgularını karşılaştırmak ya da deneylerini tekrarlamak çok zor olmaktadır. 1900 sonrası dönemin deneysel çalışmalarının çoğu açık bir şekilde işlevselcidir. Bu etiket Dewey'in Chicagolu meslektaşı **J. R. Angell** tarafından benimsenir. Oldukça eklektik olan bu yaklaşım II. Dünya Savaşı'na kadar Amerikan deneysel psikolojisinin merkez pozisyonunu sürdürür. Bunu, hem zihinsel olguları hem de davranışların – sıklıkla Uygulamalı Psikoloji alanlarında – uyum yönünden açıklamaları lehinde geleneksel felsefi konulardan kaçınarak yapar. "Davranışçılık" bu işlevselciliğin en aşırı şekli olarak görülebilir. Ortaya çıktığından beri büyük oranda kuramsal seviyede bir hareket olmasına karşın süregelen etkisi kuramsal olduğu kadar yöntemseldi de. Bu bölümde davranışçılığın üç yönünü ele alacağız; (a) kurucusu **J. B. Watson** "davranışçılık"ı 1913'te nasıl ele aldı, (b) daha sonra aldığı şekiller ve (c) 1945'ten sonra etkisinin azalmasına neden olan sıkıntılar.

WATSON'UN 1913'TEKİ "DAVRANIŞÇILIĞI"

XX. yy. başlarında Birleşik Devletler'in kaderine karşı, neredeyse ütopik bir hayranlık duygusu Birleşik Devletler kültürünün içine iyice işlemişti (tam olarak söylemek gerekirse Amerika'nın "açık kaderi" kavramı yaygınlaşmıştı). Bu anlayış gerçekten ilk modern teknolojik, endüstriyel uygarlığı yaratmayı kendisine görev bildi ve bu yüzden geleceğe yönelik olarak özellikle bilim ve teknolojinin pratik faydalarıyla ilgilendi. Güney Carolina'dan mizaç olarak isyankâr bir genç adam, Watson da bu duyguyu aynen paylaşıyordu. Maalesef onun daha önceki akademik çalışmalarına burada değinemeyeceğiz. Fakat 1913'e kadar disiplinin iddia ettiği bazı konulardan hoşnut olmadığını söylemek yeterli olacaktır:

1. Psikolojinin bilincin doğası ve akıl-beden sorununa ilişkin devam eden felsefi ilgilerine çok az yakınlık duyuyordu. (Kendi yazdığına göre öğrencilerini "bütün bu tartışmaya kayıtsız" bir biçimde yetiştirmek istiyordu.) Bunların psikolojiye çok az fayda getiren yönetimi güç metafiziksel tartışmaların batağına düşürdüğüne inanıyordu.
2. Bununla çok yakından ilgili olan bir şey de, onun sadece açık, görünür ve ölçülebilir olguları çalışmaya yetkin olan, pozitivist bir bilim görüşüne bağlı olmasıdır. Bilinç ya da "akıl" sınanabilir olmadığı için bilimsel olarak araştırılamaz da. Biz sadece davranışı araştırabiliriz diyordu.
3. Büyük ölçüde çağdaş biyoloji çalışmalarından etkilenmişti. Bunlardan en göze çarpanı **Jacques Loeb**'in çalışmasıydı. J. Loeb *Comparative Psychology of the Brain and Comparative Psychology*'de (Beynin Karşılaştırmalı Psikolojisi ve Karşılaştırmalı Psikoloji, 1901), en nihayetinde psikolojik kavramlarla cevaplanabilir olarak gördüğü psikolojik so-

runlara ilişkin oldukça indirgemeci bir yaklaşım geliştirdi. Karşılaştırdığında Watson deneysel Psikolojinin (uygulandığı alandaki bir iki istisna dışında) amatör bir şekilde çırpındığını ve hem kavramsal hem de yöntemsel kesinlik standardının çok düşük olduğunu hissetti.

4. Psikolojinin aşırı derecede insan merkezli olduğuna inanıyordu. Burada sözü edilenin bir temel nokta da, genetik disiplinin hızlı bir şekilde gelişiyor olmasıydı. Watson, genetiğin, sadece bir türün kalıtımıyla değil genel kalıtım olgusuyla birlikte ele alınması gibi, Psikolojinin de genel davranış olgusu eşliğinde sürdürülmesi gerektiğini öne sürüyordu. Genetik bilimcileri deneysel çalışmalarını tek bir uygun tür içinde yapıyorlardı – meyve sineği – ve dolayısıyla psikologlar da aynısını yapıp beyaz fareleri denek olarak seçebilirlerdi. Genetikçiler aslında meyve sineğiyle ilgilenmiyor, basitçe onu "yeniden üreyen" canlılara bir örnek olarak kullanıyor ve bununla genelde genetik araştırmalar yapıyorlardı. Öyleyse beyaz fareler de genelde davranışı araştırmak için "davranan canlılar" olarak aynı hizmeti verebilirlerdi. Bu tartışma, şu anda ciddi bir şekilde yara almış olduğunu görebilsek bile, kesinlikle aptalca tartışmalardan biri değildir.
5. Son olarak, Psikolojideki kalıtımcı önyargılara karşı gittikçe artan bir hoşnutsuzluğu vardı (Psikolojinin evrimci düşünceye bağlılığının sürüp giden bir sonucu). Bunun nedenleri biraz karmaşık, fakat bunun için önemli bir neden Watson'un, "davranışı tahmin ve kontrol etmek" için, (o zamandan beri psikologlar tarafından tekrar tekrar kullanılan) kendisine ait bir söz kullanmak amacıyla bilimsel teknikler arıyor olmasıydı. Bu tabii ki pratik bilgi sağlayıcı olarak bilime olan inancından geliyordu. Daha önceden belirtildiği gibi, eğer davranışı değiştirmek ve kontrol etmek is-

terseniz doğal olarak genetik faktörlerin değişmez önemini hafife almış olursunuz. Burada Watson psikolojik ve davranışsal olgu için uyarlanabilir açıklamaları araştırmada sadece işlevselciliğin mantıksal çıkarımlarını kullanıyordu. Fakat şu da öne sürüldü; Watson genetikçi Johanssen tarafından yapılan klasik bir deneyi yanlış anladı ve çevresel faktörleri davranışın en önemli belirleyicileri olarak göstererek yanlış bir şekilde yorumladı. Gerçek ne olursa olsun Watson başlangıçta kalıtımın sınırlı da olsa bir rolü olduğunu kabul etti, fakat bu, zaman içinde, "öğrenilmiş" davranışı psikolojik olarak yönetilen birkaç içgüdü ile yapılan hareketin sınırları içinde tutan değersiz bir inanç haline geldi.

Bu tatminsizlikler onun ortaya çıkış tezi olan 1913'teki

'Davranışçı Gözüyle Psikoloji'de ('Psychology as the Behaviorist Views It') baş sıraya oturdu. Bu makaleyi okuyucuya tavsiye ederim –oldukça kısa ve tarz olarak neredeyse tartışmacı olduğu için kolaylıkla anlaşılabilir. İster kullandığı yöntemler olsun, ister dili ve isterse üstlendiği işler olsun Psikolojiye her yönüyle saldırmaktadır. Watson'a göre, Psikolojinin, bulguları canlının biyolojik yapısını açıklamaya hizmet eden biyolojiye bir ek olduğu gayet açıktır – ya da onun ele aldığı şekliyle bu bulgular, "yapının işlevsel bağlantıları haline gelir ve kendilerini psikokimyasal kavramlarla açıklanmak üzere teslim ederler" İzlenen yol ve sonuçların açıklanmasında bir standardın yakalanmasına yöntemsel olarak büyük bir ihtiyaç vardır – ve davranışçıyı ilgilendiren sonuçlar öğrenme eğrileri, alışkanlık haline gelen davranışın hızı gibi şeylerdir.

Watson'a göre bu aşamadaki sorun, düşünme ve dil gibi yüksek seviyeli olguların nasıl çözümleneceğiydi. Fakat uygun zaman içinde bunların davranışsal yöntemlerle sınanabilir hale geleceği ve düşünmenin esas itibariyle "sessiz ko-

nuşma" – tabii konuşma burada açık bir davranıştır – olarak görülebileceği konularında kendinden emindi. Bu onun doktrinlerinin en az akla uygun olanının bir kanıtıdır ve oldukça açık sorunlarla doludur.

Watson'un makalesi **R. M. Yerkes, A. P. Weiss, W. S. Hunter** ve **M. Parmelee** gibi birçok genç psikoloğu bir araya getirdi. Bunlar için bu çalışma, disiplinin geleceğine dikkat çekiyor gibi geldi (gerçi ilk baştaki etkisi belki abartılmıştı). Çağdaşı, **Max F. Meyer**, bağımsız olarak aynı konuma çoktan ulaşmış fakat gölgede kalmaya eğilimliydi. 1890'larda **Thorndike**'ın öncülük ettiği, öğrenmenin deneye dayandırılarak çalışılması onların merkezi çalışmalarını egemenliği altına aldı. Rus psikolog **Pavlov**'un çalışması Watson'un dikkatini çektiği için, onun kuramsal kavramlarını kendine uygun bir şekilde kullandı. Watson'un projesinin esas başarısı büyük ölçüde meslektaşı olan Amerikalı psikologlar tarafından algılanmasında yatıyordu ve sonunda psikolojiyi etkin bir şekilde doğa bilimlerine çekmeyi başardı. Onun zihinsel kavramları reddetme ve dikkati açık davranışlar üzerinde sınırlama konusundaki ısrarı disiplinin felsefi ilgilerden en son kopuşunun yanında başat pozitivist bilim doğası görüşünü de yansıtıyordu. Biz sadece gözlemlenebilir olguları bilimsel bir şekilde inceleyebiliriz: Duygular, coşkular, zihinsel imgelemler, fanteziler vb. öznel ve sadece tek bir kişi tarafından tecrübe edilen bu olgular bu yüzden ilgimiz dışında kalır. Bütün ilgi alanımız ortaya konulan davranışlardır. İnsanların yaşadıklarına ilişkin söylediklerini tabii ki inceleyebiliriz (çünkü konuşma bir davranış biçimidir), fakat bu neler yaşadıklarını incelemekten ayrı bir araştırma seviyesidir. Bu nokta hep yanlış anlaşıldığı için, davranışçıların bu türden zihinsel olguların var olmadığını hiçbir zaman iddia etmediklerini vurgulamak gerekir. Fakat davranışçılar bunların hiçbir

bilimsel öneminin olmadığına ve ortaya konulan davranışın bunlar göz önünde tutulmadan açıklanabildiğine inandılar.

Davranışçılık Pavlovcu kuramın kendisiyle uyuşan uyarıcı, tepki, pekiştirme (olumlu, olumsuz), koşullanma (klasik, edimsel) ve alışkanlığın gücü gibi terimleri içine alarak teknik bir dile evrildi. Halbuki bu olduğunda Watson'un tanıtmayı arzuladığı kuramsal birlik göreceli olarak henüz kısa bir geçmişe sahipti ve davranışçı kuramsallaştırma hemen sonra farklı doğrultulara yöneldi. Bunlar Freudcu geleneği saran duygusal yoğunluktan yoksun olmasına karşın yine de temel konularla ilgilendiler. Daha sonra bunlara geri döneceğiz.

DAVRANIŞÇILIĞIN ÇEŞİTLERİ

Watson 1920'deki skandal boşanmasından sonra akademiden kendi isteğiyle ayrıldı. Bu ani ayrılığın altında yatan gerçek, eşinden boşandıktan sonra evleneceği Rosalie Rayner (bir bebeğin yumuşak tüylü bir tavşandan korkmaya koşullandığı pek bilinmeyen Küçük Albert deneyindeki çalışma arkadaşı) ile daha evliyken ilişki kurmasıdır. Bu ona Johns Hopkins Üniversitesi'ndeki (bir seks skandalı yüzünden atılan James Mark Baldwin'in yerini almıştı) işine mal oldu ve davranışçı ilkeleri reklama uygulamada oldukça başarılı bir hale gelmek için **J. Walter Thompson** reklam ajansına girdi. Böylece davranışçılık, Freud'un psikanalizde oynadığı rolü oynayabilecek bir şahsiyetten yoksun kadı. Bu ayrılmalar birkaç çeşitti:

- Bazıları içsel olayları dışlayarak sadece açık S-R* ilişkilerine bakmaktan hoşnut kalmadılar ve zihinsel kavramları

* *Simulus-Response (S-R)*: Uyarıcı tepki

kullanmayarak bunları (içsel olayları) çalışmalarına tekrar dahil etmenin yollarını aradılar. Bu anlamdaki en büyük şahsiyet Gestalt psikologlarının bütünsel yaklaşımından etkilen **E. C. Tolman**'dır (bkz. 6. Bölüm). Tolman'ın araştırması onu, örneğin, "gizli öğrenme" dediği süreç ile canlıların sadece belli bir alandaki hareketleriyle çevrelerinin "bilişsel bir haritası"nı elde edebileceği sonucuna götürdü. "Müdahaleci değişkenler" ve "hipotetik yapılar" (bunlar arasında ayrım burada anlatılamayacak kadar uzun bir yorumu gerektirir) gibi bu türden içsel faktörlere gönderme yapar hale geldi. Yalnızca S-R yerine şimdi S-O-R ("O" organizma anlamına geliyor) modellerimiz oldu. Tolman bunun altını çizerek esaslı bir şekilde maksatlılığı ele alabileceği bir davranışçılık yaratmak ve o zamana kadar acımasız Gestaltçı saldırılar altında olan Watson'un orijinal çalışmasını fazla indirgemeci niteliğinden kurtarmak için uğraştı. **Clark Hull** da içsel olanı hayli titizlikle hazırlanmış matematiksel verilerin kullanıldığı bir kuram içine katmak için çaba harcadı ki buna tekrar döneceğim. Hull örneğin "küçük beklentisel hedef tepkisi" gibi kavramları tanıtmaktadır.

- Bu ayrılmaların bazıları, basitçe davranışçılık'ın öğrenme'nin dışındaki konulara doğru yayılmasından dolayı ortaya çıktı. Bu yüzden, bir nöropsikolog olan **Karl Lashley** beyin-işleyişi araştırmasını bu davranışçı çerçeveye oturttu. Lashley'e göre beynin geniş bölgeleri, beynin işleyişine ilişkin kısımlar "eşpotansiyellik"e sahip olduğu için, ancak çok genel bir şekilde saptanabilirdi – bu bölgelerden, birçok işlev sağlayarak beynin çıkarılmış bölgelerinin işlevlerini üstlenmede yararlanılabilirdi (bkz. 9. Bölüm). Bu yaklaşım doğal olarak Watson'un çevreciliğine çok güzel bir şekilde uydu. Lashley 1930'ların ortaların-

dan itibaren davranışçılıkın yeterliliğine karşı çıkmaya başladı. Fakat o zamana kadar onun davranışçı Psikolojisi bu hareketin saygınlığını devam ettirmede güçlü ve etkili bir faktördü. Farklı bir yönelimi olan G. H. Mead'in "toplumsal davranışçılık"ı, benliğin toplumsal yapılandırmasıyla ilgiliydi. Bu yaklaşım Watson'un Psikolojinin ne olması gerektiğine ilişkin düşüncelerinden kilometrelerce uzaktaydı ve yaklaşımına "davranışçı" diyen Mead'in tam olarak ne demek istediği ile ilgili büyük anlaşmazlık vardı.

- Ayrılmanın diğer bir boyutu da kuramsal karmaşıklık olmasıydı. Buradaki zıt kutuplar **B. F. Skinner** ve Clark Hull'du. Skinner'in yaklaşımı, varsayılan içsel olaylara ve iyi düşünülmüş bir kuram oluşturmaya hiç dikkat etmeyip, sadece, davranışın pekiştirme ihtimalleriyle şekillenmesi konusunda ampirik olarak çalışmayla ilgilendiği için, en sonunda kuramsal olmayan bir hal aldı. Diğer taraftan Hull'in kuramı, konuları, teoremleri ve ölçümleriyle "hipotetik-tümdengelişli" bir kavram üretmeye yönelik, oldukça iddialı bir girişimdi. Matematiksel sistemi "anlık davranışsal değişim" için sO_R ve "öğrenilmemiş alıcı-etkileyen bağlantısı" için sU_R gibi sembolleri içeriyordu ve $J = s\underline{E}R_d = D \times V_2 \times K \times sH_R \times 10^{-.15d} \times V_1$ ("pekiştirmede gecikmenin neden olduğu reaksiyon potansiyelli azalma üzerindeki etki") gibi eşitlikler çıkarılabildi. Bizden bunun bütün parçalarına hâkim olmamızın istendiği 1960'larda (ya da daha da kötü olan 1950'lerde) bu disipline giriyor olmadığınıza şükredin!

Hull'un geliştirdiği aşırı süslü kuramın, temel aldığı fare-öğrenme deneyleri ile pek de ikna edici bir biçimde uyuşmadığına dair çok sayıda kişi fikir birliği içindedir. Yine de

Hull'un kullandığı terminoloji disiplinin genel terminolojisine girdi. Daha sonra B. F. Skinner daha başarılı oldu. Onun tek konulu edimsel koşullanma yöntemleri oldukça çok yönlü olduklarını kanıtlayarak davranışı kontrol ve tahmin etmek için uygulanabilir teknikler bakımından isteneni belirli ölçüde üretmeyi başardı. Fakat Skinner 1960 ve 1970'lerde, günümüz yazarlar kuşağındaki birçok kişiye başlangıçta göründüğünden daha anlaşılması zor ve karmaşık bir düşünürdü. Örneğin onun dil üzerine görüşleri yeniden incelenmektedir; bu da modern dilbilim felsefesinin bakışıyla bir zamanlar düşünüldüğünden daha tutarlı olduğunu kanıtlamaktadır. Öldüğü zamana kadar hızlı bir biçimde güç yitiren bir yaklaşımın hayatta kalan tek temsilcisi gibi görünüyordu. Fakat ünü şu anda yine artmakta gibi görünüyor. Onun söylemini, kendi sisteminin terminolojisiyle sınırlandırma dürüstlüğü öyle sanıyorum ki bazı yanlış anlaşılmalara neden oldu. Özellikle 1960-80 dönemi boyunca ahlakla ilişkisi olmayan bir kişiliksizleştirici olarak şeytanlaştırıldı, bu öyle kötü bir imajdı ki, davranışçı ütopik romanı *Walden Two* (1948) bunun kırılması için fazla işe yaramadı.

Bu içsel çeşitliliğe karşın, burada kabaca değinilen, davranışçılığın deneysel Psikoloji için en ileri "paradigma"yı temsil ettiğine dair duygu uzun zamandır hissediliyordu. Bunun disiplin üzerinde iddia edildiği ölçüde egemen olup olmadığı kuşkuludur. Örneğin Woodworth'un üniversite ders kitabı olarak okutulan kitabı *Deneysel Psikoloji*'nin (1938) sadece yüzde yirmi kadarlık bir bölümü açıkça bu davranışçı anlayışla yazılmıştır. İki dünya savaşı arasındaki süreçte araştırma yapanların çoğu daha eklektik işlevselcilerdi. Ancak yine de sağduyulu bir şekilde Psikolojinin çalışma konusunun bir parçası olarak "davranış"la birlikte "yaşantı"yı da bu alana dahil etme eğilimi gösterdiler. Başta söylendiği gibi, araştır-

manın yapıldığı ve sunulduğu tarzın tamamını etkilemek için bunun etkileri kuramın ötesine geçti. Watson'dan sonra 1910 öncesi dönemin kişiselleştirilmiş, sadece yazanın anlayabileceği ve bir konudan diğerine atlayan dergi yazılarına dönüş olmadı. 1950'lere kadar akıntı davranışçılığın tersineydi. Davranışçıların yeteri kadar ya da rakiplerinin hızına yetişebilecek kadar ilgilenemediği birçok konu ortaya çıkıyordu. (Skinner tek istisnadır, çünkü o kuram oluşturmayla ilgilenmedi.)

DAVRANIŞÇILIĞIN GERİLEMESİ

Sürgün Avrupalı psikologların Amerika'da bulunmaları davranışçılığa meydan okumak için bir zemin oluşturmasına karşın burada sadece iki ana sorunu ele alacağım.

"Davranışı düzenleme" sorunu

Klasik davranışçılığa göre, karmaşık davranış kendisini meydana getiren her art arda sıralanmış unsurla bir öncekine bağlantılı bir biçimde koşullamayı gerektirir. 1950'lere kadar bunun piyano çalmak ya da daha açık bir şekilde dil öğrenme gibi daha yüksek seviyeli insan davranışlarını açıklayamaz olduğu çok aşikardı. Bunları zahmetli bir şekilde bağlantılı zincirler yaratarak inşaa etmek çok fazla zaman alacaktır. Yedinci bölümde göreceğimiz gibi bu, George Miller gibi yeni bilişsel psikologların odaklandıkları davranışçılık zırhının en zayıf noktasıydı. Nörolojideki gelişmeler ışığı altında davranışçı ve Gestaltçı düşünce okulunu birleştirmeye yönelik savaş-sonrası bir girişim olan D. O. Hebb'in etkili *Davranışın Düzenlemesi*'nde (Organization of Behavior, 1949)

de bu nokta vurgulanıyordu. Karmaşık işleri yapmak için bilgisayar tasarlarken ilk programcılar kuşağının bu türden sonuçların nöroloji bilimine dayandırılarak nasıl kullanılabilir olduğuna dair çok daha iyi düşüncelerle karşılaşması gerçeği bu bilişselci hücuma güç verdi. Karmaşık davranışın düzenlenmesini ele almada yeni Biliş Psikolojisi'nin elde ettiği üstünlük davranışçılığa en ağır darbeyi indirdi.

İçgüdülerin geri dönüşü

Bu ikinci sorun Konrad Lorenz ve Nico Tinbergen gibi insanların hayvan davranışlarına, davranışçılığın kuramsal çevreciliğini sorgulayan, yeni etolojik araştırmayı sokmasından ortaya çıktı. Önceki içgüdü kuramcıları kızgınlık, açlık, cinsellik vb. gibi içgüdülerle ilgilenirken bu yeni kuşak içgüdü kuramına çok daha özel bir anlam yükledi. Bu konu 15. Bölüm'de tartışılacak; burada şunu söylemek yeterli olacaktır: Yeni etoloji biliminin ışığı altında davranışçılığın kaderinin beyaz fareye bağlanarak ciddi bir şekilde yanlış yönlendirilmiş olduğu açıkça görülüyor.

Watson'un asıl gerekçesi davranışı incelemek için beyaz fareyi uygun bir "davranan canlı" olarak kullanabiliriz düşüncesi gizli bir mantık hatası içeriyordu. Beyaz farenin kullanılmasının çok uygun görülmesinin gerçek nedeni beyaz farenin oldukça uyum sağlayabilen bir hayvan olmasıdır; hem et hem de ot yediği için, yeni çevrelere hızlı bir şekilde uyum sağlayabilme yeteneğine sahiptir ve (zoologların söyledikleri gibi) davranışlarında genelleme yapabilir – kısacası davranışları çok büyük ölçüde çevre tarafından belirlenir. Beyaz fare ile ilgili bulguların, davranışları belirlemede çevrenin birincil rol oynadığına kanıt olarak gösterilmesi savı kanıtsamaydı (teknik terminolojide *petitio principi* olarak bili-

nen bir yanılgı), üç ayak parmağı olan bir böcek, bir Galapagos kaplumbağası ya da bir ıstakoz farklı bir resim ortaya koyardı, ama tabii ki bunların ilk aşamada kullanılmamasının nedeni de budur! Davranışçıların bu duruma ilk tepkileri kullandıkları türlerin sayısını artırmak oldu (ve Skinner'in her zaman güvercinlere bir düşkünlüğü vardı), fakat daha ileri bir inceleme şunu ortaya koydu ki beyaz farede bile öğrenebileceği bağlantılar üzerinde kendi bünyesine ait bir zorlama vardı. Bu da, bütün türlerin belirli davranış biçimlerini öğrenmeye "hazırlanmış" ve "karşı-hazırlanmış" olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bir güvercini bir düğmeyi gagalayarak yiyecek elde etmesini sağlayacak gagalama tepkisine koşullandırmak kolaydır. Fakat kanadını gagalayarak tüylerini düzeltmesini, yiyecek elde etmeye koşullamayı denediğinizde başınız dertte demektedir – buna "karşı-hazırlanmıştır" Diğer taraftan fareler, yemenin olumsuz pekiştirici sonuçları bir hayli geciktirilse bile tek bir denemede bir yiyeceğin zararlı olduğunu öğrenebilirler –onlar "hazırlanmıştır" Bu iki olgu da doğuştan faktörlerin yardımı olmadan açıklanabilir değildir.

En sonunda, davranışçı gelenek içinde çalışanlar arasında bile, aşırı çevreciliğin savunulacak bir tarafının olmadığı ve kalıtımın, hem hayvan davranışlarını belirlemede hem de hayvan davranışlarına sınırlar koymada, büyük rol oynadığı açıklığa kavuştu. Bununla birlikte "doğa-yetiştirme" tartışması 1960'lara kadar önemli politik anlamlar kazandı. Maalesef davranışçılar bu açıdan "sistem"in baskıcı düzeni için çalışan, kişiliksizleştiricilik rolünü oynayan teknokratlar olarak görülerek hazırlıksız yakalandılar. Bu nedenle bu zamanlar çevrecilik "politik açıdan doğru" konumdayken bu okullar içinde çevrenin belirleyiciliğini en kökten savunan davranışçılık bundan nasibini alamadı. "Politik açıdan doğru" çev-

reçilik niteliklerini daha toplumbilimselti; ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi şeyleri birbirleriyle çarpıştırmak için sosyal çevre ve sosyal psikolojik seviyelere odaklandı. Davranışçılık her ne kadar çevreci olsa da hüküm süren çevreci-yanlısı kültürel havadan fazla yararlanamadı. Fakat öte yandan yeni "doğuştancı" etologlarının (ironik olarak 15. Bölüm'de açıklanan nedenlerden dolayı –en azından 1970'lerin ortalarına kadar ilk temsilcilerinin "hatalı duruşlarının" sonuçlarından kısmen kurtulmayı başardılar) eleştirilerine de direnemediler. Şu bir gerçek ki davranış terapisi ve ergen gözetim evlerinde "markayla ödüllendirme" yöntemleri, oldukça pragmatist bir şekilde gelişmeye devam ederken Skinner de *Walden Two*'dan sonra belli bir hayranlık elde etti; fakat davranışçı öğrenme kuramının merkez çalışma alanı 1965'lerde "pragmatik" konumunu kaybetti.

DAVRANIŞÇILIĞIN ETKİSİ

Davranışçılık'ın daha geniş etkileri nelerdi? Popüler kültür, hiç kuşkusuz iki temel psikolog imajına sahipti. En yaygın olanı çok masum bir davranıştaki gizli anlam ve düşünceleri ortaya çıkarma eğiliminde olan psikanalisttir. Diğeri ise her şeye karşın, davranışı kontrol etmek için -bu tabii ki davranışçılıktan türüyor– fareleri labirentlerde koşturan ve birçok akıllıca yöntem keşfeden beyaz önlüklü bilim adamıdır. Birçok Psikolojik kuram gibi davranışçılık da uygulayıcılarının kontrolü dışında popüler bir anlam kazandı. Davranışçılık "labirentteki fare gibi insan" imajının oluşturulmasında etkili oldu: Davranışsal kontrolde uzman olanlar, bir yerlerde, bizim bilmediğimiz teknikleri kullanarak yaşamlarımızı yönlendiriyorlar. (Daha kötüsü, bir yerlerde "aklın

kontrolü" üzerinde uzmanlık becerisi olan ve vicdansızca bu durumdan istifade edebilecek olan bir grup insanın varlığına da inanabiliriz). Bu, XX. yy. sonlarındaki kent yaşamı için uygun bir benzetmedir. Ayrıca, herhangi bir zamanda, farkında olmaksızın bir etkiye maruz kaldığımız anlamına gelen "kendimi koşullandırılmış gibi hissediyorum" gibi şeyler söyleyebiliriz. Watson'a göre tabii ki "koşullandırıldığınızı hissetme" nosyonunun terimlerinde bir uyuşmazlık vardı, çünkü "koşullanmak" tanım gereği sadece dışarıdan gözlenebilen davranış için kullanılabilirdi. (Davranışçılık'in Gelişim Psikolojisi üzerindeki özgün etkisi için bkz. 14. Bölüm).

Felsefi açıdan davranışçılığın yükselişi, mantıksal pozitivizm ve "işlemselcilik"in yükselişi ile uyumlu ve eşzamanlı oldu. İşlemselcilik, sadece geçerliliği tespit edilebilir genel olgular açısından tanımlanabilir kavramların anlamlı olabileceğinde ısrar eden bir bilim felsefesi okuludur. Bu konuya burada girmek konudan bir kitap uzunluğunda uzaklaşmayı getirecektir; elden geldiğince davranışçılık üzerinde duran en esaslı ve iyi kaynak **B. D. MacKenzie**'nin (1977) kitabıdır. MacKenzie diğer şeylerin yanı sıra Watson'un hareketinin, pozitivist doktrinlerin kesinlikle gerektirdiğinden daha aşırı olduğunu enine boyuna tartışıyor. Öyle de olsa, durgun, dingin, huzurlu günlerinde davranışçılık **Bertrand Russell** kadar felsefi açıdan kurnaz insanlar tarafından kabul gördü.

Watson olayları kendi amacına uygun olarak kullanan biri mi yoksa bir özgürleştirici miydi? Bunun cevabı gerçekten çok net değil. Yazılarında dehşete düşürecek kadar manipülasyoncu önermeleri bulmak hiç de zor değildir, fakat aynı açıklıkla kendisini insanlığı sarmalayan boş inanç, mit ve folklör "prangaları"nı kıran biri olarak gördü ve o "hovardalığın" değil, cinsel özgürlüğün savunuculuğunu yaptı. Skinner gibi o da davranışçı ilkeler anlayışını insanların kendile-

rini istenmeyen alışkanlık ve arzulardan kurtarmaya yarayan bir yol olarak gördü. Davranışsal kontrol ve tahmin etme teknolojisini arzulayan biri olarak davranışçılığın savunucularının kendilerine saf bilim adamı rolü biçtikleri öne sürülebilirdi ki bütün diğer bilimsel bilgiler gibi bu da iyi ve hasta kişi için kullanılabilirdi ve bu kararın sorumluluğu topluma aitti. Sonuç olarak her şeye karşın bizim hatamız belki de davranışçılığın bir yaşam felsefesi olduğunu varsaymamızdı (gerçi Watson ve Skinner için bir bakıma öyleydi). Oysa böyle değildi. Başlangıç itibariyle bu davranışın kontrol edilebilmesi ve davranışsal sorunların çözülebilmesi için bir teknoloji yaratma girişimiydi.

SONUÇ

Davranışçılık – gerçekten psikologların bir anlamda bilim adamları gibi *davrandığı* konusunda ısrar ederek – Psikolojiyi *yöntemsel* açıdan doğa bilimlerinin alanına sokarak Psikolojiye büyük bir tarihsel işlev sağladı. Ödenen *kuramsal* bedel, önceden disiplini meşgul eden Psikolojinin statü ve doğası hakkındaki gerçekten de anlaşılması güç felsefi ve kuramsal sorunlarla ilgilenmekten vazgeçilmesi ve birçok kişinin derinden tatminsizlik duyduğu bir indirgemeciliği üstlenmek oldu ki bu da banyo suyunu dökerken bebeği de atmak gibi bir şeydi. Gösterildiği gibi asla bütünüyle homojen bir doktrin olmamasına karşın davranışçılık 1913'ten 1950'lere kadar yaklaşık kırk yıl boyunca Amerikan Deneysel Psikolojisi'nde hüküm sürdü. Kuramsal bir hareket olarak davranışçılık, en sonunda, karmaşık davranışın düzenlemesine getirdiği açıklama ve aşırı çevreciliğin yetersizliği gibi sorunların iki kayasına çarparak battı. Gerçi bu su alma sürecinde bütün tayfası

kaybolmadı, tersine hayatta kalan birçok temsilcisi davranışçı projenin birçok yönünü daha az dogmatik bir hava içinde devam ettirmeyi başardı. Her durumda, bütün psikolojik kuramlarınki gibi, davranışçılığın etkisi de psikolojik bir olgudur ve insan doğasına ait kavram ve imgeler iyi ya da kötü bir şekilde geriye dönüşü olmamak üzere kültürümüze girdi.

EK NOKTALAR

Watson'un kendi "psikoloji"si birçok bakımdan bir hayli çelişkiliydi. Bu konuyu derinlemesine araştırmak isteyenler onun biyografilerini okumalıdırlar. Örneğin kuramsal olarak duygu-karşıtıdır fakat uygulamada bir hayli duygusaldır (şöyle bir baktığımızda yazıları bunu gösteriyor). İmgesel olanı önemsiz olduğu gerekçesiyle bir kenara bırakmış, fakat davranışçı araçları kullanarak bir türlü kurtulamadığı karanlık korkusundan da ömür boyu çekmiştir.

Pavlov ve **Sechenov**'un Rus "refleksoloji" okulunun yükselişi Rusya'da (ve 1917'den sonra Sovyetler Birliği'nde) davranışçılığın Birleşik Devletler'deki yükselişine birçok bakımdan benzerlik gösteren bir gelişmenin temsilcisi oldular. İlk önce bir fizyolog olan Pavlov, araştırmasının kuramsal çerçevesini oluşturan köpek koşullanması üzerinde yaptığı çalışmaları sayesinde davranışçılığın başarısında çok önemli bir rol oynadı. Pavlov, Psikoloji tarihindeki kahramanlardan biridir ve çalışmalarına kolaylıkla ulaşılabilir. Her iki toplumun da ideolojik temelleri, birbirine zıt kutuplarda yer alsa bile, idealistçe bilimsel, teknolojik ve modern bir kitle kültürü yaratmaya çalışma sancısı içinde olmaları çok önemlidir ve her ikisinde de Psikolojinin üstlendiği görev uygun davranışsal kontrol teknikleri geliştirmektir.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Buckley, Kerry W. (1989) *Mechanical Man: John Broadus Watson and the Origins of Behaviorism* (Mekanik İnsan: John Broadus Watson ve Davranışçılığın Kökenleri), New York. Guilford Press. Bu en son yazılan biyografidir.

MacKenzie, B. D. (1977) *Behaviorism and the Limits of Scientific Method* (Davranışçılık ve Bilimsel Yöntemin Sınırları), Londra: Routledge & Kegan Paul.

O'Donnell, J. M. (1985) *The Origins of Behaviorism: American Psychology* 1870-1920 (Davranışçılığın Kökenleri: Amerikan Psikolojisi) Londra: Associated University Presses.

Schwartz, B. (1989, 3. baskı) *Psychology of Learning and Behavior* (Öğrenme ve Davranış Psikolojisi), New York ve Londra: Norton. Davranışçı Psikoloji'deki durum için bu kapsamlı çağdaş kitap en iyi başlama noktasıdır.

Smith, L. D. (1986) *Behaviorism and Logical Positivism: A Reassesment of the Alliance* (Davranışçılık ve Mantıksal Pozitivizm: Birliğin Yeniden Değerlendirilmesi), Stanford, Kalif.: Stanford University Press.

Smith, R. (1992) *Inhibition* (Ketleme), Cambridge: Cambridge University Press. Rusça yapıtlar için özellikle bkz. 3. ve 5. bölümler.

Watson, J. B. (1913) 'Psychology as the Behaviorist Views It' ('Davranışçının Gözüyle Psikoloji'), *Psychological Review* 20: 158-77; yeni baskı W. Dennis (editör) (1948) Readings in the History of Pyschology, New York: Appleton-Century-Crofts.

Önemli davranışçı kitaplar

Tam bir kaynakça için "ileri okuma" metinlerine bakın.

Guthrie, E. R. (1935, gözden geçirilmiş baskı 1952) *The Psychology of Learning* (Öğrenme Psikoloji).

Guthrie, E. R. (1938) *The Psychology of Human Coflict* (İnsani Çatışma Psikolojisi).

Hunter, W. S. (1919, gözden geçirilmiş 3. baskı 1928) *Human Behavior* (İnsan Davranışı).

Lashley, K. S. (1960) *The Neuropsychology of Lashley: Selected Papers of K. S. Lashley* (Lashley Nöropsikolojisi: Seçilmiş K. S. Lashley Yazıları), editör F. A. Beach, D. O. Hebb, C. T. Morgan and H. W. Nissen, New York: McGraw-Hill. Lashley'ın eseri neredeyse günce formunda olduğu için bu en erişilebilir kaynaktır.

Mead, G. H. (1934) *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist* (Bir Toplum Davranışçısının Bakış Açısından Akıl, Benlik ve Toplum).

Meyer, Max F. (1921) *The Psychology of the Other One* (Öteki Psikolojisi).

Parmelee, M. (1913) *Science of Human Conflict* (İnsani Çatışma Bilimi).

Tolman, E. C. (1932) *Purposive Behavior in Animals and Men* (Hayvan ve İnsanlarda Kasti Davranış).

Watson, J. B. (1919) *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist* (Bir Davranışçının Bakış Açısından Psikoloji).

Watson, J. B. (1924) *Behaviorism* (Davranışçılık).

Watson, J. B. (1928) *Psychological Care of Infant and Child* (Bebek ve Çocuğun Psikolojik Bakımı).

Weiss, A. P. (1925) *A Theoretical Basis of Human Behavior* (İnsan Davranışının Kuramsal Temelleri).

Daha sonraki davranışçılar

Tam bir kaynakça için "ileri okuma" metinlerine bakınız.

Hilgard, E. R. (1940, D. P. Marquis ile birlikte; gözden geçirilmiş baskı, G. A. Kimble 1961) *Conditioning and Learning* (Şartlandırma ve Öğrenme). Standart okuma kitabıdır.

Hilgard, E. R. (1948, 2. Baskı 1956, 3. Baskı 1966 G. H. Bower ile) *Theories of Learning* (Öğrenme Kuramları). Standart okuma kitabıdır.

Hull, C. L. (1943) *Principles of Behavior* (Davranışın İlkeleri).

Hull, C. L. (1951) *Essentials of Behavior* (Davranışın Esasları).

Hull, C. L. (1952) *A Behavior System* (Bir Davranış Sistemi).

Skinner, B. F. (1938) *The Behavior of Organisms* (Organizmaların Davranışları).

Skinner, B. F. (1948) *Walden Two.*

Skinner, B. F. (1953) *Science and Human Behavior* (Bilim ve İnsan Davranışı).

Skinner, B. F. (1957) *Verbal Behavior* (Sözel Davranış).

Skinner, B. F. (1959, genişletilmiş baskı 1961) *Cumulative Record* (Birikimsel Kayıt).

Skinner, B. F. (1971) *Beyond Freedom and Dignity* (Özgürlüğün ve Saygınlığın Ötesinde).

Spence, K. W. (1956) *Behavior Theory and Conditioning* (Davranış Kuramı ve Şartlandırma).

Stevens, S. S. (ed.) (1951) *Handbook of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji El Kitabı).

Ayrıca bakınız:

Koch, S. (editör) (1959) *Psychology: A Study of a Science* (Psikoloji: Bir Bilim Üzerine Bir Çalışma). 2. cilt önemli kişilerin çeşitli (bazen en son) kuramsal yargılarını içerir.

Rus davranışçılığı

Tam bir kaynakça için "ileri okuma" metinlerine bakınız.

Pavlov

Asratyan, E. A. (1949, İngilizce baskı 1953) *I. P. Pavlov: His Life and Work* (I. P. Pavlov: Hayatı ve Çalışmaları), Moskova. İlginç olan sadece Pavlov hakkında söyledikleri değil aynı zamanda acımasız ideolojik anlatım biçimidir.

Frolov, Y. P. (1937) *Pavlov and His School: The Theory of Conditioned Reflexes* (Pavlov ve Okulu: Şartlı Refleks Kuramı).

Frolov, Y. P. (1937) *Fish Who Answer the Telephone and Other Studies in Experimental Biology* (Telefona Cevap Veren Balık ve Deneysel Biyolojideki Diğer Çalışmalar). Şartlanma üzerine çağdaş Rus yaklaşımının popüler bir anlatımıdır.

Gray, J. A. (1964) *Pavlov's Typology: Recent Theoretical and Experimental Developments from the Laboratory of B. M. Teplov* (Pavlov'un Tipolojisi: B. M. Teplov'un Laboratuarından Son Kuramsal ve Deneysel Gelişmeler), giriş: H. J. Eysenck. Pavlovcu kuramın kişiliğe uygulanmasını araştırıyor.

Ivanov-Smolensky, A. G. (çeviri 1954) *Essays on the Patho-Physiology of the Higher Nervous Activity according to I. P. Pavlov and his School* (I. P. Pavlov ve Okuluna Göre Yük-

sek Sinir Etkinliğinin Pato-Fizyolojisi Üzerine Makaleler), Moskova. 1949 Stalin Ödülü'nü kazandı.

Pavlov, I. P. (1927, yeniden basım 1960) *Conditioned Reflexes: An Investigation of the Physiological Activity of the Cerebral Cortex* (Şartlı Refleks: Beyin Korteksinin Fizyolojik Etkinliği Üzerine Bir İnceleme).

Pavlov, I. P. (1928) *Lectures on Conditioned Reflexes: Twenty-five Years of Objective Study of the Higher Nervous Activity* (Behaviour) of Animals (Şartlı Refleks Üzerine Dersler: Hayvanlarda Yüksek Sinir Etkinliği [Davranışı] Üzerine 25 Yıllık Nesnel Bir Çalışma).

Yerkes, R. M. ve **S. Morgulis** (1909) 'The Method of Pawlow (böyle yazılmış) in Animal Psychology', ('Hayvan Psikolojisinde Pawlow Yöntemi'), Psychological Bulletin 6: 257-73. Pavlov'un eserinin psikolojik uygunluğunu ele alan ilk İngilizce kitaptır.

Sechenov

Sechenov, I. M. (1960) *Selected Physiological and Psychological Papers* (Fizyoloji ve Psikoloji Üzerine Seçilmiş Yazılar), editör K. Kosthtoyants, Moskova. Sechenov'un (1860'lar-1880'ler) genellikle Rus Psikolojisi'nin "babası" ve onun Pavlov üzerinde önemli etkisinin olduğu düşünülüyor.

Bekhterev

Bekhterev, V. M. (1971, 4. Baskı 1928) *General Principles of Human Reflexology* (İnsan Refleksolojisinin Genel Prensipleri). Pavlov'un esas rakibidir.

İkincil ileri okumalar

Burnham, J. C. (1968) 'On the Origins of Behaviorism' ('Davranışçılığın Kökenleri Üzerine'), Journal of the History of the Behavioral Sciences IV (2).

Cohen, D. (1979) *J. B. Watson: The Founder of Behaviourism* (J. B. Watson: Davranışçılığın Kurucusu) , Londra: Routledge & Kegan Paul.

King, W. P. (ed.) (1930) *Behaviourism: A Symposium* (Davranışçılık: Bir Sempozyum), Londra: SCM Press.

Watson, J. B. ve **W. McDougall** (1928) *The Battle of Behaviorism* (Davranışçılığın Savaşı), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner.

6. GESTALT PSİKOLOJİSİ

Birleşik Devletler'de davranışçılık akımı ortaya çıkarken, çok değişik başka bir akım da, Gestalt Psikolojisi, Almanya'da ortaya çıkıyordu. Her şeyden önce başlangıçta temel bir farklılığı ortaya koyalım: Davranışçılık doğa bilimlerini taklit ederek, Gestalt psikologları da çağdaş fizikteki en gelişmiş kuramsal fikirleri kullanarak daha bilimsel hale gelmeye çalışıyorlardı. Davranışçıların yaptığının tersine ne bilinci reddettiler ne de psikolojik olguları uyarı-tepki bağlantısı gibi atomik öğelere indirgediler. Bu bölümde Gestalt Psikolojisi'nin tam anlamıyla bir uyum içinde olan üç önemli psikoloğu; **Max Wertheimer** (okulun kurucusu), **Wolfgang Köhler** ve **Kurt Koffka** tarafından geliştirilen temel kavramları açıklamaya çalışacağım.

Önce genel manzaraya şöyle bir bakalım; Alman psikolog ve düşünürler Wundt'un esas itibariyle indirgemeci olan aklın doğasına yaklaşımını kabul etmekte birlik oluşturamadılar ve onun doktrinlerine sert bir şekilde karşı çıktılar (bkz. 3. Bölüm). Fakat özellikle bir konu hem Wundtçuları hem de karşı-Wundtçuları yanıltmaya devam etti – şeklin algılanışı. Avusturya Graz okulu özellikle bu konuyla ilgileniyordu. Sorun, **Van Ehrenfehls**'in bir melodiyi tuşa, tempo ya da enstrümanlara bakmaksızın tanıyabileceğimizi iddia ettiği gözlemiyle ifade ediliyordu – bütün öğeleri değişse de şekil

aynı kalır. Bu "aşağıdan yukarı" doğru bir çözüme karşı çıkıyor ve beynin içinde doğuştan gelen ve uyarıların onlarla eşleştirildiği birtakım şekiller olduğu anlamına geliyordu – tanımlayabildiğimiz şekillerin çeşitliliği göz önüne alınırsa buna inanmak bir hayli zordur.

Analitik kuramsal bir çerçeve içerisine şekil algılanışını nasıl yerleştireceğimiz sorusu ilk bakışta muğlak bir teknik soru gibi görünür. Fakat bu, aslında "anlam"ın kendisi ve aklın anlaşılması için bilimsel indirgemeciliğin ne kadar uygun olduğuyla ilgili çok daha derin bir buzdağının sadece görünen bölümüydü. Gestaltçılar'ın o günkü olayları gelecek yönelimli Amerikalılar'dan çok daha farklı yorumladıkları kendi yazılarından (özellikle de Koffka, 1935) açık bir şekilde anlaşılıyordu. Akım 1911'de başlamış olsa da tam da Avrupa'nın göbeğinde I. Dünya Savaşı'nın yarattığı çetin ortam içerisinde çalışıyorlardı ve kültürlerini ciddi bir tehdit altında görüyorlardı. Üstelik Wundtçu tipi de dahil olmak üzere davranışçıların indirgemeci psikolojisi de insani değerlere ait olduğu varsayılan her şeyi bertaraf ettiği için bu tehlikenin bir parçasıydı:

> *Böyle moleküler bir sistem içerisinde anlam ve önemin olası bir yeri olamazdı: Sezar'ın geri dönüşü olmayan kararı; bazı uyarıcı-tepki durumları; Luther'ın Warms'a gidişi ve diğerleri; Sheakespeare'in Hamlet'i yazması, Beethoven'ın Dokuzuncu Senfoni'yi bestelemesi; Mısırlı bir heykeltraşın Nephrete'nin büstünü yontması, bütün bunlar bir uyarıcı-tepki şemasına indirgeniyordu.* (Koffka, 1935, s.26)

Bu nedenle, kendilerini giderek yükselen yavan ve kültürsüz bir bilimsel indirgemeciliğe – siyasi, askeri ve ekonomik seviyelerde Avrupa'yı bir girdap gibi içine çeken daha büyük boyutlarda anarşinin daha da kötüleştirdiği bir du-

rum – karşı anlamın ve kültürün savunucuları olarak tanımladılar. Tarih kitaplarında çok ender olarak açıklanan bu durumu hatırlatmak sanırım çok önemli olacaktır.

İndirgemeciliğe karşı çıkıyorlardı, fakat bilimin kendisine karşı değillerdi; tersine çağdaş fiziğin önde gelenleriyle sıkı ilişkiler içindeydiler: Wertheimer yaşamı boyunca Albert Einstein'ın arkadaşıydı ve Köhler de kuantum kuramını kuran Planck'la birlikte çalışmıştı. Watson'un aksine bilimsel kanıtları ya da projeleri hakkında bir kuşku duymuyor, bu nedenle de metodoloji gibi konularla pek de ilgilenmiyorlardı. Psikolojiyi zaten "bilim"in bir parçası olarak gördüklerinden Psikolojinin bir bilim olarak kabul edilebileceğini kanıtlamak gibi bir amaçları yoktu. İlginçtir, bu, uzun dönemde onların aleyhine oldu.

Şimdi onların bazı temel kavramlarını ele alalım. Bunu yaparken şeklin algılanışını yeniden nasıl kavramsallaştırdıkları da ortaya çıkacaktır.

1. *Alan:* Onların en önemli adımları Einstein'ın öncülüğünü yaptığı ve "alan kuramı" olarak bilinen yeni yaklaşımı benimsemek olmuştur. Bu "alan" kavramı bütün bu Gestalt Psikolojisi'nin kalbinde yatar. Peki ama nedir bu "alan"? Basitleştirmek gerekirse, geleneksel olarak bilimsel açıklama, olguyu belirleyen düz çizgisel neden-sonuç ardışıklıklarını tanımlama şekline dönüşmüştür. Buna karşı kuramsal fizik, sorunu, olgunun, örneğin yerçekimi ve elektromanyetizma gibi bir güç odağından ya da güç alanından (Feld) ortaya çıktığı şeklinde yeniden kavramsallaştırmıştır. Düzçizgisel ardışıklıklar bütün bir yapı ya da şekil içinde "alan"larla değiştirilmiştir – böylece bir mıknatıs etrafına yayılan demir tozları bir manyetik alan şeklinde sıralanırlar. Bu nedenle Gestaltçılar kendi görevlerini, davranışsal ve zihinsel olguları belirleyen bu güç alanlarını ve bun-

ları yöneten yasaları tanımlamak olarak kabul ediyorlardı. Psikolojik olgunun birçok farklı "alan"ın kesişme noktasında ortaya çıktığı söylenebilir – biyolojik, algısal, çevresel vb. olaylara bu şekilde yaklaşmak zihinsel olguyu temel bir konu olarak zihinde tutmayı kolaylaştırdı –; çünkü bilinçli olgunun yapısı mıknatıs etrafındaki demir tozları gibi manyetik alanı sırasıyla gösteren bu kesişen güç alanlarının bir sonucu ya da ürünüdür. Aynı zamanda bu, temelde bütünsel bir yaklaşım olduğundan, aslında indirgemeciliğin de önlenebileceği anlamına geliyordu. Bu son nokta çok önemlidir; çünkü şekil-algı sorununa kendi çözümlerini de getirmiştir: *Bütünleri parçalardan oluşmuş görmektense bu bütünün yapısının o parçaların ne olduğunu belirlediğini çözümlemek gerekir.* Ve bazı olgular sadece bu seviyede var olurlar: Eğer iki benek yan yana konulursa biz hemen bir sağ – ve – sol ilişkisi kurarız, fakat bunlar birbirinden bağımsız konuşlandırılırsa sağ ya da soldaki beneği belirlemek mümkün olmaz. Kısaca "alan" kavramının benimsenmesi – ki bu Koffka'da (a.g.e) oldukça açıktır, bunu yalnızca bir metafor olarak değil aynı zamanda Psikolojiyi belirlemiş olan bilim söylemine dahil edebilmek için bir yol olarak gördüler- değer, anlam ve bilinç konularıyla gerçekten bilimsel bir şekilde uğraşabilecek olduklarının sözünü vermiştir.

2. *İzomorfizm:* Bu kavram, nicelik ölçümleriyle değil de değişik şekillerin özellikleriyle ilgilenen matematiğin "topoloji" olarak bilinen dalından alınmıştır. Topolojide, iki şekil birbiriyle eşleştirilebiliyorsa izomorfiktir. (o yüzden *s*, *c* ve *l* şekilleri yine *p*, *b*, *9* ve *d* şekilleri gibi birbirleriyle izomorfiktirler.) Bu, alan kavramıyla yakından ilgilidir ve Gestaltçı psikologlar tarafından bilinçli deneyimi psikolojik düzeydeki olgularla ilişkilendirmek için geliştirilmiş bir kavramdır. Kısaca söylemek gerekirse onların izomorfizm

doktrini, bilincin doktrinidir, ve "olgusal" deneyim onun altında yatan psikolojik süreçlerle izomorfiktir. Bunun en klasik örneği şimdilerde aşina olduğumuz neon ışıklı tabelalar vb.'de olduğu gibi sanal harekettir. Hareket eden bir şey yoktur ama biz hareket varmış gibi algılarız. Wertheimer bunun nedeniyle ilgili olarak psikolojik düzeyde harekete eş izomorfik bir şeyler olabileceğini iddia etmiştir. Daha sonraları Köhler beynin yapısal olarak bilinçli deneyimle izomorfik olan ve sürekli değişen elektriksel alanlardan işlediğine dair ayrıntılı bir kuram geliştirdi. Çok zekice bir adım olmasına karşın bu onların zayıf noktalarından biridir. Çünkü 1940'lardan bu yana elde edilen nörolojik beyin araştırmalarının sonuçları bu kuramla uyuşmadı.

3. *Prägnanz:* Gestaltçılar alan yaklaşımları üzerinde çalışırken, her zaman en sade, en sağlam ve en anlamlı şekilde örgütlenen psikolojik olgunun yapısına hükmeden genel bir ilke, *Prägnanz*, bulduklarını ya da tespit ettiklerini iddia ettiler. Bu sözcüğün İngilizce'de tam bir karşılığı yoktur (gerçi, bu durum birçok olaylara "gebe" kullanımındaki "gebe" sözcüğü ile bağlantılı bir terim). Bu genel ilke daha sonra çok sayıda "*Prägnanz* yasaları" ile açıklandı (bunlar genel ilkenin kendisini anlatmasa da). En temel şekilde koyacak olursak, uyarıcılar ne kadar gelişigüzel olursa olsun bazı organizasyonlar her zaman oluşur – bir duvar üzerine gelişigüzel çizilmiş işaretleri bir şekil olarak görürüz. Bu "yasalar" tek olmamakla birlikte özellikle algıya uygulandığında Gestaltçı kuramın en çok bilinen fikirleridir. Diğerleri de şunlardır:

(a) Şekil/zemin ayrımı: Bütün uyarıcının bir parçasını her zaman arka plandaki zemine dayalı bir şekil gibi görürüz. Eğer bilgi biraz muğlaksa ünlü Malta haçında*, Necker

* ***Malta haçı,*** Merkezden dışa doğru gittikçe genişleyen dört eşit kollu haç. (Ed. n.)

küpünde ya da yüz/vazo şekillerinde olduğu gibi zemin ve şekil arasında algıda tereddütler yaşarız. Şekil/zemin ayrımı bütün durumlara uygulanabilir. İşitmede yaptığımız, birinin sesini "şekil" olarak diğer seslerden, "zeminden", ayırt etmektir. Buradaki seçiciliğimiz ders ya da tartışmaları kasete kaydettiğimizde açıkça görülür; kaseti dinlediğimizde aslında o zaman farkına varamadığımız çeşitli sesler -öksürük, kapı gıcırtıları, trafik gürültüsü – duyarız.

(b) Kontrast ve kapatma: Genellikle bir şekildeki küçük bozuklukları görmezden gelir ya da önemsemeyiz (kapatma). Fakat bunlar yeterince belirginse bu sefer de derecelerini abartırız (kontrast). Genelde kontrast, uyarıcılar arasındaki algılanabilir farklılıkları abartma eğilimini kendi içinde taşır (örneğin, birbirine bitişik ışık ve gölge alanlarında, beyaz alanda gri görünen şey siyah üstünde parlak beyaz görünür). Algı üstüne kitaplarda buna dair çok sayıda örnek vardır. "Kapatma" zaman geçtikçe bizim "bitmemiş mesele" dediğimiz şeyleri bitirme ihtiyacımız içinde de kendini göstermeye başladı. "Ziegarnik etkisi" – eksik kalan, yarıda kesilmiş görevleri tamamladıklarımızdan daha çok hatırlarız (Başlıca Gestaltçı dergi *Psychologische Forschung*'da Leverin'in öğrencisi B. V. Ziegernik tarafından 1927'de yazılmıştır).

(c) Süreklilik: "İyi eklemlenmiş" dediğimiz şeyler değişime direnir, özellikle de bunlara aşinaysak – o yüzden farklı ışıklar altında ve farklı açılardan da baksak biz "hâlâ" aynı şekli görmeye devam ederiz. Algıda süreklilik olmasaydı dünyayı algılamamız bir hayli karmaşık olurdu; nesneler değişik açılardan görüldükçe algılamamız da yalpalardı. Bu ayrıca bir sonraki "yasa"yla da çok yakından ilgilidir.

(d) Yerdeğiştirme: Örneğin alfabedeki harfler stil olarak farklı farklı yazılmış olsa ve bu farklı stillerin ortak pek fazla özelliği olmasa da biz bunların aynı harf olduğunu biliriz (örneğin, F, F, **F**, *F*). Tanıdık bir yüzü fotoğrafta da, resimde de, karikatürde de, profilden de, cepheden de tanırız. Bu Gestaltçı argüman çok önemli bir noktadır – ilişkiler parçalardan daha önemlidir. Bestelerin tanınmasında bu olgu çok önemli bir rol oynadı, özellikle de daha önceleri benimsenen ve yukarıda değindiğimiz "aşağıdan yukarı" yaklaşımlarla bu olguyu izah etmek çok zordu.

Daha çok sayıda "yasa" vardır, fakat sanırım bu kadarı mesajı vermede yeterli olmuştur. Algılama Gestaltçı kuram için temel konu olmasına karşın (davranışçılar için de eğitim böyledir), kuram bununla sınırlı kalmıyor. Öğrenme sürecinde durumların alansal yapılarının çok önemli bir rol oynadığı fikri en ünlü Gestaltçı deneysel programların konularından biri olmuştur – I. Dünya Savaşı sırasında Köhler'ın Tenerife'de (İngilizler'in onu hapsettiği yer) yaptığı deneyler. İlk ispatladığı şey tavukların iki kutudan açık renkli olanda mı yoksa koyu renkli olanda mı ödül olduğunu öğrenebilmeleriydi (yani, basit bir uyarıcı-tepki bağlantısı değil, bir ilişkiyi öğrenmişlerdi). Fakat daha sonra şempanzelere problem çözdürmeye yönelik deneylerle uğraştı. Bunların içinde en akılda kalanı, Sultan'ın, muzları kafesinin içine bir değnekle çekebileceğini ya da uzanamayacağı yükseklikteki kutuları üst üste yığarak alabileceğini keşfettiği deneylerdir. Bu deneylerin işaret ettiği nokta, nesnenin durumun yapısını mantıki olarak nasıl yeniden şekillendirdiğidir – örneğin çubuğu muza dik açıyla değil de onu muzu işaret edecek şekilde uzatmanın işi daha kolaylaştırıcı olması. Bu ani "sezgisel öğrenme" (bazen buna "aha!" deneyimi de denir) davranışçı öğrenme kuramına kuvvetli bir alternatif olmuştur.

Gestaltçılar, özellikle de Wertheimer, daha sonraki çalışmalarında bir problemin nasıl sunulduğunun çözümü kolaylaştırıp zorlaştırabildiğini de keşfederek ağırlıklı olarak idrak ve problem-çözme üzerine yoğunlaşır. Buna örnek olarak, Wertheimer, matematikçi Gauss ile ilgili bir anektodu öne çıkarır. Gauss anaokulundayken öğretmenleri onlara 1+2+3+4+5+6+7+8+9+10'un kaç ettiğini sormuş. Küçük Gauss hemen parmağını kaldırmış ve doğru cevabı vermiş. Sonuç 55 demiş ve 1+10'un 11, 2+9'un 11 vb. ettiğini; 5 tane 11 çifti, dolayısıyla 5x11= 55 olduğunu söylemiş. Problemi sunulduğu şekilde çözmeye çalışmaktansa, önce problemin yapısını yeniden şekillendirmişti. Gestaltçı bir yaklaşımla yürütülen en önemli bilişsel çalışmalardan birisi de K. Duncker'ın problem-çözmeyi etkileyen faktörler üzerine yaptığı çalışmalardır. Bu deneyde, deneklere hipotetik problemler sunup (örneğin, "bir tümöre, dokulara zarar vermeden nasıl ağır yoğunlukta X ışınları uygulayabilirsiniz?") ve onlardan problemi çözerken "sesli" düşünmelerini istiyordu. Eğer sonuca ulaşılması gerekiyorsa burada da durumun öğelerinin yeniden şekillendirilmesi ihtiyacı açıkça ortaya çıkıyordu. Yedinci bölümde de göreceğimiz gibi bilişselciler "düşünme"yle ilgili terimleri temelden değiştirseler de, Gestaltçı Psikoloji'nin birçok bakımdan çağdaş Biliş Psikoloji'sine temel oluşturduğunu söylersek haksızlık etmiş olmayız.

Peki Gestaltçı Psikoloji'ye ne oldu? Koffka 1920'lerde Birleşik Devletler'e gitti, ama meslektaşlarıyla olan kuvvetli ilişkilerini korudu. Böylece 1930'lara kadar bu ekol davranışçılık'a karşı kuvvetli bir alternatif olmaya devam etti; hatta, bir dereceye kadar, Birleşik Devletler'de bile (E. C. Tolman örneğinde olduğu gibi). Nazizm, Wertheimer ve Kurt Lewin'i sürgüne gönderdi (ikisi de Yahudidir), Köhler de (Alman psikologlar arasında Yahudi olmayan neredeyse tek isim) daya-

nışmayı kesmek zorunda kaldı (Almanya'da kuramı, Wolfgang **Metzger** üstlendi ve kuramının bütüncül yaklaşımını Nazi doktrinlerini kuvvetlendirmek için yeniden formüle etti). Wertheimer ve Lewin buralarda akademik pozisyonlar elde ettiler. Fakat özellikle de Lewin'in çalışmalarıyla Sosyal Psikoloji'yi etkilemiş olmalarına karşın Birleşik Devletler'deki ortamı değiştiremediler. Uyum deneyleri yapan Solomon Asch da Gestaltçı yaklaşımı kabul ediyordu (bkz. Asch, 1952). Yine de, bunlara karşın, kendi başarılarının bir ölçüde kurbanı oldular – en iyi fikirleri hemen, seve seve ana akım düşünceye kabul edilirken, biraz önce de belirttiğimiz gibi, bilişsel yaklaşımları savaş sonrası Birleşik Devletler bilişsel psikologları kuşağı tarafından üstlenildi. Psikofizyolojik izomorfizmin temel doktrini nörologlar tarafından kuramsal olarak çürütülürken, daha önceleri hiç olmadığı kadar bilimsel bir düşünce yolu olarak görünen "alan kuramı" yaklaşımının sürdürülmesi de güçtü. Gestaltçı bayrağı daha ilerilere taşıyacak kimse yoktu ve **Köhler**'ın 1967'de ölümünden sonra bu akım varlığını kaybetti. Yine de anti-indirgemecilik ve değer ile anlamlara yönelme ısrarı, 1940'larda New York'ta, New School of Social Research'te Wertheimer'ın yanında çalışan Abraham Maslow'un da önde gelenleri arasında olduğu hümanist okul tarafından devam ettirildi.

Tam anlamıyla üyesi olmasa da Gestaltçı okulda sıkı ilişkileri olan Lewin de "alan" kavramını da içeren kendi "topolojik" yaklaşımını geliştirmede Birleşik Devletler'de başarılı oldu. 1940'lar boyunca Lewin bunu kişilikten, öğrenmeye ve grup dinamiklerine kadar uzanan geniş bir yelpazedeki konulara uyguladı. Burada da temel mesaj yine, davranışın toplam alan içinde ya da davranışı gösteren mevcudiyetin, ister birey, ister grup ya da kurum olsun, "yaşam-alanı" içinde anlaşılabileceğiydi. Lewin, böyle bir yaklaşımın metodo-

lojik içeriğini açıklarken bir yandan da bu "yaşam-alanını" ve onun dinamiklerini sunmanın ve çözümlemenin değişik yöntemlerini geliştiriyordu. Gestaltçılığın Birleşik Devletler Sosyal Psikolojisi'ndeki uzun erimli etkisi, savaş sonrası dönemi davranış kuramcılarının çoğunun kabul ettiği hâkim amprizmin dışında fenomenolojik ve bütüncül bir kuramsal duruşun var olduğunu göstermek olmuştur. Bunun meyveleri ise 1960'larda ortaya çıktı (bkz. 13. Bölüm).

Okul genellikle deneysel saçmalıklar olarak eleştirilmiş ve o yüzden "bilimdışı" olmakla suçlanmıştır. Bu yanlıştır, çünkü onların bilimselliğe bakışları çok daha esnekti. Benim şahsi görüşüm, Gestaltçı Psikoloji'nin davranışçılıktan daha sofistike ve yaratıcı olmasıdır. Fakat elbette ki daha derin kuramsal düzeyde yanlış ata oynamıştır. Fakat bu hata – sonuçta üretken bir hataydı – mazur görülebilecek cinstendir. Algısal, bilişsel ve sosyal psikolojik çalışmalara bıraktığı mirasın, taraftar bulamamış olsa da, hakkının verilmesi gerekir. Nihayet, sadece bir ekol olarak kalmalarının da kendi kontrollerinin ötesinde tarihi şartlardan kaynaklandığını da unutmamak gerekir. Aynı şey onların çağdaşı olan ve hiçbir "okula" bağlı olmayan bazı Alman düşünürlerin (**Wilhelm Stern** ya da **Karl ve Charlotte Bühler** gibi) de başına gelmiş ve İngilizce konuşulan dünyada tamamen unutulmuşlardır.

Muhtemelen bazı okuyucular **Fritz Perls**'in Gestalt Terapisi'nden bahsetmeyişime şaşırmışlardır. Sanırım "Gestalt" kelimesinin anlamı şu an çok daha belirgin ve açık hale gelmiştir. Aslında Gestalt Psikolojisi ve Gestalt Terapisi arasında pek de bir bağ yoktur. Hatta bazı açılardan birbirilerine zıt durumdadırlar – Gestalt Psikolojisi, psikolojik doktrinler arasında belki de en ussal olanlardandır. Fakat Gestalt Terapisi bunun aksine entelektüelizme bir tepkidir; ve duygusal ile mantıkdışını vurgular. Perls bu kelimeyi müşterinin bir

"şekil" olarak deneyimlerinin, durumunun bazı yönlerine açıkça yoğunlaşabilmesi gereken sağaltıcı bir süreç ve bunun işaret ettiği psikolojik anlam olarak kullanmaktadır. Bu aynı zamanda Gestaltçı şu iki kavramı da kapsamaktadır: "Kapatma" ve "yarım kalan meseleyi bitirme" (örneğin, terapist, hastasına, merhum babasına söylemek isteyip de söyleyemediği her şeyi söyletebilmek için, onun babası rolünü bile oynayabilir). Her ne kadar "şekil/zemin", "kapatma" gibi ortak terimler kullansalar da, Gestalt Terapisi bunları çok farklı bir şekilde içine katmaktadır. Fritz Perls'in kendisi bile Alman Gestalt Psikolojisi'ne bağlı değildi, ilk kitabını (Güney Afrika'da yazmıştır) Wertheimer'a ithaf etmesine karşın kuramsal olarak ana referans noktası Freud olmuştur.

Gestalt Psikolojisi'nin bize Psikoloji hakkında anlattığı hikâye nedir? Ortaya çıkan önemli noktalardan biri kuramsal perspektifleri kültürel bağlamlara başarılı bir şekilde uyarlamaktır. Ünlü fizikçi meslektaşlarının tersine, Gestaltçıların Psikolojisi geliştiği Almanca konuşulan kültürün dışına pek çıkamamıştır. Bu şu anlama gelmektedir: Bilimsel olarak ne kadar sofistike olursa olsun Psikolojileri köklerini içinde bulundukları kültürün "psikolojisi"nde buluyordu – fakat çağdaş Alman fizikçileri için durum böyle değildi. Görevlerinin ve araştırma konularının ne olduğuna bakışları, Birleşik Devletler'de egemen anlayıştan bazı yönlerden farklıydı. Bu onların fikirlerinin reddedildiği anlamına gelmiyor, tersine bu fikirler kabul edildi; ama yavaş yavaş Birleşik Devletler Psikolojisi içinde değiştirildi ve asimile edildi. Benzer bir şey psikanalizin başına da geldi (bkz. 8. Bölüm). İkinci bir nokta ise Gestaltçı araştırma "psikolojinin ne olduğu"yla ilgili birçok popüler ikonik betimleme ortaya çıkarmıştır (şimdilerde kuramdan ayrılmış olsa da): Köhler'in maymunları, "şekil/zemin" ayrımı, algı çalışmalarında kullandıkları uyarım

materyalleri, Duncker'in bazı deneyleri, örneğin bazı ders kitaplarında hâlâ yer almakta ya da bunların kapaklarını süslemektedir. Kuram sonuçta anglofon Psikoloji tarafından reddedilmiş olsa bile, bu kuramın ürünleri disiplinin "özimajı"nın birer parçası olarak kalmıştır. Son olarak, Gestalt Psikolojisi, psikolojinin fikirlerini nasıl başka bir yerden (bu durumda fizikten) taşıdığının açık bir örneği olmuştur. Bu genelde yeni bir metaforu keşfetmekle kalırken, burada Psikolojiyi fen bilimlerinin "birleşik evrensel söylemi"ne katmak için bilinçli bir girişim söz konusuydu –"alan" yalnızca bir metafor değildi. Bu bağlamda kuramın düşüşü belki de - ders çıkarmak isteyenler için- Psikoloji ile fen bilimleri arasındaki doğal farklılıklar göz önüne alındığında öğretici olmuştur.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Asch, S. E. (1952) *Social Psychology* (Sosyal Psikoloji), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. Özellikle bkz. 2. Bölüm.

Koffka, K. (1935) *Principles of Gestalt Psychology* (Gestalt Psikolojisi'nin İlkeleri), New York: Harcourt Brace. Kapsamlı bir Gestalt yaklaşımı için bkz. 1-3 Bölümler.

Köhler, K. (1917, İngilizce baskı 1925, yeniden basım 1957) *The Mentality of Apes* (Maymun Zihniyeti), Harmondsworth: Penguin. Gestalt araştırmasının daha ileri özelliklerini araştırmak isteyenler için temel bir okuma kitabıdır.

Sokal, M. (1984) 'The Gestalt Psychologists in Behaviorist America' ('Davranışçı Amerika'daki Gestaltçı Psikologlar'), American Historical Review 89: 1240-63. Çok yararlı ve oldukça eğlendirici.

Önemli Gestalt metinleri

Duncker, K. (1926) 'A Qualitative (Experimental and Theoretical) Study of Productive Thinking (Solving of Comprehensible Problems)' ['Üretici Düşünme (Anlaşılır Problemleri Çözme) Üzerine Nitelikli (Deneysel ve Kuramsal) Bir Çalışma'], Journal of Genetic Psychology 33: 642-70

Duncker, K. (1945) 'On Problem-solving' ('Problem Çözme Üzerine'), çev. Lynne S. Lees, Psychological Monographs 270.

Koffka, K. (1928) *The Growth of the Mind* (Aklın Gelişimi) Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner.

Köhler, W. (1938) *The Place of Value in a World of Facts* (Gerçekler Dünyasında Değerin Yeri), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner.

Köhler, W. (1940) *Dynamics in Psychology* (Psikolojideki Dinamikler), New York: Liveright.

Köhler, W. (1947) *Gestalt Psychology* (Gestalt Psikolojisi), New York ve Toronto: Mentor Books.

Lewin, K. (1935) *A Dynamic Theory of Personality* (Dinamik Bir Kişilik Kuramı), New York: McGraw.

Lewin, K. (1936) *Principles of Topological Psychology* (Topolojik Psikoloji'nin İlkeleri), New York: McGraw.

Lewin, K. (1951, yeniden basım 1964) *Field Theory in Social Science* (Sosyal Bilimde Alan Kuramı), New York: Harper.

Petermann, B. (1932) *The Gestalt Theory and the Problem of Configuratian* (Gestalt Kuramı ve Biçim Sorunu), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner. Etkili bir Gestalt eleştirisi. Peterson, Psikoloji ve Pedagoji profesörü olduktan sonra 1939'da Almanya'da Göttingen'de kaldı ve ırkçı Nazi doktrinlerini destekledi.

Wertheimer, M. (1945, genişletilmiş baskı 1959) *Productive Thinking* (Üretici Düşünce), New York: Harper. 'Bilişsel' kısımla ilgili önemli bir metindir.

Lewin üzerine ayrıca bkz.:

Hall, C. S. ve **G. Lindzey** (1957) *Theories of Personality* (Kişilik Kuramları), New York: Wiley, 6. bölüm.

Perls, F. S. (1947) *Ego, Hunger and Aggression: A Revision of Freud's Theory and Methods* (Ego, Açlık ve Saldırganlık: Freud'un Teorisi ve Yöntemlerinin Bir Revizyonu), Londra: Allen&Unwin.

7. BİLİŞ PSİKOLOJİSİ

Gestalt Psikolojisi'nden, doğrudan son çeyrek yüzyıldır deneysel Psikolojinin en önemli okulu olan Biliş Psikolojisi'ne doğrudan geçmek uygun olur. Bu okul bünyesinde çalışan Kenneth Craik ve en son olarak Donald Broadbent gibi İngiliz kişiliklerin olmasına karşın bu okul da, davranışçılık gibi, Birleşik Devletler'de ortaya çıktı. Bu arada, Alan Turing'in yapıtı – özellikle onun "Turing Makinesi" ve "Turing Testi"* kavramları – da arka plandaki unsurlardan biriydi. Psikologların daha önceleri bilme'yi (cognition) önemsemediklerini söylemek çok yanlış olur. Daha önce de gördüğümüz gibi, Gestaltçılar bu konu üzerinde çok durdular: 1923'te **Charles Spearman** *"Zekâ"nın Doğası ve Biliş'in İlkeleri*'ni (The Nature of 'Intelligence' and the Principles of Cognition) yayımlamıştı; ve **Jean Piaget** 1920'lerde, İsviçre'de, çocukların bilişsel gelişimini araştırmaya başladı. Daha da geriye, Binet'nin 1890'lardaki tezleri, Jardine'nin unutulmuş *Biliş Psikolojisi'nin Elementleri* (Elements of the Psychology of Cognition, 1874) ve hatta Spencer'a kadar gidilebilir. Üstelik,

* *Turing Testi:* Görülmeyen bir kaynakla iletişim kurmak için önünüzde iki tane klavye var - birisi bir insana bağlanmış, diğeri de bir makineye. Eğer sohbetten sonra hangisinin ne olduğunu söyleyemezseniz, makine bu "Turing Testi"ni geçmiş demektir. Bu birçok tartışmayı çekti ve makine bilinci üzerine tartışmalar için merkezi bir referans noktasıdır.

geleneksel felsefe çoğu zaman mantık ve bilme'yi neredeyse anlamdaşmış gibi ele aldı (örneğin, Boole, 1854). O zaman neden Biliş Bsikolojisi 1950'lerde, bu okulun bugünkü tarihçilerine göre, bu kadar devrimci bir şekilde ortaya çıktı? Bu, kesinlikle, yeni olan bir çalışma konusu olarak bilme'nin seçimi değildi. Bunun iki türlü cevabı vardır:

- Bilişselcilik, en üretken kuramsal çıkış olan davranışçılığın deneysel Psikoloji üzerindeki etkisini kırarak onun yerini almış gibi görüldü. Bu görüşün oluşmasına bilişselciliğin ateşli savunucuları büyük destek verdi. Geriye dönüp baktığımızda "yerleşmiş davranışçılığa karşı isyan" öyküsünün biraz abartılmış olduğunu görüyoruz, gerçi bunun en azından Birleşik Devletler'deki durumu için bazı geçerlilikleri vardı.
- Gerçekten daha devrimci olan şey bir miktar yeni kuramsal kavramların, yeni bir teknik dilin benimsenmiş olmasıdır. Bilişselci psikologlar, düşünme üzerinde daha önce görülmemiş bir şekilde düşünüyorlardı. Üzerinde yoğunlaşmak istediğim şey budur.

Biraz dolaylı başlamak gerekirse, 1930'lara kadar teknoloji, özellikle radyo, televizyon ve havacılıkta (aeoroengineering) bugünkü karmaşıklık seviyelerine yaklaşıyordu. II. Dünya Savaşı bunu radar gibi, radarı hava savunmalarıyla işbirliği içinde kullanma ihtiyacı ve gece uçuşlarında karşılaşılan sorunları ve son olarak da Manhattan Projesi yoğunlaştırdı. Bu yeniliklerin bir özelliği de, daha hassas hesap makineleri yapma ihtiyacını ortaya çıkaran daha önce görülmemiş seviyede matematiksel hesaplamalardı. Bunun bir diğer sonucu da kontrol ve karmaşık teknik sistemlerin bütünleştirilmesi konusundaki sorunların ön plana çıkartılması oldu. Teknoloji, matematik ve tasarım ilkeleriyle kuramsal ilginin

iç içe örüldüğü bu kuruluştan Biliş Psikolojisi'nin temelini oluşturacak kavramlar ortaya çıktı. Şu bilinmelidir ki, bunlara öncülük edenler psikologlar değil **Claude Shannon** gibi elektrik mühendisleri, **Norbert Weiner** ve **J. von Neumann** gibi matematikçiler ve Turing gibi mantıkçılardır. Bilgisayarın ilk ortaya çıktığı tarih 1940'ların sonlarıdır; 1948'de, bugün bizim bildiğimiz anlamdaki bilgisayarların yapılmasını mümkün kılan, transistörlerin icat edilmesidir. Buradan bilme'nin kavramlaştırılmasını değiştirecek olan üç merkezi düşünce geldi; bilgi, geri-bildirim ve proglamlama.

1. *Bilgi:* "Bilgi" terimi 1387'den beri yazıda kullanılmasına karşın 1940'larda onu ölçme fikri saçma gibi göründü (gerçi 1925'te R. A. Fisher istatistiksel açıdan kullanmıştı). 1948'de MIT'ten Shannon "bilgi"ye, onu ölçülebilir kılan kesin bir teknik anlam vakfetti (1930'lardan beri ortaya çıkmaya hazır olan bir gelişme). Geriye bakıldığında onun hareketi basit görünür; bilgi onun ortadan kaldırdığı belirsizliğe dayanarak ölçülebilir. "İkili/iki yönlü" mantık kullanılarak, bu, formal bir şekilde bilginin açıkça belirtilmesi için ne kadar evet-hayır kararı gerekir sorusuna dönüştürülebilir. Basit bir anlatım olarak: 8x8 satranç tahtasında verilen kareyi belirleyebilmek için "üst yarıda mı?/sol yarıda mı?" şeklinde 6 evet-hayır sorusu sormamız gerekir (bunların her biri geriye kalan olasılıklardır). Bilgi kuramı terimlerinde bu, bir kareyi belirlemek için 6 bilgi parçasına ("çift rakamlar" için) gerek vardır anlamına geliyor. Bu görüşü matematiksel olarak geliştirmek hemen şeyleri daha karmaşık olanlara götürdü. Fakat esas kavramsal nokta gerçekten oldukça basitti. Bunu bilgisayar işlemcisinin koşullarına dönüştürmek kolaydır: (1/0, iki parçadan oluşan) evet-hayır elektrik anahtarlarındaki açık-kapalı konumuna eşittir.

Bilgi kuramını kullanarak "kanal kapasitesi", "depolama kapasitesi" ve "gürültülü sinyaller" gibi şeyler tartışılmaya başlanabildi. "Fazla" bilgi anlamına gelen "gereksizlik" fikri önemli bir yenilikti. Eğer bir "sinyal" sadece doğru bilginin asgarisini içerirse herhangi bir hışırtı onu anlamsız kılacaktır; ilave edilen "gereksiz" bilgi, niteliğini bir ölçüde yitirmesine karşın, başarılı göndermeyi mümkün kılar. Bu yüzden yazılı İngilizcedeki birçok harf, tam anlamıyla söylemek gerekirse, gereksizdir. Küçük ilanlarda yer kazanmak için bunlar atılır: "3 yatak, 2 oturma odalı ve küçük bir bahçeli müstakil ev", "3 y. o, 2 ot. o., bah. müs. ev" haline geliyor.

Bilgiyi ölçme fikri Psikolojiye ilk defa psikofizik ve tepki süresi çalışmalarında girdi: Örneğin bir uyarıcı düzenindeki bir bilgi fonksiyonu olarak tepki süresi – sekizde bir olasılığa cevap vermek, dörtte bir, ikide bir ya da hiç seçeneğin olmadığı durumlardakinden ne kadar daha fazla zaman alır? – üzerinde çalışmak mümkün hale geldi. Diğer çeşit sorular bunu hemen takip etti. Kısa Dönemli Belleğimin (STM) bilgi kapasitesi nedir? Bilgi en etkili şekilde nasıl belleğe yerleştirilir ve sunulur? Değişik duyusal tarzların kanal kapasiteleri nedir? Daha sorulması bile söz konusu olmayan bu türden pek çok soru çok geçmeden gündeme geldi ve sık sık doğrudan uygulamada (örneğin, araçlar tasarımıyla ilgili uygulamalarda) önem arz ediyordu. Sonuç, bilişim çalışmalarına insan bilgiişlem çalışmaları olarak yeni bir rol biçmek oldu.

2. *Geri-bildirim (Freedback):* E. C. Tolman, daha önce de gördüğümüz gibi, "amaç"ı davranışçı kuramın içine katmaya çabalamıştı. Fakat bu, zordu. 1940'lardan önceki bu zorluk "amaçlılık"ın açıkça bilimsel determinizm ile uyuşmamasıydı –bu, zaman içinde daha sonraki bir şeyin kendinden

önceki bir şeye neden olabileceğini öne sürüyordu ki bu zamanın geriye çevrilemez olduğu ve neden-sonuç nosyonuna-bir neden onun sonucundan sonra gelemez –karşıdır. Buna göre, üç yıl sonra mezun olmak için çalışıyorsunuz demek, 3 yıl sonraki bir olayın bugünkü davranışına neden olduğunu ima etmektedir. Belli bir amaç güden ya da "teolojik" açıklamalar bu yüzden geçen iki yüzyıl boyunca sistemli bir şekilde fen bilimlerinden atılmıştı. Tolman kurnazlıkla bunun üstesinden gelmeye çalışarak değişik teknik ifadeler tanıttı ama hiçbiri tutmadı. Bu noktada, 1940'ların ilk yıllarında, teknoloji gizemli olmayan bir çözüm gibi görünen olumsuz geri-bildirim düşüncesini sağladı. "Geri-bildirim" terimi ilk kez, mikrofondan gelen geri bildirim anlamında ilk olarak, 1920'de kayıtlara geçti -mikrofon, amplifikatörden çıkan sesi alır ve bu benzer sesi duyarız. Bizim ilgilendiğimiz anlamda ilk kullanım, *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne göre, 1943'te gerçekleşmiştir. Onun potansiyelinin farkına varma ayrıcalığı **Norbert Weiner**'a aitti. N. Weiner bunun araştırmasını derinleştirmek için yeni bir disiplin, sibernetik'i ("yönetici" ile ilgili, Yunanca'daki "dümen" sözcüğünden geliyor) yarattı.

Weiner uzun zamandır aşina olduğumuz, buhar makinesi gibi makinelerin işletimini kontrol etmek için kullanılan, ismi unutulmuş, küçük aletler gibi bazı araçların kuramsal öneminin farkına varmıştı. Eski Yunan'dan en eski örnek, gemiyi sabit bir rotada tutmak için geminin dümenini sabitleme metodu idi; dümeni sancağa ve tekrar geri kırdığınızda dümen kurtulur ve gemi limana yanaşır. Buhar makineleri XVIII. yy.'da bulunan, motoru sabit bir hızda tutan "gezegensel bir subap"la çalışıyordu – eğer motor hızlandırılırsa, subap üzerindeki bilyeler daha geriye atılır ve bu buhar vanasını kapatır, eğer motor yavaşlarsa, daha ön-

ce olanın tersi olur ve buhar vanası açılır. İki durumda da, sistemin randımanı onu tekrar istenen duruma döndürmek için böyle bir yolla "geri-beslenir" Şimdi bu büyük ölçüde amaçlılığı andırıyor – Atina'ya giden bir geminin yönü değiştirildiğinde; bu buhar makinesi, anlık değişikliklere karşın, belirli bir hızı korumaya çalışır. Fakat burada bununla ilgili esrarengiz bir durum yoktur, bu basit bir "geri-bildirme halka"sıyla başarılıyor. Weiner olumlu ve olumsuz geri-bildirimi birbirinden ayırır. Geri-bildirim halkasının çıkan sesteki değişikliği artırdığı, yankı yapan bir hoparlör olumlu geri-bildirime bir örnektir. Bu ille de kötü bir şey değildir; insan evrimi kuramları, örneğin, genellikle beyin büyüklüğü, besleyicilik değeri olan yiyeceklere ulaşma ve zekâ gibi şeyler arasındaki olumlu geri-bildirme halkaları olduğunu varsayar. Oysa daha acil önemi olan, acil değişikliklere karşı koyarak sistemi istenilen durumda tutan olumsuz geri-bildirme halkasıdır (örneğin; sıcaklığı sabit tutmak için, değişik ışık seviyelerini görmek amacıyla görüş ayarlamasını yapan homeostatik biyolojik mekanizmalar). 1950'de "amaçlı" davranışın seri olarak nasıl çalışabildiğini göstermek için sibernetik robotlar ("sibernotlar") yapıldı.

Bunun Psikolojiyle ilgisi çok açıktı: amaçlı davranış artık esrarengiz değildi. Fakat sadece geri-bildirim fikri kullanılarak incelenebilirdi. Fakat geri bildirilen neydi? Bu, bilgiden başka bir şey değildi. Psiko-fizyolojik sistem, hem dışsal çevresi hem de var olan kendi durumu ve çıktı hakkındaki bilgiyi geri-bildirim halkaları (bazıları duyumsal, bazıları nöromasküler vb.) yoluyla işleyen bir sistem olarak kavramlaştırılabildi. Böylece, bilgi işlemcisi olarak insan imgesi merkezi bir özellik olarak geri-bildirim kavramını bünyesine kattı. Fakat hâlâ gözden kaçan bir özellik vardı:

Bilgi, ister gerekli bir sonuç, ister dış dünya ve organizmanın bununla etkileşimi hakkında olsun, temsil edilmelidir.

3. *Program:* Yine, bazı teknik önceller vardır: XVIII. yy. sonlarında birçok kasası olan Fransız dokuma tezgâhları (mucidinin adıyla, Jacquard tezgâhları olarak bilinir) icat edildi. Bu kasalar tezgâhın bir ucundan diğer ucuna uzanan delik bir ağaç parçası zinciri tarafından kontrol ediliyordu: Bu ahşap parçasındaki deliklerin sıralanma şekilleri hangi kasanın inip hangisinin kalkması gerektiğini belirliyordu. Bu daha sonra bilgisayarları programlamak için kullanılan delikli şerit ya da kartın tamamen aynısıydı. Bu ilk ahşap parçalar belki de ilk "yazılım"lardı (software).

Ortaçağdan beridir mucit ve mühendisler tarafından dans ya da müzik "otomat"larının konulduğu yerler inşa edilmişti. Bir müzik kutusu, makine içine, silindiri üzerindeki iğneler gibi makinenin çalıştırılması için izlenecek yol sırasını açıklayan talimatların konulmasını gerektirdi: Ancak bunlar, bir Jacquard tezgâhı üzerindeki tahta parçaların tersine, tekrar başka türlü sıralanamazlardı. Bunlar, orijinal "donanım" (hardware) programlar olarak düşünülebilir.

Bilgisayarların gelişmesiyle "programlama" büyük bir önem kazandı. "Programlama"nın bu anlamda ilk kullanımı, ENIAC bilgisayarı (üretilen ilk modern "elektronik" bilgisayar) üzerine 1945'teki bir rapordan olmuştur. Bu kavram, bir "plan" kavramına birçok bakımdan benzer gibi geldiği için psikologlar için ille de faydalı olacağını kanıtladı: Bir canlının "takip ettiği" program ya da plan anlamında daha üst seviyedeki karmaşık davranışı artık ele alabilirdik ve bunlar herhangi bir zaman kesitinde birbirlerin içine ve üzerine oturtulabilirdi.

Belirtildiği gibi programlama iki seviyede oluşur. Birincisi, sistem tasarımının "donanım" seviyesinde, bu, sistemin ya-

pısını ve sitemin yapabildiği işlemlerin repertuarını elinde bulundurur. Bunun içinde dışarıdan gelen bilgi girişini nasıl ele alacağı da vardır ve bu geniş alana yayılmış geri-bildirim mekanizmalarını gerektirebilir. İkinci olarak, "yazılım" seviyesi vardır, bunun aracılığıyla, işlem repertuarına belli bir şekilde çalışması için komut verilerek, bilginin sisteme girişi yapılır. Eğer okumayı öğrenme bir "hard-programlama" aşaması ise, kitaplar da "yazılım" şeklidir. İnsanların anadilini öğrenmesi beynin olgunlaşmasıyla çok yakından ilişkilidir ve dil kullanımı için gerekli alanların neredeyse tamamen "donanım"ını programlamayı gerektirir.

Psikolojinin dışarıdan aldığı bu çekirdek kavram grubu, diğer daha ikincil öneme sahip ve birbirleriyle ilgili olanlarla birlikte yeni bir çalışma çerçevesi sağladı. Buna bağlı olarak düşünme, bellek, öğrenme, nörolojik yapılar ve benzeri konular bu çerçeve içinde incelendi. (Elektrik devrelerindeki anahtarların açık-kapalı olmasıyla sinir sistemindeki iki nöronun birleştiği yerin açık-kapalı olması arasındaki benzerlik zaten 1940'ların ortalarında geliştirilmişti.) Şimdi iş bunun getirdiklerini araştıracak bir programa – Biliş Psikolojisi – başlamaktı. Nihayetinde sanırım bunu "bilgisayar gibi insan" benzetmesinin araştırılması olarak görebilirdik; gerçi bu buradakinden biraz daha geniş bir alana yayılır. İnsanlar – genetikten toplumsala kadar- birçok kaynaktan türeyen bir grup karmaşık programa göre işleyen bilgiişlem sistemidir. Bu karmaşık programlar inceden inceye düşünülmüş kendini-gözleyen "geri-bildirim" kapasiteleri tarafından bu kaynaklarda devam ettirilir. Oldukça soyut bir ifade şekli olmasına karşın bu, psikologların çalışmayı istedikleri çoğu olgu için kapıları açmış göründü. (Sonunda konu yine bilincin doğası ve akıl-beden ilişkileri gibi felsefenin, eskiden beri bilinen, konularına döndü). Netice itibariyle "amaçlılık"ın, anlam ola-

rak, geri-bildirime ve programlama terimlerine tamamıyla çevrilebilir olup olmadığı tartışmalı kalıyor fakat şüphesiz, böyle yapmanın algılanan olasılığı ana kavramsal kördüğümü kırdı.

Bu yeni yaklaşımın, ki daha sonra "Düşünme Psikolojisi" olarak terimleştirildi, etkisinin ilk göstergeleri Bruner, Goodnow ve Austin (1956) gibilerinin yapıtlarında – onların bir (biraz tartışmalı bir şekilde) "kavram formatı" dedikleri çalışma – ortaya çıkıyor. Kitabın büyük bir bölümü her biri üç değişkenli dört ayrı gruptan oluşan 81 kâğıtlık özel bir deste kullanılarak yapılan bir araştırma programı ile ilgilidir: Renkler (kırmızı, yeşil, siyah), şekiller (elipsler, kareler, haç biçiminde şekiller), kenar çizgisi sayısı (bir, iki, üç), şekillerin sayısı (bir, iki, üç), kendisinden hedef bir "kavram"ı (örneğin, iki şekilli ve bir kenar çizgili bütün kâğıtlar) tanımlaması istenen denek. Oldukça açık bir bilişsel ruha sahip olmasına karşın bu çalışma, yeni teknik kavramları sınırlı sayıda kullandı. Bunlar Miller'in (1956) Kısa Dönemli Belleğin bilgi kapasitesi üzerine bugün bir klasik olan tezinde çok daha açık bir şekilde yer almaktadır. İki yıl sonra Newel, Shaw ve Simon (1958) Whitehead ve Russel'ın *Matematiğin Prensipleri*'ndeki teoremlerden birinin yeni ve daha ince düşünülmüş bir kanıtını oluşturan "Genel Problem Çözücü" programını tanıttılar. Bu, o zamandan şimdiye kadar hiç durmadan devam eden yapay zekâ (AI) projesini başlattı. Aynı yıl Donald Broadbent bilgiişlem akış tablolarını kullanmaya başladı. Bilişsel hareket bu noktadan hız kazandı, onun kuruluş aşamasına damgasını vuran bir çalışmayı biraz daha detaylı tartışmalıyız.

PLANLAR VE DAVRANIŞIN YAPISI, G. A. MİLLER, E. GALANTER ve K. PRIBRAM (1960)

Bilişselsicilik on yılı aşkın bir süredir gelişmesine karşın bu yapıt onun perspektifinin ilk sistematik ve geniş kap-

samlı ifadesi ve gerçekten bilişselciliğin bildirgesiydi. Temel sav, insan davranışının en iyi şekilde "planlar"ın -canlının, hedefine ulaşmak için işleme koyduğu faaliyetlerin programları- gruplanması ve iç içe geçmesine dayanarak anlaşılabileceğidir. Davranışçılıkta temel nokta S-R bağlantısı olmuşken, bu yazarlar TOTE* (test-operate-test-exit) dedikleri bağlantıyı öne sürdüler. Bu TOTE birimi basit bir geri-bildirim halkasıdır. Düşünün ki, ben bir çivi çakıyorum -önce durumu "Test" ederim (çivi düzgün duruyor mu?) daha sonra işleme başlarım (çiviye çekiçle vururum) daha sonra tekrar test ederim (yeterince girmiş mi?) ve girmişse o zaman "çıkar"ım – tabii ki çıkıştan önce bir dizi test-çalışması olabilir. Fakat bu birimin bütünü daha geniş bir plan içinde bir alt unsur olabilir –bazı çengelleri vidalamak istediğim duvara küçük bir tahta parçası yerleştiririm. Bundan daha önce, bu plan, malzemeleri temin etmek için nalbura gitmeyi gerektirdi. Bu çengellerin ailenin paltolarını taşıyabilir olduklarını test ettikten sonra benim "çıkış"ımla sona erecektir. Tam bu sırada vitirinin kapısının son çengele takıldığını fark edebilirim. Bir dahaki sefere bu benim çengel takma planımı şöyle etkileyecektir: Bu planın çiviyi çakmadan önce odun parçasını yerleştirmek üzere delik açmak için "çengelin vitrin kapısını engelleyip engellemediğini kontrol etmek"in bulunduğu bir TOTE sürecine gereksinimi olacaktır.

Bunun, S-R'ye karşı çok güçlü bir seçenek olmasının bir nedeni bunun karmaşık davranışları ele alabilmesiydi. Hızlı bir arpej çalan bir piyanist bunu, her notayı bir öncekiyle bağlayarak öğrenmez de daha çok baştan sona bir "arpej programı" içine girerek öğrenir (ve burada notalarla delikli şerit türünden programlama teknikleri arasındaki benzerliğe

* test-işlem-test-çıkış (Ed.n.)

dikkat edin). Bunun diğer bir yönünü Miller biraz ayrıntılarıyla araştırdı – bilgiyi "gruplayarak" onu nasıl örgütleriz; "mükemmel belleğe sahip sahne sanatçıları çok öncelerden bu şekilde büyük miktarlardaki bilgiyi ezberleme teknikleri geliştirmişlerdi. Aslında bu yöntem klasik zamanlara kadar geri gider. Bu, ayrıca, en etkili biçimde çözülebilmesi için problemlerin düzenlenmesi üzerine Gestaltçı düşüncelerle oldukça yakından ilgilidir.

Bu kitap son gelişmelerin bilişsel yaklaşıma ne kadar uygun olduğunu göstermek için, dil (özellikle **Noam Chomsky'nin** yapıtı), nöroloji, bellek, problem çözme araştırması ve hatta hipnoz üzerine bu son gelişmeleri bir araya toplayarak büyük başarı elde etti. Bunlar olurken TOTE birimi kendisine teknik bir terim olarak yer vermedi. Çünkü Biliş Psikolojisi 1960'lar boyunca yayılırken diğer ifadeler daha yararlı olduğunu kanıtladı. Yine de bu kitap, akademik eğilimin en sonunda bilişselciliğin lehine döndüğü zamanlarda bu noktayı işaret ederek geniş ölçüde kabul gördü.

Yeni bir kuramın ya da okulun olgunlaştığının bir ölçütü de, ders kitaplarında görülmesidir. 1967'de Bilişselcilik için bu rolü üstlenen **Ulric Neisser'ın** *Biliş Psikolojisi* (Cognitive Psychology) ortaya çıktı. Fakat insani işlemin, yapay sistemlerin yoksun olduğu seçici ve sentezleyen tarafını vurgulayarak, salt bilgi işlem modelinden biraz geriye gitti. 1970'lerin ortalarında **Neisser** çok daha kuşkucu (septik) bir hale geldi. Fakat bu kitap bilişselciliğin geniş potansiyelini doğruladığı için o sıralarda okutuldu ve sonraki yirmi yıl boyunca AI çalışmalarıyla ve giderek nöropsikolojiyle yakından bağlı olan deneysel psikolojide etkin bir biçimde yer aldı. **Fodor, Kahnemann, Marr** (bkz. 10. Bölüm) **Pylyshyn, Minsky** ve İngiltere'de **Wason, Johnson - Lairt** ve **Boden** gibi son zamanlardaki kişilerin çalışmaları maalesef burada ele alınamıyor. Bu

kişiler bilişselciliği farklı zamanlarda kıyas yollu akıl yürütme (Wason ve Johnson - Lairt), yaratıcılık (Boden), aklın modülarite modeli (Fodor) ve algı (Marr) vb.'nin çalışıldığı alanlara yaydılar. Bilişselci kuramsallaştırmada artık, "hesaba dayanan" ve "çağrışımcı" yaklaşımların görece değerleri ve "paralel dağıtılmış işlem" (PDP)* modellerine duyulan büyük heyecan ile ilgili kuramsal bir tartışma vardı; okuyucular bu konular için son zamanlarda çıkan çok sayıdaki kitaptan herhangi birisine bakmalıdır.

Daha üst zihinsel süreçler üzerinde çalışmak için yeni bir kuramsal çerçeve sunarak başlayan bir hareketin yavaş yavaş nasıl daha kapsamlı yarı-felsefi bir nitelik kazandığına dikkat edilmelidir. 1980'lere kadar Paul ve Patricia Churchland gibi yazarlar "akıl-beden problemi" gibi sürekli gündemde olan sorunları en sonunda çözdüklerini iddia ediyor ve aslında "bilişsel nöroloji"ye insana ilişkin bütün soruların genel cevabı rolünü biçiyorlardı. Yeni bir tarz mı görmeye başlıyoruz? Örneğin psikanaliz, davranışçılık ve Gestalt Psikolojisi gibi psikolojik düşünce okulları, çıkış noktalarını oluşturan nispeten kısıtlı bilimsel konulardan herkesçe bilinen hayat felsefelerine doğru yaymaya yatkın gibi görülüyor.

Biliş Psikolojisi'nin gelişi, en merkezde **G. A. Miller, J. Bruner, H. A. Simon** ve onların ortak çalışma arkadaşlarının bulunduğu nispeten küçük bir Amerikalı psikolog grubu tarafından oldukça bilinçli bir şekilde tertiplendi. İngiltere'de Shannon ve von Neumann gibi psikolog olmayan kişiler sürekli bir rol oynarken, **Brobent** başından beri aktif haldeydi. Böyle olsa bile diğerleri aynı doğrultuda hareket ediyorlardı, bunlardan bazıları hareket kurulduktan sonra bilişsel psikologlar olarak belirlendiler. Gramer kuramının derin şekilde

* ***Parallel Distributed Processing (PDP):*** Paralel dağıtılmış işlem (Ed.n.)

programlanmış olması ve davranışçı dil üzerine düşündüklerine (özellikle Skinner'ınki) karşı çıkışından dolayı Chomsky'den her zaman bir müttefik olması istendi. George Kelly'nin "bireysel kavram kuramı"nın güçlü bir bilişselci niteliği vardı. Osgood ve diğerlerinin *Anlamın Ölçümü* (The Measurement of Meaning, 1957), Hullcu terminolojinin korunmasına karşın bilişsel bir doğrultuda ilerliyordu. Festinger'ın "bilişsel uyumsuzluk" kuramı (bkz. 12. Bölüm) ve Ellis'in "akla uygun terapi"si da aynı rüzgârı yakalıyordu. Bruner, aynı zamanda, Piaget'i "yeniden keşfetti" ve Piagetci Psikoloji'yi Amerikan bilişselciliğine dahil etti.

1980'lere kadar bilişselcilik, AI araştırması ve nörofizyoloji ile öylesine iç içe geçti ki birçok savunucusuna Psikolojinin geriye kalan alanlarıyla bağlar önemsiz gibi göründü. Onlara göre, özellikle Birleşik Devletler'de, Psikolojinin geriye kalanı "yumuşak" kalmıştı ve Hümanist Psikoloji ve toplumsal yapılandırmacı, feminist etkisi taşıyan Toplumsal Psikoloji'nin iki parmağı arasındaydı. APA başkanlarından birinin ikinci gruptan seçilmesi gerçeği bir ölçüde bir bölünmeye neden oldu ve bazı üniversitelerdeki Psikoloji "bilişsel bilim" ve toplumsal bilim ya da toplumsal araştırmalar bölümleri olarak ikiye ayrıldı. Bu, İngiltere'de geniş ölçülere varmadı ama gerilimler hissediliyordu.

Benim kendi düşünceme göre Biliş Psikolojisi yeni teknoloji ve bilimsel keşiflerin kendimizle ilgili düşüncelerimizi nasıl değiştirdiğine dair önemli bir örnektir. Belki de bilişselciliğin başarısının bilgi teknolojisinin yükselişiyle hükmedilen "bağlamsal" bir havayı hem yansıttığını hem de desteklediğini söylemeye gerek yoktur. 1980'lerden beri bu okula yöneltilen eleştiriler iyice arttı. Bu eleştiriler sadece hümanist psikologlar ve davranışçılar gibi geleneksel eleştirmenlerden değil aynı zamanda birçok sosyal yapılandırmacı, fenomeno-

log ve filozoftan geldi (bir örnek için bkz. Costall ve Still, 1987). Genel çizgi olarak doruğa ulaşsa bile bilişselcilik herhangi bir psikolojik düşünce okulunun gözden kaybolma olasılığından daha fazla değil artık – bunun çok uygun bir doktrin olması ve büyük bir destek grubunun olması böyle bir şeyin gerçekleşmesine izin vermeyecektir.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Costall, A.-A. Still (editörler) (1987) *Cognitive Psychology in Question* (Gündemdeki Biliş Psikolojisi), Brighton: Harvester. Biliş Psikolojisi'nin doğası, statüsü ve iddiaları ile ilgili mevcut kuramsal çalışmalar için bir giriş kaynağı arayanlara son derece değerli eleştirel makalelerin etkili bir derlemesidir.

Gardner, H. (1987) *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution* (Aklın Yeni Bilimi: Bilişsel Devrimin Tarihi) New York: Basic Books. Okulun en iyi genel tarihidir.

Hirst, W. (ed.) (1988) *The Making of Cognitive Science: Essays in Honour of G. A. Miller* (Bilişsel Bilimin Kuruluşu: G. A. Miller Onuruna Makaleler), Cambridge: Cambridge University Press. Değişken olmasına karşın derinlemesine girmeye değer.

Johnson-Laird, P.N. (1998) *The Computer and the Mind* (Bilgisayar ve Akıl), Londra: Fontana.

Miller, G. A., E. Galanter ve **K. H. Pribram** (1960) *Plans and the Structure of Behavior* (Planlar ve Davranış Yapıları), Holt, Rinehart & Winston.

Posner, M. I. ve **G. L. Shulman** (1979) 'Cognitive Science' ('Bilişsel Bilim'), in E. Hearts (editör) The First Century of Experimental Psychology (Deneysel Psikolojinin İlk Yüzyılı) New York: Erlbaum. Bana göre tarihin sıkıcı ve kaba olduğunu söyleyerek yanlış bir tespit yapıyor; fakat bazı iyi gerçekçi bilgiler ve öykünün içinde yer alanların ilginç görüşlerini sunuyor.

İlk bilişsel metinlerden bazıları

Ashby, W. Ross (1952) *Desing for a Brain* (Bir Beyin İçin Tasarım), New York: Wiley. Zihinsel süreçlerin uyarılmasında hesaplama ve bilgi teorisinin nasıl kullanılabileceğinin ilk sunumlarından biridir.

Attneave, F. (1959) *Applications of Information Theory to Psychology: A Summary of Basic Concepts, Methods, and Results* (Enformasyon Kuramının Psikolojiye Uygulanması: Temel Kavram, Yöntem ve Sonuçların Özeti), New York: Holt, Rinehart & Winston. Bilgi teknolojisinin ve bunun psikofiziğe uygulanışının bir özetidir. Bu alana birçok psikologu çekmiştir.

Broadbent, D. E. (1958) *Perception and Communication* (Algı ve İletişim), Londra: Pergamon.

Bruner, J., J. Goodnow ve **G. Austin** (1965, yeniden basım 1962) *A Study of Thinking* (Düşünme Üzerine bir Çalışma), New York: Science Editions.

Chomsky, N. (1957) *Syntactic Structures* (Söz Dizimsel Yapılar), The Hague ve Paris: Mouton. Dilbilim kuramlarının (ilk versiyonlarının) klasik bir sunumu.

McCulloch, W. ve **W. Pitts** (1943) 'A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity' ('Sinirsel Aktivitenin Yapısında Bulunan İdeaların Mantıksal Bir Hesabı), *Bulle-*

tin of Mathemetical Biophysics 5: 115-33. Sinir sisteminin araştırılmasıdır – hesap makinesi analojisi, genellikle kurucu metin olarak gösterilir.

Miller, G. A. (1956) 'The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on our Capacity for Processing Information' ('Sihirli Rakam Yedi Artı veya Eksi İki: İlerlemeli Enformasyon İçin Kapasitemizde Bazı Sınırlar'), *Psychological Review* 63: 81-97.

Newell, A., J. C. Shaw ve **H. A. Simon** (1958) 'Elements of a Theory of Human Problem Solving' ('İnsani Problem Çözme Kuramının Elementleri'), *Psychological Review* 65(3): 151-66.

Osgood, C. E., G. C. Suci ve **B. H. Tannenbaum** (1957) *The Measurement of Meaning* (Anlamın Ölçümü), Urbana I11.: University of Illinois Press.

Shannon, C. E. ve **W. Weaver** (1949) *The Mathematical Theory of Communication* (İletişimin Matematiksel Kuramı), Urbana, Ill.: University of Illinois Press. Bilgi teknolojisinin tam kuramsal bir tanımıdır.

Von Neumann, J. (1958) *The Computer and the Brain* (Bilgisayar ve Beyin), New Haven: Yale University press. Benim kitabımda tartışılmayan "oyunlar kuramı"nı da tanıtıyor. Bunun biliş psikolojisi üzerinde farklı bir etkisi vardı ve sosyal psikolojiyi bilişsel bir şekilde ele alıyor.

Wason, P. C. ve **P. N. Johnson-Laird** (1972) *The Psychology of Reasoning: Structure in Content* (Akıl Yürütme Psikolojisi: İçerikteki Yapı), Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bilişsel bilimin en aşırı savunucuları şimdi Churchlandler gibi görünüyor. Ayrıca bkz:

Churchland, Patricia S. (1986) *Neurophilosophy Toward a Unified Science of the Mind/ Brain* (Birleşik Akıl/Beynin Bilimi-

ne Doğru Nörofelsefe), Cambridge, Mass. ve Londra: MIT Press.

Churchland, Paul M. (1988, gözden geçirilmiş basım) *Matter and Consciousness* (Madde ve Bilinç), Cambridge, Mass.: MIT Press.

Son on yılın hizipçi eğilimlerinden hemen önce, Biliş Psikolojisi'nin etkisinin gelişme seviyesini görmek için bkz:

Anderson, J. R. (1980) *Cognitive Psychology and Its Implications* (Biliş Psikolojisi ve Etkileri), San Francisco: Freeman.

Piaget ve Gestalt Psikolojisi'nin yanı sıra diğer öncüler

Tarihsel okumaları temsil eden bir seçki:

Barlett, F. (1932) *Remembering* (Anımsama), Cambridge University Press. Bellek ile ilgili öncü bilişsel çalışmalardır. Toplumsal yapılandırmacı boyutları sağduyulu bir şekilde yadsınmasına karşın 1970'lerde ihmal edilmiş bir öncü metin olduğu kabul edilmiştir.

Binet, Alfred (1886) *La Psychologie du raisonnement*, Paris: Alcan.

Binet, Alfred (1903, yeniden basım 1922) *L'Etude expérimentale de l'intelligence*, Paris: Schleicher Frères, A. Costes. Ayrıca, ilk zekâ testleri, çocuk zekâsı gelişimi çalışmasının (1905) yanında hesap makineleri ve satranç oyuncuları üzerine makaleler (1894).

Boole, George (1854) *An Investigation into the Laws of Thought* (Düşünce Yasaları Üzerine Bir İnceleme), Londra: Mac-

millan. Mantık kurallarının düşünce kuralları olduğu görüşünü kullanıyor ve ikili mantık düşüncesini tanıtıyor.

Jardine, Robert (1874) *Elements of the Psychology of Cognition* (Biliş Psikolojisi'nin Elementleri), Londra: Macmillan. Bütünüyle unutulmuş; fakat geleneksel felsefi ve psikolojik ilgiler arasındaki üçüncü yol olarak tarihsel çalışmalar açısından oldukça ilginçtir.

McCosh, James (1886, gözden geçirilmiş baskı 1892) *The Cognitive Powers* (Bilişsel Güçler).New York: Scribner.

Mandler, J. M. ve **G.** (1964) *Thinking from Association to Gestalt* (Çağrışımdan Gestalt'a Düşünme), New York. Wiley.

Spearman, C. (1923) *The Nature of 'Intelligence' and the Principles of Cognition* ('Zekâ'nın Doğası ve Bilişin İlkeleri) Londra: Macmillan.

Spearman, C. (1930) *The Creative Mind* (Yaratıcı Akıl), Cambridge: Cambridge University Press.

Spencer, Herbert (1855) *The Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri), Londra: Longman, Brown, Green & Longmans. Geriye bakıldığında, büyük ölçüde farklı bir bilişsel havaya sahiptir.

Vinacke, W. Edward (1952) *The Psychology of Thinking* (Düşünme Psikolojisi), New York: McGraw-Hill. "Bilişsel devrimin" arifesinde gelişme düzeyini bütünüyle özetleyen Biliş Psikolojisi'nin yükselişinden önceki son gözden geçirilişidir.

1948: California Institute of Technology'de "Davranışın Beyinsel Mekanizmaları" üzerine Hixon Sempozyumu (bkz.) L. A. Jeffress (editör) (1915) *Cerebral Mechanisms of Behaviour: The Hixon Symposium* [Davranışın Beyinsel Me-

kanizmaları: Hixon Sempozyumu], New York: Wiley). Önemli kurucu bir sempozyum. Harvard, MIT ve başka yerlerde bunu takip eden diğer sempozyumlar bilişselciliğin konumunu sağlamlaştırdı ve ileriye götürdü.

1958: Birleşik Krallık'ta "Düşünme Süreçlerinin Makineleşmesi" konusunda Ulusal Fizik Labaratuvarı Sempozyumu (HMSO tarafından iki cilt olarak 1959 yılında yayımlandı). Gardner buna değinmiyor. Katılımcıların listesi oldukça aydınlatıcıdır.

1960: Bruner ve Miller Bilişsel Çalışmalar için Harvard Merkezi'ni kurdular.

8. PSİKOLOJİ VE DELİLİĞİN ANLAMLARI

Psikolog, psikoterapist ve psikiyatr imgeleri her zaman iç içe girmiş durumdaydı. Bu psikologları kızdıran bir durum olmasına karşın bütünüyle asılsız değildir; çünkü Psikoloji uzun zamandan beridir psikopatoloji ile çok yakın ilişki içindeydi. Psikolojik kuramlar sıklıkla tedavi ile ilgili bağlamlarda uygulanırken, psikopatolojinin kavram, kuram ve testlerinin çoğu (özellikle kişilikle ilgili olanlar) bu alandan çıkmıştır. Bu bölümde önce tarihsel çalışmalar ve Psikolojinin psikopatoloji ile olan iç içe geçmişliğinin doğası nedeniyle ortaya çıkan sorunları ele alacağız ve daha sonra özgün biçimde psikanalize döneceğiz.

Genel anlamda Psikolojinin alanına girenler şöyle tanımlanabilir:

- Psikolojik süreçlerin doğasına ilişkin düşünceler köklerini genellikle klinik çalışmalardan alır.
- Psikopatolojiyle başa çıkma psikologlara uzmanlıklarını göstermeleri için önemli bir "pazar" sunar (örneğin, teşhisle ilgili teknikler geliştirmek).
- Klinik psikolojik kuram ve modellerin uygulanması için bir test etme zemini sağlar (örneğin, davranış terapisi, öğrenme kuramından türemiştir).

- Psikopatoloji sık sık psikologlara normal psikolojik süreçler konusunda düşünceler sunar (örneğin, dil ile ilgili olan konuşamamazlık (afazi) durumu).
- Psikopatoloji'nin sınıflandırmaları "normal" kişilik farklılıkları kuramları için bir temel olarak hizmet edebilir (örneğin, Eysenck'in dışa dönüklük / nevrotiklik / psikotiklik boyutları).

Yine de, delilik tarihinin biraz daha derin yanları var ki biz onlarla başlamak zorundayız (**Michel Foucault**, 1967, bu alandaki ilerlemecilik sonrası (post-progressivist) çalışmalarının başlangıcını yaptı). Bir toplumun delilik kavramının aynı zamanda ister istemez normallik kavramının da bir ifadesi olduğu gerçeği bu konunun can alıcı noktasıdır (her biri düzenli formülasyondan kaçmasına karşın). Bu sınır her iki tarafı da tanımlıyor, akıllılık anlamlı olmak için deliliğin bir karşı kavramına ihtiyaç duyar. Bu da, delilik tarihinin hem ilginç hem de zor olmasına yol açmıştır.

İlk olarak, delilik olan ya da böyle kabul edilen davranış ele alındığında, nesnel gerçeklik olarak "hastalık" kavramına bir soru işareti getirir. Çiçek hastalığının bir hastalık olup olmadığı tartışma götürmez, fakat üstünkörü bir bakış bile hangi davranışın delilik olarak düşünülmesinin zamana ve yere göre ne kadar büyük değişiklikler gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Bir dönemde "histeri" ya da "mani" (mania) belirtisi olarak etiketlenen davranış azizleştirme ile ya da yakılmayla sonuçlanabilirdi. Bazen ilk başta "delilik" olarak düşünülen bir davranış, psikolojik veya ruhsal değil, organik bir hastalık olarak ortaya çıkar (örneğin, epilepsi). Daha dünyevi bir seviyede, diyelim ki kendi kendine konuşmak, karşı cinsin elbiselerini giymek ya da insanlar önünde yüksek sesle dua etmek kabul edilebilirliği, çoğu cinsel davranışın "nor-

malliği" gibi geniş ölçüde çeşitlilik gösterir. Bu nedenle kültürlerin farklılıkları "normal"in sınırlarını çizdikleri yerde kendini gösterir.

İkincisi, deliliğin kültürel anlamı hayli esnektir. Foucault'nun ilk dikkat çektiği şeylerden birisi Rönesans'ın sonları (1500-1640) ve XVIII. yy. arasındaki karşıtlıktı. Rönesans boyunca delilik insanların başına her an gelebilme olasılığı olan bir şey olarak sunuldu – biz bunu özellikle resim alanında (örneğin **Hieronymus Bosch** ve yaşlı **Breughel**) ve edebiyatta buluyoruz (en açık biçimde **Shakespeare**'in, deliliğin insan hastalığı olarak tamamen bütünleştiği oyunlarda, özellikle *Kral Lear, Macbeth, Hamlet* ve *Othello* ve biraz daha hafif düzeyde *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda). Bu zamanda büyük ilgi toplayan bir rahatsızlık da "melankoli" idi. Bu erken dönemlerdeki "psikolojik" metinlerin en büyüklerinden birinin konusuydu: *Robert Burton*'un *Melankolinin Anatomisi* (Anatomy of Melancholy, 1621).

1700'lerde manzara ani bir şekilde değişiyor ve deli bir eğlence malzemesi oluyor; niteliksel açıdan akıllıdan farklılaşıyor ve Aydınlanma Çağı'nın en değerli insani nitelik olarak kabul ettiği akıldan yoksun olduğu için tam olarak insan kabul edilmiyordu. İnsan rahatsızlığının evrensel bir parçasından çok, delilik ondan dışlanma anlamına geliyordu. Bir zamanlar sanatçı ve filozofların sık sık yinelenen arlanma duygusu gibi kusursuzlukla uğulduyan "melankoli", "melancholia" olarak tıbbileştirilir. Bu, insanların sinir durumu, kötü diyet ya da doğu rüzgârlarından ortaya çıkan, "Kara Köpek" takma adlı, eh işte fiziksel durumu haline gelir. Psikopatolojinin anlamları, bu nedenle, yaygın kültürel faktörler de dahil olmak üzere birçok nedenden ötürü değişebilir. Daha özde söylemek gerekirse bu anlamlar karmaşık bir biçimde delilik açıklamalarıyla ilişkilidir ki bu açıklamalar ast-

roloji (Satürn ya da Ay'ın kötü yönleri – bu yüzden akıl hastalığı), şeytan ruhlu ya da tanrısal sahiplik, travma, büyücülük (özellikle erkek iktidarsızlığı için), kötü yaşam alışkanlıkları, günahlar için tanrısal ceza ve kalıtsal bozuklukları içine almıştı. Bu çağda "çifte çıkmaz"dan, ("sahiplik" olgusuyla ilgili olarak) D vitamini eksikliğine kadar yeni psikolojik ve fiziksel faktörlerin yardımına başvurulmuştu. Üstü kapalı bir biçimde (bazen de açıkça) her biri, söz konusu davranışın nasıl algılandığı, değerlendirildiği, ele alındığı ve kültür içine yerleştirildiğini belirleyen farklı anlamlar taşır. Belirleyici nedenler birkaç boyutla birlikte değişir: Psikolojik olana karşı fiziksel olan, iyimsere karşı kötümser, içsele karşı dışsal, etik açıdan taraflıya karşı etik açıdan tarafsız, kendini karşısındakinin yerine koyabilene karşı karşı koyan. Fiziksel hastalıkların oluş nedenlerini araştıran bilgi dalları değişime maruz kalmalarına karşın bunlar fiziksel ve etik açıdan tarafsız (ya da oldukça basit bir yolla tanrısal biçimde cezalandırıcı) olarak görüldüler. Tersine, bu bilim dallarının deliliğin anlamı üzerine yaptıkları çalışmalar, tarihçilerin, gittikçe doktor ve hasta ilişkileri, tedavi yöntemleri ve daha geniş kültürel konular arasındaki etkileşim ve cinsiyet ilişkileri gibi konulara yönelmelerine neden oldu.

Üçüncüsü, daha sonra, Foucault ve onun takipçilerinin, cehaletten tıbbi aydınlanmaya kadar bir yükselişin geleneksel ilerlemeci öyküsünün ele alınmamasına neden oldu. Bu genel olarak "ilerlemeci" yaklaşımın önündeki ilk engeldi; çünkü bu belki de ilerlemeciliğin yetersizliklerinin gösterilebileceği en kolay alandı.

Şimdi konunun değişik yönlerini tam ve daha ayrıntılı olarak ele alabiliriz: **(a)** Tedaviye yönelik tutumların değişimi **(b)** Psikopatoloji'den kişilik çalışmalarına yapılan bilgi aktarımı; **(c)** 1960 ve 1970'lerin ilk yıllarındaki "Psikiyatri karşıtı" hareket.

TEDAVİYE YÖNELİK DEĞİŞEN TUTUMLAR

Önce, bazı sayısal veriler için aşağıdaki tabloya (8.1) bakınız.

Tablo 8.1 Psikiyatri Hastanesi Tedavi Sonuçları

Hastane	*Tarih*	*Hasta Sayısı*	*% İİG**	
Bethlem	1784-941,	664	35	İngiltere
Salpetrière	1803-7	1,002	47	Fransa
The Retreat	1796-1811	149	48	İngiltere
Salpetrière	1804-14	2,005	61	Fransa
Dr. Burrows	1820	242	92	ABD
Hartford, CT	1827	23	91	ABD
Bethlem	1830'lar	562	70	İngiltere**
Bloomingdale	1821-44	1,841	59	ABD
Worcester, MA	1839-43	922	49	ABD
ABD Tımarhaneleri	1844	2,092	41	ABD
ABD Tımarhaneleri	1859	4,473	57	ABD
Worcester, MA	1880-4	1,319	20	ABD
NY Eyaleti	1912	7,238	22	ABD

Kaynak: Tourney (1967), *American Journal of Psychiatry* (Amerikan Psikiatri Dergisi), 124 (6).
* İyileşmiş ya da ilerleme göstermiş olanlar.
** Daha fazla bilgi için bkz. A. Morison (1838), *Physiognomy of Mental Disease* (Akıl Hastalığının Fizyognomisi).

Hiç kuşkusuz bu kaba bir örnektir, yine de dikkatlice okunmalıdır. Bu rakamlar en azından kaydedilen "iyileşmiş ya da ilerleme gösteren" oranların XIX. yy.'ın ikinci yarısında azaldığını gösteriyor ve her ne nedenle olursa olsun 1912'de New York Eyaleti tımarhaneleri bir önceki yüzyıldaki başlıca Fransız tımarhanesindan daha kötüydü. Pek de anlamlı bir tıbbi ilerleme masalı değil!

Bu değişen gelişim tarzını neye yorabiliriz? Birincisi, bu XIX. yy. başlarındaki rakamlar Romantizm'in yükselişine bağlı olarak deliliğe yönelik tipik XVIII. yy. tutumundan daha olumlu bir görüşe geçişi yansıtır. Romantizmin duygusal ve akılcı olmayana yaptığı vurguyu ve o zamanların daha

eşitlikçi ruh halini yansıtan bu akıllı ve akıllı olmayan arasındaki boşluk giderek daralır. Sonuçta delilik tekrar "insani durum"a dahil edildi. Tedavideki başarılar yoluyla (Rakamların ilk sırasında gösterildiği üzere) az da olsa fayda sağlayan Aydınlanma'nın fiziksel metotlarına karşı çıkan, daha psikolojik yönlendirmeli bir "ahlak terapisi" ortaya çıktı. III. George'u tedavi eden ünlü doktor Willis bu yeni yaklaşımın önde gelen bir örneğiydi, en iyi bilinen İngiliz tımarhanesi ise, Samuel Tuke'un York'taki 'Sığınak'ıydı ('The Retreat'). Fransa'da bu yeniliğe Pinel öncülük etti ve onun takipçisi Esquirol, Pariste'ki Bicêtre ve Salpetrière tımarhanelerinde aynı çabayı devam ettirdi. Bu daha insancıl yaklaşım ve tedaviyle ilgili yeniliklerle birlikte tedavi etme olasılıkları hakkındaki daha büyük iyimserlik birkaç on yıl boyunca İ&İG oranlarının yükselmesine yardımcı oldu. ABD rakamlarına kuşkulu bir biçimde bakılmalıdır çünkü örneğin, Burrows'un hastaları, seçilmiş hastalardı. Daha sonra iki gelişme İ&İG oranlarını düşürdü: (a) Tıp mesleği profesyonel otorite ilan ederken ahlaki terapistlerin idealist etkilerinin silindiği daha geniş akıl hastaneleri inşa edildi; (b) 1840 sonrası akıl hastalığının kalıtsal olduğuna ve daha sonraları da bozulmanın bir işareti olduğuna dair artan bir inanç vardı. Bu ikincisi hem geleceği gösteren iyimserliği azaltıyor (kalıtsal rahatsızlıklar basit "tedavi"ye direniyor) hem de bozuk üremeye ket vurarak insan neslinin kalitesini korumak için bir kapatma politikası teşvik ediyordu.

Daha sonraki bir faktör de, yüzyılın başlarında "deli" etiketine sahip olan şeyin çeşitleri kronik kumarbazlık, alkoliklik ve cinsel yozluk gibi burjuva toplumu için hoş olmayan birçok davranışı içermesi oldu ki bu daha sonra kayboldu. Bunları "tedavi etmek", sapık kişilerin saygın toplumsal değerleri kabul etmeleri için bu insanlara bazı ahlaki değerleri

aşılamak, onları "yeniden eğitmek" ya da "beyinlerini yıkamak" olduğu için İ&İG olasılığı açık bir şekilde oldukça yüksekti. Yeni ortasınıfın "kendini-denetleme" değerlerini aşılamak için çağdaş bir dürtünün bir ifadesi olarak "ahlak kuramı" hareketine verilmiş bazı oldukça karmaşık görünümler vardır. Foucault özellikle psikiyatriyi mevcut toplumsal iktidar için bir kanal olarak kullanarak, Pinel'i yeni bir burjuva kültürün temsilcisi olarak tanımlayıp onun geleneksel kahramansal rolüne kapalı olarak yeni bir biçim verir.

XIX. yy.'ın ikinci yarısı boyunca büyük kurumlar, tedaviyle ilgili kötümserlik ve öjenik dejenerasyon korkuları yüzünden delilik grubunu azaltmak için birbirilerini desteklediler. Bu sonradan, delilikten duyulan utancı artırdı, bu nedenle ortasınıf nevrozları (bunlara şimdi bu ismi vereceğiz) özellikle kadınlar arasındakiler, tımarhanelere fazla sevk edilmediler. Bunlarla ilgili olarak XX. yy psikoterapileri önceki çekiciliklerinin çoğunu kullandılar. Bu yüzyılda ise delilik psikolog, psikiyatr ve onaylanmış tıbbın birbirlerine üstünlük kurmak için mücadele ettikleri bir alan haline geliyor, öyle bir mücadele ki hâlâ devam ediyor. Psikiyatri karşıtı hareketi ele alırken bu konuya tekrar döneceğim.

Yeniden rakamlara dönecek olursak, ne deliliğin anlamları ne tedavinin (İ&İG) ne de bir "tımarhane"deki etkileşimin işlev ve rolleri sabit kalmadığı için onlar da böyle değişirler.

PSİKOPATOLOJİDEN KİŞİLİK KURAMINA BİLGİ AKIŞI

Akıl "hastalıklar"ını sınıflandırma işi her zaman kişiliğe ilişkin düşünceler için verimli bir kaynak olmuştur. XIX. yy.'ın başlarında birçok kişilik modeli ve onun dinamikleri

(çoğu şu anda unutulmuş durumda) üretildi, özellikle Alman Psikiyatrlar tarafından (bkz. H. F. Ellenberger 1970; K. Doerner, 1969). (Yalnız burada şu unutulmamalıdır ki psikiyatrların görece bağımsızlıkları ve bu yüzyıla kadar yalnız kalmaları, bugün psikoterapi alanlarında devam eden yüksek seviyeli entelektüel bir özerklik sağladı. Birisinin müşterileri tarafından finanse edilmesi demek tek bir kaynağa borçlu olmadığı anlamına gelir; yani bu durumun kuramsal özgünlük için çok uygun olduğu açıktır). Farklı kişilik çeşitlerinin özellikle farklı delilik çeşitlerine yatkın olarak tanımlandığı görülüyor. Önceki psikiyatrların çıkış noktası olarak (toplum psikolojisi ile ilgili tiplemelerini ele alırken) toplum psikolojisi ile ilgili tipleme kullanırken, bu yüzyılda bu durum tersine döndü. Freud, **Kraepelin, Kretschmer** ve Jung gibi psikiyatr ve klinikçiler ve **H. J. Eysenck** gibi çalışma yapan psikologlar kişilik kuramına en büyük katkıyı sağladılar. Psikopatoloji çeşitleri normal kişilik çeşitlerinin sınırlarının uç noktalarını göstermek için kullanılmaktadır, (Eysenck'in şizofreni ve histerinin uç seyivedeki içe ve dışa dönük, yüksek nevrotiklik tarzlarını oluşturduğu modelinde olduğu gibi). Bundan önce Kretschemer (beden yapısına bağlı olarak) üçlü bir tipleme geliştirdi: "cyclothymes" (manik depresyona doğru eğilimli), "schizothymes" (şizofreniye eğilimli) ve "collodethymes" (sakin, heyecanlanmayan fakat çabuk parlayan davranışlar sergileyen) –ilk ikisinin ayrı ayrı üçer alt türlerini tanımlıyor.

Bizim aşina olduğumuz "kişilik testleri"nin çoğu teşhisle ilgili klinik araçlar olarak ortaya çıkmıştır. Minnesota Çok Aşamalı Kişilik Envanteri, Eysenck'in Kişilik Envanteri, öfkeyle ilgili Blacky testi ve (şimdi büyük ölçüde güvenilirliğini kaybetmiş) Rorschach mürekkep lekesi testi. Çünkü **Binet** bunları başlangıçta gerçek "normal altı" çocukları tanımlaya-

bilmek için kullandığı için IQ testlerinin bile bununla bir bağlantısı vardır (şimdi delilik olarak sınıflandırılmamasına karşın "embesillik" de 1900'lere kadar böyle sınıflandırılmıştı ve onun tarihi de benzer bir yol izler). 1930'larda **Henry Murray** tarafından tanıtılan "yansıtmaya dayalı" tematik değerlendirme testleri (TAT)* psikanalitik düşünceye dayandırılıyordu. Bu insanlar iç dinamiklerini bilinçsizce belirsiz uyarıcı modeller üzerine yansıtır düşüncesindeydi ki bu genelde yansıtmaya dayalı testlerin temelini oluşturan bir varsayımdır (bunların daha ayrıntılı tartışması için bkz. 11. Bölüm). **George Kelly**'nin kişisel kavram kuramı da onun kendi klinik deneyinden ortaya çıktı ve bu, klinikte Bannister ve Francella tarafından İngiltere'de oldukça güçlü bir şekilde geliştirildi. Gerçekten kişilik kuramı ya da araştırmasının klinikten kaynaklanmayan ya da sonraki başarılarını klinik kullanıma borçlu olmayan herhangi bir alanını bulmak çok zordur; Cattell'ın "16 kişilik faktörü" teorisi belki de buna en yakın olandır. Bu nedenle bu kaynaktan bilgi geçişi sadece psikanaliz ya da bağlantılı okullarla sınırlı kalmadı aynı zamanda Kreschemer gibi ana akım tıp psikiyatrlarına ve psikometriyle uğraşan birçok kişiye kadar uzandı.

PSİKİYATRİ KARŞITI HAREKET

Son zamanlarda deliliğin problemli doğası en iyi **R. D. Laing, David Cooper, Thomas Szasz** ve **Joe Berke** gibi kişilerin bağlı olduğu 1960'lar ile 1970'lerin ilk yıllarının "psikiyatri karşıtı" hareketi tarafından açıklandı. İngiltere'deki ana akım psikiyatrisine karşı olan bu tepkinin kökleri fizyolojiyle ilgili konumun gittikçe benimseniyor olmasının altında yatar; bir-

* *Thematic Apperception Tests (TAT)*: Tematik değerlendirme testleri. (Ed. n.)

çok psiko-aktif ilaç lobotomi ve elektrokonvülsif terapi (ECT)* gibi az çok gereksiz olan tekniklerle birlikte psikiyatrların ilaç tüzüğüne girmişti. 1950'lerin ortalarında başlayan II. Dünya Savaşı sonrası itaat alışkanlığına karşı yoğun kültürel tepkinin bir bileşeni, sapkınlığı cezalandıran bir ajan gibi algılanan, birçok kişinin düşündüğü gibi fizikalist psikiyatrinin kişiliksizleştirici doğasına karşı düşmanlıktı. Toplumsal açıdan kabul edilemez olarak değerlendirilen davranışların, tıbben akıl hastalığı olarak görüldüğü iddia ediliyordu. ABD'nin durumu biraz değişiklik geçirmiş gibi görünmektedir –İngiltere'de bu dönem, psikanalizin statüsünde oldukça keskin bir düşüşün yaşandığı zamanla örtüşüyordu, bu arada psikanalizin ABD'deki popülaritesi zirvedeydi. Fizikalist yaklaşımlar da ABD'de güçlüklere karşın ilerliyordu. Fakat, İngiltere'de olduğundan daha fazla psikoterapi rekabeti vardı.

Kısacası psikiyatri yine de "burjuvazi"nin toplumsal kontrol sağlamasında bir işlev olmaya devam etti. Foucault psikiyatrinin 1800'lerdeki görevinin bu olduğunu söylerken entelektüellerin bu durumdan memnun değillerdi. Arka planda, Laing'i büyük ölçüde etkileyen ve Anakara Avrupa'daki psikiyatri ile hali hazırda bağlar kurmuş olan başlıca Fransız felsefi varoluşçuluk hareketi vardı (örneğin, Ludwig Binswanger ve Viktor Frankl). Sonuç, ana akımın uygulamaları üzerine radikal bir saldırı oldu. Bu saldırıda önemli payı üstlenen Laing'in *Bölünmüş Benlik*'inde (The Divided Self, 1959) akıl hastalıklarının hepsinin (özellikle Laing'ın esas ilgi alanı olan "şizofreni") psikolojik kaynaklı olduğu iddia ediliyordu. Üstelik bu gibi rahatsızlıklar, fiziksel tedavilerin köstek olduğu kendi tedavi edici dinamiğine sahiptiler. Farklı bir yaklaşıma ihtiyaç vardı: Rahatsız kişinin "kendi-tedavi-

* ***Electroconvulsive Therapiy (ECT)***: Elektrokonvülsif Terapi. (Ed. n.)

si"ni yapabilmesi için uygun ortamın sağlanması gerekiyordu. Bu gibi alternatif hastanelerden birkaç tane yapıldı fakat bunlar kısa süren birkaç girişimden ibaret kaldı. Laing için "şizofreni", kişinin kimliği hakkındaki özellikle annebabadan gelen karmaşık mesajların odağında olmasının doğal gelişimsel bir sonucuydu. "Çifte çıkmaz"a özel bir önem atfediliyordu. Çocuğun bağımsız olmasının önemi üzerine sözde ısrarlı olan, fakat çocuğun gerçekten bağımsız olmasına izin vermeyen bir ebeveyn buna bir örnektir. Eğer çocuk bağımlı ise, başka birisinin varlığına iyice bağımlı olmak ve inisiyatiften yoksun olmakla eleştirilir; eğer bağımsızsa kaygı ve üzüntüye neden olmakla eleştirilir. Bu çıkmazın üstesinden gelinemez (Ayrıca bkz. 13. Bölüm). Bu nedenle "şizojenik anne" önemli bir merak konusu haline geldi ve genel olarak aile dinamikleri Laing ve meslektaşları tarafından araştırıldı. Cooper'a göre aile, kendini gerçekleştirmenin düşmanıydı. "Akıl hastalıkları" rahatsız kişinin "varoluşu"nun problemli doğasını yansıtıyordu ve dolayısıyla nitelik olarak tıbbi olmaktan çok felsefi bir şey haline geldi. Bu gibi tartışmalar Amerikalı **Thomaz Szasz**'ın kışkırtıcı bir başlık attığı *Akıl Hastalığı Miti* (The Myth of Mental Illness, 1962) tarafından desteklendi. Szasz'ın savına göre, sözde "akıl hastalıkları" aslında gerçek hastalık değil, "yaşamda karşılaşılan sorunlar" idi. Bunları "hastalık" olarak etiketlemek rahatsız kişileri -yaşamları üzerindeki kontrolü yeniden kazanmak için etken rolün tam tersine – edilgen bir hasta rolüne sokar.

Bu gelişmeler İngiltere'de ilk defa yaygın biçimde oluşan "alternatif kültür"deki uyuşturucu ilaçların kullanıldığı bir zamanda meydana geldi. Fakat bu alternatif kültür de ideolojik ve politik bir hareketti. Uyuşturucu kullanımları, en göze çarpanı LSD "tripleri"nin, "şizofreni"yi kolayca anlama fırsatı sunduğu düşünülüyordu (bu yüzden Laing'in yaklaşı-

mı hastaya "triplerini" tamamlama fırsatını sağlayıcı olarak yorumlandı). Fakat alternatif kültüre katılanlar için "normal" ile "normal olmayan" arasındaki sınır her durumda sorunlu hale geliyordu. Küba füze krizi ve Vietnam Savaşı zamanındaki "akıllı" dünyanın apaçık delilikleri bütün bu evrimi birçok kişinin mutlu bir biçimde tersine çevirmelerine neden oldu – bu "deliler" akıllı şehitlerdi; delice ve şeytani bir dünyada dürüstçe yaşamaya çalışmanın kurbanlarıydılar. Bir ara "şizofren" neredeyse kahraman bir kişi haline geldi. "Hippi felsefesi" dönemini tanımak önemlidir. Hippiler ve "özgürlükçülük" sadece gençlere özgü yaşamdan zevk almanın bir patlaması değil, savaşsonrası kuşağının derin korku, karışıklık ve düş kırıklıklarının oldukça umutsuz bir ifadesiydi. Hiç unutulmamalıdır ki bu dönemde "paronoya" halkın kullandığı sözcükler arasına girmiştir. Hemen önceki "bitkin" hareketin önde gelen şairlerinden **Allen Ginsberg**, en ünlü şiiri *Feryat*'a (Howl) şu mısra ile başlamıştı: "(Kendi) kuşağımın en iyi beyinlerinin delilik tarafından yok edildiğini gördüm." 1960'lardaki en iyi savunma akıllılık-delilik sınırını tümüyle altüst ederek deliliğin kendisini yok etmek gibi göründü.

Bunun ömrü uzun olmadı. Birinci neden bunun gerçekdışı olmasıydı. Psikiyatri hastalarının çoğu kahramanca varoluşçuluk aramalarıyla meşgul değildi. Diğer neden, "şizofreni"nin fizyolojik boyutlarını ya da başka bir durumu kategorik olarak reddetmek ileride özgürlüğü kısıtlayacak sorumluluklar üstlenmek olacaktı. 1970'lerin ortalarına kadar nöro-kimyasal unsurların işin içine sokulmasına başlanılıyordu. Bunların anlamları tartışmalıydı, fakat hiç olmadığı kadar ince düşünülmüş ilaçla ilgili yöntemlerle karşı karşıya geldikten sonra pahalı "kendi kendini tedavi etme" yöntemleri yaratmak için çok az ilerleme yeterli oldu. Yine de her şey geriye dönüşü olmayan bir biçimde değişti.

Birincisi, 1970'lerde başlayan "gelişme hareketi" terapileri yer ve araçları için ilk aşama hazırlandı (örneğin, Gestalt terapisi, en eski terapi, grup terapileri, psikodrama, karşılıklı iletişim analizi ve psikosentezler). Bunlar büyük oranda bu yüzyılın ilk yarısında yaratılan farklı psikoterapi okullarından türediler; fakat farklı, daha olumlu bir gündeme sahiplerdi. Kurucularının çoğunlukla göçmenler olmasına karşın (örneğin, Gestalt terapisinin kurucusu Fritz Perls idi), bunlar 1940'ların sonlarında ABD'de ortaya çıkmaya başladı. Akıllı-akıllı olmayan sınırında kalıcı bir gedik açılmıştı, *şimdi normal insanlar için bir psikoterapi pazarı vardı*, bu tabii ki, henüz kıymeti bilinmese de, büyük kültürel önemi olan bir gelişmedir. Artık amaç "tedavi etme" değil fakat kişisel gelişimdi –gerçi herkes belirli ölçüde psikopatolojiye sahiptir ya da psikolojik olarak zarar görmüştür. Danışmanlık ve diğer mevcut gelişmeler bundan gelir. Psikiyatri-karşıtı hareketin aile dinamiklerine ilişkin yorumları da geçerliliğini korudu. Terapinin, tek bir "hasta" bireyin ötesine gitmesinin ve yaşamlarının karmaşık toplumsal dinamiklerini hesaba katmasının gerektiği fikri iyice yerleşti.

Psikoloji için bu şu anlama geliyordu: 1970'den beridir klinik Psikoloji psikiyatrlar için tedaviyle ilgili (teşhisle ilgili testler sağlayan ve psikiyatrların mesleki ve sanat terapileri gibi sadece moral artıran faaliyetler olarak gördükleri) bir yardımcı olmanın ötesine geçti; psikojenik problemler gibi problemlerle ilgilenmeyi uğraş edinen bir alt disipline dönüştü. "Delilik" belirtilerinin odağı – psikotiklik ve problemli bir şekilde "şizofreni" olarak bilinir (bkz. Boyle, 1990) –merkez çekirdeği yine de psikiyatrik alanda kalmıştır (psikologlar bunlara araştırma alanında katılabiliyor.)

Bu söylediklerimizi toparlayacak olursak; "delilik" değişmez değildir. Rönesans'tan beri Batı kültüründeki ta-

nım, anlam ve tedavi yöntemleri sürekli değişiklik gösterdi. Görünüşte tıbbi bir sorun olmasına karşın tıbbın sınırları dışına taşmaktadır. Psikiyatrinin ana noktası (1840'larda sadece İngiltere'de kurulan ve bir XIX. yy. yeniliği olan bir tıp uzmanlığı) deliliği her zaman ya 1800'lerin sonunda olduğu gibi kalıtım yolu ile geçmiş nörolojik dejenerasyon açısından ya da daha yakın zamanlarda, beyin hasarı, nöropatoloji ya da bazı biyokimyasal dengesizlikler olarak fiziksel kavramlarla açıkladı. Buna karşın akıllılığın tanımlayıcısı olarak deliliğin kültürel rolü her zaman bu tür sade (objectification)'lardan kaçındığı anlamına geldi. Sadece doktorlar değil, bir bütün olarak toplum neyin "normal" davranış olarak sayılacağına karar verir ve toplumun düşüncesi sürekli değişir.

Psikoloji, modern tarihinin neredeyse başlangıcından beridir teşhis, tedavi ve psikopatolojinin yorumlanması ile çok yakından ilgilenmektedir. Bu, kişilik kuramının klinik ya da "anormal" olana olan bağımlılığından bellidir. Psikologlar psikiyatrik teşhis ve değerlendirme hizmetini bu şekilde verdiler. En son olarak 1970 sonrası disiplin, kendisini, artık delilik gibi damgalama modasında düşünülmeyen fakat çözümleri için bazı profesyonel ilgi gerektiren gerçek yaşam problemleri gibi bir grup davranışsal ve psikolojik problemle ilgilenen uygun bir profesyonel otorite olarak kurdu. Yapılmak istenen şey, böyle problemler için Psikolojik yardım aramanın fiziksel problemler için tıbbi yardım aramaktan daha garip olmadığını göstermekti. Gerçi bu problemleri birbirinden ayırt etmek oldukça zordur ve bu başka konulara davetiye çıkarmaktadır (bütünsel yaklaşımlar bu yüzden çıkmıştır).

PSİKANALİZ VE BAĞLI OKULLAR

Psikoloji ile delilik arasındaki kültürel açıdan en etkili tek bağlantı noktası psikanaliz ve psikodinamik düşünceye bağlı okullardı. Freud ve meslektaşları tarafından icat edilen ya da geliştirilen kavram ve deyimler aşırı bir şekilde günlük dilin içine girmiştir: aşağılık ya da anne kompleksine sahip olmak, kişinin öfkesini yansıtması, gerileme, bilinçsizce bir şey yapmak, nevrotik kaygı yaşamak, bastırılmak ya da saplantılı olmak, kırılgan ya da abartılı bir egoya sahip olmak ve serbest çağrışım bunlardan bazılarıdır. Akademik Psikoloji'ye göre psikanalitik düşünce her zaman bir problem oluşturdu. Kavram ve hipotezler için son derece verimli bir kaynak olmasına karşın psikanalizin deneysel değerlendirmeyi kabul etmemek için direnmesi ona kötü bir şöhret kazandırdı. Kendimizle ilgili düşüncemiz üzerindeki etkileri kendi içinde psikolojik bir gerçek olmasına karşın "bilimsel kuramlar" olarak Freudcu ve bağlı sistemler bilim filozofları tarafından öne sürülen "iyi bilim" ölçütüne uymayı açık biçimde başaramadılar. **Karl Popper**'ın iddia ettiği gibi, bunlar kolayca çürütülemezdi. Psikanalitik düşünceyle bağlantı yine de kaçınılmazdı çünkü bu, çocuk gelişiminden kişilik yapısına, rüyalardan ırk önyargısına kadar ve bilinçaltı ile algılamadan sanat ve dine kadar psikopatoloji dışındaki çok geniş bir konular takımını aydınlatıyor gibi geldi.

Ve bütün bunların altında hızlı bir biçimde modernist kültürün Psikoloji uzmanlığının simgesi haline gelen, gizli kalmış düşüncelerimizin okuyucusu Freud'un karizmatik ve muammalı kişiliği yatıyor. Birçok insan için "psikolog" denince akla gelen isim Freud'dur. Onun kişiliği garip bir şekilde anlaşılması güç bir şey olarak kalıyor; anlaşılmaz bir biçimde profesyonel rolünü koruyor çünkü aktarımlarımızın

hedefi ve art arda gelen tarihsel ve biyografik ilgi dalgaları onun gizemliliğini ortadan kaldırmaktan çok artırmış görünüyor.

Psikanalitik kuramın prensiplerini tekrar ele almak yerine -binlerce kitapta bulmak mümkün- burada biraz geriye bakmak ve aşağıdaki gibi soruları düşünmek faydalı olacaktır. Kendi içinde psikolojik bir ilgi konusu olarak psikanaliz neden böylesine bir etkiye sahip oldu? Nihayetinde psikanalizden gelen birçok düşünce okulu neden gelişmeye devam etti? Psikanaliz olgusu Psikolojinin kültürümüzdeki yeri hakkında bize neler söylüyor? Bunlar artık psikanalizin bilimselliği ya da özgün Freudcu doktrinlerin geçerliliği hakkındaki eskimiş tartışmalardan daha umut vericidir.

Psikanalizin Etkisi

Psikanalizin kültürel ve psikolojik başarısıyla ilgili üç ana neden öne sürülebilir. Birincisi ve en anlaşılır olanı belki de uzun dönemde en az önemli olan durumuna düşecek olmasına karşın, bunun cinsiyet ile ilgili olmasıydı. Freud'tan önce cinsiyet tartışmalarının bir tabu olduğu fikri çoktan ortadan kalkmıştı. Viktorya döneminin sonlarında sayısız psikiatr ve doktor (**Krafft Ebing** gibi) konu üzerinde sayısız yazı yazdılar; aynı zamanda popüler yayınlar mastürbasyon ve cinselliğin zarar getirici olduğuna karşı çıktı. XIX. yy. sonları kültürü kendi içinde bugün bizimki kadar bu konuya saplanmıştı. Farklı olan tek şey, (alenen pornografik olanların dışında) cinsel söylem resmi ahlaklılıkla yoğrulmaz ya da başka bir şey olarak paketlenmezse görünüşte olanaksızdı. Cinsellik üzerine yazılar bu iki görüşten birini benimsedi (basite indirgemek için). Sanki doğası itibarıyla hoş olmayan ve yüz kızartıcı konularla ilgileniyormuş gibi, "şehvet" ile ilgili en

küçük bir değinmeyi bile ortadan kaldırarak tatsızlıktan hoşlanmayan büyük bir tavrı destekleyebildiler. Bu tutum, ergen için gerekli fakat hassas bilgiler sağlayan popüler "öğüt" veren yapıtlarda, ki bunlar olgun ve sorumluluk duygusu olmayanlardan uzak tutuluyordu, sık sık görülüyordu. Diğer taraftan, görünüşte antropoloji ya da cinsel sapma üzerine detaylı cinsel organ gravürlerini içeren, "vahşi cinsel" törelerin ve vakaların tanıtıldığı, latince yazılmış daha açık pasajları olan tıp ya da bilimlerle uğraşan erkek profesyoneller için yazılmış kitaplar vardı. Gerçek tıp yapıtlarıyla, tıp ya da antropoloji gibi görünen pornografi arasındaki sınır çizgisi aslında oldukça belirsizdi (ayrıca bkz. 15. Bölüm).

Freudcu hareket, cinselliği açıkça tartışmasıyla değil, fakat cinselliği çocukluktan itibaren bütün insan davranışlarının temelini oluşturan itici bir güç olarak tanımlamasıyla diğerlerinden farklı bir harekettir. Aslında bu hareket kendi cinselliklerini kabul edip yüz yüze gelmelerini engelleyen, psikopatolojinin etiyolojisi de burada yatar, temel ahlaki faktörü tanımlayarak insanların bu gerçeği yaşamalarını sağlayacak yollar araştırdı. Cinselliğin merkeziyeti ve göründüğü kadarıyla bunun indirgemeci doğurguları hiç kuşkusuz psikanalizin hoşlandığı skandal niteliğindeki başarısını körükledi.

İkinci faktör de bu kuramın yüzyıl dönümündeki birçok merkez düşünceyi, özellikle evrimsel anlayışı (içgüdüler üzerine yaptığı vurguyla) ve fizikte geliştirilen enerji kavramını içine katması oldu. Freud'un çağdaş bilimlerden alınan açıklamalı metaforların yerleştirilmesindeki parlak zekâsıyla birleşince, bu, insan doğasının bütünüyle modern ilk imgesini oluşturur. Bunun için şartlar olgunlaşmıştı. Bilimsel bilginin diğer bütün alanları kökten değiştirilmiş ve şimdi gelinen noktada bu devrim insan doğasının kendisine ulaşmıştı.

Freud'un sürpriz sayıdaki düşünceleri kendinden önceki birçok kişiye dayandırılabilir. Fakat bunları bir bütün hale getirmekte Freud bunların klinik kaynaklarını aşarak tamamıyla yeni ve modern bir görüş inşa etti. Bu, ortak özellikleri "akıl"dan duygu ve "ilkel"e dönüş olan resim, edebiyat ve müziğin daha geniş bir cephesindeki kültürel devrimlerle eşzamanlı oldu. Freud'un "akıl"ı akıl yoluyla bilimsel olarak tahttan indirmesi bunun en büyük bilimsel örneğiydi (Einstein'ın görecelik kuramı zaman ve mekân kavramlarını altüst etmesi bu yaygın havaya katkı sağlamıştır).

Buna karşın, yine, diğer psikologların hepsi eşit ve daha saygın biçimde "bilimsel" oldukları için neden bu imgenin yerini hemen bilimsel olarak daha ileri diğer akımların almadığı merak edilebilir. Sanırım anahtar tam olarak bu akımın merkezi klinik özelliğinde yatıyor. İleri sürdüğüm üçüncü faktör de bu Freudcu kuramın ilgili, gerekli gören herkes tarafından derhal uygulanabilir olmasıydı. Bu çerçeveyi kullanınca en eski olayların, önemli rüyaların ve gizli nedenlerin heyecan verici iç dünyasını keşfediyorsunuz. Bu, mevki düşkünlerine ve profesyonel olmayanlara çoktan unutulmuş travmaların anlamsızlaştırıcı etkilerinden kurtulabilmeleri ve kendilerini yeni bir duruş noktasından yeniden değerlendirebilmeleri için bir yol olarak umut verdi. Bu sadece insan doğası hakkında bir kuram değil aynı zamanda kendini araştırma için görünüşte "modern" ve "bilimsel" bir yöntem de sunuyor.

Psikanalitik Açıdan Temellendirilmiş Kuramların Sürekliliği

Freud'un, "psikoterapistlerin" yeni rolünü (yaratmadığı halde) yerleştirmeyi başardığı kadar, her çağdaş psikotera-

pik düşünce okulunu başlatmış olduğu da söylenebilir. Ve Freudcu olmayan yaklaşımlar şimdi yaygınken bunların önemli bir bölümü kuramsal olarak psikanalizden geliyor. Çekişme ve anlaşmazlık ille de başarısızlığın göstergesi değildir; tersine bunlar çoğunlukla hareketin nerede olduğunu gösterirler. İnsanlar arasındaki anlaşmazlık heyecan vericidir. Psikanalizde de öyle olmuştur. Aynı düşüncedeki bir grup takipçi Freud ile bağları koparıp, kendi farklı şekillerini geliştiriyorlar. Bunların arasında en önemlileri Carl Jung ve **Alfred Adler**'dir. Freud yandaşları arasında bile 1930'lara kadar psikanalizin gelecekteki doğrultusuyla ilgili artan bir gerilim vardı. İngiltere'de **Melanie Klein** ve **Anna Freud** birbirileriyle sürekli bir anlaşmazlık içindeydiler. ABD'de yeni bir "ego psikologları" okulu bu kuramın daha iyimser bir versiyonunu kuruyordu; ve **Erik Erikson, Erich Fromm** ve **Karen Horney** gibi kişiler çok geçmeden bunu genişletti, tamamladı ve değişik ölçülerde orijinal versiyondan ayrıldılar. Daha kökten bir şekilde Fransız psikanalitik düşüncesi **Lacan** ile çok daha farklı bir yapı kazandı, fakat Birleşik Devletler'de **Henry Marcuse** bunu Marksizm ile bütünleştirmenin yolunu aradı. 1970'den sonra bir grup feminist kalıtsal erkek-merkezliliklerini kaldırmak için Freudcu doktrinleri biraz değiştirmeye ve yeniden kurmaya başladılar (bkz. 15. Bölüm).

Ne tuhaftır ki psikanaliz kısmen katı kuramsallaşmanın genel kurallarına uymadığı için birçok doğrultuda gelişebilmiştir. Bununla karşı karşıya gelen her kuşak ve kültür kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kavramsal dağarcığını yeniden düzenleyip, yeniden yorumlayıp küçük değişiklikler yapabilir.

Şimdi, bizim zaten dolaylı olarak belirttiğimiz, bir bütün olarak psikanalitik düşüncenin doğası hakkında çok önemli bir şey ortaya çıkmaya başlıyor. Psikanalizin katı bilimsel bir

kuram *olmadığı* gayet açıktır; bundan da önemlisi, davranış ve deneyimlere *anlam* sağlayan bir çerçeve olmasıdır. Fakat, geleneksel dini ya da felsefi çerçevelerin tersine, bilimsel tarzı onu modernist kültür ile tutarlı bir hale getirmiştir. Psikoloji ile ilgili olana bu türden bir çerçeve ya da yapı aracılığıyla bağışladığımız anlamlar bizi en son soruya yönelten birer psikolojik olgudur.

Psikanalizin Psikolojinin Yerine İlişkin Bize Söyledikleri

İnanıyorum ki psikanalizin olağanüstü başarısını anlamak, Psikolojinin modernist kültürde işgal ettiği ve daha postmodernist zamanlarda da devam ettirdiği yeri açıklığa kavuşturmak için yardımcı olacaktır. İlgi uyandırmak amacıyla bugüne kadarki bütün Psikolojiler, insanların hayatlarını daha tatminkâr yaşayabilecekleri, sonuç olarak Psikolojik olana ilişkin tam bilimsel bir açıklama sunmayı amaçlamak anlamında psikanalizin durumunda olmak için can atarlar. Doğrudur, psikanaliz asla bunu başaramadı; ama bir ara üstü kapalı bir biçimde çok yaklaştı. Fakat psikanalizden çıkarılan ders bunun gerçekten boş bir arzu olduğudur. Çünkü paradoksal bir biçimde onun başarısının altında kesin olarak esasen (katı pozitivist anlamda) bilimsel olmayan doğası yatar. Psikanalizin yaptığı şey, söylediğimiz gibi, insanların kendi yaşamlarını yorumlayabildikleri yeni bir psikolojik düşünceler sistemi sağlayarak yeni bir psikolojik değişime *neden olmaktı*. Psikoloji, insanların, yaşamlarında anlam yaratan psikolojik düşünceleri benimsedikleri oranda başarılı olur – bu onları, psikolojik olarak *değiştirmek* anlamına gelir. Bu, onların zaten kullanmakta oldukları düşünceler üzerinde, bu yeni düşüncelerin bir gelişme olarak hissedilmesini

gerektirir. Açıkçası, akıl hastalıklarının bazı şekillerinden, bazı türlerinden çeken insanlar özellikle yeni fikirleri kabul etmeye hazır olacaklardır. Halbuki bu, psikolojinin bilimsel statüsüne ilişkin soruyu yeniden ortaya çıkardığı için rahatsız edici bir anlayıştır. Eğer, Psikolojinin kuram ve kavramaları sonuç olarak, böyle değerlendiriliyorsa, eğer geniş halk kitlesi başvurulacak en son yargı ve değerlerinin son söz sahibi ise, ki bu "toplum psikolojisi"nin onları ne kadar kendisine benzettiğiyle kanıtlanır, ampirik bir biçimde test etmek için bunun bilimsel etki gücü, tutarlılığı ve sınanabilirliğinin maliyeti nedir? Daha derinlemesine tartışmaları en iyisi son bölüme bırakalım.

SONUÇ

Bu bölüme akıllılık ve deliliği birbirinden ayırmak için gerekli evrensel ihtiyacı belirterek başlamıştım. Tanım gereği delilik davranışı, (ortaya çıkmasını belirli nedenlere bağlamamıza karşın) kendisine anlam yüklemediğimiz, akla uygun olmayan, saçma ve yanlış yola yöneltilmiş davranıştır. Fakat burada anlatılan Psikolojinin anlamlar sağlamak için yaptıklarıdır. Psikoloji deliliğe oldukça direkt bir biçimde psikanalizin yüklediği, deliliğin önceden yoksun olduğu anlamı vermenin yollarını araştırıyor. Bazen, verilen anlamlar, fiziksel anlamlar gibi görünebilir – beynin zarar görmesi ya da nörokimyasal davranış bozuklukları- ve "delilik" açık bir biçimde fiziksel davranış bozukluklarının sonucuyla aynı kefeye konuluyor. Böyle olmadığı zaman bile öyleymiş gibi, bu durumdan zarar gören kişiyi bu sınırdan geri getirmenin yollarını araştırıyoruz. (Ve, bir sınır kaybolmadan ancak bu kadar sık geçilip geri dönülebilir). Psikopatolojiyle ilgili ol-

duğu zaman Psikolojinin bu şekilde sağladığı "anlam çerçeveleri" bu nedenle bu çizginin sürekli gözden geçirildiği ve deliliğin anlamının devamlı yeniden formüle edildiği kültürel sürecin bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

İleri okumalar

Alexander, F. G. ve S. T. Selesnick (1996) *A History of Psychiatry* (Psikiyatri Tarihi), New York: Harper & Row. Freudcu önyargıyla ilerlemeci, kaynak olarak faydalıdır.

Ellenberger, Henri F. (1970) *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry* (Bilinçaltının Keşfi: Dinamik Psikiyatrinin Tarihi ve Evrimi), Londra: Allen Lane. Psikanalitik okulların ortaya çıkışının ve tarih öncesinin anıtsal ve bilgince bir anlatımıdır.

Foucault, Michel (1967) *Madness and Civilization: A History of Insanity* (Deliliğin Tarihi, Türkçeye çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi), Londra: Tavistock. Temel metnin yarıdan fazlasının İngilizce'ye çevrilmiş olmasına karşılık, ek bölüm yeni çevrildi. (1989) 'Expriences of Madness' ('Delilik Deneyimleri'), History of Human Sciences 4(1): 1-25.

Diğer referanslar

Aşağıdakiler bu yazındaki daha önemli ya da daha faydalı olanlardır:

Boyle, Mary (1990) *Schizophrenia: A Scientific Delusion* (Şizofreni: Bilimsel Bir Kuruntu) Londra: Routledge. "Şizofreni"

kabul edilemez bir kategoridir. Travma sonrası beyin iltihabı olan kişilerinkinden ayırt edilemeyen ilk semptomlardan şimdi rahatsızlık çeken kimse yoktur.

Burton, Robert (1961, yeniden basım 1896) *The Anatomy of Melancholy* (Melankolinin Anatomisi), Londra: Bell. Bunun nedenlerini gözden geçirme kisvesi altında kronik bir hastanın bakış açısından gün ışığındaki her şeyin bilgece bir tartışması olarak son buluyor.

Bynum, William F., Roy Porter ve **Michael Shepherd** (1985, 2 cilt) *The Anatomy of Madness: Essays in the History of Psychiarty*, (Deliliğin Anatomisi Psikiyatri Tarihindeki Makaleler) Londra: Tavistock

Castel, R. (1988) *The Regulation of Madness: The Origins of Incarceration in France* (Deliliğin Denetimi: Fransa'da Hapsedilmenin Kökenleri), Berkeley, Calif.: University of California Press. Foucault'nun yaklaşımını çürütüyor.

Cooper, David (1971) *The Death of the Family* (Ailenin Ölümü), Harmondsworth: Penguin.

Doerner, Klaus (1969, English edn 1981) *Madmen and the Bourgeoisie: A Social History of Insanity and Psychiatry* (Deliler ve Burjuvazi: Delilik ve Psikiyatrinin Sosyal Tarihi), Oxford: Blackwell.

Drinka, G. F. (1984) *The Birth of Neurosis: Myth, Malady and the Victorians* (Nevrozun Doğuşu: Mit, Hastalık ve Viktoryanlar), New York: Simon & Schuster. Amerika'daki durum ve nevrosteni.

Goldstein, J. (1987) *Console and Classify: The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century* (Destek ve Sınıflandırma: XIX. yy.'da Fransa'da Psikiyatri Mesleği), Cambridge University Press.

Hunter, R. And I. MacAlpine (1963) *Three Hundred Years of Psychiatry 1535-1866* (Psikiyatrinin Üç Yüz Yılı 1535-1866),

Oxford: Oxford University Press. Psikiyatrik düşüncenin "ilerlemesi"nin izlerini süren seçkiler.

Jackson, S. W. (1986) *Melancholia & Depression from Hippocratic Times to Modern Times* (Hipokratik Yıllardan Modern Zamanlara Melankolia ve Depresyon), New Haven: Yale University Press.

Kretschmer, Ernst (1925) *Physique and Character* (Fizik ve Karakter), Londra: Kegan Paul, Trench 6 Trübner.

Kretschmer, Ernst (İngilizce basım 1934, 2. Basım 1952) *A Text-Book of Medical Psychology*, Londra: Hogarth Press.

Laing, R. D. (1959) The Divided Self (Bölünmüş Benlik), Londra: Tavistock. Bu etkin bir biçimde İngiliz anti-psikiyatri hareketini başlattı.

Laing, *The Self and Others* (Benlik ve Diğerleri), Knots (Düğümler), vb. ile etkisini sürdürdü.

Lyons, B. G. (1971) *Voices of Melancholy: Studies of Literary Treatments of Melancholy in Renaissance England* (Melankolinin İfadeleri: Rönesans İngiltere'sinde Melankolinin Yazınsal Tedavi Çalışmaları), Londra: Routledge & Kegan Paul.

MacDonald, Michael (1981) *Mystical Bedlam: Madness, Anxiety and Healing in Seventeenth Century England* (Mistik Tımarhane: XVII. yy. İngiltere'sinde Delilik, Kaygı ve Sağaltma), Cambridge: Cambridge University. Tarihçiler tarafından yeni materyal ve metodolojik yenilikleri kabul edilen bir on yedinci yüzyıl doktor defteridir.

Micale, M. S. (1989) 'Hysteria and its Historiography: A Review of Past and Present Writings I' ('Histeri ve Tarihi: Geçmişten ve Bugünkü Yazılara Bir Bakış I'), History of Science xxvii: 223-51.

Micale, M. S. (1989) 'Hysteria and its Historiography: The Futura Perspective' (Histeri ve Tarihi: Geleceğe Genel Bir Bakış), History of Psychiatry 1: 22-124. I. Veith'inkiler gibi yaklaşımları tartışıyor.

Porter, Roy (1988) *Mind Forg'd Manacles: A History of Madness from the Restoration to the Regency,* Harvard: Harvard University press.

Scull, Andrew (1979, yeniden basım 1982) *Museums of Madness: The Social Organization of Insanity in Nineteenth-Century England* (Delilik Müzeleri: XIX. yy. İngiltere'sinde Deliliğin Sosyal Organizasyonu), Londra: Allen Lane (yeni basım Penguin).

Skultans, Vieda (1975) *Madness and Morals: Ideas on Insanity in the Nineteenth Century* (Delilik ve Davranış Standartları: XIX. yy.'da Delilik Üzerine Fikirler), Londra: Routledge & Kegan Paul.

Szasz, Thomas (1962) *The Myth of Mental Illness* (Akıl Hastalığı Miti), Londra: Secker & Warburg.

Szasz, Thomas (1971) *The Manufacture of Madness: A Comparative Study of the Inquisition and the Mental Health Movement* (Deliliğin İmali: Engizisyon ve Akıl Sağlığı Hareketi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma), Londra: Routledge & Kegan Paul. Szasz'ın daha sonraki yapıtları onun Laing ve çalışma arkadaşlarının bir gönüldaşından çok, daha sağ kanattan bir özgürlükçü olduğunu gösteriyor.

Veith, I. (1965) *Hysteria: The History of a Disease* (Histeri: Hastalığın Tarihi), Chicago: University of Chicago Press.

Wolpert, Edward A. (1977) *Manic-Depressive Illness: History of a Syndrome* (Manik Depresif Hastalık: Bir Sendromun Tarihi), New York: International Libraries Press. Konu hakkındaki tek önemli incelemedir.

Zilboorg, Gregory (1941) *A History of Medical Psychology* (Tıbbi Psikoloji Tarihi), New York: Norton. Alanının klasik bir tarihi ve iyi bir bilgi kaynağıdır.

9. PSİKOLOJİ VE BEYİN

Psikoloji her zaman beynin işleyiş sorunu tarafından gölgelenmiştir. 1600'lü yılların sonlarından beri beyin Psikolojik olgunun önemli bir fiziksel yeri olarak anlaşılmıştır. Ancak duyguların bulunduğu yerler özellikle tartışmalı olarak kaldı. Franz Joseph Gall'ın (sonraları Fernoloji diye adlandırılan) kafatası bilimi ile 1790'lardaki duyularla birlikte, beyin fizyoloji ile Psikoloji arasındaki temel buluşma noktası haline geldi. Beyni incelemek eşsiz zorluklar ortaya çıkardı. Çoğu organın fiziksel işlevleri organların morfolojilerinde ifade edilir – örneğin, kalp nasıl atar ve ciğerler havadaki oksijeni kana nasıl aktarırlar. Beyin morfolojisi, tersine, sadece en büyük yapısal elementlerin kolaylıkla anlaşılabildiği – örneğin, yarıküreler, büyük "lob"lar ve beyincik – peltemsi bir kütle sunarak kendini pek de net olarak ortaya koymaz. Ancak 1800'lerde Gall ve diğer fizyologlar korteksin karmaşık kıvrımlarında bir düzen bulmaya, başladılar. Bu nedenle, beyin, sinir sisteminin odak noktası gibi anlaşılıp bilincin merkezi olarak kabul edilirken işleyiş tarzı tamamen belirsiz kaldı. Fernolojik bakış şimdi beynin işleyişine ilişkin gerçek bir kuram olmaksızın, korteksin farklı bölümlerine yetenekleri kabaca yerleştiriyor gibi; fakat bu, **R. M. Young**'ın derinlemesine açıklamış olduğu gibi, temel bir kuramsal problemi yani değişik psikolojik işlevleri *ampirik* olarak belirleme sorununu açıklığa kavuşturdu.

Bu problem ortaya çıktı, çünkü geleneksel zihinsel yeteneklerin –tipik olarak, gördüğümüz gibi, akıl, arzu, duyum (bellek ve imgelem bazen eklendi)– kendini doğrulayan veriler gibi, deney yapmadan belirlenmiş bir statüye sahip olma eğilimi vardı; bunlar ampirik bir araştırmayla "keşfedilmemişlerdi" Locke'tan bu yana çağrışımcı düşünürler her şeyin kökenini duyumdan aldığını düşündükleri için zihinsel yetenek gerçekliğini tümden reddettiler. Bu nedenle seçim geleneksel katalogla çağrışımcı indirgemecilik arasındaydı. Her iki düşünceyi de reddeden "İskoç sağduyu" okulu dünyayla iletişimimizde kullanılan psikolojik "güçler"in daha genişletilmiş bir listesini üretti. Gall, bunları ampirik olarak belirleme gereksinimini vurguladı. Çünkü, onları organizmanın hayatta kalma ihtiyacına hizmet eden uyum sağlama şekilleri olarak görüyordu. Bu "işlevselci" tahlil önceki başat yaklaşımlardan köktenci bir şekilde farklıydı. Gall'ın zihinsel yetenekleri Reid ·ve Stewart'ın "güçler"ine yakın bir biçimde benzer çıktı. Fernolojinin İskoçya'da hızlı bir biçimde tutulması şaşırtıcı değildir. Young beynin anatomisini "incelemekle" ilgili işlevsel analizlerin bölümlerini ampirik bir biçimde tanımlama temel kuramsal sorununun hiçbir zaman yeterli bir biçimde çözülmediğini öne sürüyor. Gall'ın zihinsel yetenekleri reddedildiğinde, beyin psikologları önce kolayca geleneksel listeye sırtlarını döndüler ve daha sonra "duyum ve düşüncelerin bağlantısı" yerine "uyarıcı-tepki" bağlantılarını kullanarak indirgemeci bağlantı modelini yeni terimlerle yeniden dile getirdiler. Bu hareket organizma-çevre ilişkisi üzerine odaklanarak "işlevselci" niteliği elinde bulundurmasına karşın beyin fizyolojisinde Gall ve takipçilerinin ayrıntılarıyla açıkladığı psikolojik zihinsel yetenek kategorisi çeşitleri için beyin psikolojisinde yer bırakmadı. Beyin basit bir biçimde, duyumsal girdilerin ve motor tepkilerin eşleştirildiği takas dairesi ve nörolojik bir depo olarak anlaşıldı.

Fizyolojik olarak fernolojinin esas sıkıntısı, beyin işleyişinin lokalizasyonunun (deneysel gösteriminin son derece zor olması ve 1840'larda Fransız anatomici **Flaurens** tarafından yapılan deneylerin, lokalizasyonun yanlış olduğunu kanıtladığı yaygın inancıydı –bir hayvanın beyninin parçalarının alınması sonucunda sadece genel davranışsal eksiklikler ortaya çıkıyordu; belirli kayıplar değil. Fakat 1860'larda konuşma alanının ("Broca alanı") keşfini takip eden bir karşı hareket başlatıldı; ve 1870'de **Fritsch** ve **Hitzig** yeni elektrouyarım teknikleri kullanılarak keşfedilen korteksin motor bölgelerinin açıkladılar. Bu buluşlar işlevsel birimlerin kuramsal sorununu çözümlenmemiş bir durumda bıraktı. Çünkü bu yönetilen alanlar olgusunu "ağzın açılması ve dilin geri çekilmesi" ya da "gözlerin aşağı ve yukarı doğru dönmesi" gibi tamamen fiziksel hareket bakımından tanımladılar. Konuşma alanı konuşma organlarının kas kontrolü açısından yorumlanmıştı. XIX. yy.'ın sonlarında **David Ferrier** ve **H. C. Bastian** gibi yeni bir nörologlar kuşağı "yeni bir Fernoloji" diye terimleştirdikleri bir yaklaşımı destekliyorlardı –gerçekten de belirli davranışsal hareketleri kontrol eden bölgelerini tanımlayabiliyorduk– fakat bu davranışlar şimdiye kadar olduğu gibi *psikolojik* işlevler olarak değil, uyarıcıya bağlanabilen davranışsal tepkinin kategorileri olarak kavramsallaştırıldı.

1920 ve 1930'larda **Karl Lasley** sarkacı lokalizasyonun aksine hareket ettirdi. Onun fareler üzerindeki araştırması görünür bir biçimde beynin farklı alanlarının "eşpotansiyellik"ini gösterdi; diğer bir deyişle korteks alanlarının tahrip edilmesini, Flaurens'ın buluşlarındaki gibi, bazı istisnaların dışında, (belli bir davranış değil) genel bir davranış eksikliği takip etti. Ayrıca da, tahrip edilmiş alanların işleri, geriye kalan beyin tarafından zaman içinde devralınabilirdi.

1940 ve 1950'lerde Wilder Penfield ve birçok arkadaşı manzarayı tekrar tersine çevirdiler. Cerrahi müdahaleler sırasında, insan beyninin uyarılması üzerine yaptıkları çalışmalar en küçük bölgeleri bile ortaya çıkardı –bazı özel anılar ya da çok farklı korkular ortaya çıkabiliyordu. Beynin tahrip görmesi olaylarından elde edilen verilerle beraber ele alındığında bu, ilk başta beynin işlevsel yapısının sırrını ortaya çıkaran bir yol olarak karşılandı. Fakat, bu gibi bulguların yorumu sorunluydu. Temel olarak karmaşık bir sistemin bir unsurunun işlevinin ne olduğunu anlamak için o sistemdeki bir unsurun alınması ya da unsurla oynanması genel olarak bir sonuç vermez. Müzik setinizdeki ses düğmesini bozarsanız ses ayarının kontrolünü yapamazsınız –fakat ses düzeyinin işlevine karşılık gelen bölüm düğme değildir. Aküsü boşalmış bir motor ateşleme yapmaz fakat ateşlemenin işlevine karşılıklı gelen bölüm akü değildir. Benzin bittiğinde ya da bujiler yıprandığında da aynı sonuç ortaya çıkar. Sistemin bir bütün olarak nasıl çalıştığını bilmiyorsak sadece karanlıkta çırpınıp durmuş oluruz. Sadece çok nadiren, beyin yarıküresi farklılıklarında olduğu gibi, katışıksız ampirik veri yapısal düzenlenme ile ilgili nispeten belirsiz olmayan bir bilgiyi verebilir.

O halde, bundan sonraki soru şudur: Beyin nasıl çalışır? Beynin bu perspektiften araştırmasının tarihi, teknolojik ve bilimsel benzetmelerin uygulanmasıyla ilgili kayıtlarla doludur. Bunlar özellikle belirli bazı yönlerden (biliş psikolojisinde gördüğümüz olay gibi) bilginin kaydedilmesi, işlenmesi ve aktarılmasıyla ilgili olan benzetmelerdi. Şöyle ya da böyle beynin fiziksel yapısının söz konusu teknolojik olgunun yapısına benzer olduğu tartışılıyor. Bu nedenle 1900'lerde yaygın olan "telefon santrali" modellerinden, **Karl Pribram**'ın hologram bellek kuramını unutmadan, Gestalt'ın

"alan kuramlarından" gittikçe daha büyük olan karmaşıklık ve kaos kuramının hesaplama modellerine geçiyoruz. Bu arada, fizyoloji beynin hücre yapısı ve nörokimyası üzerine sürekli ayrıntılı bilgi sağlıyor. Araştırmacılara bu alanda düşen görev, ilk bakışta fizyoloji ile ilgili veriler ile beynin bilgi işleme (paralel işlem, çağrışımcılık vb.) biçimsel kuruluş modellerini bütünleştirmekti. Bilgi sistemlerini iyice bilme becerisinin beyinde bulunan "mekanizma" çeşidinin anlaşılmasına yardımcı olabileceği bir noktaya erişmiş gibi görünüyoruz. Aynı şekilde, pompa ve mercekleri iyice bilmek XVII. yy. psikologlarının kalp ve gözlerdeki benzer mekanizmayı fark etmelerini sağlamıştı.

1980'lerin ortalarından itibaren, **Roland Penrose** gibi yazarlar kuantum fiziğinın artan ilkeleri hesaba katılmadan beynin işleyişinin anlaşılamaz olduğunu ileri sürdüler. Bunu ciddiye almak için oldukça iyi bir ampirik zemin var gibi görünüyor. Ayrıca bu, bizi Gestalt Psikolojisi'nin fizikten en son düşünceleri alarak kullanma girişimine ciddi bir biçimde götürecek, bir anlamda daha ayrıntılı düşünülmüş bir seviyede bir geri dönüşü işaret ediyor. Bu en son gelişmeleri yeniden gözden geçirmek şu anki kapsamımız dahilinde yer alıyor, fakat bunların evren imgemizde yaygın olarak kabul görmediğine de dikkat edilmelidir; ilginç bir çıkış hareketi gerektiriyorlar. İçinde yaşadığımız nesneler dünyasının altında sadece matematikçi ve fizikçiler tarafından kavranabilen atom ya da atomdan küçük tanecikler ve dalgaların olduğu gizli kapaklı bir alanın yattığı düşüncesine artık alıştık. "Altında" teriminin gösterdiği gibi daha makro-düzeyli işlem süreçlerini anlamada mikro-seviyeli süreçlerin doğasını gözardı edebildiğimiz "katmanlı kek" modelini kullanarak bununla ilgilendik. Fakat eğer Penrose ve Edelman (1992) haklıysa, en azından organik olguyla ilgili olduğu kadarıyla bu çok aşırı

derecede basite indirgenmiştir; öyle ki bu gibi mikro-seviyeli süreçler en büyük ölçekli olgunun belirlenmesinde bile yaygın bir rol oynamaya devam ederler (ve bilincin kendisinden fazla büyüyemezsiniz –St. Augustine'in çok önceden söylediği gibi, "Gökyüzü, yeryüzü, deniz emrime hazırdır!"). Eğer bu "katmanlı kek" imgesi aşınıyorsa, o zaman bu bir anlamda, bu imgenin mutlak bir biçimde merkezinde olan indirgemeci arzunun kendisidir –ki bu arzu "daha yüksek" ve "daha düşük" açıklayıcı "seviyeler"in bir hiyerarşisi kavramını işin içine katmaktadır.

Yine de, **psikolojik anlamda,** beynin gerçekten ne yaptığını, psikolojik işlevlerinin neler olduğunu özgün kavramsal tanımlama sorunu her zamanki kadar karmaşık olmayı sürdürüyor. Beynin işleyişi üzerine yapılan çalışmalarda üstü kapalı bir varsayım vardır: Bütün psikolojik olgular en son beyinde belli yerlere karşılık gelir. Bu nedenle, beyni bütünüyle anlamak psikolojiyi bütünüyle anlamakla eşanlamlı olacaktır. Bu, örneğin, Paul Churchland'ı en sonunda onun bizim kaba, bilimsel olmayan olarak gördüğü toplum psikolojisiyle ilgili sözcük dağarcığını beynimizdeki fizyolojik olaylara gönderme yapan nesnel açıdan doğru bir sözcük dağarcığı ile değiştireceğimizi tartışmaya yöneltti (bu olayları içgözlem yardımıyla, tam doğrulukla algılamayı şöyle ya da böyle öğreneceğiz). Bu nedenle, psikoloji tamamen beyin fizyolojisine indirgenebilir. Belki böylesine uç bir pozisyonu çok az kişi kabul edecektir ancak sıkıntı, bu alanın (fizyolojinin) doğasında vardır. Açıkça görüldüğü gibi beyin aynı anda her yerde görülecek şekilde bütün psikolojik olgulara dahil edildi fakat, bu son kertede bütün psikolojik işlev ve olgular tamamen fizyolojiktir anlamına gelir mi? Bu sonucun önceden belirlenen işlevlere karşılık olarak daha geniş bir sistemin unsurlarından belli yerlerin belirlenmesi olgusuna

benzer bir hata olduğunu söylemek mümkün müdür? İnsanlar birbirlerinden ayrı var olamazlar ve birçok, belki de psikolojik olgu bizim diğer insanlar ve çevremizle olan etkileşimimizle ilgilidir. Hiç kuşkusuz katışıksız bir bireysel psikolojik sisteme inanılması gerçekten zordur. Bu, birçok psikolojik olgunun tamamıyla beyinde sınırlandırılmadığını fakat etkileşim içinde olan beyinlerin daha büyük bir sistem içinde ortaya çıktığını ileri sürer.

Bu, dil üzerindeki daha önceki yorumlarla ilgili biraz daha genişletilmiş bir tartışmayı haklı gösteren "anlam" sorununu ortaya çıkarıyor (bkz. 1. Bölüm). Bu hayli önemli ve indirgemecilik için büyük ölçüde tahrip edicidir. Psikolojik ve fizyolojik anlamın bu iki seviyesi bir bütün haline gelemez. Psikolojik anlamların aktarılması için fizyolojik ifadelerin kullanımı yaygın olsa da, bu onları sadece belirsiz kılar. Örneğin, "Bu benim başımı ağrıtıyor" birinin fiziksel durumuna gönderme yapabilir, fakat aynı zamanda psikolojik açıdan "Bu çözülmesi çok zor bir soru" anlamına da gelebilir. Beyin fizyolojisi giderek daha iyi anlaşıldığı için, bu bilgilerden çıkarılan ifadeler şüphesiz psikolojik amaçlar için de kullanılacaktır –insanlar zaten birinin o gün sinirli olduğunu anlatmak için, "Bugün solundan kalkmış" gibi şeyler söylerler. Ve ben bazen "dilimin ucunda" olgusuna gönderme yapmak için, "Bir sinir hücrem çalışmadı" denir (bu zaten bilgisayar terminolojisiyle olmuştu. "Hatırlayamadım" yerine "erişemedim" diyebiliyoruz). Teknik bir biçimde irdeleyecek olursak, "Bugün solundan kalkmış" önermesinin gerçek durumları bu önermenin (fizyolojik olarak o gün gerçekten sol yanından kalkmış olup olmadığı değerlendirilen) fizyolojik bir önerme ya da (onun davranışlarından, gerçekten sinirli olup olmadığını gözlemleyen) psikolojik bir önerme olarak anlaşılıp anlaşılmadığına göre farklılaşır. Fizyolojik bir ifadenin bu

şekilde kullanılıp kullanılmaması onun bilimsel doğruluğuna bağlı değildir. Fakat anlamlı bir nüans ekleyip eklemediğine ya da çoğunluğun ilgisini çekip çekmediğine bağlıdır. Neden "Beni çok kızdırıyorsun"dan vazgeçilip yerine herkes tarafından "sunduğun uyarıcı dış görünüşün limbik sistemimi uyarıyor" ifadesinin kullanılması gerektiği –belki de bir konuşmacının, hissettiklerini en iyi ifade ettiğini düşündüğü özel kişiler arası durumlar olmasına karşın– de açık değildir. Fakat bunun nedeni büyük olasılıkla, "bilimsel olarak doğru" olması değil, tavrındaki bir şeyin kendisini dinleyene etki etmesidir.

Kısacası, beyindeki olayların tartışma götürmez bir şekilde oluşmasına karşın bu türlü beyin işleyişi bilgisinin gereksiz olduğu geniş psikolojik ilgi alanları ortaya çıkar. Tersini iddia etmek aslında bütün psikolojik sorunların, bütün umutların, korkuların, planların, erdemlerin ve karakter bozukluklarının prensipte bazı cerrahi ve farmakolojik müdahale şekilleriyle tedavi edilebilir, artırılabilir, değiştirilebilir ve kontrol edilebilir olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Bu iddia ile ilgili sorun, yanlış olması değil (bazı açılardan belki, Prozac döneminde, aslında doğrudur) fakat daha baştan psikolojik aşamanın anlamlılığını reddetmekle aynı şey olmasıdır. Umutlar, korkular, planlar, zaaflar ve erdemler (ihtiyaç duyulan teknolojinin verilmesi durumunda) "hedonizm" ilkesine uygun olarak değiştirebileceğimiz fizyolojik işlemlerin yanetkileri olup çıktılar. Koşullarımızı ya da davranışlarımızı değiştirmekten çok, nöronlar ve biyokimya ile küçük bir oynama yaparak dünyayı tecrübe etme şeklimizi kolayca değiştirebiliriz. Fakat öyle bile olsa uygulamanın amacı fizyolojik değil psikolojik bir sonuca ulaşmaktır. Bu, beynin gerçekten işin içine girdiği durumlarla (ilk başta da bir şey fiziksel olarak yanlış gittiğinde) bunun tersi durum-

lar arasındaki hayati öneme sahip bir ayrımı belirsizleştirir. Bellek kaybı sorunları Alzheimer hastalığının başlangıç aşamasındaki belirtilerini gösterebilir; fakat bunlar aynı zamanda bellek sisteminden aşırı talepte bulunan bir yaşam tarzından da kaynaklanabilir.

Psikoloji beyin işleyişlerini içerse bile sadece bundan ibaret değildir; ve psikoloji ile ilgili kavram ve kategorilerin statülerinin önceki sorunu olduğu gibi devam eder. Görsel algının nörofizyolojisi hakkında çok şey biliyoruz fakat "inançlar"ın nörofizyolojisi için aynı şeyi söyleyemeyiz –gerçekte **Steven Stitch** gibi bazı yazarlar "inanç"ı bilimsel değeri olmayan toplum psikolojisi ile ilgili bir kavram olarak gördüler. Gerçek şu ki henüz tartışıldığı gibi, psikolojiyle ilgili kavramlar doğal olarak ilk plandaki psikoloji ya da beyin süreçleri hakkında değil fakat örneğin kişiler arası ilişkileri yorumlamak, bir anlam vermek, kavramak ve yön vermek hakkındadır. "Seni çok özledim sevgilim ve geri dönmeni sabırsızlıkla bekliyorum" beyin olaylarının "daha doğru" bir açıklaması yerine geçecek ilkel bir "toplum psikolojisi" ile ilgili bir şey değildir. Psikologların böyle bir ifadeyi ele alırken izledikleri yol öncekinden tamamen farklı hareket tarzı, "çok özleme" ve "sabırsızlıkla bekleme" ve birini "sevgili" hissetme durumlarıyla bağlantılı beyin işleyişlerini araştırmak olmamalıdır. Bunun yerine –birçok durumda (ve ayrıca birçok ses tonunda) ortaya konabilecek olan– bu ifadeyle gösterilen ilişkinin doğası daha derinlemesine araştırılmalıdır. Fakat zekâ, önyargı, öğrenilen çaresizlik, kendi bölgesini koruma eğilimi göstermek ve belirli bir nedene dayanan unutma gibi daha teknik Psikolojik kavramlar bile, sadece "bilimsel" bir Psikolojik anlamdaşını bekleyen geçici terimler değildir. Bu yüzden –nöronların harekete geçmesinden ve nörokimyasal tepkilerden oluşan– beyin işlemlerinin tek başına, (William Ja-

mes'in ele aldığı gibi) "hizmet ettikleri" Psikolojik olgularla nasıl ilişkilendirilmesi gerektiği ile ilgili problem devam etmektedir.

Bu nedenle beyin araştırmalarının Psikolojideki rolü oldukça karmaşıktır. Psikolojinin beyin araştırmalarındaki rolü belki de daha dolaysızdır. Kesinlikle birçok Psikolojik kuramsallaştırma mevcut beyin anlayışının kavramlarıyla sınırlandırılmıştır. Bunun akla yakın görünebilmesi için kuram, model ve hipotezlerin böyle bir anlayışla *uyumlu* olması gerekli bir koşuldur. Eğer (birçok bilişselci çalışmanın yaptığı gibi) beyin-işleyişi araştırmaları için buluş sırasında yeni düşünceler akla getirilirse, bu daha da kendi lehlerinde olan bir durum olur. Hiç kimse ne beyin işleyişiyle ilgili artık birçok şey bildiğimizi ne de böyle bilgilerin Psikolojiyle ilgili olduğunu ileri süremez. Diğer taraftan, daha önce gördüğümüz gibi, bu durumun sorunlu kalan bazı yönleri vardır. Daha derin bir kavramsal sıkıntıya dikkat edilmelidir.

Beyin hakkındaki bilgi kendimizin ve başkalarının psikolojik deneyimlerini yorumladığımız psikolojik kategorileri etkiler. Son yıllarda en yaygın düşünce her yarıkürenin farklı işlevleri üstlendiği idi. Fakat XIX. yy.'daki bölünme doğamızın uygar ve vahşi yarılarındaydı. Bu bölünme sırasıyla korteksimiz ve beynin daha merkezi bölgeleri tarafından tanımlanıyordu. Şimdi bunu sol ve sağ yarıkürelerin çalışma tarzları arasındaki bir bölünme olarak da görebiliriz. Bu bir hayli refleksif bir durumdur. Çünkü beyinler kendi işleyiş tarzlarını, bu işleyiş tarzları hakkında keşfettiklerine inandıkları şey açısından yorumlarlar. Eğer kendimizi kavramak için kullanıyor olduğumuz, Kelly'nin terimini kullanacak olursak, "yapılar", aynı zamanda beyinle ilgili çalışmalarımızdan türetildiğinde, fiziksel olarak şu veya bu şekilde beyinde somutlaştırılırsa, beyinlerin, işleyiş biçimlerine ina-

nışlarıyla uyuşsun diye bir şekilde işleyişlerini değiştirdikleri sonucuna varılır.

Bir diğer kavramsal sorun da, olayların kaynağının yerini tespit etmektir. Psikolojik olarak söylenecek olursa istenç ya da "irade" nedir? Daha önceki beyin araştırmacıları, nörolojik işleyiş anlayışları, omurga, medulla, oblangata ve beyinciği aşıp, sonunda da hepsini bir kenara bırakıp veya istemli ya da istemdışı hareketler arasındaki farklılıkların ince ayrıntıları içinde boğularak, konularını daha yukarıya doğru taşıdılar. Bu tabii ki akıl-beden sorunuyla ilgili bir gelişmedir. Öyle görünüyor ki, beyinde bir yerde her şeyin, onun yararına var olduğu aracı, aktif, bilinçli insndır. **Sir John Eceles** gibi bazı nörologlar ilginçtir ki bugün bile ikiciliği yeğliyorlar. "Aracı" sorunu şimdilerde AI ve zihnin özellikleri ile ilgilenenler arasında yoğun bir "münakaşa" konusudur.

Psikoloji ve beyin işleyişi arasındaki ilişkiler sanırım asla tamamen mutlu bir ilişki olmadı. Beyin araştırması daima, psikologları kaygılandıran sorunlara en sonunda kesin bir cevap sağlama sözü veren bir şey olarak hissedildi. Fakat psikolojik olgular beyin araştırmasının göreceği işlere yol göstericilik yapmak için sık sık yardımda bulundu. Ayrıca da, her ikisi de başarılıydı. Buna rağmen, sonunda psikologların, daha önce de belirtildiği gibi, refleksif döngüye neden olan insan doğası veya psikoloji için model veya metaforlar olarak beynin çağdaş anlatımlarını kullandıklarını düşünmeden edemiyorum. Beynin dışardan görünüşünü bilmek, onu içerden nasıl gördüğümüzü belirleyebilir (ya da tam tersi), fakat bu iki durumun hiçbiri de tamamen bir diğerinin yerine geçmez.

Sonuç olarak, nadiren karşılaşılan bir merak konusu üzeride uzun uzun düşünebiliriz. Eğer beyin bütün psikolojik olguların alanı ise o zaman bilincine vardığımız her şeyi karşılaştırmalı olarak açıklayabilmek ya da gösterebilmek zo-

rundadır. Görüldüğü kadarıyla, (beyin de dahil olmak üzere) dünyayla ilgili bilgilerimiz, dünyanın, bilinemeyen "gerçek haline" benzemektedir, öyle olmalı, çünkü beynin bir biçimde bu dünya "gibi" olma kapasitesi vardır. Beynin, dünyanın benzeri "olamayan" hiçbir yönünü bilemez. Bu noktada Kant'a ve temel metafiziksel muammalara geri dönüyoruz. Fakat, burada hemen üzerinde durulması gereken nokta bu gerçeğin –ki neredeyse bir totolojidir– diğer bilgi alanlarının (fizik, kimya, matematik) bir alt kümesinden türetilen herhangi bir model ya da kuramın beynin tam bir açıklamasını yapmadaki yeterliliği hakkında şüphe uyandırmak zorunda olmasıdır.

KAYNAKÇA

İleri okumalar

Edelman, G. M. (1992) *Bright Air, Brillant Fire: or the Matter of the Mind* (Berrak Hava, Parlak Ateş: Veya Akıl Sorunu), Londra: Allen Lane.

Penrose, R. (1994) *Shadows of the Mind: Search for the Missing Science of Consciousness* (Aklın Gölgeleri: Bilinç Biliminin Eksiklikleri Üzerine Araştırma), Oxford: Oxford University Press.

Young, R. M. (1970, yeniden basım 1990) *Mind, Brain and Adaptation in the Nineteenth Century* (XIX. yy.'da Akıl, Beyin ve Adaptasyon), Oxford: Oxford University Press. H. Spencer, Broca'nın eseri ve Fritsch, Hitzig, ve Ferrier üzerinden, fernolojinin etkisinin en iyi anlatımıdır.

Bazı temel metinlerin kronolojik listesi

Willis, Thomas (1664 Latince, 1681 İngilizce, yeniden basım 1965) *The Anatomy of the Brain* (Beynin Anatomisi), editör W. Feindel, Montreal: McGill University Press. Beynin işleyişi üzerine ciddi anatomik bir araştırmadır.

Gall, F. J. (1809) *Recherches sur le système nerveux en général, et du cerveau en particulier*, Paris: Schoell. Gall'ın fernolojik kuramının tam bir ifadesidir.

Flourens, M. J. P. (1824) *Experimental Researches on the Properties and Functions of the Nervous System in the Vertebrate Animal* (Omurgalı Hayvanlarda Sinir Sisteminin Özellikleri ve Fonksiyonları Üzerine Deneysel Araştırmalar), Paris: Crevot (Fransızca). İlk önemli "lokalizasyon-karşıtı" metinler.

Combe, G. (1836, 4. Basım) *Elements of Phrenology* (Fernolojinin Elementleri), Edinburgh ve Londra: Maclachlan & Stewart, Longman & Co. İngiltere'de popüler olan, gelişmiş fernolojik bir modelin standart bir anlatımıdır.

Broca, P. P. (1861) *'Remarks on the Seat of the Faculty of Articulate Language followed by an Observation of Aphemia'* ('Ardından Afeminin Gözlendiği Eklemli Dil Becerisinin Merkezindeki Yorumlar' çev. G. Von Bonun (1960) *Some Papers on the Cerebral Cortex*'de (Beyin Korteksi Hakkında Bazı Yazılar), Springfield, Mass.: Thomas. 'Broca'nın çalışma alanı'nın açığa çıkarılmasıdır.

Fritsch, G. ve **E. Hitzig** (1870) 'On the Electrical Excitability of the Cerebrum' ('Serebrumun Elektriksel Uyarılabilirliği'), çeviri.

G. von Bonin (1960) *in Some Papers on the Cerebral Cortex* (Beyin Korteksi Üzerine Bazı Yazılar) Springfield, Mass.: Thomas.

Carpenter W. B. (1874) *Principles of Mental Physiology* (Akıl Fizyolojisinin Prensipleri), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner. Geleneksel kategorilerin lehine fernolojik yetilerden vazgeçiyor.

Ferrier, D. (1875) 'The Functions of the Brain' ('Beynin Fonksiyonları'), *Manchester Bilim Dersleri*, 7. ve 8. seriler, Manchester: Heywood. "Yeni Fernoloji" işlevin lokalizosyonunu kabul ediyor fakat bütünsel yetilerden vazgeçerek en doğru yaklaşımları sağlıyor. Kitapları *The Functions of the Brain* (Beynin Fonksiyonları, 1876, 2. Baskı 1886) ve *The Croonian Lectures on Cerebral Localisation* (1980) çok etraflı anlatımlar veriyor.

Calderwood, H. (1879) *The Relations of Brain and Mind* (Beynin ve Aklın İlişkileri), Londra: Macmillan. Ferrier sonrası bilginin durumunun kapsamlı gözden geçirilişidir; en yüksek yetiler konusunda akıl-beden ikileminden yararlanıyor ve dini bir özelliğe bürünüyor.

Bastian, H. C. (1882) *The Brain as an Organ of Mind* (Aklın Bir Organı Olarak Beyin), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner.

James, W. (1890) *The Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri,) (2 cilt), New York: Henry Holt. Özellikle bkz. 1. cilt, 2. ve 3. bölümler.

Lashley, K. (1929) 'Brain Mechanisms and Intelligence' ('Beyin Mekanizmaları ve Zekâ'), W. Dennis (editör) (1948) *Readings in History of Psychology*'sinde (Psikoloji Tarihi Üzerine Okumalar), New York: Appleton-Century-Crofts. Ayrıca 5. bölümdeki Lasley referansına bakınız.

Campion, G. G. ve **G. Elliot Smith** (1934) *The Neural Basis of Thought* (Düşüncenin Sinirsel Temelleri), Londra: Kegan Paul. Sinirsel faaliyet ve düşünce arasındaki ilişkiyi formüle etme girişimleri. Hebb'in daha etkili yapıtına öncülük ediyor.

Hebb, D. O. (1949) *Organization of Behavior* (Davranışın Düzenlenmesi), Londra: Methuen. Davranışçı ve Gestaltçı yaklaşımları bütünleştirmede yeni nörofizyolojik bilgiyi kullanıyor. Beyin "akseden hücre gruplarının" inşasıyla gelişir.

Penfield, W. ve **T. Rasmussen** (1950) *The Cerebral Cortex of Man* (İnsanın Beyin Korteksi), New York: Macmillan.

Ashby, W. Ross (1952) Desing for a Brain (Bir Beynin Dizaynı), New York: Wiley. Beyin faaliyetini harekete geçirme problemlerine sibernetik kavramları uyguluyor ve "homeostat" aleti buluşunu açıklıyor.

Walder, W. G. (1953) *The Living Brain* (Yaşayan Beyin), Londra: Duckworth. Daha popüler bir kitaptır. Sibernetik/iletişim kuramı vurgusuyla etkili bir ele alıştır.

Penfield, W. L. Roberts (1959) *Speech and Brain Mechanisms* (Konuşma ve Beyin Mekanizmaları), Princeton: Princeton University Press. Lokalizasyonun oldukça yüksek derecelerini gösteren doğrudan beyin uyarımı bulgularının oldukça önemli bir gözden geçirilişidir.

Dimond, S. J. ve **D. A. Blizard** (editörler) (1977) *Evolution and Lateralization of the Brain* (Beynin Evrimi ve Yanallaşması), New York: New York Academy of Sciences. Yarıküresel farklılıklar araştırmasındaki gelişmişlik düzeyini gösteren sayısız makale.

Bradshaw, J. L. ve **N. Nettleton** (1983) *Human Cerebral Asymmetry* (İnsan Beyninin Asimetrisi), New York: Prentice-Hall. Daha sonraki okuma kitapları aynı alanı gözden geçiriyorlar.

Jerison, H. J. ve **I. Jerison** (editörler) (1988) *Intelligence and Evolutionary Biology* (Zekâ ve Evrimsel Biyoloji), Berlin: Springer-Verlag. bkz. Deacon'un beyin-evrimi verisini gözden geçiren makaleler; diğer makaleler insan beyninin işleyişini evrimci bağlamda kurar.

İkincil kaynaklar

Dangizer, K. (1982) 'Mid-Nineteenth-Century British Psycho-Physiology: A Neglected Chapter in the History of Psychology' ('XIX. yy. Ortaları İngiliz Psiko-fizyolojisi), W. R. Woodward ve M. Ash (editörler) *The Problematic Science: Psychology in Nineteenth-Century Thought*'da (Problematik Bilim: XIX. yy.'da Psikoloji), New York: Praeger.

Fearing, F. (1930) *Reflex Action: A Study in the History of Physiological Psychology* (Refleks Hareket: Fizyolojik Psikoloji Tarihi Üzerine Bir Çalışma), Baltimore: Williams & Wilkings. Hâlâ faydalı bir kaynaktır.

Neuberger, M. (1897, yeniden basım 1981) *The Historical Development of Experimental Brain and Spinal Cord Physiology before Flourens* (Flourens'den önce Deneysel Beyin ve Omurilik Fizyolojisinin Tarihi Gelişimi) editör E. Clarke, Baltimore and Londra: Johns Hopkins University Press. Önceki dönemin en kapsamlı ve ayrıntılı çalışmasıdır. Clarke'ın açıklama ve yorumları bütünüyle daha sonraki tarihsel araştırmanın bulgularını kullanıyor.

Richards, G. (1992) *Mental Machinery: The Origins and consequences of Psychological Ideas Part One 1600-1850* (Akıl Makinesi: Psikoloji Alanındaki Fikirlerin Kökenleri ve Sonuçları Birinci Bölüm 1600-1850), Londra: Athlone Press. bkz. 4. ve 6. Bölümler.

10. ALGIYA BAKIŞ

Görsel algı, bilim adamları ve "doğa filozofları"nın ilgisini Psikolojiyle ilgili başka herhangi bir konudan daha uzun süreyle çekti. "Ay illüzyonu" (Ay'ın ve aslında güneşin de ufka yakın olduğunda daha büyük görünmesi) antik zamanlarda biliniyordu ve XVII. yy. sonlarındaki *Kraliyet Toplumu'nun Felsefi Kayıtları*'nda belirtilmişti. Merceklerin ve bunların kullanıldığı optik araçların gelişmesiyle görme duyusuna çok fazla dikkat çekildi (korneanın mercek özelliği önceden de biliniyordu). Algının ne dereceye kadar öğrenildiği ya da doğuştan olduğu Locke ve Ulster'dan arkadaşı Molyneux tarafından tartışıldı; doğuştan kör olan bir kişiye birden görme yetisi verildiğinde "Molyneux sorusu" olarak anılan şekilleri ayırt edip edemeyeceği araştırıldı. Kısa bir zaman sonra filozof Berkeley (1709) dikkatini binokülerliğin (binocullarity) işlevi üzerinde toplamaya başladı.

Filozoflar XVIII. yy. boyunca görsel algının doğrudan ya da temsili olup olmadığı hakkında tartıştılar; yani, biz gerçekten önümüzdekini mi yoksa sadece bunun beynimizdeki bir temsilini mi görürüz? İkinci durum bizi sonsuz bir gerilemeye götürebilir; bu temsili "görmek" için gözün bazı iç eşdeğerlerini ve "gözün" temsilinin temsili için bir başkasını ve sonsuza kadar arkası gelmeyen başkalarını da doğru kabul etmek zorundayız. Bu "doğrudan" algı durumu (Reid tara-

fından şiddetle savunulan) zorluklarla doludur. Bunun nedeni, algının açık bir biçimde yanılgılara yatkın olmasıyla birlikte eskiden beri gözün kendisinin içindeki hiçbir şeyin dış dünyanın bir "resmi"ni meydana getirmediği düşüncesi benimsenmiş olmasıdır. Bu zıtlık, daha ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi, tartışmanın önemli bir ekseni olmaya devam ediyor.

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde 1800'lerin başında deneysel psikolojinin ilk kıpırdanmalarını öncelikle Almanya'da bu algı çalışmaları alanında görüyoruz. Bu, biraz deneysel psikolojinin dikkatini bu türden olaylara çevirmiş olmasından biraz da duyusal algının geçerliğinin genelde bilim adamlarının ilgi konusu haline gelmesinden kaynaklanıyordu. Bilimin verilerinin kendini ortaya koyduğu şekil buydu; bu nedenle bilim adamının verileri doğru ve "nesnel bir biçimde" kaydedebilmesi için bu durumun içine algıya ait ne gibi hata ve çarpıtmaların girdiğini bilmek gereklidir. Renkkörlüğünün, renkkörü kimyacı Dalton tarafından ortaya çıkarılması bir tesadüf değildir. Deneysel Psikoloji tarihçileri, Alman deneysel Psikolojisi'nin önceki gelişiminin, modern bilimsel laboratuvarın ortaya çıkışına ne kadar yakından bağlı olduğunu ve bu durumun, veri raporlarının güvenilirliği ve alet kullanımıyla ilgili sorunlarını ortaya çıkardığının çoğunlukla farkına varmadılar. Tepki süresi çalışmalarının astronomiden kaynaklandığına ilişkin anlatımlar bu çerçeve içinde anlaşılmalıdır. Önceden tam anlamıyla gelişmiş bir "Bilimsel Laboratuvar"ın var olduğu ve Psikolojinin bunu kopyaladığı gibi yanlış bir izlenim sunuluyor.

Algı çalışması hiçbir zaman Psikolojinin tekelinde olmamıştır ve XIX. yy.'ın ikinci yarısında Wundt, Christine Ladd-**Franklin ve Carl Stumpf** gibi psikologlar; fizyolog, otalmolog, fizikçilerle ortak bir çalışma içinde olmuşlardır. Daha

sonraları bu disiplinlerin yaklaşım ve ilgileri farklılaştı ve 1920'lere kadar algı araştırması bir hayli parçalanmış bir hale geldi. Fakat 1850'lerin sonundan 1900'e kadar birleşmiş tek bir proje niteliğini kazandı. Bu iki ana faktör nedeniyle oldu; birincisi, coğrafi olarak bu neredeyse sadece Almanca konuşan ülkeler (Hollanda'daki Donderslar hariç) içinde sınırlandı ve ikincisi hangi disiplinden olurlarsa olsunlar bu alandaki herkes için bir odak noktası haline gelen Alman bilim adamlarının duayenleri Herman Helmholtz ve rakibi **Ewald Hering** arasındaki ulaşılması güç ve karmaşık bir kuramsal çatışmanın hâkimiyeti altında olması idi. Helmholtz ve Hering tarafları iyi tanımlanmıştı. Bunlardan hiçbirinin yanında olmayanlar bir orta yol rolü üstlenme amacındaydılar. Fakat yayınları her zaman okundu. Burada amaç, bir ya da öteki tarafı destekleme eğilimiydi. Bu yüzden Alman deneysel Psikolojisi bütünüyle özerk bir hareket olarak başlamadı. Fakat psikofiziksel olguya özel bir yaklaşım olarak fizyolog ve fizikçiler tarafından araştırılıyordu. Dolayısıyla bu üç disiplinin metodolojileri hep birlikte gelişiyordu.

Fakat anlaşmazlık neyle ilgiliydi? Bu, "doğuştancılığa karşı amprizm" konusuyla ilgiliydi ve belirli ölçüde modern şekliyle bu daimi tartışmayı yarattı (Galton'un da bu konuda çok etkili olmasına karşın) Helmholtz algının büyük ölçüde öğrenme ve deneyimin bir ürünü olduğu bir amprist konumun taraftarı oldu; Hering'e ise diğer taraftan (bu ikiye bölünmenin geçerliğini tartışmasına karşın) bir "doğuştancı" rolünü aldı. Algı iki ana konu üzerinde yoğunlaştı: Boşluğu algılama ve gittikçe renkleri görme. Helmholtz, 1840'larda **Clark Maxwell** tarafından daha fazla geliştirilen İngiliz "doğa bilimcisi" **Thomas Young**'ın bir kuramını alarak üç ana renk olan kırmızı, yeşil ve maviye yer verdi; biri mavi-sarı algısını belirleyen, biri kırmızı-yeşil ve üçüncüsü siyah-beyaz

(parlaklık) algısını belirleyen süreçler. Bunların her birinin karşılıklı olarak birbirlerini engellediği düşünüldü. Bu nedenle kırmızı ve yeşil ya da mavi ve yeşilin karışımlarını algılayamayız; fakat mavimsi yeşiller ya da kırmızımsı sarılar vb. algılayabiliriz. Doğuştancılığa karşı amprizm konusu aşağıdaki şekilde gündeme geldi: Hering, algıyla ilgili kuramların görevinin fenomenolojik ya da öznel deneyimleri açıklamak olduğu konusunda ısrarlıydı. Bunları açıklamanın sadece bu deneyimi fizyolojik süreçlerle ilişkilendirerek "psikofiziksel ara-kesit"– mümkün olduğuna inandı. Bu perspektiften, renk algılarımız işin içine dahil oldu. Helmholtz'a göre bu görev, nesnel bir biçimde var olan fiziksel dünyaya, algısal deneyim açısından uygunluğun açıklanmasıydı. Bu, daha indirgemeci, fizik-temelli, kuramsal yönelime doğru eğilmenin yanı sıra, daha yüksek-seviyeli işleme ve beğenilmiş uyum tarafından oynanmak üzere daha büyük bir rol için kapıyı açık bıraktı. Young-Helmholtz kuramında sarının ana bir duyu olarak bulunmayışı önemli değildi; çünkü bu daha yüksek-seviyeli işlemlere dayanılarak açıklanabiliyordu. Gözün fiziğine döre, bu üç-renk kuramı yeterliydi. Bu elbette, oldukça karmaşık bir konuyu basite indirgiyor, fakat netliği açık olan bir bilimsel sorunun -renkleri nasıl algılarız?– altını çizip temelden birbirine zıt sözcüklerle kuramsal açıdan bir çerçeveye oturtuyordu.

Doğuştana karşı öğrenilmiş tartışmasına göre, mevcut renk algısı anlayışı hem Helholtzcu "üç-renk sınıflandırması"nı (retina seviyesinde) hem de Hering'in "karşıt işlem" kuramını (tateral geniculate nucleus) kullanmasına karşın Turner (1994) şimdi bile bu tartışmanın tamamen çözümlenememiş kaldığını söylüyor. Bu birçok bakımdan çözümlenememiş idi; çünkü temelini oluşturan kuramsal konumlar ve olguya gönderme yapmak için kullanılan dil kıyaslanamaz

idi. Bilim tarihçilerinde olduğu gibi bu tartışma "kapanma"ya karşı çıktı (Turner, yaptıkları araştırmaların doğasının, bazı önemli yönlerden dünyayı gerçekten farklı gören Helmholtz ve Hering'in tarafında sonuçlandığını öne sürüyor). 1930'lara kadar Helmholtz'un yaklaşımı başarılı olmuş gibi görünüyordu; fakat II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler, sarkacı Hering'in davasına çok benzerlik gösteren bir konuma getirdi. Yine de bu tartışmadan evrilmiş olsa bile bugünkü durum basit bu biçimde bir önceki tartışmanın üzerine kurulamaz.

Üzerinde durmaya değer bir başka kavramsal nokta daha vardır. 1880'lerde renkleri görmenin çok önemli bir hale gelmesinin nedeni, İsveç'te meydana gelen bir tren kazasıydı. Bu kazanın, renkkörü bir demiryolu işçisinin bir sinyali yanlış görmesinden kaynaklandığına inanılıyordu. Birdenbire, bu demiryolu güvenliği sorunu (bu dönemde bütün Avrupa'yı kapsayan yoğun bir kaygı) renkleri görme konusunu algı araştırmaları gündeminin ilk sırasına oturttu.

Yaklaşık 1905'e kadar (değişik türlerdeki) duyular üzerine araştırma, laboratuvar temelli deneysel Psikoljiye egemen oldu. Daha sonraları, artık o kadar yoğun olmasa bile, bu araştırma Psikolojinin deneysel araştırmalarının merkezinde kaldı. Bu sürekli olarak diğer konular üzerinde etkili oldu: Algısal işleme ile motivasyonun gerekleri, öğrenme ve kişilik, psikodinamik ve toplumsal boyutlar dahil olmak üzere birçok yönden inceleniyordu. Algısal işleme, bilişsel ve bilgiişlem kuramları bağlamında ve ("doğrudan" ve "dolaylı" tartışmada olduğu gibi) oldukça temel kuramsal sorunlarla ilgili olarak çalışılmıştı. Bu bir uçtan psikofizyolojiyi diğer uçtan da duyu ötesi algıyı (ESP)* içine alır.

* *Extra-Sensory Perception (ESP)*: Duyu ötesi algı (Ed.n.)

Bugünkü ilgi açısından bir soru ortaya çıkar –algı gibi, görünüşe göre temel ve evrensel bir işlev üzerine bir araştırmayla ilgili olarak işleyen toplumsal ve bağlamsal etkenlerin göstergelerini bulabilir miyiz? Bunun cevabı "evet"tir, fakat açıklığa kavuşturmak için refleksif bir nokta gereklidir. Geleneksel "Marslı", "İnsan türlerinin algısal sistemi nasıl çalışır?" diye bir soru sorabilir. Bu soruyu cevaplarken bu yabancı, önce herhalde, bizim biyolojik duyu organlarımızı inceleyecektir. Fakat bunun yerine, "İnsanlar algısal problem ve sorunları nasıl ele alır?" sorusu söz konusu olduğunda cevabın bir parçası en azından, insanların, "algı üzerine Psikolojik araştırma yapmak" dedikleri ortaklaşa bir strateji geliştirdikleri olmalıdır. (Diğer bir strateji teleskop, mikroskop, radar ve termal imgeci gibi aletleri kullanarak algısal kapasitelerin teknolojik olarak genişletilmesi oldu –doğası gereği bunların keşfi ve dağıtımı yine ortaklaşa oldu). Diğer bir deyişle, özellikle (algının sorunlu olduğu durumlarda) algı üzerine araştırmanın kendisi türümüzün mevcut algısal sisteminin bir parçasıdır. Bu (araştırma) biraz önce değinilen renkkörlüğünden, II. Dünya Savaşı'nda görev alan savaş pilotlarının karşılaştığı sorunlara (örnek olarak **Kenneth Craik** tarafından) ve tıbbi (ya da yarı-tıbbi) bir anlamda (örnek olarak **Colin Blakmore** tarafından çalışıldığı gibi) algısal işlemin fizyolojisine kadar uzanır. Wertheimer'ın, hareketli filmin gelişimiyle aynı zamana rastlayan, son derece etkili Gestaltçı algı anlayışını başlatan, görünen hareket üzerine araştırması da anımsanabilir. Özellikle belirtmeliyim ki bu, algı üzerine "temel" ya da "katışıksız" araştırmanın bir anlamda mümkün olduğunu ya da yapıldığını ve yapılmaya devam edildiğini yadsımak değildir. Bu, sadece, neredeyse totolojik anlamda algısal olgu ve performansa bakarak, algı üzerine çalışmanın mevcut kaygılar içinde sınırlandığı kuşatma üzeri-

ne dikkat çekmektir. Bunlar daha geniş bilişsel kuramsallaştırma, AI* ve fizyoloji gibi kaynaklardan çıkan mevcut bilimsel kaygıları içerir. Anlaşılması daha güç bir biçimde belki de bunlar ayrıca algılanan dünya ve gerçek dünya arasındaki ilişkinin gerçek doğası (Helmholtz-Hering tartışmasının temelini oluşturan bir konu) hakkındaki mevcut felsefi varsayımları da içerir. Bu perspektiften "algının Psikolojisi"nin kendisi çalıştığı gerçek sürecinin ortak bir yönü olarak psikolojik bir işlev sunar.

Fakat algı Psikolojisini çok kuvvetli bir ışık altına koyma riski de var. Psikolojinin bütün konuları içinde doğaldır ki en kolay anlaşılır olanı budur. Başka herkes gibi, psikologlar da görsel imajlarla oynamaya, algısal mekanizmalarımızla oynamanın sonuçlarından istifade etmeye, gözlerimizde aldatmacalar yaratmaya –**Richard Gregory**'nin alanıdır– pek düşkündürler.

Burada algı üzerine mevcut araştırmayı kapsamlı bir şekilde gözden geçirmeyeceğiz. Fakat ele alınan önemli kuramsal konuları sadece kısaca tarif ediyoruz. Bu alanda şimdi iki yaklaşım başattır. Birincisi, en kapsamlı ifadesini Gibson'da (1979) bulan, **J. J. Gibson**'un başlattığı "ekolojik" yaklaşımdır. Bu genellikle "doğrudan" bir algı konumunu göstermek için ele alınır. Görme sistemi, gözlerimizin daima maruz kaldığı bilgi-zengini dinamik ışık akışından "değişmezleri" çekmemizi sağlamak için milyonlarca yıldır evrim geçiriyor. Bunlar çevremizin, içinde bulunduğumuz ekolojik yaşam ortamında varlığının sürdürebilmesinde en fazla ilgisi bulunan özelliklerine aittir. Gibson, nesneleri doğrudan bize sağladıkları bakımdan –nesneleri kavramak, yakından gözlemek, yemek vb.– gördüğümüzü öne sürerek, "sağlayıcılar" terimini kullanıyor. Nihayetinde bu değişmez bilgi, ışık-yan-

* *Artificial Intelligence (AI)*: Yapay zekâ (Ed.n.)

sıtan yüzeylerin özellikleri ile ilgilidir. Gibsoncular, gerçek olmayan bir biçimde "ekolojik geçerlik"ten yoksun basit laboratuvar işleri üzerinde yoğunlaştığı için algının bu yönünün önceki araştırmada gözardı edildiğini tartışıyorlar. Bu başarı açık bir biçimde karmaşık fizyolojik süreçleri gerektirirken Gibsoncular bilişsel türden nesneleri gerçek yaşamda bulundukları biçimde aynen gösteren içsel bir sürece çok az gerek olduğunu öne sürüyorlar –canlının ekolojik ihtiyaçları ile ilgili olduğu sürece bu algısal sistem dışsal nesnelerin özelliklerini doğrudan bir biçimde ortaya çıkarabilir ya da bunları ayırt edebilir.

Bu, örneğin Richard Gregory tarafından belirginleştirilen daha kabul gören ampirik araştırma geleneğine doğrudan doğruya karşı çıkıyordu. Bu tarafta yer alanlar görsel yanılgı ve etkilerin oldukça geniş olan bu alanının, algısal deneyimin oldukça ayrıntılı düşünülmüş ve karmaşık yapıcı süreçler bütününün bir ürünü olduğunu, bununla da canlının, dış dünyayı retinada oluşan ışık duyumlarının oldukça karmaşık bir barajından gösteren bir imge yarattığını öne sürüyorlar. Algının fizyolojisini çözmekte ilerleme kaydedildi; çünkü Nobel ödülü alan **Hubel** ve **Wiesel**'in araştırması (1962) bunu destekliyor olarak yorumlanıyor. Fakat 1970'lerin sonlarından itibaren Gibson'a en etkili karşı çıkış AI okulundan geldi. Özellikle 1980'de (35 yaşında) ölen ve o öldükten sonra yayımlanan eseri Görme'nin (1982), Hubel ve Wiesel'in çalışmasından bu yana algı üzerine yazılan en önemli metin olduğu yaygın bir şekilde kabul ediliyor. Onun kuramının tam bir dökümünü araştıranlar bugün algı üzerine var olan birçok okuma kitaplarından birini (örneğin, Gordon, 1989; Bruce ve Green, 1990; Sekuler ve Blake, 1994) incelemelidirler. Marr'ın modeli dört aşamadan oluşur: Saf bir biçimde bir dizi ışık yoğunluğundan oluşan retinadaki görüntü; ikincisi,

olası yüzeyler hakkında bilgi elde etmek için ışık yoğunluğundaki değişikliklerin dağılımının tahlil edildiği "esas taslak"; üçüncüsü, yüzeylerin hemen gözlemcinin görüş noktasından gösterildiği şimdinin ünlü (ya da kötü şöhretli) "2$^1/_2$-D taslağı" (2$^1/_2$ Boyutlu taslak); ve dördüncüsü, devam eden durağan nesneleri içeren dünyanın tam 3 Boyutlu temsili. Böyle açık açık anlatıldığı için, bütün bu kaygıyı anlamak güç olabilir fakat bu, algıyı araştırmada gerek duyulan bu sorunun çeşitlerinin sezgisel bir tahlilini gerektirdi ve dikkatlice ele alındığında, bu, araştırma bulgularının büyük bir kısmının birleştirilmesini ve bütünleştirilmesini sağladı.

Biraz basitleştirecek olursak, iki ana tarafla karşı karşıyayız: Gibsoncular ve Marr'ın, paralel dağıtılmış işlem (örneğin, Rumelhart ve McClelland, 1986) gibi düşünce ve modellerini araştıran bilişselciler. Gibsoncular, vurgunun, canlı ve çevrenin birbiriyle ilişki içinde oluşları ya da bu ayrımın nesnelliğine karşı çıkma üzerine yapıldığı etkileşimci düşüncenin (Dewey'e kadar giden) bir geleneğini devam ettiriyor gibi görülebilirler. Britanya'da **A. Costall, J. Good** ve **A. Still** gibi bir grup psikolog genel bir çeşidin "iki taraflı" kuramsal bir konum dedikleri şey için bir temel olarak Gibson'un eserini kullanma teşebbüsünde bulunuyorlar (antropolog **T. Ingold**'un da bu tarafla yoğun bağları var). Bu, bazı bakımlardan basit toplumsal yapılandırmacılığın ötesine gitmek için bir girişimdir. Halbuki, algı kuramında, Gibson'un dünyayı anlama ve tecrübe etmeyi gerektiren anlamlı algının daha yüksek seviyeleri ile tatmin edici bir biçimde ilgilenemediği yaygın biçimde hissediliyor. Fakat, yine de, onun muhalifleri bile Gibson'un ekolojik geçerlik için taleplerinin değerini ve onun, algının, dünya ile olan aktif iletişimlerimizin tümel kümesinin bir yönü olduğu hakkındaki ısrarını kabul ederler. Onlara göre bilişselci yaklaşımlar AI ile yakından ilgili bir

biçimde daha geniş bilişselci nöropsikoloji hareketinin bir yönüdür. Bunun suçlusu kesinlikle Marr olmamasına karşın, buradaki risk ironik bir şekilde, işin içinde olanların genel anlamda pozitivist emellerine rağmen, Berkeley'in idealizminin –her şey beyindedir– din dışı kötü bir taklidini desteklemeye karar vermesiyle sonuçlanan savunulamaz bir biçimdeki indirgemeci bağlamdır.

Bu, iki doğuştana karşı öğrenilmiş ve doğrudana karşı dolaylı algı görüşü uzun zamandan bedirdir devam eden sorunlarını nerede bırakır? Şu anda birinciyi temel bir sorun olarak gören çok az insan vardır. Çoğu kişi bu algısal olgunun "doğuştan gelen"den neredeyse tamamen öğrenme, deneyim kazanma ve kültür ürünü olanlara kadar uzandığını kabul eder. Algının bazı doğuştan gelen yönleri de, eğer bu yönlerin özellikle yaşamın ilk aylarında olgunlaşması gerekiyorsa, belli bazı çevresel koşullar gerektirir. Okuma algısal bir aktivite için en güzel örnektir, fakat bir metni okuyabilmek için yazıldığı dili bilmek zorundasınızdır. Diğer taraftan, "öğrenmek" için bütün çabalara direnen birçok göz yanılması vardır ("ay yanılması" gibi). Psikologların karşı karşıya oldukları gerçek görev basit fiziksel nesne ya da özellik algısından (bu yuvarlaktır ya da mavidir) uzmanlık ve bilgi gerektiren algısal ayrım için gerekli yeteneklere kadar, fakat bunlara sahip olanlar da dahil olmak üzere (örneğin, kuş gözetleyicisi, sanat erbabları, buz pateni yarışması jürisi ve alan jeologları), bu alanda bazı kazanımlar elde etmesidir. Bu, bireysel olmasının yanında ortak bir başarı da olabilir –medyumların "ruh buğusu" sızdıran Viktorya döneminde yapılmış taklit fotoğraflarına insanların nasıl aldandığını merak ederiz çünkü şimdi oldukça basit bir biçimde taklit gibi görünüyorlar. Belki de ortaçağ beyinlerine yıldızlar yedi mil ötedeymiş gibi görünüyorlardı; fakat bize dehşet verici uzak-

lıkta görünürler. Gordon (1989) şu soruyu ortaya atar: "Belirli bir döneme ait bu kadar çok şey nasıl ortak yöne (dönem stili) sahip görünür? 1920'lerin, araba, bina, elbise ve fabrikalarının hepsi kolay anlaşılmayacak, fakat yanılgıya yer vermeyecek bir şekilde bir tarzda birbirini tutuyor gibi görünüyor." (s. 240). 1920'lerin müziğine kadar gidilerek, iş daha da karmaşık hale getirilebilir. İçinde geliştiğimiz doğal dünyadan edindiğimiz algılarımızla (ki buna Gibsoncu yaklaşım iyi uygulanabilir), insanın yarattığı dünyayla ilgili olanları birbirinden ayırt etmemiz gerektiği öneriliyor, fakat her şeyin bu kadar ikiye ayrılabilir olduğuna inanmak güçtür. Belki de bundan çıkacak gerçek ders, algının, nörolojik vasıtalarıyla ilgili nispeten sınırlı (fakat bir hayli önemli) bir grup soruyla ilgili olanlar hariç diğer psikolojik süreçlerden soyutlanmış bir biçimde incelenemeyecek olduğudur. Bu doğuştana karşı öğrenilmiş konusu temel bir prensip olmaktan çıkıyor ve belli bir olguyu ele alan mikro-seviyeli soruların kütlesi içine giriyor.

Bu doğrudana karşı dolaylı konusu biraz farklı bir kavramsal düzenin konusu olarak ortaya çıkıyor. Onun bu şekilde devam etmesinin nedenlerinden bazıları şu anda gündemde olan belli noktalarla ilişkisi olmayan modası geçmiş felsefi telkinlerin gündemde kalmakta ısrar etmesidir. İlk başlarda bu çatışmayı günlük deneyimlerimizden aldığımız analojiler bakımından anlamaya eğilimliydik. "Dolaylı" algıyı, diyelim ki, bir alışveriş merkezini bir kapalı devre TV monitörü ile izlemek ya da radarla yolculuk rotasını çizmek gibi analojiyle düşünürüz, "doğrudan" algı ise alışveriş merkezine ya da uçuş rotasına aracı olmadan gözlerimizle bakmaktır. "Dolaylı" konum bu nedenle gördüğümüz dünyanın bu "resim"inin bazı TV sistemleriyle elde edilenlerle benzer olduğu iddia ediliyor gibi düşünülür. Bu yeterli değildir. Gib-

soncular, bunu sanırım haklı olarak, akıl, kafadaki dış dünyayı "temsil eden" bir resmi "görür" düşüncesinin olduğu felsefi düalizmin bir mirası olarak gördüler. Fakat her iki taraftan çok az çağdaş psikolog bu türden akıl-beden düalizmini destekler. Öyleyse, "dolaylı" kuramcılar reddettikleri "doğrudan" algıyı nasıl kavramlaştırırlar? Onların, terimlerine göre ne "doğrudan algı" sayılacaktır? Ve öte yandan, "doğrudan" kuramcıları, reddettikleri "dolaylı algı"yı nasıl kavramsallaştırırlar? Neleri "doğrudan algı" sayılabilir görüyorlar? Ben bunun pragmatik bir tanım sorunu olduğunu öne süreceğim. Bir anlamda bütün algı dolaylı olmak zorundadır çünkü algı beyinde meydana gelir, karmaşık nörolojik süreçleri vb. gerektirir –fakat bu durumda "doğrudan algı" ne anlama gelebilir? Sonuç olarak bu dolaylı yoldan işlemler doğrudan algının elde edildiği yöntemi oluşturabilirler. Bu temelde kapalı devre TV monitörleri ve radar ekranları bile, **McLuhanish** düşüncesinde, sinir sistemimizin uzantıları olarak kavranabilir ve bütün algının doğrudan olduğu söylenebilirdi. Bunun kuramsal olarak "doğrudan" ve "dolaylı" metaforlarının nasıl kullanılacağı ile ilgili –bu hiç de ampirik bir sorun değil, bir gelenek sorunudur– bir tartışmadan başka bir şeye yol açıp açmayacağı merak konusudur.

Bu daha sonra Gibsoncular ve Marr ya da Gregory okullarının konunun eski felsefi tartışmayla çok az bir ilgisinin olduğunu ortaya çıkardı. Bu, retinaya sunulan görme duyusuna ait nizamdaki "değişmezlerin çekilmesi"nin nasıl başarıldığı ve bunun nasıl tanımlanması gerektiği ile ilgili daha teknik bir tartışmadır. Algının nesnel biçimde var olan dış dünyaya "gerçekten" ne ölçüde benzediği ya da bizim gördüğümüzün "gerçekten orada var olup olmadığı" ile ilgili değildir. İkincisi genellikle yanlış bir soru olarak anlaşıldı, çünkü algısal süreçlerimizin aracılığı olmaksızın nesnel biçimde var

olan dış dünyanın "gerçekten" neye benzediğini bilemeyiz (tabii ki görsel işaretlerle aldatıcı oyunlar oynayabiliriz, fakat bunlar sadece, hatasız oldukları tahmin edilen, ki bu tahmin bir gerekliliktir, normal algıyla zıtlık oluşturduğu için önemlidir. Eksik algı, örneğin renkkörlüğü, ile hatalı algıyı, örneğin Ames odasının düzeninde, eş sayma tehlikesine karşı da dikkatli olunmalıdır). Bazı bakımlardan bu okullar zıt amaçlar güderler. Gibsoncular değişmezin (çekip) çıkarılmasının nörolojik ayrıntılarıyla nispeten ilgisizdirler; organizma ile çevre ilişkilerinin bütünsel düzeyi ile daha ilgilidirler. Herhangi bir türün yaşamını sürdürmesi bu ilişkilere bağlı olduğundan, bu canlının bu çevreyi algılayışının her zamankinden daha büyük kesinlikle bu doğrultuda gelişeceğini öne sürmek anlamlı olacaktır. Değişmezler gerçekten ne şekilde seçilirse seçilsin, bunlar algısal dünyanın gerçek özellikleriyle doğrudan bir biçimde ilgilidirler. Marr tarafı, tersine, bilgiişlem kuramına karşı çıkan bir sorun olarak durumun "nasıl"ını anlamakla daha ilgilidir. Bu açıdan, bu sistemin ürünü, neredeyse tanım gereği, bir çeşit "sembolik temsil" olmak zorundadır. Fakat tekrar bir metafor tarafından yanlış yönlendirme riskini alıyoruz: "Temsil" harfi harfine yeniden sunmak anlamına geliyor ki ilk başta sunmayı kastediyor. Bir manzara "kendisini bana sunar" ve bir resim ya da kroki çizerek (fotoğrafların statüleri garip bir şekilde belirsizdir) ben onu "yeniden sunar"ım. Aşırı biçimde harfi harfine ele alındığında bu yüzden bu konum sunumların olmadığını sadece yeniden sunumların var olduğunu ileri sürüyor gibi görünüyor.

Bu çatışmanın "gerçeklere" değil de daha derin, neredeyse felsefi, farklılıklara dayanması açısından bu durum eskilerden Helmholtz-Hering tartışmasını andıran belirli özelliklere sahiptir. Her iki taraf da açıklamaya ya da anlamaya ça-

lıştıklarıyla ilgili farklılık gösteren varsayımların meydana geldiği durumlarda farklı türlerden sorular soruyorlar. Gibsoncular görünen o ki algıyı bütün, dinamik ve aktif biçimde dünyaya bağlı ve dünyanın bir parçası olarak insan doğasının daha geniş bir görünüşünün ayrıntılı biçimde ele alınmasındaki temel bir sorun olarak görüyorlar. Canlı ve çevre, doğuştan ve öğrenilmiş, uyarıcı ve tepki arasında katı ve hızlı bölünmeler yoktur. Bunun tersine bilişselciler için, algı, bilgi-işlem olgularının en zorlu, en karmaşık ve kolayca anlaşılmaz olanıdır. Bu, elektrik devrelerinde kullanılabilir olanlara benzer özellikler taşıyan nörolojik bir sistem tarafından yönetilir. Yapılması gereken sistemin mimarisini anlamaktır -örneğin, mühendislik ve tıp alanlarındaki doğrudan başarıları vaat eden bir iş. Ancak bu sistemin ürününün en çarpıcı özelliği, olgusal ya da bilinçli deneyimin kendisi olmasıdır. Bu noktada algı çalışması bilincin doğası hakkında AI çevrelerinde ve felsefede sürmekte olan tartışmalarla birleşir.

Her iki yaklaşım da, insanın algısal sistemine çağdaş karşı çıkışlara tepki olarak görülebilir. Gibson'ın yaklaşımlarında bir ihtiyaç, algı üzerine Psikolojik çalışmayı insanların yaşadığı gerçek algısal dünyalar ile ilişkilendirmekti. Bunlar öyle dünyalardı ki teknoloji tarafından hızla değiştiriliyorlardı (onun çalışması pilotların boşlukta algılamaları üzerine askeri araştırma bağlamında başladı). Bu teknolojiler dünyayla, yeni yöntemlerle ve her zamankinden daha büyük ölçeklerde etkin biçimde ilgilenmeyi gerektirdiği için algının dinamik doğası ön plana çıktı. Saatte 60 km. hızla araba sürmek görmeyle ilgili nizamdaki değişimin rolünün bilincine vardırır; saatte 5 km. hızla at arabası sürerken bu gerçekleşmez. Fakat Gibson ayrıca düşüncesine, evrimsel kuramdaki etolojinin ve davranışçılık sonrası ilginin ortaya çıkışıyla eşzamanlı olarak evrimselci ve "ekolojik" bir boyut da katma-

yı başardı. Bilişselci yaklaşımlar için, sorgulamalar tıptan AI sistemlerinin yeteneklerini genişletmeye kadar uzandı. Fakat ben oldukça farklı bir gözlemle bitireceğim: Algı bizim türümüzün bilgi kuramına ilişkin temel aygıtı oldu –bakarak ve bakma yöntemlerini değiştirerek, geliştirerek ve oynayarak bilgi elde edebiliriz. Bilim, Rönesans'tan beridir –perspektiften zamanı donduran fotoğrafçılığın keşfine kadar– görsel medyanın sanatsal gelişimleriyle birlikte devam ediyor. Algıyı incelerken tekrar sıkı bir biçimde refleksif bir işin içine sokuluyoruz. Nesnelerin ve anlamların algısı, nesnelerin sahip oldukları anlamlar ve bizim onları nasıl algıladığımız gibi bir ayrım yapmanın imkânsızlığını kanıtlamış oldular. O zaman, algının kendisini bir nesne gibi ele aldığımızda ne oluyor ve öyle yaptığımızda gördüklerimizin anlamları nereden ortaya çıkıyor?

NOT

Bu tartışma bu alanda başat olan görsel algıyla sınırlandırılmasına karşın, ortaya çıkan kavramların çoğu diğer algı tarzlarına da uygulanabilir. Ben de sadece görsel sistem kuramlarının çekirdek alanını ele aldım, fakat tutum çalışmalarından Gelişim Psikolojisi'ne, kişilikten (örneğin Lüscher renk testi) psikolinguistik ve sözsüz iletişime kadar çoğu psikolojik konuların bir algı boyutu vardır. Burada yapmaya çalıştığım şey görünüşte bilimsel olarak algı kadar zor bir psikolojik konunun bile yapılandırmacı ve refleksif ciltlere nasıl bağışık olmadığını göstermektir. Algı alanındaki meslektaşlarımın bu bölümü bir saldırı gibi okumaya meyledeceklerinden kuşku duyuyorum; bu nedenle tekrar vurgulamalıyım ki primat kortekse karşı işlenen suçlar bir yana, bu bü-

yüleyici alandaki araştırmayı altüst etmek gibi bir derdim yok. Tersine, her şeyden önce doğrudan-dolaylı algı çatışması gibi bazı kavramsal zorlukların nasıl üstesinden gelinebilir olduğunu göstermeye çalışıyorum.

KAYNAKÇA

İleri okumalar

Boring, E. G. (1942) *Sensation and Perception in the History of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Tarihinde Duyu ve Algı), New York: Appleton-Century-Crofts. Ulaşılabilir en kapsamlı tarihsel yaklaşımdır.

Bruce, V. ve **P. R. Green** (1990, 2. Basım) *Visual Perception: Physiology, Psychology and Ecology* (Görsel Algılama: Fizyoloji, Psikoloji ve Ekoloji), Hove ve Londra: Lawrence Erlbaum. Mükemmel bir kitaptır.

Gordon, I. E. (1989) *Theories of Visual Perception* (Görsel Algı Teoremleri), Chichester: Wiley. Önemli kuramsal konumların bir hayli erişilebilir genel bir özeti ve konuya yeni olan herkes için başlangıç noktasıdır.

Hamlyn, D. W. (1957) *The Psychology of Perception: A Philosophical Examination of Gestalt Theory and Derivative Theories of Perception* (Algı Psikolojisi: Gestalt Kuramının ve İkincil Algı Kuramlarının Felsefi İncelemesi), Londra: Routledge & Kegan Paul. Oldukça ihmal edilmiş olsa bile "algı" ve bunun psikologlar tarafından nasıl yadsındığının ilginç bir kavramsal analizidir.

Ek referanslar

Berkeley, G. (1709, yeniden basım 1957) 'An Essay Towards a New Theory of Vision' ('Yeni Bir Görüş Kuramına Doğ-

ru Bir Deneme'), Berkeley'in: *Essay, Principles, Dialogues with Selections from Other Writings'inde* (Deneme, İlkeler ve Dialoglar ile Öteki Yazılardan Seçmeler), editör M. W. Calkins, New York: Charles Scribner.

Blake, R. E. ve **G. V. Ramsey** (editörler) (1951) *Perception: An Approach to Personality* (Algı: Kişiliğe Bir Yaklaşım) New York: Ronald Press. Belli bazı ünlü kişilerin makalelerini içeren ilginç, özlü bir kitaptır.

Costall, A. ve **A. Still** (editörler) (1987) *Cognitive Psychology in Question* (Biliş Psikolojisi), Brighton: Harvester.

Craik, K. (1966) *The Nature of Psychology: A Selection of Papers, Essays and Other Writings* (Psikolojinin Doğası: Raporlar, Denemeler ve Diğer Yazılardan Bir Seçki), editör Stephen L. Sherwood, Cambridge: Cambridge University Press. 'A Note on Windscreen Design and Visibility from Fighter Aircraft' ('Ön Cam Tasarımı ve Düşman Uçağından Görülebilirlik Üzerine Bir Not), (1941) gibi konular için Bayan S. J. Macpherson'un bibliyografyasına bakınız.

Gibson, J. J. (1950) *The Perception of the Visual World* (Görsel Dünyanın Algılanması), Boston: Houghton-Mifflin. Gibson'un yaklaşımının esas açıklamasını içeren ilk uzun kitaptır.

Gibson, J. J. (1979) *The Ecological Approach to Visual Perception* (Görsel Algıya Ekolojik Yaklaşım), Boston: Houghton Mifflin. Onun en son kuramsal yaklaşımıdır.

Gregory, R. (1970) *The Intelligent Eye* (Akıllı Göz), New York: McGraw-Hill.

Hubel, D. H. ve **T. N. Wiesel** (1962) 'Receptive Fields, Binocular Interaction and Functional Architecture in the Cat's Visual Cortex' ('Kedinin Görsel Korteksindeki Alıcı Alanlar, Binoküler Etkileşim ve İşlevsel Mimari'), Journal of Physiology 166:106-54.

Marr, D. (1982) *Vision* (Görüş), San Francisco: W. H. Freeman.

Rumelhart, D. E. ve **J. L. McClelland** (editörler) (1986) *Parallel Distributed Processing* (Paralel dağılımlı İşlem), Cambridge, Mass: MIT Press.

Turner, R. S. (1994) *In the Eye's Mind: Vision and the Helmholtz-Hering Controversy* (Gözün Zihninde: Görüş ve Helmotz-Hering Tartışması), Princeton: Princeton University Press. Birçok seviyede kavrayışlı akıllıca araştırılmış bir konu incelemesi.

11. ÖLÇMEYLE İLGİLİ BAZI SORUNLAR

Ölçmenin deneysel bilimler için her zaman merkezi bir önemi olmuştur ve bilim adamlarını mutlu eden veriler; cetvel, voltmetre, termometre veya kronometre gibi ölçüm aletleriyle elde edilen sayılar olmuştur. Psikoloji için araştırdığı olguyu ölçmek her zaman sorun olmuştur. Kant gibi birçok düşünür için Psikolojiyi fen bilimlerinden ayıran, incelenen olgunun ölçülmesinin mümkün olmaması idi. Fakat Amerikalı psikolog Thorndike'ın da dediği gibi "var olan her şeyin bir niceliği olması gerekir, o yüzden de ölçülebilirdir", tersinin ise doğru olması gerekmiyor: Ölçülebilen her şey ille de var olmak zorunda değildir. Bu paradoks ileride daha açık hale gelecektir. Üstelik ölçüm ve neyin ölçüldüğü arasındaki ilişkinin sorusu da vardır. Bir şeyi değiştirmeden ölçebilir misiniz? Bu sorun ilk olarak fizikte ortaya çıkıyor (cevap hiç şüphesiz "ölçemezsiniz"); fakat aynı sorunun Psikolojide de olduğunu anlıyoruz. O yüzden, ölçümün doğasının derin felsefi sorunlar ortaya çıkardığını ve günümüz bilim tarihçisi ve felsefecilerinin bunu başlangıçta varsayılabileceğinden daha karışık ve daha mantıksal bir mesele olarak ortaya koyduklarını vurgulamak gerekir.

Tepki süreleri (RT)* gibi basit olguların ötesine geçtiğinde Psikolojinin görevi, daha karmaşık, önceleri çözülemeyen ve

* *Reaction Times (RT):* Tepki süreleri (Ed.n.)

şu an araştırma konusu olan bellek, motivasyon, düşünme, hayaller, kişiliğin yapısı ve zekâ gibi olguları ölçmektir. Davranışçıların bütün bunları pas geçip nasıl sadece açık davranışlara yöneldiklerini görmüştük. Hatta, Skinner hariç onlar bile sonuçta diğer "müdahaleci değişkenlere" yönelmişlerdi. Eğer bir şeyi ölçmek istiyorsak, diyelim ki bu zekâ olsun, onu ortaya koyduğuna inandığımız birtakım davranışları seçmemiz gerekir. Başlangıçta bize "sağduyu" kılavuzluk edecektir -zekâ kavramı "toplum psikolojisi"nde iyice yer etmiştir ve anlamlı şekilde kullanımı zor değildir. O yüzden, genele vurmak onu anlamanın bir parçasıdır fakat yemek tercihleri değildir (bazı fast-foodçularda yemek yemek iyi olsa bile!). Ölçmek üzere seçtiğimiz şeylerin bir "görünür geçerlik"e sahip olması gerekir –yani bu olağan anlamla açık bir ilişkisi olmalıdır.

Fakat buna razı olmak başka şeyler bulma umudundan vazgeçerek halk zihnini eleştirmeden kabul etmek demektir –bu durumda o terimi sorgulamadan "halk anlamı"nı biraz daha açarak sadece güncel inançlar üzerine biraz daha ekleme yapmış olacağız. İnsanların, zekânın iyi özellikleri varsaydıkları bazı şeylerin, diğerleriyle korelasyon içinde olmadıkları, daha zekâ testi tarihinin erken döneminde keşfedilmişti. IQ testleri kültürel öneme sahip oldukları için, bu konunun tarihi eğitici olacaktır ve biraz daha derinlemesine araştırmayı gerektirir.

ZEKÂ ÖLÇÜMÜ

Geçmişe ilişkin birkaç ipucu olsa da psikometri tarihi aslında Galton'un, yeteneği ölçmek için Cambridge şeref payesi sınav sonuçlarını kullanmasıyla başlar. Fakat bu işi ilerlet-

mek için elbette daha başka prosedürler oluşturmak gereklidir. Onu bekleyen temel zorluklardan biri Darwin'in evrim kuramının izinde insanlardaki psikolojik özellikler arasındaki farklılıkları ölçmek için bazı yöntemler icat etmekti (bkz. 3. Bölüm). Bunun matematiksel temeli XIX. yy.'ın başlarında Quetelet tarafından ortaya atılmış ve daha sonra Galton ve Pearson tarafından geliştirilerek şimdi standart sapma** ve korelasyon hesaplamalarından aşina olduğumuz parametrik tekniklere dönüştürülmüştür (Bkz. 3. Bölüm). Bu yaklaşım, varyasyonların normal bir çan eğrisi üzerinde dağıldığını varsaymıştır, o yüzden "dekan"lara ya da daha sonraları "standart sapma"ya bağlı olarak ölçeklendirme yapabilmek mümkün hale gelmiştir. Şimdi sorun neyin ölçüleceği ve nasıl ölçüleceğidir. Tepki süreleri ve benzer psikofiziksel olgular için ölçüm teknikleri kullanmak Almanya'da geliştirilmiştir. 1880'lerde Galton, Güney Kensington'daki Natural History Museum'u (Doğa Tarihi Müzesi) ziyarete gelenler üstünde uyguladığı ölçümler sayesinde çok sayıda veri toplamıştı. Bu veriler çok sayıda psikofiziksel ölçüm için temel bir popülasyon normu indeksi olmuştur.

Galton'un, zekâ ve yüksek-seviye işlevlerinin, tepki süreleri ve bellek aralığı gibi daha düşük-seviyeli olgularla korelasyon gösterdiği varsayımını kabul eden Cattell, Birleşik Devletler'de Columbia Üniversitesi'nde bütün birinci sınıf öğrencilerinin ölçüldüğü bir programa başladı. Dört yıl sonra, elde ettikleri ölçümler arasında maalesef çok düşük bir korelasyon çıkınca, Cattell'in bu ölçümlere göre seçim yapma ya da teşhis koyma ümitleri de söndü. Bu arada, öjeniğe karşı ilginin arttığı Fransa'da Paris'teki eğitim otoriteleri zaten bilişsel çalışmalara yakınlığıyla bilinen Alfred Binet'yi normal-altı ve yavaş gelişme gösteren çocukları tanımlayabilmek için bir yöntem bulmakla görevlendirdiler. Bir çalış-

ma arkadaşlığıyla birlikte, Simon, 1905'te çocukları tabi tuttuğu, yapılması gerekenlerin giderek daha da zorlaştığı bir zekâ testi icat etti. Her yaş grubunda elde edilen ortalama seviye saptandı ve buradan hareketle, zekâ yaşlarına göre çocuklar derecelendi (yani bir çocuğun elde ettiği skor hangi yaş grubunun ortalamasına denk geliyorsa, o çocuğun zekâ yaşı oydu). Böylece zekâ yaşı (biyolojik yaş oranı) elde edilebiliyordu –daha sonra bu 100 ile çarpılıp (Alman Wilhelm Stern tarafından) ortalamanın 100 olduğu, bugün bildiğimiz IQ skoru elde ediliyordu (yani ZY=KY). Binet-Simon ölçeği çok geçmeden Birleşik Devletler'de Stanford Üniversitesi'nde (Stanford-Binet testini tasarlayan) Terman ve İngiltere'de Cyril Burt tarafından benimsendi. Bu arada başka bir İngiliz psikolog, C. Spearman, çocukların zihinsel yetenekleriyle ilgili benzer deneyler yürütüyor ve bunları analiz etmek için istatistiki yöntemler icat ediyordu. Bu yöntemler daha sonra faktör analizinin ilk versiyonu haline dönüşmüştür. Araştırmalarından yola çıkarak daha birçok özel yeteneğin yanı sıra zekâ ile ilgili olanların da genel bir faktör (g) olduğu sonucuna vardı; yine de g ve bunlar arasında korelasyon vardı ve onların varyantlarının çoğunda rol oynuyordu.

Bu noktada IQ ölçümleri hâlâ ZY=KY oranına dayanıyor ve çocuklar üzerinde bireysel olarak yapılıyordu. I. Dünya Savaşı sürerken 1917 yılında Birleşik Devletler ordusunun, binlerce genci bir değerlendirmeden geçirerek askere alması gerekiyordu. Bu sırada çok sayıda önde gelen psikolog (R. M. Yerkes'ın başkanlığında) Alfa ve Beta (okur-yazar olmayanlar için) Ordu Testleri geliştirerek kitle halinde uygulanacak "grup testleri" hazırlayıp imdada yetiştiler. Bu sayede ZY=KY oranının yetişkinler için anlamsız olduğu anlaşıldı çünkü elde edilebilecek en yüksek skor 18 idi. O yüzden IQ bu sefer ortalama yetişkin skorundan sapmaya göre hesap-

landı (yine 100 üzerinden). Bundan sonra hem genel hem de özel zekâ yetenek testleri çığ gibi büyüdü, 1914-1915'te bile Whipple o zamanki bütün psikolojik testleri gözden geçirmek için 2 cilt okumak zorunda kalmıştı. Yeni yeni filizlenen bu ölçme-değerlendirme sanayii Amerika'nın sosyoekonomik ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgiliydi. Mesleki tercih, eğitim düzeyi ve göçmenlerin kalitesine göre büyükölçeklerde ölçme ve değerlendirme yapabilmeyi mümkün kılıyordu (bkz. 16. Bölüm). Aslında hareketin temelinde Galton'un öjeniğe ilgisi yatıyordu ve İngilizce konuşan psikometristler (Binet'nin tamamen paylaşmadığı) güçlü kalıtımsal görüşlere sahiplerdi. Fakat Thurstone ve T. L. Kelley'i –önde gelen iki Amerikalı uzman– Spearman ve Terman'la karşı karşıya getiren zekânın doğasıyla ilgili kuramsal bir çekişme ortaya çıktı: Yani çok faktörlü müydü (Thurstone ve Kelley) yoksa Spearman ve Terman'ın iddia ettiği gibi "iki-faktörlü" müydü (g + başka bir faktör)? Bunun sebebi ise istatistiki kuram ve öğrenmenin transferi üzerine deneysel bulguların durumunun bir karışımıdır; ki Thurstone'a göre bunlar yeteneklerin oldukça özel olduklarını (hatta, bir dilde şiir ezberleme yeteneğinin başka bir dil için gereken yeteneğinin gelişmemesine neden olmuştur) göstermektedir. İstatistiksel olarak karşıtlık, faktör analizi için seçilecek faktörlerle ilgili birtakım kuramsal nokta etrafında dolanıyordu. Bir süre psikometrik zekâ-ölçüm geleneğinde hiç kimse zekâyı inceler gibi görünmedi, yapılan iş sadece istatistiklerle oynamak oldu! Bir anlamda metodoloji, kuram haline geldi. Piaget'nin çocuğun bilişsel gelişimi konusundaki çalışması, Gestaltçıların düşünme üzerine çalışmaları ve daha sonraları biliş psikolojisinin yükselişi, zekâ üzerine sayısız yeni kuram modelleri yarattı; fakat uzunca bir süre, tek ilgi alanları, kuramsal olmayan, sezgisel bir şekilde seçilmiş bir dizi maddeden olu-

şan IQ testlerinden elde edilen veriler olan, tek faktör IQ testçileri tarafından dikkate alınmadı. Karşıtlık hiçbir zaman tam anlamıyla çözülememiş olsa da, şüphesiz kuramsal olarak tek faktör görüşü daha zayıftır, fakat tek bir sayının basitliği ve çekiciliği kavramsal itirazlara önem verilmesine engel olmuştu. 1930'larda iki versiyonu olan tamamen standardize edilmiş yeni bir zekâ testi ortaya çıktı (Wechsler-Bellevue): Wechsler Yetişkin Zekâ Ölçeği (WYZÖ) ve Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği (WÇZÖ). Bunlar kısa sürede en yaygın olarak kullanılan testler haline geldiler. Ölçeklendirme burada standart sapmalara göre yapılıyordu (her SS=15 IQ puanı).

Galton'dan sonra "zekâ"nın psikolojik anlamı sürekli yeniden tanımlandı ve yeniden düşünüldü. Bu sürece zıtlıkların damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Biraz önce de gördüğümüz gibi zekâ diye bütünsel bir faktör var mıydı? Ya da birbiriyle ilişkili olmayan tek bir yetenek? Eğer varsa, kaç tane? Daha da ileri gidecek olursak psikometrik yaklaşım bu konularla uğraşmak için en uygun yöntem midir? Ve tekfaktör okulunun kalıtımla ilgili varsayımları ne kadar doğrudur?

Bunun tuhaf sonuçlarından biri psikolojinin iki farklı araştırma alanı elde etmiş olmasıdır: Bir tarafta bilme/idrak ya da düşünme, diğer tarafta zekâ. Öyle inanıyorum ki bu alanın tarihinin daha derin bir çalışması Psikolojide metodoloji ile kuramın nasıl birbirinden ayrılmaz bir şekilde, bir biçimde birbirine karıştığına dair sayısız ipucu ortaya çıkaracaktır. Bir ölçüm tekniğinin varlığının, bizim ölçülen şeye yanlış bir şekilde somut veya objektif bir statü atfetmemize yol açma riski vardır ("maddeselleştirme" denilen bir hata). Bu sosyal psikolojinin, kişilik çalışmalarıyla örtüşen, tutum ölçüm çabalarında açıkça görülmektedir. Yine bu alanın tarihine bakmak çok faydalı olacaktır.

DAVRANIŞ ÖLÇÜMÜ

1920'lerde sosyal psikologlar ve kişilik kuramcıları tutumları ve kişiliği ölçecek yeni yöntemler keşfetmeye başladılar. Tutum ölçümünün temel konu olduğu (bkz. 12. Bölüm) sosyal psikolojide, **Likert** ve **Thurnstone**'un kendi adlarını verdikleri derecelendirme tekniğini ortaya çıkarmalarıyla anket dizayn etme işi büyük önem kazandı. Bazı derecelendirme ölçekleri 1840'larda fernologlar tarafından kullanılıyordu. Hatta anketler daha önceden de biliniyordu, fakat anketleri temel ölçüm araçları olarak kullanmak için hâlâ bazı temel teknik konuların elden geçirilmesi gerekiyordu. Bunun sonucunda da, zorunlu tercihlerden, yedi-aşamalı ölçeklere ve açık uçlu sorulara kadar uzanan bir yelpazede yer alan bir anket tasarımının yanı sıra madde seçimi ve standardizasyonunu içeren istatistiki prosedür bolluğu ortaya çıktı. Elbette ki anket tasarlama işi görünüşte birbiriyle ilişkili yirmi tane soru bulup "evet"leri saymak değildir. Bu prosedürlerle bir alıp veremediğim yok. Burada bizi ilgilendiren ölçmek istedikleri şeylerin statüsüdür.

"Otoriterlik" kavramı, Nazi Yahudi aleyhtarlığını anlayabilmek için, pek çok farklı psikoloğun çabaları sayesinde II. Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişti. Bazıları "otoriter kişilik" diye bilinen özel bir sendrom ya da kişisel özellikler bütününün varlığına inanmaya başladılar: Otoriterler sert ve tutucu, belirsizliğe tahammül edemeyen, hiyerarşik yapılarda mutlu olan, büyük bir saygı ile otoriteye sadık olan, modern sanatı ve bunun gibi şeyleri sevmeyen insanlardı. Böyle bir yaftalamanın ne kadar "objektif" olduğu sorununa dikkatimizi çeken ilginç bir nokta, Nazi psikolog **Jaensch**'ın 1930'larda benzer bir kavramla ortaya çıkması olmuştur; ancak onun versiyonunda, değerlendirme ters yönde yapılıyor-

du – onun "otoriter", J tipi, güçlü bir iradeye sahip olan, disiplinli, kararsız kalmayan, net fikirli vb. biri iken, bunun tersi olan S tipi ya da Gegentypus ("karşıt-tip", otoriterlik kuramcılarına göre iyi "demokratik" tip) - disiplinsiz, hayalperest, değişken, otoriteyi saymak istemeyen vb. bir tiptir.

Peki ama otoriterlik insan doğasının daimi bir özelliği midir? Bazı insanlar her zaman bu tip davranışları sergileyecek midir? Ve bunu nasıl öğreneceğiz? Bu son soru bizi yeniden ölçme konusuna getiriyor. Uzun bir süre zarfında birbirini takip eden nesillere otoriterlik anketleri verecek ve bir ilişki olup olmadığını anlamak için bireysel maddeleri analiz edeceğiz. Peki ama bu bireysel maddeleri nasıl seçeceğiz? Burada da sorun, bütün psikolojik olgularda bu tip tutumların göstergesi olarak kabul ettiğimiz şeylerin içeriğinin aslında açık bir şekilde tarihsel ve kültürel olarak yerleşmiş olmasıdır.

Aşağıda orijinal otoriterliğin 1950 yılı "Faşizm ölçeği"nden seçilmiş birkaç madde var:

1. Savaştan sonra bir suç dalgası olabilir; gangster ve canilerin kontrol altına alınması önemli bir toplumsal konu haline gelecektir.
2. Avrupa'da vahşet raporları propaganda amaçlı olarak son derece abartılmıştır.
3. Homoseksüellik suçun ahlaksız bir biçimidir ve ağır bir şekilde cezalandırılmalıdır.
4. Pek çok kişi alaycı bir şekilde yaklaşsa da astroloji birçok şeyi açıklayabilir.

Burada da Eysenck'ın 1957'deki "toplumsal tutum envanteri"nden (Eysenck burada sol kanat otoriterliğini –dikbaşlı ve radikal [şimdi soğuk savaş bunu gerektiriyor]– ortaya ko-

yabilmek için radikallik-muhafazakârlığı, dikbaşlılık-yumuşak başlılıktan ayırmıştır) alınan başka maddeler de var:

1. Boşanma yasaları, boşanmayı kolaylaştırabilmek için yeniden düzenlenmelidir.
2. Doktor tavsiyesi olmadıkça doğum kontrolü yasadışı ilan edilmelidir.
3. Avrupalı mülteciler kendi başlarının çaresine bakmalıdır.
4. Beyazlarla çok fazla temasta bulunmalarını önlemek için beyaz olmayanlar kendi mahallelerinde ve okullarında tutulmalıdır.

Bazı zorluklar açıkça ortada duruyor: Bazı maddelerin ifade ettiği anlamlar (örneğin astrolojiye inanma) ya da onunla ilgili şartlar değişti (örneğin –"boşanmayı daha da kolaylaştırıcı yasalar" - boşanma yasaları öylesine kolaylaştırıldı ki boşanma anlam değiştirdi); bazı konular ise eskidi ("savaş sonrası"); bazıları ise prensipte ilgilili görünse de modası geçmiş durumda (homoseksüellik karşıtı madde); diğerleri ise artık kamuoyunun ilgi alanının dışında kaldı (doğum kontrolü meselesi). "Beyaz olmayanlar" maddesi, cevap verenlerin hepsinin beyaz olduğunu varsayıyordu –aslında 1950'lerdeki bu anketlerin hiçbirinin beyaz olmayan ya da Yahudi otoriterliğini ölçtüğü söylenemez. Şurası açıktır ki, eğer bu işe 1990'larda sıfırdan başlıyor olsaydınız işin içine başlangıçta hiç olmayan konuları da mutlaka katardınız (çevre sorunu, özelliştirme, feminizm ve uyuşturucu). İşte asıl gürültü de burada çıkıyor– *eğer maddeleri değiştirirsen aynı şeyi ölçtüğünü nasıl iddia edebilirsin?* Ve bir parça tarihi hayal gücüyle Viktorya dönemi tipik bir orta sınıf bireyini liberal ya da sosyalist olmuş olsa bile son derece otoriter görebiliriz. XVII. yy.'a dönecek olursak, otori-

taryanizm ve radikal/muhafazakâr kavramları muğlaklaşır. Eysenck eğer XVII. yy.'da yaşasaydı büyük bir ihtimalle, kendi mezhebine bağlı olarak "papalık sistemi" ya da "aykırı mezhepler" ölçeği geliştirirdi.

Şimdi, ben otoriterlik kavramının –en azından günümüzde– geçerliliği olmadığını ya da bu ölçeklerin en azından 1950'lerde bunu ölçmediğini söylemiyorum. Benim söylediğim şey şudur: (a) Bu sendromun ilelebet var olacağının hiçbir garantisi yoktur; (b) bu tür anketleri güncelleştirmek aslında kavramların anlamlarının o günden bu yana nasıl değiştiğini gösterecektir. Üstelik Jaensch örneğinde olduğu gibi, bu alanda faktörlerin eleştirel anlamlarından kaçınabilmek ve bunu "nötr ve objektif" bir şekilde ele alabilmek imkânsızdır. Hepimiz otoriterliğin kötü ve "demokratik" almanın iyi bir şey olduğunu "biliyoruz" Ve ilginçtir: Kore Savaşı'ndan hemen sonra, ki bu savaş sırasında Çinlilerin Amerikan savaş esirlerinin "beyinlerini nasıl yıkadıklarına" giderek artan bir ilgi vardı, psikologlar yeni bir boyutu ortaya çıkardılar: "İkna edilmeye karşı dirençli" ve bunun karşıtı olarak "kolayca ikna edilebilir" "Açık fikirli" olmak iyiyken "kolayca ikna edilebilir olmak" da aslında kötüydü (bunun tam tersi de dogmatik olma ve ikna edilmeye karşı dirençli olma için geçerlidir). Sonuç olarak, hangi tarafı onaylamak istediğinize bağlı olarak aynı boyut bu iki versiyonda da mevcuttu.

VAR OLMAYANI ÖLÇMEK

Başlangıçta değindiğimiz bir konuya dönelim –ölçülebilen her şeyin var olması gerekmiyor. Bu biraz karışık görünebilir, fakat öyle göründüğü gibi kendisiyle çelişmez. Bu iddiayı fa-

razi bir örnekle açıklamak en iyisidir: Ortaçağ'da yaşıyor olsaydık insanların ne kadar dindar olduklarıyla ilgileniyor olabilirdik. Bunu ölçmek için şu soruları içeren bir anket hazırlayabiliriz: "Dini bir kitap okumayı, bir turnuvaya katılmaya tercih ederim", "bazen tuhaf bir ilahi hisse kapılırım", "ekmek ve şarap ayinine katılmaktan hoşlanırım" ya da tam tersine "ayinler çoğu zaman sıkıcı geliyor" ("hiçbir zaman kendimi şehvete kaptırmadım" da yalan maddesi olarak kullanılabilir). "Kutsallık ölçeğimizi" insanların ne kadar dindar olduklarını ölçmekte kullanmak mümkün görünebilir. Fakat hiçbir psikolog kişiliğin böyle "kutsallığa ilişkin" bir boyutu olduğunu iddia etmez ve hatta en dindar psikologlar bile böyle bir şeyi ölçmek için girişimde bulunmaz. Fakat bazıları için bu iş tahmin etmediğiniz kadar caziptir: Bilimsel ölçümün öncülerinden XIV. yy. Fransız akademisyenleri **Jean Buridan** ve **Nicolas D'oresme** ekmek şarap ayinlerinde kullanılan mayasız ekmekteki inayet derecesini ölçmeye çalışmışlardır.

KİŞİLİK ÖLÇÜMLERİ

Kişilik ölçümü alanında 1930'larda önde gelen isimlerden biri Harvard'daki yoğun araştırma programının sonucunda yansıtıcı tematik algı testini (TAT) ortaya atan Henry Murray'dır. Daha istatistik eğilimli psikologlar da faktör analizc/ tekniklerin kişilik farklılıklarının boyutlarını ortaya çıkarabileceği inancıyla kişilik çalışmalarına yöneldiler: O yüzden bu tür testleri icat etmek başlı başına bir araştırma yöntemi haline geldi. Eysenck 1940'ların sonunda kişiliğin boyutlarını ölçmek için EPI* (daha sonraları MPI**–Maudsley Kişilik Envanteri) diye bilenen bir zorunlu-tercih anketi hazırladığı iki-

* *Eysenck Personality Inventory (EPI)*: Eysenck Kişilik Envanteri (Ed. n.)
** *Maudsley Personality Inventory (MPI)*: Maudsley Kişilik Envanteri (Ed. n.)

faktörlü dışa dönüklük/nevrotiklik modelini tercih etti. Bundan kısa bir süre sonra R. B. Cattell, farklı bir faktör analizi (FA) tekniği kullanarak "16 KF" anketiyle ölçülebilen on altı tane kişilik faktörü (bunlara daha sonraları başka faktörler de eklendi) tanımladı. 1940'larda üretilen başka bir popüler Amerikan testi, daha sonraları standart bir klinik teşhis aracı olarak kullanılacak olan, Minnesota Çok Aşamalı Kişilik Envanteri-(MMPI)* idi. Freudcu fikirler, "yansıtma" kavramına bağlı olarak Blacky saldırganlık testi gibi araçların ortaya çıkarılmasına esin kaynağı oldu (bkz. 8. Bölüm). Ünlü Rorschach mürekkep lekesi testlerinin tarihi 1911'e kadar uzanır. Fakat bunların yorumlanışının güvenilirlik derecesinin düşük olduğu herkesçe bilinir. İnsan resmi çizdirme testi başlangıçta zekâyı ölçmenin alternatif bir modeli olması amacıyla çocuklar üzerinde kullanılmak üzere **Florence Goodenough** (1926) tarafından icat edilmişti; fakat sonraları bu da yansıtma konulu testlerin kimi özelliklerine sahip olarak görüldü ve kişilik testi olarak kullanılmaya başlandı. Psikologlar kişiliğe ait, istek düzeyi, alan bağımlılığı ve kontrol merkezi gibi yeni özellikler tanımlamaya devam ederken daha önce belirttiğimiz temel kavramsal zorluklar da varlığını korudu: Ne kadar "gerçek"ler? Bunlar ne ölçüde kendilerini "keşfetmek" için kullanılan yöntemlerin birer ürünüdürler? Kültürel bağlı yorumlardan ne kadar uzaktılar? Kişilik araştırmalarında bunun bir tezahürü "kişilik özelliği" ve "tip" kuramcıları arasındaki uzun süre devam eden çatışma olmuştur. Eysenck ve R. B. Cattell gibi psikometri eğilimli kuramcılar "kişilik özelliği"ni desteklemiştir; bunlar, bireylerin farklılık gösterebildiği görece daha bağımsız, farklı davranış birimleri arasındaki ilişkiler yoluyla ampirik olarak tanımla-

* *Minnesota Multiphasic Personalty Inventory (MMPI)*: Minnesota Çok Aşamalı Kişilik Envanteri (Ed. n.)

nabilen boyutlardır. Freud ve G. A. Kelly'den etkilenenler gibi, diğerleri daha geniş kuramsal modellerden hareketle insanların daha bütüncül bir şekilde "tip"lerle sınıflandırılmasından yanadırlar.

DAHA GENEL KONULAR

Başlangıcından beri psikometrinin süregelen görevi psikolojik süreçlerin güvenilir işlemsel tanımlarını yaparak bunların ölçülebilmesi için teknikler geliştirmek olmuştur. Görünüşte basit olmasına rağmen bu zor bir iştir; çünkü Psikolojinin amaçlarının bir kısmı da bu psikolojik süreçlerin temelde ne olduklarının keşfedilmesidir. Puan olarak ele alınacak sayılar üreten ve anlamlandırmamız gereken bir model –örneğin, bir dizi faktör– ortaya çıkaran istatistiki yöntemler keşfetmek zor değildir. Daha önce de gördüğümüz gibi buradaki yanıltıcı nokta bunların objektif olarak var olan bir gerçekliği temsil ediyormuş gibi sunulmasıdır. Günlük dilin tek bir sınıflandırma ile (zeki, saldırgan vb.) belirlediği davranışların tek bir psikolojik sürecin ürünü olmayabileceği, aksine değişik süreçlerin birlikte ortaya çıkarabildiği çoğunluk tarafından bilinir. Temelde yatan süreçleri belirleme işi bunları ölçme projesiyle paralel şekilde gelişmiştir ve özellikle FA'da daha önce de belirttiğimiz gibi psikometrinin bunları ölçmekle olduğu kadar ortaya çıkarmakla da ilgilendiği biliniyordu. Bununla ilgili sorun, özellikle kişilik konusuyla uğraşıldığı zaman dolambaçlı olmasıdır. Çünkü günlük dili kullanmadan bunlara anlam vermek çok zordur; o yüzden bunlar ya yeni değildir ya da anlaşılmazdır.

Psikometrinin tek başına nasıl yeni psikolojik kavramlar yarattığını anlamak zordur. Bununla birlikte psikometri-te-

melli olmayan kuramlar için durum farklıdır; çünkü bunlar psikometrik olarak test edilebilecek yeni psikolojik kavramlar ya da hipotezler ileri sürebilirler. Biz, örneğin psikanalitik kuramdan "oral saldırganlığı" örnekleyen davranışsal özellikleri belirleyen birtakım tanımlar türetmeli ve daha sonra bunların ilişkisel olup olmadığına bakabilmeliyiz. Eğer başarılı olursak oral saldırganlığı ölçtüğümüzü ya da "oral saldırgan tipleri" tespit etmekte başarılı olduğumuzu söyleyebiliriz. Benzer şekilde kuramsal açıdan zihni kapasitenin önemli göstergeleri olarak tanımlanan, "işlemler"i ölçen bir zekâ testi için Piaget'ninki gibi bilişsel bir gelişim kuramı, istatistiki olarak geliştirilmiş bir testten çok daha sağlam bir temel oluşturabilir. *Öyle olsa bile, farklı kuramsal tercihleri, farklı "anlam çerçeveleri" olanlar, daha baştan "oral saldırı" ve "işlem" kavramlarını hayali oldukları gerekçesiyle reddedecek ve sonuçlar teknik olarak sağlam ve güvenilir olsa da, bunlara çok daha farklı etiketler bulmak için uğraşacaklardır.* Yine belirtmek isterim ki oral saldırganlığı ölçmüş olmanız, onun var olduğu anlamına gelmez.

Bence, psikometriyi, kuram inşasıyla ikame etme girişimleri çok başarılı olmadı; bunların en önemli faydası cevap verenlerin (katılımcıların) hızlı bir şekilde sınıflandırılmasında pratik bir işlevi olmasıdır. Psikodinamik de bu tür modellerden kaçınma eğilimindedir. **Osgood, Suci** ve **Tannenbaum**'un (1957) anlamsal ayırıcıları bunun ilginç bir örneğidir. Çünkü bunlar anlamın daha önce hiç kurcalanmamış üç boyutunu açıkça ortaya çıkarmıştır: değerlendirme, güç ve eylem. Yine bu, özellikle "değerlendirme" boyutu yakından incelendiğinde, bize sonuçların altında dilsel bir yanılsamanın var olabileceğini gösterir. Örneğin, değerlendirmedeki anahtar kelime "iyi" çokanlamlı bir kelimedir ve bu kelimenin kullanımdaki egemenliği tek bir "anlamın" yaygın olduğunu

göstermiyor ("iyi"; ahlaksal olarak iyi, işlevsel olarak yararlı, kırılmamış, duyulabilen, bir kritere karşılık gelen vb. gibi anlamlara gelebilir). Psikometrinin başarılı olduğu alanlar, (a) günlük sınıflandırmada karşılığının bulunması sorun olmayan özel yeteneklerin ölçülmesi ve (b) kuramsal ilişki durumlar, örneğin daha önce de belirttiğimiz somutlaştırma sorunu devam etse de 1950'lerden 1970'lere kadar geliştirilen kişilik ölçümleri ve bilişselci tarzdaki ölçümlerdir.

Değinilecek en son nokta ölçüm ve teknoloji arasındaki yakın ilişkidir. Yeni araçların ortaya çıkması bizi bunlardan faydalanabileceğimiz yolları düşünmeye itiyor. Ama bu araçlar kuramsal olarak nötr değillerdir; çünkü kendilerini kullananları, araştırdıkları konuları bu araçlarla araştırılabilmeye uygun bir şekilde kuramsallaştırmaya teşvik ederler. O yüzden labirent kullanımı "deneme-yanılma" öğrenme kuramlarını teşvik ederler. Çağdaş kayıt cihazlarının atası 1914'ten önceki psikoloji ders kitaplarında sık görülen "kimograf" ya da "ergograf"tır (A. Mosso'nun kendi cihazına verdiği ad). Bir rulo grafik kâğıdı bir silindirin üzerine sarılır ve silindir döndükçe bir iğne bu kâğıda çizgi çizer. Zamanın psikologları bunu yorgunluk, parmak hareketlerinin sıklığı ve kas tepkileri gibi şeyleri ölçmekte kullandılar ve sonuçta hareketleri zikzaklı çizgilere dönüştürdüler. Bu tür araştırmalar çok sayıda bulgu ortaya çıkardı, elde edilen veriler "objektif", kolayca ölçülebilen vb. cinstendi. Benzer teknikler halen kullanılmaktadır. Fakat ergograf'ın kullanılması araştırmacıları bu cihaza en uygun konuları öncelikli hale getirmeye ve bunları genelleme yolları düşünmeye itti. Son zamanlarda bunun gibi durumlar için ben şöyle diyorum: "Elinizdeki tek alet bir çekiçse her şeyi bir çivi gibi görmeye başlarsınız"

Buna karşın bunun en yanıltıcı etkisi istatistiğin kendi etkisidir. İstatistiğin kullanımı, deneylerinizi, kullanacağınız

özel istatistiki yöntemlere göre şekillendirmenizi gerekli kılmaktadır. Fakat bu yöntemler, üzerine uygulanacakları verilerin özellikleri hakkında zaten sayısız varsayımı içermektedir. Bir yere kadar bunlar; deneyleri, test edilecek hipotezleri ve araştırmacının meydana çıkaracağı kuram ya da modeli şekillendirmektedirler. Bu, burada anlatamayacağımız kadar karmaşık ve geniş bir konudur, fakat **Gerd Gigerenzer** tarafından yakın zamanda yapılan çalışma bazı önemli sorunları ortaya koyuyor: İstatistiki yöntemlerin kullanılmasının, özellikle de olasılık hesaplamalarında psikolojik süreçlerin yarı istatistiki olasılık hesaplamalarını içerdiği görüşüne psikologları nasıl sürüklediğini gösteriyor. Kullandıkları yöntemler tarafından bu şekilde düşünmeye sevk edildikleri için, bütün düşünce şekillerinin temelde buna benzer olduğuna inanmaya başlıyorlar.

Tabii ki psikometri tecrit edilmiş bir ortamda gelişmedi, ama bu gelişim içsel şartlara olduğu kadar bağlamsal açıdan da açıklanabilir. İki savaş arasında testler icat edilmesinin, genelde Amerikan kültürünün ihtiyacına ve IQ testlerinde öjeniğin rolüne bağlı olduğu bilinmektedir. Psikologlar için yeni testler icat etmek personel değerlendirme, uzmanlık tespiti vb. gibi ihtiyaçları olan bir sanayi toplumunda kendileri için uzmanlık alanı açabilmenin bir yoluydu. Bu sırada, İngiltere'de ise **C. S. Myers**'ın bünyesinde Ulusal Endüstriyel Psikoloji Enstitüsü filizleniyor ve sayısız şirket yorgunluktan eğitime kadar uzanan konuları araştırmaları ve bunlar için özel testler geliştirmeleri için psikologları işe alıyordu. Fakat psikometriden ticari olarak en çok faydalanan saha pazar araştırmaları alanı olmuştur. Bu alan anket düzenleme ve yönetim uzmanlığını yeni ürünlerin ileri derecede değerlendirilmesinde kullanmıştır. Burada şu gözlemlerimizi belirtebiliriz: Pazar araştırmaları yüzeyde tüketici davranışlarını öl-

çüyor gibi görünse de, daha derinlemesine incelendiğinde bunların, daha önce olmayan yeni tutumları yaratmakta kullanıldığı ve bu yüzden "tüketicilerin" (hepimizin) psikolojik olarak ekonomik sistemin ihtiyaçlarına göre ayarlandığımız kültürel bir ortam yarattığı görülecektir. Bize sorulan soruların amacını sezebileceğimizi düşünürüz. Bize jelatinli marmelatın yuvarlak mı yoksa kare mi olmasını istediğimiz sorulursa buna bir cevap veririz –fakat bu soru daha önce var olmayan bir tutumu var etmek için bulunmuş bir yoldur. Daha da kötüsü, marmelatın şeklinin psikolojik olarak önemli olduğu bir toplum yaratılmasına yol açmaktadır. Psikolojik ölçüm eylemi ölçülen şeyi "psikoloji"yi değiştirmiştir.

KAYNAKÇA

İleri okumalar

Gigerenzer, Gerd, Z. Swijtink, T. Porter, L. Daston, J. Beatty ve **L. Krüger** (1989) *The Empire of Chance: How Probability Changed Science and Everyday Life* (Şans İmparatorluğu: Olasılık Bilimi ve Günlük Hayatı Nasıl Değiştirdi?), Cambridge: Cambridge University Press. Kuram haline gelen istatistiki metotlar üzerine bkz. 6. Bölüm.

Hornstein, G. A. (1989) 'Quantifying Psychological Phenomena: Debates, Dilemmas, and Implications' ('Psikolojik Fenomenlerin Ölçülmesi: Tartışmalar, İkilemler ve Olası Etkiler'), J. G. Morawski (editör) The Rise of Experimentation in American Psychology (Amerikan Psikolojisinde Deneyin Yükselişi) New Haven: Yale University Press, s. 1-34.

Sokal, M. M. (1987) *Psychological Testing and American Society* (Psikolojik Test ve Amerikan Toplumu) 1890-1930, New

Brunswick: Rutgers University Press. Psikolojik testin kültürel boyutlarını araştırıyor ve I. Dünya Savaşı'nda ABD Ordusu'nda yapılan testleri iyi bir şekilde aktarıyor.

Stenberg, R. (1990) *Metaphors of Mind: Conceptions of the Nature of Intelligence* (Aklın Metaforları: Zekânın Doğasının Kavramsallaştırmaları) Cambridge: Cambridge University Press. Zekâ kavramlarının mükemmel bir genel özetidir.

Ek referanslar

Binet-Simon testinin İngiliz ve Amerikan versiyonları için aşağıya bakınız:

Burt, C. (1921) *Londra County Council Mental and Scholastic Tests* (Londra Bölgesi Konsülü Zihinsel ve Eğitimsel Testleri), Londra: P. S. King.

Terman, L. M. (1919) *The Measurement of Intelligence: An Explanation of and Complete Guide for the Use of the Stanford Revision and Extension of the Binet-Simon Intelliğence Scale* (Zekânın Ölçülmesi: Binet-Simon Zekâ Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Stanford Versiyonunun Kullanımı İçin Açıklama ve Kılavuz), Londra: Harrap.

Spearman-Thurstone tartışması ve "grup faktörleri"ni kullanıma koyma şeklindeki bir çözüm önerisiyle ilgili olarak bkz.:

Vernon, P. E. (1961, 2. Baskı) *The Structure of Human Abilities* (İnsan Becerilerinin Yapısı), Londra: Methuen. "Likert ölçüsü" tutum ölçme metodu "tamamen katılıyorum"dan "hiç katılmıyorum"a kadar beş-seçenekli bir çizelge kullanıyor.

Likert, R. (1932) 'A Technique for the Measurement of Attitudes' ('Tutum Ölçümü İçin Bir Teknik'), Archive of Psycho-

logy, 140. "Thurstone ölçüsü" katılıyorum/katılmıyorum seçeneklerini sunuyor.

Thurstone, L. L. ve **E. J. Chave** (1929) *The Measurement of Attitudes* (Tutumların Ölçülmesi), Chicago: University of Chicago Press.

Bunların her ikisi de R. B. Cattel ve H. C. Eysenck tarafından kullanılan bütünüyle geliştirilmiş faktör analiz metotlarından önce geldi.

Adorno, T. W., E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson ve **R. N. Sanford** (1950) *The Authoritarian Personality* (Otoriter Kişilik) (2 cilt), New York: Science Editions. Otoriterlik ölçülerini içerir.

Cattell, R. B. (1965) *The Scientific Understanding of Personality* (Bilimsel Kişilik Anlayışı), Harmondsworth: Pelican. Onun 16PF envanterini içeriyor

Eysenck, H. J. (1957) *Sense and Nonsense in Psychology* (Psikolojide Anlam ve Anlamsızlık), Harmondsworth: Pelican. Toplumsal tutum envanterini içerir.

Oppenheim, A. N. (1966) *Questionnaire Design and Attitude Measurement* (Anket Tasarımı ve Tutum Ölçümü), Londra: Heinemann. 1970'lere kadar anlaşıldığı gibi bu konulara yararlı bir giriştir.

Osgood, C. E., G. C. Suci ve **P. H. Tannenbaum** (1957) *The Measurement of Meaning* (Anlamın Ölçülmesi), Ubana: University of Illinois Press.

"Ergograf" için aşağıya bakınız:

Mosso, A. (1906, 2. Baskı) Fatigue (Aşırı Yorgunluk), Londra: Swan Sonnenschein.

Schulze, R. (1912) *Experimental Psychology and Pedagogy* (Deneysel Psikoloji ve Pedagoji), Londra: George Allen:

Bütün IQ işlerinin bir eleştirisi için bakınız:

Gould, S. J. (1984) *The Mismeasure of Man* (İnsanın Hatalı Ölçümü), Londra: Penguin.

12. SOSYAL PSİKOLOJİ

Psikolojinin bütün altdisiplinleri içinde sosyo-kültürel bağlamla en yoğun ilgisi olan Sosyal Psikoloji'dir. Sosyal psikologların konularını, içinde yer aldıkları toplumların öncelikleri, sorunları ve ilgileri oluşturmaktadır. Cinsiyet, toplumsal sınıflar ve etnik gruplar da dahil olmak üzere kişisel toplumsal konumları bu sorunlarla uğraşma biçimlerini belirlemekte ve aynı zamanda toplumun birer üyesi olarak sahip oldukları ideolojik ve politik inançlar da yaptıkları psikolojik çalışmanın amaçlarını şekillendirebilmektedir. Bunların ışığı altında sosyal psikolojiyi üç ayrı zaman ve yerde inceleyelim: Yüzyılın dönümünde Fransa, iki dünya savaşı arasında Amerika ve 1950'den sonra hem İngiltere hem Amerika.

YÜZYILIN DÖNÜMÜNDE FRANSA

Sosyal psikolojinin kökleri 1700'lere ve XIX. yy. başlarında Alman *Völkerpsychologie*'sine (Kitle Psikolojisi) kadar gitse de genelde modern şekliyle Gustav Le Bon'un *'Kitle*'siyle (1896) başladığı kabul edilir. Popüler bir bilim adamı olan Le Bon, önde gelen psikolog, politikacı, felsefeci ve askeri simalarla muhteşem gurme yemeklerinde kurduğu yakın ilişkiler sayesinde politik ve sosyal konularda seçkin bir âlim haline

geldi. Sosyalizm ve komünizmden nefret eden, Fransız kültürünün yenilenmesi için her şeyi göze almış ateşli bir vatanseverdi ve bu ideolojik gündem onun psikolojisini belirlemişti. Kitleye olan ilgisinin birçok sebebi vardır. Birincisi, Fransız Devrimi'nden (1789) beri kitleler Fransız siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştı –1830 ve 1848 isyanları ve Paris Komünü (1871) en belirgin olaylardı. Buna karşın isyanlar yine de yereldi ve daha sonraki yüzyıla (XIX. yy.) grevler ve sol gösteriler damgasını vurmuştur. Kısaca, yöneticilerde sürekli bir tedirginlik yaratan, vatanseverlerin moralini iyice bozan Fransız-Prusya Savaşı'ndaki bozgundan (yönetenlere karşı güvenlerini sonsuza kadar sarstı) sonra iyice şiddetlenen kitleler Fransız tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır.

İkincisi, Tarde'ınki (1890) gibi çalışmalarda ortaya sürülen ve Fransız Psikolojisi'nin hipnotizma ve benzeri olgulara karşı yaygın halen gelen klinik ilgisinin evrimci perspektifle birleşmesi Le Bon'da kitle davranışı konusunda birtakım sezgiler uyandırmıştır. Graumann (1988), Pasteur ve Koch'un tıbbi keşiflerinden alınan "hastalığın bulaşması" kavramının Le Bon üzerindeki etkisini (Le Bon bunu kullanarak "akli bulaşma" kavramını türetmiştir) belirtmektedir. Üçüncüsü ve en önemlisi, Le Bon'a göre kitle davranışı "yasalarını" anlamak, ulusal liderlerin vatanseverlik onuru ve kendine güven duygularını yayabilmelerini sağlayacaktır. Bu yüzden *Kitle*, Fransız medeniyetini hain sosyalizmden koruma mücadelesinde Fransa yöneticilerininin toplumsal iktidarı sağlamada ve kullanmada bir kaynak olacaktır (Le Bon'un düşüncesinde ırkçı bir taraf da varken demokrasi onun için sadece ehven-i şerdir.– bkz. 16. Bölüm).

Le Bon'un kitlesi "akli bulaşma" tarafından "telkin" yoluyla yönlendirilen mantıksız, fıkır fıkır, kaynaşan bir kalabalıktır. Hipnotize edenin, hipnotize edilene yaptığı gibi bir

hatip doğru telkinlerde bulunarak kitleyi istediği tarafa yönlendirebilir. Bireysel kimlik kaybolur, daha üstün fakat daha ilkel "kitle aklı"nda eriyip gider. Kitle davranışı patolojiktir ve yeni bilimsel telkin ve hipnotizma anlayışı çerçevesinde kavranabilir. Le Bon, toplumun "doğal yöneticileri"ne bu yasaları nasıl kullanıp topluma nasıl gem vuracaklarını ve bu yasalarla bir patlamaya yol açacak içgüdüsel enerjileri nasıl yönlendirebileceklerini öğretmeyi amaçlamıştır. Medenileşmiş beyaz (özellikle Fransız!) eril mantığı, coşmakta olan bir toplumsal huzursuzluk üzerinde kararsız kalmaktadır. Yeni bir "ırk ideali" yaratmak için, ki bunsuz Fransız medeniyeti çürümeye mahkûmdur, acımasız bir kitle manipülasyonuna ve disiplinine ihtiyaç vardır.

Le Bon'un hedef kitlesi onun iletmek istediklerini alıyordu ve fikirleri I. Dünya Savaşı'nda Fransız askeri taktiklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (bu savaş boyunca moral yükseltici propaganda metinleri yazmıştır) – savaş bir irade çatışmasıdır, irade gücü, moral ve körü körüne itaat, silahlardan çok daha önemlidir. Binet, Tarde, Ribot ve **Dumas** gibi önde gelen Fransız psikologlar onun analizlerini onaylıyorlardı. Hem **Raymond Poincare** (daha sonraları Cumhurbaşkanı olmuştur) hem de filozof **Henri Bergson**'un arkadaşıdır. Geriye bakıldığında, *Kitle*, Hitler'in *Mein Kampf*'ından (Davam) sonra en meşhur çağdaş metindir. Şimdilerde biliyoruz ki Hitler, Mussolini ve Stalin onun mesajlarını hırslı bir şekilde özümsemişlerdir. Mussolini'nin ağır bir şekilde ilavelerde bulunduğu kopya halen ortadadır. Ama yine de bu öncelikle bilimsel anlamda bir kitle davranışı kuramı sunan Psikolojik bir metindir. O yüzden, çağdaşları tarafından Le Bon ideolojik konumu bilimsel anlamda objektif ve "gerçekçi" görülebilir.

Yirmi beş, otuz yıldır İngiltere'de McDougall (1920) ve **Morris Ginsburg** (1921) gibi, Avrupalı psikologlar, görevlerinin, "grup bilinci"ni anlamak ve ulus ile "birey"lerin yükseliş ve çöküşlerinin psikolojik kökeninin izlerini takip etmek olduğuna inanarak Le Bon'u takip ettiler. Lider-izci ilişkisinin hipnozcu-denek ilişkisine benzediği fikri daha sonraları Freud (1922) tarafından geliştirildi. Bu arada psikodinamik düşünürleri arasında da toplumsal yapıyı bireysel psikolojik yapıya eşitleme eğilimi yaygındı –"kitle" bilinçaltını temsil ediyordu. C. G. Jung'un "kollektif bilinçaltı" bu kavramla benzerlik taşımaktadır.

1920 ve 1930'LARDA BİRLEŞİK DEVLETLER

Atlantik'in diğer ucunda olaylar farklı bir şekilde gelişiyordu. II. Dünya Savaşı'ndan önce Birleşik Devletler'de adlarında "Sosyal Psikoloji" ifadesi geçen ve ilki 1908'de çıkan (Elwood) tam 35 kitap vardı. Bundan daha önce sosyolog Lester Ward, *Psychic Factors in Civilization* (Medeniyetteki Psişik Faktörler, 1892) adlı kitabını yayımlamış ve Birleşik Devletler'deki ilk Sosyal Psikoloji deneyleri 1898'de **Triplett** tarafından yapılmıştı. 1920'lerin en meşhur öncüleri **Floyd Allport** ve **Emory Bogardus**'tu. Bizim için önemli olan ise James **M. Williams**'ın *Principles of Social Psychology*'dir (Sosyal Psikolojinin İlkeleri, 1922). Williams için Sosyal Psikoloji, "toplumsal ilişkiler içinde bulunan insanların güdü bilimidir" (s. 2). Güdüler, öğrenme ve alışkanlıklarla şekillenen içgüdülere bağlıdır. Bunlar bir kere yerleştiğinde, göç ve daha geniş bilgi gibi çağdaş gelişmeler tarafından zayıflatılsa da muhafazakâr olma eğilimindedirler. Toplumsal ilişkileri belirleyen mekanizma çıkar çatışmalarının nasıl müzakere edil-

diğidir. Bu, kısaca, onun (Williams'ın) psikolojik modelinin özüdür –sosyal ilişkilerinin çıkar farklılıklarının üstesinden gelinmesiyle belirlendiği, içgüdülere dayanan fakat çok esnek olabilen bir davranış manzarası. Etki altında kalma (hipnoz) ve önceki evrelere atavistik gerileme ve bunun gibi konular burada hiç yoktur ve kitle konusuna da çok az yer verilmiştir. Bölümlerin üçte ikisi şu altı ana başlık altında düzenlenmiştir: "Ekonomik ilişkilerde/Siyasi ilişkilerde/Mesleki ilişkilerde/ Kültürel ilişkilerde/Eğitim ilişkilerinde Çıkar Çatışması". Kitabı "Bastırılmış İtkilerin Toplumsal Tepkileri" ile bitiriyor –bütün toplumsal düzenleme biraz "itkilerin bastırılmasını" gerektirir. Fakat bu bile psikodinamik bir şekilde ele alınmamış, köleliğin etkileri, sınıf kontrolü ve askeri baskıya yer verilmiştir.

Le Bon'un dünyasının aksine Williams'ınki profesyonel işadamlarının, öğretmenlerin ve Amerikan aile hayatının dünyasıdır. Fransa'daki gibi katı bir askeri hiyerarşi ya da ulusal ruh ve "ırk ideali" ile ilgili mistik bir fantezi yoktur. Le Bon'dan alıntı bile yapmamıştır. Williams'ın ilgi alanı çok daha pratik konularla alakalıdır –"İşçi Sınıfı İlişkileri", eğitim, tıp etiği vb. toplumsal hayatın din ve sanat da dahil olmak üzere bütün yönlerini kapsayan konulardır. O dönemdeki çoğu çalışma gibi bu da Sosyoloji ve Psikoloji arasında gelip gider, fakat gördüğümüz gibi temel ağırlık Psikolojidedir. Bununla, bir sonraki on yıl içinde ortaya çıkmaya başlayacak olan Sosyal Psikoloji arasındaki en büyük fark Williams'ın bunu deneysel bir disiplin olarak görmemesidir. Aksine, ekonomi, sosyoloji ve tarih gibi disiplinlerden uzman bilgileri almak zorundadır. Bibliyografyası aslında oldukça sıra dışıdır –yapay çiçek imalatçıları üzerine bir inceleme kitabı, maden işçileri ve serseriler üzerine bir başka kitap, Thorndike ve Titchener üzerine eleştirilerden oluşmuş kitaplar, **Theodore**

Roosvelt'in otobiyografisi, **Brahms**'ın biyografisi ve Birleşik Devletler Yüce Divan'ından raporlar.

Avrupa'da böylesine baskın olan "ulusal karakter" meselesinin Amerika'da nispeten önemsiz olmasının sebebi belki de Amerika'nın coğrafi olarak izole olmasıdır. (WASP* ekonomik çıkarları siyahlara ve Güney Avrupalı göçmenlere karşı müdafaa edilse de) kökleri eskiye dayanan değer yargıları, gelenekleri ve toplumsal sınıf çıkarları yoktu, ama ne olursa olsun bu da bir toplumdu ve kendi kültürünü inşa etmişti.

1930'larda Birleşik Devletler Sosyal Psikoloji metodolojisi hızla değişiyordu. Thorndike ve Likert anket düzenleme ve ölçme metotlarını bu dönemde sundular; yine **La Piere**'in –bir restorana telefon edip Çinli konukların da dahil olduğu bir grup için rezervasyon yaptırma örneği de dahil- önyargılarla ilgili ünlü 1934 deneyi gibi birçok öncü deneysel araştırma bu döneme rastlar. Sık sık alıntılanan Martshorne ve May'in dürüstlük ve çocuklar üzerine deneyleri 1929-1930'da yapılmış ve **Sherif** (1936) de algıda grup etkisini araştırdığı deneysel çalışmasını yayımlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan monograflar işsizliğin, kitle iletişiminin, kamuoyu oluşturulmasının, ırksal önyargıların, suçun, endüstriyel çalışmanın ve dilin psikolojik etkileri gibi konuları içeriyordu. G. H. Mead'in "benlik"i şekillendiren toplumsal süreçleri kapsayan yoğun araştırması da bu dönemde ortaya çıkmış, fakat bir şekilde 1960'lara kadar marjinal kalmış ve hemen ampirik deneysel araştırmalar ortaya çıkaramamıştır. Yine, Margaret Mead'in ve diğerlerinin çocuk yetiştirme ve cinsiyet rolleri üzerine antropolojik çalışmasının aile ve çocuk gelişimi ("ırk" sorunu da dahil) konularını bu dönemde katkı yaptığını belirtmek gerekir.

* ***White Anglosakson Protestant (WASP)***: Beyaz Anglosakson Protestan (Ed.n.)

Sonuçta, iki savaş arası dönemde Birleşik Devletler'de gördüğümüz şey, "ırk"tan radyoya, endüstriyel ilişkilerden suça kadar birçok toplumsal olgu ve soruna ışık tutacak ve bunları açıklayabilecek deneysel bir Sosyal Psikoloji'nin kurulduğudur. Bunu yaparken **Murchison**'un da (1935) iddia ettiği gibi Avrupa geleneğini bir kenara bırakıyor ve kararlı bir şekilde bireyselci bir hale geliyordu. Bazıları davranışçıların genel havasından etkilenmiş olsa da çoğunlukla son derce pragmatik ve pratiklerdir. Eğer 1930'larda yönelmiş olduğu bir ideolojik gündem var ise bu da Rooseveltçi liberal ideolojidir. Örneğin **Dunlap** (1934) "ırk psikolojisinden" nefret eder, "medeni-ilkel" kutuplaşmasından sakınır, kadın sorununa sıcak bakar ve öjeniğe kuşkuyla yaklaşır. Bununla birlikte Sosyal Psikoloji o dönemde de ikiye ayrılır: Psikoloji yönelimli kamp ve Sosyoloji yönelimli kamp (geçen yüzyıldan eli kulağında bir ayrım). Fazla yerimiz olmadığı için bu konuyu burada daha ayrıntılı olarak ele alamayacağız.

Bu noktada Birleşik Devletler kültürünün önemli bir özelliğinden bahsetmek uygun olacaktır: Onun farklı siyasi ve ekonomik yapısından kaynaklanan ve davranışın etkilerinin incelenmesine yönelik her zaman var olmuş talep. Politika, politik kararlara gösterilen tepkiler ve kamuoyunun durumu hakkında sürekli bilgi gerektirir. Kampanya ve lobi faaliyetleri hızlı ölçme talebindedir. Bu bütün Batı demokrasilerinde olmasına karşın Birleşik Devletler'de çok daha önemlidir çünkü burada sivil mevkiler için seçime gitmek İngiltere'dekinden çok daha yaygındır ve bazı eyaletlerde yasa değişikliği için bile oy sandığına başvurulur. Aynı şekilde, pazar araştırmaları, reklamcılık ve satışı artıracak ürün bazlı imaj çalışmaları başka yerlerden çok daha önce başlamıştır. Amerikalılar okula başladıkları ilk günlerden itibaren oy kullanırlar –örneğin, oyun bahçesinde sakız çiğnemek serbest bıra-

kılsın mı, bırakılmasın mı? Böyle bir ortamda tutum değerlendirmeleri büyük önem kazanmaktadır –bütün bunlara bağlı olarak da Birleşik Devletler deneysel Sosyal Psikolojisi ta 1930'larda ağırlık kazanmaya başlamıştır. Amerika'nın bu özel durumu, tutum ve ona bağlı olan şeylerin –ölçme, tutum değiştirme, bunların yapısı ve sebepleri– keşfedilmesi için uygun bir ortam ve altyapı hazırlamıştır. Prensipte bu, ideolojik olarak nötrdür –herkes tutum değiştirecek teknikleri kullanabilir. Fransızların mevcut siyasi kurumlara, güvenliğe, ulusal morale ve idare edilemeyen asilerin medeniyeti tehdit edici bir vahşiliğe gerilemesine dair duyduğu endişeyi çok az kişi paylaşıyordu. Elbette ayaklanmalar olabilirdi -aslında oldu da– fakat bunlar yozlaşmacı bir çerçeve içerisinde yorumlanmıyorlardı. (Ben 1940'dan önce Birleşik Devletler'de kitle üzerine yazılmış kitaplardan sadece bir tanesinde, Everett D. Martin'in kitabında Le Bon'dan bahsedildiğini gördüm). Le Boncu biri için insanların davranışlarını ölçmek önemsizdir–"kitle psikolojisi"ni etkin kullanarak liderler bireyleri istedikleri şekilde davranmaya yönlendirebilirler. Ne kadar kapalı olsa da Birleşik Devletler Sosyal Psikolojisi'nde gizli bir ideolojik varsayım vardır: Karar almada kolektif, demokratik prosedürlere inanış, sözgelimi, doğal düzenin kendilerine itaat ettiği doğal liderler sınıfına inanmaya yeğ tutulur.

1960'LARDA BRİTANYA VE BİRLEŞİK DEVLETLER

İngiliz Sosyal Psikolojisi farklı bir alt-disiplin olarak ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı. Her ne kadar genellikle Birleşik Devletler metotlarını ithal etmiş olsa da İngiliz Sosyal Psikolojisi'nin daha farklı başka özellikleri de

vardı. İlk olarak, İngiliz sosyal psikologları (**Basil Bernstein**'ın dil üzerine çalışması gibi, 1971) toplumsal sınıf meselesini Amerikalı meslektaşlarından çok daha ciddiye almışlardır. İngiliz sosyologlar gibi, onlar da toplumsal sınıfı ekonomik olduğu kadar kültürel bir değişken olarak da ele almışlardır. Bu Birleşik Devletler için de geçerli olmasına karşın, İngiltere'de oturmuş olduğu ve toplumsal hareketlilik alt sınıflar arasında devam ettirildiği için kültürel farklar çok daha belirgindi. İngiliz sosyal psikologlar ideolojik olarak muhalif bir rolde sol eğilimli iken Amerikalı meslektaşları temel sınıf farklılıklarının olduğunun kabul edilmediği eşitlikçi ideoloji tarafındaydılar. İkinci olarak, İngilizler başlangıçta, Atlantik'in karşı yakasında kullanılan anketlere pek itibar etmediler. **Michael Argyle** gibi çoğu daha ihtiyatlı gözlem tekniklerini tercih ediyordu (gerçi Amerikalı psikologlar da gözleme dayalı teknikler kullanıyorlardı). Bunun sonucunda kişiler arası mesafe ve sözlü olmayan iletişim gibi konular üzerinde çalışılmaya başlandı. Üçüncü olarak, İngiliz Psikolojisi'ndeki doğalcı akımı üstün tutan görüş yüzünden etolojiden Amerikalı meslektaşlarının yaptığından daha çok fikir alıyorlardı. 14. Bölüm'de de bahsettiğimiz gibi bu çalışmanın 1960'larda önemli etkileri olmuştur. Buna karşın, genel olarak bu faktörler İngiliz ve Amerikan geleneklerini birbirinden tam anlamıyla farklılaştırmamıştır, ilki ikincisinin bölgesel bir varyantıdır.

Savaş sonrası Birleşik Devletler Sosyal Psikolojisi bazı anahtar niteliğindeki konular etrafında döndü durdu; otoriterlik, itaat ve önyargı ile ilgili konular; küçük grupların dinamikleri ve "liderlik"in doğası; geniş kapsamıyla tutumlar; iletişim ve medya; ve sosyoloji sınırında, "rol kuramı" olarak bilinen alan. Burada bunlardan sadece birkaçına değineceğiz.

11. Bölüm'de de söz edildiği üzere Yahudi katliamından sonra psikologlar doğal olarak Nazizmin nasıl yükseldiğini ve işlediğini anlamaya çalıştılar. Daha sonra Amerikan Sosyal Psikolojisi'nde önemli bir kesim güncel olaylarla daha fazla ilgili hale geldi. Adorno ve diğerlerinin *Otoriter Kişilik*'i (1950) öncelikle Yahudi aleyhtarlığı ve başlı başına bir otoriter kişilik tiplemesini tanımlamakla ilgilenirken, vatandaşlık hakları hareketinin büyümesi ve Afro-Amerikalıların içinde bulundukları kötü durumun gündemin merkezine yerleşmesiyle öncelikler hızlı bir şekilde değişti. Bu bağlamda Sosyal Psikoloji etkin bir şekilde vatandaşlık haklarını savunan tarafın entelektüel kanadı oldu. 1930'lardan beri Sosyal Psikologlar "önyargı"yı bir çeşit psikopatoloji olarak gördüler ve önyargı ile diğer olumsuz kişilik özellikleri arasında bir ilişki olduğunu iddia ettiler. Bunu yaparken tam zıtı bir yönde de olsa Le Bon'unkine gerçekten yakın bir taktik kullandılar. Vatandaşlık haklarını savunanların muhalifleri basitçe değişik bir fikri benimseyen kişiler değildi, onlar; yanlış yaptıklarını "objektif" ve "bilimsel" bir şekilde ispatlayabileceğimiz kişilerdi. Bu bir eleştiri değildir: Buradan çıkarmamız gereken ders "önyargı" gibi konulara nötr bir şekilde yaklaşamayacağımızdır –bunun sebebi ise hem dilin bu kelimelere yargısal bir anlam yüklemesi hem de bizim temel motivasyonumuzun en azından bir dereceye kadar ideolojik olmasıdır. İdeolojik konumların objektifleştirilmesi ya da doğallaştırılması eğilimi "toplumsal bilimlerde" çok sık görülen bir durumdur.

Tutum kuramcıları arasında en göze çarpanı, "Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı" ile aslında Biliş Psikolojisi'ni Freudcu "rasyonalizasyon" kavramlarıyla birleştiren **Leon Festinger**'dir. Bu kuramda anti-sezgisel birtakım sonuçlar ortaya çıkıyordu –örneğin, insanlar reklamı, ürünü almadan önce

değil de daha çok ürünü satın aldıktan sonra okurlar. Festinger bilişsel uyumsuzluğu çözmede kullanılacak sayısız "uyumsuzluk azaltıcı strateji" geliştirmiştir –bu tür uyumsuzluk durumları; bir bilişsel öğe (örneğin, ben iyi bir dağcıyım) tamamen zıttı bir durumu (örneğin, aslında üç basamaklı bir merdivenden düştüm) ima ettiğinde ortaya çıkar. Bunun sonucunda, böyle durumlarda kullandığımız akla uydurmaların inceden inceye değerlendirilmesi ortaya çıktı. Kabul görmüş bir bilimsel kuram olarak belki de her türlü sonuç hakkında bir cevabı olduğundan kusurlu bir kuram olarak göründü (gerçi Festinger ve arkadaşları çok sayıda ampirik araştırma yapmışlardı). Yaptıkları en ünlü çalışmalardan biri, kıyamet gününün kesin tarihini bildiklerine inanan bir tarikatla ilgiliydi (Festinger, Riecken ve Schachter, 1956). Bundan istifade edilerek tarikat "kıyamet günü"ne kadar hatta ondan sonrasına kadar incelendi. "Dünyanın sonunun dün geleceğine inanıyordum" ama "olmadı" uyumsuzluğu kolay çözümlenebilecek bir şey değildi. "Kıyamet günü" konusunda fikirleri tarikattaki diğer insanlarla uyuşmayanlar gerçekleşmeyen kehanetten hemen sonra tarikattan ayrılırken, diğer tarikat üyelerinin eskisine göre çok daha muhafazakâr ve tarikata bağlı oldukları görüldü. İnançları test edilmiş ve eksik bulunmamış o yüzden de tanrının ilahi öfkesi başka yöne çevrilmişti.

Biliş Psikolojisi'nin de katkısıyla, dil çalışmaları savaş sonrası yıllarda hızla gelişti. Roger Brown, Jerome Bruner ve Charles Osgood dilin sosyo-psikolojik yönleriyle ilgili çok sayıda çalışma yayımladılar: Bunların arasında en önemlileri Brown (1958); **Bruner, Olver, Greenfield** ve diğerleri (1966) ve Osgood, Suci ve Tannenbaum'dur (1957). Primatlara dil öğretme çalışmaları bunun sadece bir dalıydı. Bu Amerikan çalışması, Berstein'ın "anlam"ın doğası ve dilin geli-

şimsel süreci üzerine yoğunlaştığı dildeki toplumsal sınıf farklılıkları çalışmasından çok farklıydı.

Başka bir araştırma alanı ise 1953-1961 yılları arasında kısa bir süre filizlenen ve kişilik kuramcısı Henry Murray tarafından ortaya çıkarılan, "başarma güdüsü" ya da "başarı ihtiyacı" diye bilinen kavramdır. **David McClelland** ve arkadaşları başarı güdüsü düzeylerinin farklı kültür ve toplumlarda ölçülebileceğine ve karşılaştırılabileceğine inanarak, bunu temel bir sosyo-psikolojik değişken olarak geliştirmeye çalıştılar. 1950'lerin ekonomik şartları ve soğuk savaş ortamı, bu iş için çok uygun bir zemin teşkil ediyordu. Bu ortam aynı şekilde ilk defa Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri Araştırma Ofisi, ABD. Hava Kuvvetleri, Rockefeller Vakfı ve Carnegie Kurumu tarafından ayrı ayrı yürütülen grup dinamikleri ve liderlik araştırmaları için de geçerliydi. Bunların çoğu 1950'lerin ortasındaki o durum hakkında hâlâ çok değerli bilgiler içeren D. Cartwright ve A. Zander'in (1953) çalışmasında bir araya getirilmiştir.

1960'larda Vietnam Savaşı'nın sahneye çıkmasıyla Birleşik Devletler Sosyal Psikolojisi iyice karıştı –bazı kuramcılar savaşa karşı çıkarken bazıları da Birleşik Devletler askeri "psy ops" programlarına katıldılar. Savaş karşıtları Psikolojik kavram ve kuramları hükümet politikalarına uyguladılar -otoriterlik, günah keçisi arama, doğru olmayan uyumsuzluk azaltıcı stratejiler, saptırılmış saldırganlık vb. hepsinin maskesi indirilmiştir. Yoğunlaşan vatandaşlık hakları mücadelesiyle devam eden ilgiyle birlikte bu da, 1960'ların sonunda Birleşik Devletler sosyal psikologlarının büyük bir bölümünü hem dış hem de iç sorunlarda resmi politikalarla tam zıt bir konuma itiyordu. Sosyal psikologlar, özellikle, bu kadar çok akılcı olmayan sosyal sürece dikkatleri çektiği için, toplum hayatında süren faaliyetleriyle işbirlikleri daha zor hale geldi.

Ne var ki 1970'lerin başlarında Sosyal Psikoloji bir kriz dönemine girdi. Toplumsal davranış hakkında 20 yıl boyunca giderek artan sofistike ve refleksif düşünce sonunda, sosyo-psikolojik olgularla ilgili objektif, bilimsel ve "nötr" bir görüşe ulaşılamayacağı şüphesini doğurdu. Tam bu sırada, feminist, siyah ve eşcinsellerin giderek artan baskısı da söz konusuydu, **Kennet Gergen** (1973) konunun tarihsel doğasını kabul ederek daha dürüst toplumsal inşacı bir konumu savunuyordu. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde daha karmaşık yaklaşımların –örneğin atfetme kuramı– başı çekmesiyle klasik davranış kuramları yetersiz kalmaya başladı.

Birleşik Devletler Sosyal Psikolojisi'nin böylesine hızla ve bu yönde gelişmesinin tek sebebi sadece içinde bulunduğu sosyo-politik konum değildir. Aynı zamanda, genelde disiplinin merkezi alanlarında konum bulamayan Avrupa'nın önde gelen isimleri için de çekici bir yer olmuştur Amerika (örneğin, 6. Bölüm'de bahsedilen Gestaltçılar). O yüzden, bazı bakımlardan çok daha yüksek bir entelektüel kapasitenin bir alt-disiplini olarak, Amerikalı psikologlar, kendi halkının canıyla, sıkacak konuları Avrupa'dan gelenlere bırakarak daha farklı konulara yöneldiler. Bu arada Britanya'da, İngiliz sosyal psikoloji geleneğinin sosyoloji ağırlıklı özelliğinin de yardımı ve çağdaş Avrupa düşüncesindeki gelişmeler yakınlığın da yardımıyla inşacı bir konuma doğru yönelim daha kolay gerçekleştirildi. Diğer taraftan ise Avrupa Sosyal Psikolojisi (İngiliz Sosyal Psikolojisi de dahil) 1950 ve 1970 yılları arasında Birleşik Devletler'de Sosyal Psikoloji'nin elde ettiği kültürel önemi hiçbir zaman elde edemedi.

Sosyal Psikoloji'nin özellikle içinde bulunduğu toplumun ilgi alanları ve önceliklerine gömülmüş olması birtakım sezgilerin aktarılamayacağı anlamına gelmez –bazen bunu yapmak mümkün olmasa bile. Bu şu anlama da gelmez; bu gö-

mülmüşlüğün farkında olan sosyal psikologlar kendilerini rahatsız hissediyorlar, çünkü inceledikleri çağdaş toplumsal dünyanın yarı "objektif gözlemcileri" halindeler. Şimdilerde çok azı Le Bon'un yaptığı gibi açık bir şekilde toplumsal iktidarı elinde bulunduran kurumsallaşmış yapılarla ittifak ederek mutlu olabilir. Diğer taraftan çok azı da sürekli olarak grup dışında kalmayı arzulamaktadır. Pratikte, birçok çağdaş sosyal psikolog, özellikle mikro-düzeyde sorunlarla (örneğin, toplumun özürlülere bakışı) ilgilenmeyi ideolojik çatışmalara girmeye ya da büyük kuramlarla uğraşmaya tercih ediyorlar. Geriye kalanlar ise bellek gibi geleneksel deneysel Psikolojik konularla ilgilenip, bunların birey ötesinde sosyal boyutlarını araştırıyor ve inşacı yaklaşımı geliştirmeye çalışıyorlar (Middleton ve Edwards, 1990; Parker ve Shotter, 1990).

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Allport, G. W. (1954) 'The Historical Background of Modern Social Psychology' ('Modern Sosyal Psikolojinin Tarihi'), G. Lindzey (editör) Handbook of Social Psychology, Vol. 1: Theory and Method (Sosyal Psikoloji El Kitabı, I. Cilt: Kuram ve Metot), Reading, Mass. and Londra: Addison-Wesley. Bu oldukça kabul gören yaklaşım yararlıdır; fakat C. F. Graumann gibi yazarlar tarafından eleştirildi.

Graumann, C. F. (1988, yeniden basım 1989) 'Introduction to a History of Social Psychology' ('Sosyal Psikoloji Tarihine Giriş'), M. Hewstone, W. Stroebe, J.-P. Codol and G. M. Stephenson (editörler) Introduction to Social Psychology:

A European Perspective (Sosyal Psikolojiye Giriş: Bir Avrupalı Perspektifi), Oxford: Basil Blackwell, 1. bl.

Karpf, F. B. (1932, yeniden basım 1972) *American Social Psychology: Its Origins, Development, and European Background* (Amerikan Sosyal Psikolojisi: Kökenleri, Gelişimi ve Avrupa Geçmişi), New York: Russell & Russell. Önceki evrenin kapsamlı bir çalışılmasıdır.

Başlıca kaynaklar

Adorno, T. W., E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson ve **R. N. Sanford** (1950) *The Authoritarian Personality* (Otoriter Kişilik), (2 cilt), New York: Science Editions.

Argyle, M. (1967) *The Psychology of Interpersonal Behaviour* (Kişilerarası Davranış Psikolojisi), Harmondsworth: Pelican.

Atkinson, J. W. (ed.) (1958) *Motives in Fantasy, Action, and Society* (Fantezi, Eylem ve Toplumda Güdüler), Princeton, N. J.: Van Nostrand.

Bernstein, B. (1971) *Class, Codes and Control* (Sınıf, Kodlar ve Kontrol), Londra: Paladin.

Brown, R. (1958) *Words and Things* (Sözcükler ve Şeyler), New York: Free Press.

Bruner, J., R. H. Olver, P. M. Greenfield ve diğerleri (1966) *Studies in Cognitive Growth* (Bilişsel Gelişimde Çalışmalar), New York: Wiley.

Cartwright, D. ve **A. Zander** (eds) (1953) *Group Dynamics: Research and Theory* (Grup Dinamikleri: Araştırma ve Kuram), Evanston, Ill.: Row, Peterson; Londra (1954): Tavistock.

Dunlap, K. (1934) *Civilized Life: The Principles and Applications of Social Psychology* (Uygar Yaşam: Sosyal Psikolojinin İlke-

leri ve Uygulamaları), Baltimore: Williams & Wilkins.

Ellwood, C. (1901) *Some Prolegomena to Social Psychology* (Sosyal Psikoloji İçin Birkaç Önsöz), Chicago: Chicago University Press.

Festinger, L. (1957) *A Theory of Cognitive Dissonance* (Bir Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı), New York: Row, Peterson.

Festinger, L., H. W. Riecken, Jr. ve **S. Schachter** (1956) *When Prophecy Fails* (Tahmin Yanlış Çıktığında), Minneapolis: University of Minnesota Press.

Freud, S. (1992) *Group Psychology and the Analysis of the Ego* (Grup Psikolojisi ve Ego Analizi), Londra: Hogarth Press.

Gergen, K. J. (1973) 'Social Psychology as History' ('Tarih Olarak Sosyal Psikoloji'), Journal of Personality and Social Psychology 26:309-20.

Ginsburg, M. (1921) *The Psychology of Society* (Toplum Psikolojisi), Londra: Methuen.

Hartshorne, H. ve **M. A. May** (1929-30) *Studies in Motivation* (Motivasyondaki Çalışmalar), New York: Appleton-Century-Crofts.

McClelland, D. C. (1961) *The Achieving Society* (Başarılı Toplum), Princeton: Van Nostrand.

McClelland, D. C., J. W. Atkinson, R. A. Clark ve **E. L. Lowell** (1953) *The Achievement Motive* (Başarı Güdüsü), New York: Appleton-Century-Crofts.

McDougall, W. (1920) *The Group Mind* (Grup Aklı), New York and Londra: Putnam.

Martin, E. D. (1920) *The Behavior of Crowds: A Psychological Study* (Kitle Davranışı: Bir Psikolojik Çalışma), New York: Harper.

Mead, G. H. (1934) *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist* (Akıl, Benlik ve Toplum: Bir Toplumsal Davranışçının Bakış Açısından), Chicago: Chicago

University Press.

Mead, M. (1928) *Coming of Age in Samoa* (Samoa'da Yüzyılın Gelişi), New York: Morrow.

Mead, M. (1930) *Growing Up in New Guinea* (Yeni Gine'de Yetişmek), New York: Morrow.

Middleton, D. ve **D. Edwards** (1990) *Collective Remembering* (Kolektif Anımsama), Londra: Sage.

Murchison, C. A. (ed.) (1935) *Handbook of Social Psychology* (Sosyal Psikoloji El Kitabı), Worcester, Mass.: Clark University Press.

Murray, H. A. (1938) *Explorations in Personality* (Kişilik Araştırmaları), New York: Oxford University Press.

Osgood, C. E., G. C. Suci ve **P. H. Tannenbaum** (1957) *The Measurement of Meaning* (Anlam Ölçümü), Urbana, Ill.: University of Illinois Press.

Parker, I. ve **J. Shotter** (editörler) (1990) *Deconstructing Social Psychology* (Yıkıcı Sosyal Psikoloji), Londra: Routledge.

Sherif, M. (1936) *The Psychology of Social Norms* (Toplumsal Normlar Psikolojisi), New York: Harper.

Tarde, G. (1890, Eng. Trans. 1903) *The Laws of Imitation* (Taklit Yasaları) New York: Holt.

Triplett, N. (1898) 'The Dynamogenic Factors in Pacemaking and Competition' ('Örnek Oluşturma ve Rekabette Dinamojenik Etkenler'), American Journal of Psychology 9:507-33.

Ward, Lester (1892) *Psychic Factors in Civilization* (Uygarlıkta Psişik Etkenler), Boston: Ginn & Co.

Williams, J. M. (1922) *Principles of Social Psychology* (Sosyal Psikolojinin İlkeleri), New York: Knopf.

İkincil kaynaklar

Brown, R. (1965) *Social Psycholog* (Sosyal Psikoloji), New York: Free Press. Çağdaş yaklaşımların mükemmel bir görünümünü sunan 1960'ların en iyi okuma kitaplarından biridir.

Graumann, C. F. ve **S. Moscovici** (editörler) (1986) *Changing Conceptions of Crowd Mind and Behavior* (Kitle Aklının ve Davranışının Değişen Anlayışları), New York: Springer-Verlag.

LaPiere, R. T. ve **P. R. Farnsworth** (1949, 3. Baskı) *Social Psychology* (Sosyal Psikoloji), New York: McGraw-Hill. Büyük bir bibliyografyaya sahip.

Nye, R. A. (1975) *The Origins of Crowd Psychology: Gustav Le Bon and the Crisis of Mass Democracy in the Third Republic* (Kitle Psikolojisi'nin Kökenleri: Gustav Le Bon ve Üçüncü Cumhuriyette Kitle Demokrasisi Krizi), Londra ve Beverly Hills: Sage.

13. PSİKOLOJİ VE ÇOCUK

Antik zamanlardan itibaren çocuklar âlim, filozof ve (daha sonraları) bilim adamları tarafından dikkatle incelendi ve Psikolojinin en önemli denek grubu haline geldi. XVI. yy.'da eğitim ve çocuk bakımı üzerine kitaplar ortaya çıkmaya başladı. Modern bir "Psikolojik" yaklaşım John Locke'un *Some Thoughts Concerning Psychology* (Eğitimle İlgili Bazı Düşünceler, 1693) eserinde görülebilir. 1700'lerin ikinci yarısı boyunca Rousseau'nun *Emile ou de l'éducation*'undan (Emile ya da Eğitim Üzerine, 1762) esinlenen, eğitime yönelik bol miktarda eser ortaya çıktı. Britanya'da **Richard** ve **Maria Edgeworth, Thomas Day, Elizabeth Hamilton, Erasmus Darwin, Joseph Priestley** ve **Hannah More** bu en önemli yazarlar arasındaydılar. Fakat anakara Avrupa'sında **Pestalozzi** ve Herbart, Rousseau'nun düşüncelerini daha da geliştirdi. 1820'lerde "anaokulu"nun kurucusu olan, **Freidrich Froebel,** ileri bir ilköğretim sistemi geliştirdi. 1800'lerin ortalarına kadar "normal-altı" çocuklar, Fransız eğitimci **Seguin,** İsviçreli **Güggenbühl** ve Amerikalı **Gridley Howe**'dan ilgi görüyorlardı. Bu konu Itard'ın Victor'u eğitme çabalarına kadar geri gider (bkz. 2. Bölüm). Daha sonraki yüzyıl içinde, üç biçimde açıklandığı gibi, çocuk çalışmaları evrimci "tekrarlama" ışığı altında yeni bir önem kazandı.

Bu bölümde Gelişim Psikolojisi'nin temelini oluşturan çocuk "izlenimler"ini araştıracağım. Bütün kültürler çocuk bakımı ve eğitimiyle ilgili uygulamalara yol göstermek ve bunları doğrulamak için bu türden imgeler üretirler. Avrupa kültürlerinde bunlardan bazıları sıklıkla üstü kapalı bir biçimde Psikolojik çalışmalara destek sağladılar. Gelişim Psikolojisi'nin ele aldığı yaklaşımların farklılaşmasının nedenini kısmen açıklayan çocukluğun böylesine temelini oluşturan anlamların varlığıdır.

Bunu bir düzene sokmak için aşağıdaki izlenimleri tanımlayabiliriz.

1. Ampirist (Locke ile ortaya çıkıyor)
2. Romantik (Rousseau ile ortaya çıkıyor)
3. Evrimci (Darwin ve Haeckell ile ortaya çıkıyor)
4. Davranışçı (En göze çarpanı J. B. Watson tarafından geliştirilmiştir)
5. "Hıristiyan" (Çocuk doğuştan günahkârdır. XIX. yy. çocuk bakımına yönelik popüler tutumu etkilemiştir)
6. Psikodinamik (İlk başlangıçta Freud'dan, fakat birkaç değişiklik var)
7. Etolojik (Evrimci izlenimin daha sonraki versiyonu)
8. Sosyal yapılandırmacı (örneğin, **Vygotsky** ve cinsel kimlik oluşumuna sosyal yaklaşımlar)
9. Varoluşçu (örneğin, Laing'in ele aldığı şekliyle şizofrenin kökenleri)
10. Bilişsel (örneğin, **Jerome Bruner**)

Farklılığın iki önemli boyutu bunların temelini oluşturur. En açık olanı öğrenme ve deneyimin karşıtı olarak doğuştan gelen faktörlerin ne ölçüde istendiğidir –"doğa-çevre" tartışması. İkincisi, "iyimserliğe karşı kötümserlik" şeklinde te-

rimleştirilebilir– iyimser imgeler hem romantik hem de davranışçılığı içine alır; kötümser olanlar (bütün versiyonlarıyla olmamasına karşın) hem Freudcu hem de varoluşçu görüşleri kapsar. Bu iki boyut arasında kesin korelasyon yoktur. Her psikolog, tabii ki, kendi düşüncelerinde birden fazla imgenin elementlerini kullanır.

Bunların içinde en derinlemesine etkili olan bu romantik imgedir. Bunun temel özelliği, Rousseau, Pestalozzi ve Froebel tarafından kurulduğu gibi, çocuğun doğuştan gelen potansiyelinin olduğu ve bunun az ya da çok ortaya çıkacağı düşüncesidir –eğiticinin bahçıvan biçimine sokulduğu, sık sık kullanılan tohum ve çiçek benzetmesinde olduğu gibi. Uygun yetişme koşulları ve anlayışlı bir yetiştirme şekli sağlandığında, esasında iyi olan çocuk bu potansiyeli ortaya çıkarır, olgunlaşarak mutlu bir yetişkin olur. Eğitici çocuğu güçlü kılacak ve zayıflığının üstesinden gelmesi için ona yardım ederek her türlü ihtiyacını karşılamalıdır. Kişiye özgü biçimde tek bir potansiyelin geliştirilmesi fikri Avrupalı gelişim düşüncesinde varlığını devam ettiren bir konudur.

Yazarların bu romantik imgeyi geliştirdikleri kesin terimler, daha geniş felsefi ve dinsel bağlantıları tarafından etkilendi. Bu nedenle Froebel'ın sistemi üç tane meleke etrafında yapılanır: Hissetme, yaratma (irade) ve düşünme birbirileriyle bir denge içinde geliştirilmek zorunda olan bir "üçlübirlik" oluşturur. Bu bütünüyle çağdaş Alman Natur Philosophie'ye (Doğa Felsefesi) özgüdür. Fakat Froebel aşk, yaşam ve ışıkla (bunlar insan sevgisi, doğa ve Tanrı anlamlarını ifade etmektedir) eş tutarak buna daha dindar bir anlam yüklemiştir. Gerçek dindar özelliğine karşın Froebel'ın sistemi çocuklar üzerinde yoğun çalışmalara dayanıyordu ve kendi öncü eğitim sisteminde uygulamaya konuluyordu. Bu üç melekenin nasıl girift tutulması gerektiğine vurgu yaptı

ve anne-çocuk etkileşimi üzerine dikkat çekti. Hatta Freud'un "oral" döneminin taslağını çizerek çok erken bir "emme" aşamasını tanımladı. Herbart kendi adına, çocuğun ele avuca sığmaz içgüdülerini dizginlemeye karşı güçlü bir arzu geliştirmek için çocuğa yardım etmek gerektiğini daha şiddetli bir biçimde vurguladı.

Evrimselci düşünce bu görüntüyü biraz karartırken, çocukluğun romantik izlenimi James Sully gibi evrimci yazarlar tarafından hemen kabul gördü –James Sully için bebeklik bizim bağlantı kurmakta zorlandığımız bir altın çağ, büyülenmiş bir bilinç durumudur. Açıkçası tekrarlama doktrinleri ve "iç potansiyeli ortaya çıkarma" bazı benzerlikler taşıyorlar, bu, Avrupalı psikologların aşama gelişme kuramlarına duydukları eğilimden farkediliyor. Çocukluğun insan evriminin önceki aşamalarına giriş için bir yol sağladığı görüşü bütünüyle ortadan kalkmadı. Artık tekrarlamacı terimlerde rastlanmasa da, insan evrimi araştırmaları çocuk için, çocuk ve primat gelişimi karşılaştırmalı çalışmalarında yeniden bir yer keşfetti.

Piaget'e katı bir biçimde bir romantiktir denemezken, onun bilişsel süreci ve ahlaki gelişmeyi açıklayan doğal bir dinamik izlenimi açıkça bu romantik gelenekten geliyor: Ayrıca Cenova'daki Rousseau Enstitüsü'nde dersler verdi –buradaki isim seçimi tesadüfi değildir. (Jung çocuk gelişimi ile pek fazla ilgilenmemesine karşın, onun ilktipler kavramıyla birlikte kişileştirme kavramı ve ayrıca birdenbire Goethe'den alıntı yapma eğilimi onu da açıkça bu soyun içine yerleştiriyor.) Alman Wilhelm Stern (1924) ampirist ve doğuştancı yaklaşımları uzlaştırmak için girişimde bulunurken, tekrar bütünselci ve aktif doğasına vurgu yaptı ve "bahçecilik" benzetmesini birçok kez tekrarladı. Gestalt psikologlarından Koffka (1928) genelden çok daha az romantikti fakat bu gelişim sürecinin bütünselci bir modelini bir kez daha yorumladı.

Genelde, Preyer, G. S. Hall, Claparede, Groos, Stern ve Sully gibi öncü çocuk psikologlarının tekrarlamacılığı kuramsal olarak Romantizm'den farklı iken, Avrupalı yazarların bu yaklaşımı benimsemelerini sağlayan bu güçlü hayranlık duygusu onun geleneksel romantik "açılan" çocuk kavramı ile bağlılığının algılanmasına çok şey borçluydu. Belki de bu çağrışık anlam sadece Freud'da açık bir şekilde gözardı edildi. Romantik iyimserlik ABD'de hümanist Psikoloji ve post-Freudculukta II. Dünya Savaşı'ndan sonra çarpıcı bir biçimde yeniden su üstüne çıktı. "Kendini gerçekleştirme" ve "bireyleştirme"nin hedefleri bir kez daha gerçek sağlıklı gelişimin "doğal" sonuçları olarak irdelendi. Ayrıca Psikodinamik kuramın gelişimin mücadele etme ve iktidar arayışı içinde olma üzerine yoğunlaşan Adler yorumuna da değinilmelidir ("aşağılık kompleksi" kavramını ortaya atan Adler'dir). Bu gibi yaklaşımlar sonradan çocuk bakımı ile ilgili Amerikan popüler düşüncesini, özellikle de çocukta nevroz ve diğer güçten düşürücü takınakları önlemek için tasarlanmış "hoşgörülü" yaklaşımların yükselişini (Dr. Spock'la bağlantılıdır) etkiledi.

Bu nedenle bu izlenimin Psikolojik mirası aşağıdaki gibi tanımlanabilir: **(a)** Doğuştan gelen ve ortaya çıkabilir potansiyele olan inanç, **(b)** bütünsel bir gelişim kavramı, **(c)** evre kuram ve modellerine doğru eğilim, **(d)** kendi gelişimine aktif biçimde katılımı olan çocuk görüşü (gerçi buna yapılan vurgular farklılık gösterir), **(e)** çocuk ve yetişkin bilinç tarzlarında niteliksel bir fark olduğuna inanç.

"Locke"cu karşıt kamp tekrarlamacılığın en parlak olduğu dönem hariç her zaman güçlü savunuculara sahipti. Onlar için gelişme aslında bir öğrenme sürecidir ve yetişkinlik

özelliği gelişimsel deneyimin bir ürünüdür. İçgüdüler hafife alınıyor ya da hatta yadsınıyordu. 1800'lerin başlarına kadar Britanya'da en popüler olan buydu, fakat modern Psikolojide üç önemli şekil aldı; Kuzey Amerika davranışçılığı ve özellikle sol kanattan daha toplumsal yönelimli, iki Avrupalı versiyonu. Watson'a göre öğrenme-kuramı ilkeleri uygulanarak çocuk neredeyse tamamen eğitilebilirdi. Projesi, çocuğu duygusal, bağımlı, disiplinsiz ve mutsuz kılan, sorumsuz çocuk yetiştirme ve aşırı (özellikle anne tarafından) "sevgi koşullandırması"nın zararlı sonuçlarını ortadan kaldıracak bilimsel çocuk bakımı yöntemleri yaratmaktı. Watson (1928), şu anda kulağa oldukça olağandışı gelen terimlerle bunu ileri süren zengin bir malzeme kaynağıdır:

> *Çocuğa yaklaşmanın akla uygun bir yolu vardır. Onlara sanki birer yetişkinmiş gibi davranın. Onları giydirir ve banyo yaptırırken dikkatli ve ölçülü olun. Davranışlarınız her zaman nesnel ve nazikçe, fakat kararlı olsun. Onları asla kucaklayıp öpmeyin ve asla dizinize oturtmayın. Eğer öpmek zorundaysanız, iyi geceler derken sadece bir kez alnından öpün.* (s. 81-2)

Bu ruh hali içinde çok daha fazlası vardı. Watson ABD standartlarına göre bile aşırı kaçıyordu. Çağdaşı **Arnold Gesell** daha çok kabul gören biyolojik-evrimci bir konum tarafından yönlendirilen çocuk gelişimi normlarının daha büyük ölçekli bir ampirik araştırmasına koyuldu. Yine de bunun gerekçesinin altında yatan şey, aynı zamanda çocuk rehberlik klinikleri ve çocuk bakımı konusundaki öneri kitapçıklarında yer alması için sağlam bilimsel veriler sağlamaktı.

Bu romantik olmayan çocuk bakımı görüşünün ortaya çıkışının ardında yatan faktörler çok karışıktır, burada bunlardan ikisine yer vereceğiz: Öncelikle, çocuk bakımı ile ilgili, ör-

neğin, aşırı Protestan tutumların benimsendiği, kendi ayakları üzerinde duran öncü köy kültüründen türeyen bilgiler gibi, inceden inceye incelenmiş çok sayıda eski yerli halk bilgisinin olmayışı. İkinci olarak da, sosyal problemler için bilimsel ve teknolojik çözümler üretmeye inanan Birleşik Devletler toplumunun geleceğe yönelik olan doğası vardı. **Ehrenreich** ve **English** (1979) tarafından yapılan tartışma yaratan feminist bir çözümlemenin tezi şuydu: Çocuk yetiştirme uygulamaları ekonomik ihtiyaç ve çıkarlar, çağdaş Birleşik Devletler kapitalizminin gerektirdiği böyle bir işgücünü üretmek için fon dağıtan kurumlar tarafından destekleniyor olan davranışçı gelişim dönemi tarafından belirlenir. Biraz abartılmasına karşın, tartışmaları birçok önemli kavrayışı içeriyor, fakat bunlar Avrupa'daki duruma kolayca uygulanamazlar.

Eşit ölçüde çevreci ya da "yetiştirmeci" fakat genel anlamda oldukça farklı bir yaklaşım da çocuk gelişiminin toplumsal boyutunun vurgulandığı Karl ve **Charlotte Bühler** ve **Lev Vygotsky** gibi isimler tarafından geliştirilen, Marksist etkilenmesi olan yaklaşımdır (Birleşik Devletler'deki G. H. Mead'in sosyal davranışçılığının bununla bazı bağları vardır; Margaret Mead ve Wayne Dennis gibi isimler tarafından yapılan karşılaştırmalı antropolojik çalışmanın yükselişinde olduğu gibi). Bu, bilincin toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğunu ve çocuk gelişiminin toplumsal olarak yaygın bir tarzda yönetildiğini içermektedir. Çocuğun, deneyimlerine verdiği anlamlar gibi, "benlik" kavramı da toplumsal ilişkileri aracılığıyla öğrenilir. Marksist görüşe göre, psikolojik yapı sosyal yapının bir içselleştirilmesidir, öyleyse psikolojik çatışma ve patolojiler sosyal çatışma ve patolojiler tarafından yaratılır ve onları yansıtır.

Sosyal yapılandırmacılar için çocukluğun gerçek anlamı toplumsal olarak üretilir, tarihsel ve kültürler arası çalışmalar çocukların özerk/bağımlı, iyi/günahkâr, yetişkin/çocuk-

su, sorumlu/sorumsuz ya da seksüel/aseksüel olarak görünümlerindeki büyük farklılıkları ortaya çıkarır. Cinsel kimliğinin merkezi konusu benzer bir şekilde kültürel olarak belirlenmiş görülür: Hangi davranışlar tipik olarak eril ya da dişildir, hangi yaşlarda cinsiyet farklılıkları önemli olmaya başlar, eşcinselliğe yönelik tutumlar ve cinsel aktivitenin başlaması için uygun yaş nedir, bunların hepsi kültürel anlam konusudur, biyolojik değil.

Çevreciliğin bu ikinci Avrupalı versiyonu varoluşçuluktan gelir. Bu da sonunda sorumluluğu tekrar kişiye yükler –ne olmamız gerektiğini hepimiz kendimiz seçeriz, diğer hayvan türlerinin doğalarına benzer olan "insan" doğası yoktur. Sartre'ın biraz muammalı bir şekilde ileri sürdüğü gibi "varoluş özden önce gelir" Bunun çocuk gelişimi için doğurguları ilk başta psikiyatri alanında araştırıldı. Britanya'da özellikle R. D. Laing çocuklukta şizofreni ve diğer psikopatolojilerin izlerini ailenin sosyal dinamiklerinde sürdü (bkz. 8. Bölüm). Bu teze göre çocuklar kimliklerini etraflarından aldıkları mesajlardan yaratırlar: Eğer bu mesajlar çelişkili ya da karışıksa, çocuklar neler olup bittiğini anlamaya çalışmakla gittikçe çoğalan garip boyutlara sürüklenirler. Bu "ikilem" olgusuna (bkz. 8. Bölüm) ek olarak ana baba olma durumu ile ilgili şaşırtmalar da olabilir (örneğin, bir çocuğun aslında bir büyük "kız kardeşin" çocuğu olduğu bir durumda, kendisine büyükannesinin onun annesi olduğu söylenir) ya da çocuğun yaşantısının reddi söz konusu olabilir (örneğin, ebeveyn çocuğun her zaman okulu sevmiş olduğunda ısrar eder, çocuk buna karşı çıktığında anne çocuğun yalan söylediğini söyler). "Bütün her çeşit (Laing'in deyişiyle "bağlar" bunlardan doğar ve sevgi/nefret, bağımlılık/bağımsızlık vb. anlamlar çarpıtılmış hale gelebilir. Çocuğun bu imajı, mevcut kanıt temeline dayanarak kendini yaratma işiyle devamlı karşı karşıya

kalan biridir– çocuk, herkes gibi, genetik olarak verilmiş kesin bir kimliğin yokluğunda ne olması gerektiğini seçmek zorundadır.

Davranışçılığın, terimlerinde iyimser olmasına karşın, çevreciliğin Avrupalı versiyonları için bu daha az geçerlidir. Özellikle varoluşçu görüşün bununla ilgili aslında kötümser bir havası vardır. Ve davranışçılık öğrenmenin bilimsel yasalarını uygulayarak bu iyimserliğin sonuçlarını garanti altına alırken, varoluşçu çocuk pasif değil aktiftir: Deneyim hammadde olarak kalır; fakat çocuk kendi seçim, yorum ve kararlarını kendisi belirler. Birleşik Devletler büyüme hareketi yaklaşımlarının iyimser neo-romantizminin tersine (ki bu bazen varoluşçu düşünceleri kabul etmiştir) kendi "gerçek benlik"inizi bulma garantisi hiç yoktur –gerçekten bulamamanız olası– yaşam hareketsiz durmaz ve sürekli olarak yeni varoluş seçimleri yapmakla karşı karşıya gelirsiniz, önceki "gerçek benlikler" geriye bakıldığında az ya da çok "gerçekdışı" görünür.

En radikal, yeni Psikolojik çocuk izlenimi, hiç şüphesiz, kökenleri bir hayli karışık olan Freud'unkidir. Freud (kaba bir tekrarlamacı olmamasına karşın), kesinlikle evrimselci bir çerçeve içinde çalışıyordu. Fakat onun kuramının biçimsel yapısı (özellikle süper ego/ego/id ayrımı) XIX. yy. başlarındaki Alman psikiyatrik düşüncesinde birçok kez gösterilmişti. Mantıksızlığın ve bilinçaltının önemi Romantizm'e geri dönüyor fakat Freud'un ona atfettiği bütünüyle bu olumsuz özellik geç XIX. yy. pozitivist düşünceye uyum gösteriyordu. Ve o zaman, daha önce eşi görülmemiş olmasa bile, hiç bu kadar açık biçimde sözü edilmemiş (olan) cinselliğin kuramsal merkeziyetçiliği vardı. Doğaya karşı çevre karşıtlığı bakımından psikanaliz belirsiz bir yere sahiptir –psikoseksüel gelişmenin aşamaları, cinsel içgüdülerin önemi, tinin yapısı bunların hepsi biyolojik olarak verilidir. Diğer taraftan, bunların çocuğun iç dünyasının ta-

lepleriyle etkileşimi, her yetişkinin kendine özgü saplantı, yüceltme ve bastırmalar grubunu belirlemede çok önemliydi. Tedaviyle ilgili bir yöntem olarak bunun iyimser olduğu düşünülebilir –ne de olsa terapi, tedavi etmenin yollarını arıyor ve bunu mümkün bir şey olarak kabul ediyordu. Fakat aslında bu oldukça kötümser bir hale geldi –tedaviler asla tamamlanmadı ve psikopatoloji bir ölçüde "uygar" yaşam tarzımız için herkes tarafından ödenen bir bedeldi. Birleşik Devletler'de 1940'ların psikanalizciler kuşağı ego özerkliği gibi düşünceleri tanıtarak ve daha romantik bir versiyonuna dönerek bu kötümserliğin çoğuna karşı çıktılar (bkz. 8. Bölüm).

1950'lerde ilk olarak, özellikle "bağlılık", "basımlama" ve "doğuştan ayırma mekanizmaları" hayvan davranışlarını inceleyen etologlar tarafından geliştirilen bir grup kavramı benimseyen evrimselci izlenimin yeniden gözden geçirilmiş bir "etolojik" versiyonu ortaya çıktı. Bu açıdan, çocuk davranışı tipik olarak bazı memeli özelliklerini taşır görünüyordu: Bu anne-çocuk arasındaki bağlantı, öğrenme kuramı tarzındaki yiyecek ve anne arasındaki basit bir koşullanmış bağlılık yüzünden değildi (bu deneysel olarak Harlows tarafından reddedilmişti –bkz. 14. Bölüm) fakat karmaşık, başarılı çocuk bakımını sağlamak için gelişmiş, doğal olarak yönetilen bir sistemi temsil ediyordu. Çocuk anne üzerinde iz bıraktı ve belli yetişkinlere karşı özel "bağlılıklar" oluşturdu. Hem bebek hem de annenin davranışı aralarındaki iletişim bağlarını korumak için gelişmişti (bu nedenle anneye "bağlanma" düşüncesi çıkıyor). Bazı Freudcular, özellikle Bowlby, esas "cinsel" içgüdülerin önemine yer vermeyerek bunların çoğunu kendine mal ettiler. "Bağlılık", gelişme araştırmasının önemli bir odağı olmayı sürdürüyor. Diğer şeyler arasında, bu perspektif, çocuktaki ayrılma ve kaybın psikolojik niteliğinin önemine işaret etti.

Şimdi çok yakından bakıldığı için açıkça ortada olanı görmeme riski vardır. Yaşamdaki olumsuz olayların sonuçlarından yeni doğmuş bebeğin algısına, bilişimsel gelişimden cinsiyet farklılıklarının kökenlerine kadar her şey üzerinde araştırma gelişirken, üstü kapalı, altta yatan çocuk görüşlerinin sürmekteki etkisini de gözden kaçırmamalıyız. Psikologlar bile, çocuk ne ölçüde kontrol edilmelidir, ne ölçüde onlara güvenilebilir (örneğin, çocuk tanıklara güvenilirlik üzerine mevcut çalışmalar) ve çocukların kişilikleri ne ölçüde "öğrenilmiş" ya da "doğuştan"dır (ve bu mantıklı bir soru mudur) gibi temel sorular hakkında bir anlaşmaya varmış değil. Hatta onlara ne kadar dikkat göstermek gerektiğine dair basit bir soru bile tatmin edici bir biçimde cevaplanmamıştır. Çocuklar mükemmel yansıtıcı malzemelerdir –yetişkinler onlar hakkında sonu gelmeyen düşler kurarlar– ve belki de çocukların, iyi ya da kötü, sonunda gerçekleştirdikleri de bu fantezilerdir. Ve bizim çocuklar hakkında kurduğumuz yetişkin düşlerimiz aynı zamanda kendi çocukluklarımız hakkında kurduğumuz düşlerdir. Burada ileri sürdüğüm şey çocuk hakkında bu türden birçok düş kurmaya devam etmemizdir: doğal bir günahkâr olarak, ruhsal potansiyelin masum bir vücut bulmuş hali olarak, ilkel bir yetişkin olarak, iyi bir vatandaş olabilmek için hammadde olarak, bilinçli varoluşun varoluşçu bir kurbanı olarak, toplumun aynası olarak, ahlaksız bir içgüdüsel haz arayıcısı olarak, vahşi yaşamın cana yakın bir örneği olarak ve daha yakın zamanlarda (burada tartışılmamış olmasına karşın) kendini programlayan bir bilgi işlemci olarak. Bu görüş psikologların düşünceleriyle şu anda Psikolojide hüküm süren düşüncelerden farklılaşabilen politikacılar ve dini liderler gibilerin düşünceleri arasında sürekli bir gerilim ortaya çıkarıyor. XX. yy.'ın bu daha kuşkucu sonunda, bazı önceki dönemlerin tersine, kültürel an-

lamda başat olan bir düşünce yoktur; her birinin kendi savunucusu vardır. Gelişim Psikolojisi'nin, en son kuramlarını "bilimsel bilgi"nin baskısı altında güçlü bir biçimde yükseltme geliştirme konusunda sürekli olmasa da gücü geçmişte olduğundan daha azdır.

Öyle bile olsa, Psikoloji çocuklar ve çocuk bakımı ile ilgili toplumun ilgi ve kaygılarının en sistemli ve etkili biçimde tartışıldığı bir alan olarak açıkça anlaşılabilir bir rol kazandı. Bu anlamda Gelişim Psikolojisi –çocuklara nasıl davranılması ve nasıl yetiştirilmesi gerektiğini tartışan- evrensel toplumsal bir uygulamanın kurumsallaştırılmasını meydana getirdi.

Benim konumum romantik ve sosyal yapılandırmacının tatmin edici olmayan bir karışımıdır. En erken bebeklikte bile mizaç, kabiliyet ve kişilikteki bu katışıksız bireysel farklılıklar bütünün en anlaşılır sosyal yapılandırmacı terimlerle bile olsa tamamen açıklanması imkânsız gibi görünüyor; her çocuğun özgün bireysel ihtiyaçlarına odaklanmayı önermemin dışında iyi çocuk bakımının genel kurallarının bir yanılgı olduğuna inanacak kadar romantiğimdir. Fakat bu, yine de, değerlerin ve anlamların ortaya çıktığı; çocuğun kendi varlığını anlamlandıran içeriği bulmak zorunda olduğu, sosyal ve kültürel alandadır ve bu kesinlikle Gelişim Psikolojisi'nin de böyle yaptığı bir alandır.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Aries, P. (1962) *Centuries of Childhood* (Çocukluk Yüzyılları), Londra: Cape. Klasik Fransız toplumsal tarih çalışmasıdır.

Cleverley, J. ve **D. Philips** (1988) *Visions of Childhood: Influen-*

tial Models from Locke to Spock (Çocukluk Düşünceleri: Locke'dan Spock'a Etkili Örnekler), Londra: Allen & Unwin. Burada kullanılana benzer bir yönde, çok faydalı, oldukça kısa bir taramadır.

Ehrenreich, B. ve **D. English** (1979) *For Her Own Good: A Hundred and Fifty Years of the Experts' Advice to Mothers* (Kendi İyiliği İçin: Annelere 150 Yıllık Uzman Öğütleri), New York: Pluto Press.

Morss, J. R. (1990) *The Biologising of Childhood: Developmental Psychology and the Darwinian Myth* (Çocukluğun Biyolojikleştirilmesi: Gelişim Psikolojisi ve Darwin Miti), Londra: Erlbaum. Önemli akım olarak, temel bir biyolojik konumu benimseyen Gelişim Psikolojisi'nin bir eleştirisidir.

Richards, G. (1992) *Mental Machinery: The Origins and Consequences of Psychological Ideas, Part One: 1600-1850* (Zihinsel Mekanizma: Psikolojik Düşüncelerin Kökenleri ve Sonuçları, Birinci Bölüm: 1600-1850), Londra: Athlone Press. XVIII. yy. için bkz. 4. Bölüm ve Froebel için bkz. 7. Bölüm.

Romantik düşünce

Romantizme özgü olanlar

Day, T. (1789-93) Sandford & Merton, Londra: A. Miller.

Edgeworth, M. ve **R. L. Edgeworth** (1798) *Practical Education* (Uygulamalı Eğitim), Londra: A. Johnson.

Froebel, F. (1826, İngilizce baskı 1897) *The Education of Man* (İnsanın Eğitimi), New York ve Londra: Appleton. Herbart'ta olduğu gibi ilginin daha sonraki bir canlanması vardı. Bkz. W. H. Herford. (gözden geçirilmiş baskı D. B. ve C. H. Herford, 1916) *The Student's Froebel* (Öğrencinin Froebel'i), Londra: Pitman; ve E. R. Murray (1914) Froebel

as a Pioneer of Modern Psychology (Modern Psikolojinin Bir Öncüsü Olarak Froebel), Londra: George Philip.

Herbart, J. F. (1835) *Outlines of Educational Doctrine* (Eğitim Doktrininin Ana Hatları), New York ve Londra: Macmillan. Eğitimciler arasındaki bir ilgi canlanmasından dolayı 1890'dan 1910'a kadar büyük bir yazın vardır. En iyi anlatıma sahip olanlar şunlardır: H. B. Dunkel (1970) *Herbart and Herbartianism: An Educational Ghost Story* (Herbart ve Herbartçılık: Eğitimle İlgili Bir Hayalet Hikâyesi), Chicago: Chicago University Press; ve F. H. Hayward (1903) The Critics of Herbartianism (Herbartçılık Eleştirileri), Londra: Swan Sonnenschein. XVIII. yy. birçok Alman eğitimsel düşüncesini içeren yararlı bir kapsam sunuyor.

Itard, J. (1799, çev. 1972) *The Wild Boy of Aveyron* (Aveyronlu Deli Çocuk), Londra: New Left Books.

Pestalozzi, J. H. (1803) *Buch der Mütter* , derleme çalışmalar 1819-26. Yapıtının İngilizce basımı kıt gibi görünüyor, fakat bkz K. Silber (1960): Pestalozzi: The Man and His Work (Pestalozzi: İnsan ve Çalışmaları) Londra: Routledge & Kegan Paul.

Rousseau, J.-J. (1762) *Emile, ou de l'education* (4 cilt), Amsterdam: Neaulme.

Romantik etkilenmeleri olan yapıtlar

Boden, M. (1979) *Piaget: Outline and Critique of his Theory* (Piaget: Kuramının Ana Hatları ve Eleştirisi), Brighton: Harvester. Piagetçi yazın, birincil ve ikincil, bol ve kolayca erişilebilirdir. Bu genel bir giriştir.

Koffka, K. (1928) *The Growth of the Mind* (Aklın Gelişimi), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner.

Montessori, M. (1912) *Pedagogical Anthropology* (Pedagojik

Antropoloji), Londra: Heinemann. Yaklaşımı Montessori Okulları'nda devam eden üretken bir yazardır.

Montessori, M. (1936) *The Secret of Childhood* (Çocukluğun Sırrı), Londra: Longmans Green.

Stern, W. (1924) *Psychology of Early Childhood up to the Sixth Year of Age* (Altı Yaşına Kadar İlk Çocukluk Psikolojisi), Londra: Allen & Unwin. Karısı Clara tarafından tutulan gözlemsel bir günlüğe dayanıyor.

Romantik-karşıtı düşünce

More, Hannah (1799, 12. baskı 1818) *Strictures on the Modern System of Female Education* (Kadın Eğitiminin Modern Sistemine Eleştiriler), (2 cilt), Londra: Cadell. Hıristiyan düşüncelerini yaymaya çalışan belirli bir türün tipik bir görüşüdür.

Ampirist düşünce

Klasik

Hamilton, E. (1801) *Letters on the Elementary Principles of Education* (Eğitimin Başlangıç İlkeleri Üzerine Mektuplar), (2 cilt), Londra: Robinson. Kendisi daha sonra Pestalozzi'nin bir takipçisi haline geldi.

Locke, J. (1693, reprint 1902) *Some Thoughts Concerning Education* (Eğitimle İlgili Bazı Düşünceler), Cambridge: Cambridge University Press.

Spencer, H. (1861, 2. Baskı 1929) *Education, Intellectual, Moral ve Physical* (Zihinsel, Ahlaki ve Fiziksel Eğitim), Londra. Watts. Spencer'ın evrimci çağrışımcı bakış açısı.

Davranışçılar vb.

Gesell, A. (1925) *The Mental Growth of the Pre-School Child* (Okul Öncesi Çağdaki Çocukta Zihinsel Gelişim), New York: Macmillan. 1940'lara kadar devam eden bir dizinin ilkiydi, aşağıdaki referanslara bkz.:

Evrimci düşünce

Evrim etkili gelişimsel kitaplar için 3. Bölüm'deki referanslara bakınız.

Psikoanalitik ve post-Freudcu düşünce

Erikson, E. (1950, gözden geçirilmiş baskı 1965) *Childhood and Society* (Çocukluk ve Toplum), Harmondsworth: Penguin.

Freud, Anna (1926, İngilizce baskı 1959) *The Psycho-analytical Treatment of Children* (Çocuğa Karşı Psikanalitik Davranış), Londra: Imago.

Klein, M. (1932, gözden geçirilmiş baskı 1935) *The Psycho-Analysis of Children* (Çocuğun Psikanalizi), Londra: Hogarth Press.

Klein, M. (Joan Riviere ile) (1937) *Love, Hate ve Reparation* (Aşk, Nefret ve Telafi), Londra: Hogarth Press.

Rickman, J. (editör) (1936) *On the Bringing Up of Children* (Çocuk Yetiştirme Üzerine), Londra: Kegan Paul. Klein'ın, emzirme olmadan her şeyin kaybolacağını söylememeye çalışırken kendi elini kolunu bağladığı makale de dahil popüler makalelerin derlemesidir.

Winnicott, D.W. 81971) *Playing and Reality* (Oynama ve Ger-

çek), Harmondsworth: Penguin. Kleinci nesne ilişkileri kuramı taraftarıdır.

Freud için özellikle aşağıdakine bakınız:

Freud, S. (1905, 1970) *Three Essays on the Theory of Sexuality* (Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme), Londra: Hogarth Press. "Freud'un yazmış olduğu en önemli iki kitaptan biridir" (Ernest Jones).

Marksist ve konstrüksiyonist düşünce

Bühler, C. (1935) *From Birth to Maturity* (Doğumdan Olgunluğa Kadar), Londra: Kegan Paul.

Bühler, K. (1930, yeniden basım 1949) *The Mental Development of the Child* (Çocuğun Zihnsel Gelişimi) Londra: Routledge & Kegan Paul.

Açıkça çocukluk üzerine yazılmış birkaç Marksist metin vardır. Genel Marksist bilinç kuramı için aşağıdaki esere bakınız:

Sève, L. (1978) *Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality* (Marksist Kuramda İnsan ve Kişilik Psikolojisi), Brighton: Harvester.

L.S Vygotsky için aşağıdaki eserlere bakınız:

Newman. F. ve **L. Holzman** (1993) *Vygotsky: Revolutionary Scientist* (Vygotski: Devrimci Bilim Adamı), Londra: Routledge.

Vygotsky, L. S. (1978) *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes* (Akıl ve Toplum: Daha Yüksek

Psikolojik İşlemlerin Gelişimi), Cambridge, Mass.: Harvard University. Parti çizgisinde Marksist olmayan görüşlerinin en erişilebilir açıklamasıdır.

Wertsch, J. W. (ed.) (1985) *Culture, Communication and Cognition: Vygotskian Perspectives* (Kültür, İletişim ve Biliş: Vygotskyan Bakış Açıları), Cambridge: Cambridge University Press. Gelişim Psikolojisi tartışması için özellikle 3. Bölüm'e bakınız.

Toplumsal cinsiyet rolleri üzerine 1970 sonrası artan yapıtlara bakınız.

Etolojik düşünce

Bowlby, John (1969) *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment* (Bağlanma ve Kayıp, 1. Cilt: Bağlanma) Harmondsworth: Penguin. Etoloji ve Psikanaliz'i birleştirdi.

Bağlanma ve ilgili konular üzerine sonradan gelen geniş bir yazın vardır. Bowly üzerine aşağıya bakınız.

Holmes, J. (1993) *John Bowlby and Attachment Theory* (John Bowlby ve Bağlanma Kuramı) Londra: Routledge.

Varoluşçu düşünce

Laing, R. D. (1959) *The Divided Self* (Bölünmüş Benlik), Londra: **Tavistock.**

Laing, R. D. ve **A. Esterson** (1964) *Sanity, Madness and the Family* (Aklı Başındalık, Delilik ve Aile), Londra: Tavistock.

Diğerleri

Dennis, W. (1940) *The Hopi Child* (Hopi Çocuk), New York: appleton-Century.

Gregory, J. (1765, yeniden basım 1798) *A Comparative View of the State and Faculties of Man with Those of Animals* (Hayvanlarla İnsanların Durum ve Becerilerinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi), Londra: Cadell & Davies. Çocukların akıldan çok içgüdülerle hareket ettiklerini söyleyen ilginç bir İskoç Aydınlanması yapıtıdır; bir evre kuramı öne sürülüyor ve ilerleyen zamanlardaki, üreme üzerine "öjenik" düşüncelere benzer düşünceler yer alıyor.

Maccoby, E. E. (ed.) (1967) *The Development of Sex Differences* (Cinsiyet Farklılıklarının Gelişimi), Londra: Tavistock.

Mead, M. (1928, yeniden basım 1943) *Coming of Age in Samoa* (Samoa'da Yüzyılın Gelişi), Harmondsworth: Penguin.

Mead, M. (1930, yeniden basım 1973) *Growing Up in New Guinea* (Yeni Gine'de Yetişmek), Harmondsworth: Penguin.

Mussen, P. H. (1963) *The Psychological Development of the Child* (Çocuğun Psikolojik Gelişimi), Englewood Cliffis, N. J.: Prentice-Hall. II. Dünya Savaşı sonrası döneminin kabul edilmiş düşüncelerine sahip olan ABD ana akım yaklaşımıdır.

14. HAYVANLARIN PSİKOLOJİDE KULLANIMI

Hayvanlar 30 bin yıl önceki ilk mağara resimlerinden beridir insan psikolojisinin merkezinde yer alıyorlar. Tam olarak Ezop'un Fabllar'ından ve Kutsal Kitap'takine benzer *Atasözleri Kitabı*'ndan beridir hayvan davranışları psikolojik sezgileri kodlamak için kullanılıyordu. Öte yandan halk psikoloji dili de hayvan terimleri açısından zengindir. XVI. yy.'da İtalyan Della Porta ve XVIII. yy.'da Lavater gibi fizyognomistler karakterin göstergeleri olarak ağırlıklı bir biçimde insan ve hayvan şekilleri arasındaki benzerlikleri kullandılar. Darwin'den sonra, çeşit olarak farklı olsa bile, bu ilişki daha yakın bir hale geldi ve Psikoloji insan davranışlarını kavrayabilmek için geleneksel hayvan davranışlarına bakma uygulamasını devam ettirdi. Burada yapmak istediğim şey Psikolojinin kullandığı bu "kaynak"ın bazı yönlerini ele almaktır. Hayvan davranışları kendi içinde incelenebilir olmasına karşın bu değişmez bir biçimde belki de kaçınılmaz olarak, insan davranışıyla ilgili geniş çıkarımlara sahip olarak yorumlanır. Hayvan davranışları araştırmasının uygulandığı, sanırım, sık sık tekrarlanan dört kullanım nedeni vardır. Hiçbir zaman kullanımları gündemden düşmemişti, ama yine de her biri farklı zaman ve yerlerde özellikle rağbet görüyorlardı. Temel oluşturan bir tez kullanılan hayvan davranışı olduğunda, bulgu-

ların üretilen kuramların türünü belirleyecek olduğudur. Yani psikologlar hayvan davranışlarına tarafsız bir şekilde yaklaşmaz, neden öyle davrandıklarına dair peşinen kabul ettikleri varsayımlarla yaklaşırlar (daha ileri gitmeden önce dikkatleri **Donna Hanaway**'a (1989) çekmek isterim: Primat çalışmalarına ilişkin olarak bu tür düşünme tarzının kışkırtıcı bir keşfi). Geçici olarak tanımladığım bu dört çeşit kullanım aşağıdaki gibidir:

1. İnsan davranışının evrimsel kökenlerinin izlerini aramak.
2. "Davranış" denilen bir şeyi çalışmak için "davranışsal birimler" olarak.
3. Davranışsal özellikle toplumsal dinamikleri kavramak için kaynak olarak.
4. Ayırt edilebilir bir şekilde insan olanın sınırlarının izini sürmek.

Bunların her biri kendi taleplerini ortaya koyar ve kendi gereksinimlerine sahiptir. Hayvan davranışının bizimkinden daha basit olduğuna dair yaygın bir varsayım vardır; ancak bu basitliğin kavramlaştırılmasının kesinlik dereceleri değişir ve bazen de amaç, hayvan davranışlarının daha önce varsayılan kadar basit olmadığını göstermektir.

İNSAN DAVRANIŞININ KÖKLERİNİ AÇIĞA ÇIKARMAK

İnsan ve hayvan davranışları arasındaki devamlılığın evrimsel algısı "insan içindeki hayvan" diyebileceğimiz durumu tanımlamak için hızlı bir biçimde bir ilgi yarattı –insan davranışı ne ölçüde insan-öncesi atalarının özelliklerini taşır. Davranışın organizmanın biyolojik yapısında var olan

belirleyicilerinin varlığını ortaya koyduktan sonra bu, "içgüdü" kavramının ayrıntılarına inmeyi gerektirdi. Darwin'den önce bu tipik olarak tanrı tarafından hayvanlara verilmiş davranış yöntemlerine karşılık geliyordu. Fakat evrimciler Tanrı yerine kalıtımı koyarak bunu kökten değiştirdiler (gerçi bu anlam yeni değildi). Yaklaşık 1915'ten 1930'ların sonlarına kadar (kabaca davranışçılığın yükselme dönemi boyunca) göreceli olarak sakin bir dönemin dışında "içgüdü" kuramları Psikolojide güçlü bir yere sahip olmayı sürdürüyordu. Bu nesil Darwin'in kendi öğrencilerinden (**Romanes** gibi), Lloyd Morgan, McDougall ve **Drever**'dan etolog **Lorenz, Tinbergen** ve **Eibl-Eibesfelt**'e ve çağdaş sosyo-biyologlara kadar uzanıyordu. Her şeye karşın bu ara önemliydi çünkü kavramın anlamının daha da değişmesiyle son bulmuştur. Eski kuramcılar içgüdüyü doğuştan gelen hedefler ve genel türden güdüler (cinsiyet, yemek, saldırganlık, annelik vb.) bakımından incelediler. Davranış, kendileri için ayrılmış belirli enerjilere sahip olabilen ve insan davranışının içgüdüselliğini belirleyen bu gibi içgüdüler tarafından yönlendiriliyor olarak yorumlandı. Davranışçı çevrecilik ile bu kavram, haklı olarak, gözden düştü; çünkü bu hayatta kalmak için gerekli koşulların listesini yapmaktan biraz fazlası anlamına geliyordu –fakat aslında bütün canlıların üremesi onların ortak "cinsel içgüdü"lere sahip oldukları anlamına gelmez.

Etologlar bu terime, artık geniş amaçlar belirtmeyen, fakat az çok değişmez ve öğrenilmemiş bir davranış tarzından söz eden oldukça türlere özgü, daha özgün bir anlam yüklediler. Bunu ele almak için sabit eylem yapılarına (FAP)* ait yeni bir terimler topluluğu, doğuştan serbest bırakma meka-

* *Fixed Action Plan (FAP):* Sabit Eylem Yapısı (Ed.n.)

nizmaları (IRM)* ve "mühürleme" geliştirildi. Bunlardan elde edilen bulguların insanlara uygulanması şöyle dursun, birçok insan davranışının diğer türlerinkilere yakın koşutluklara sahip olduğu açık bir hale geldi, örneğin bölgesel belirleme, tavırsal sinyal verme ve anne çocuk bağlılığı büyük ölçüde doğuştan gelen bir unsura sahipti çünkü bu çeşitten insan davranışları diğer bazı türlerde de görülen davranışlarla büyük ölçüde biçimsel bir benzerliğe sahipti. Lorenz (1966) bu mantığın klasik bir örneğiydi. 1960'lardan 1970'lerin başlarına kadar bunun kanıtı oluştuğu için bazı psikologlar bunu, (John Bowlby gibi) kendi çocuk gelişimi kuramlarına dahil etmeye başladılar (bkz. 13. Bölüm). Bu bulguların etkisi iki şekilde oldu. Birincisi, geleneksel politik, ahlaki ve kültürel değerler tarafından bugüne kadar yüceltilen davranışın nasıl algılandığı üzerinde olumlu bir etkiye sahipti –apoletler üzerine askeri vurgu, kızgın gorillerde gösterildiği gibi, kabarıp kavga etmeye hazır olma durumunu arttırdı, kur yapan erkeğin dişiye yiyecek sunması, kara büyü çikolatası da olsa bir kuş solucanı da olsa temel olarak aynıdır, fakat patronun bu kuş zengin yemek masası, çiftleşme mevsiminde gerçekte en üst erkeğin davranışından farklı olmayan sinyaller veren, gerçek toplumsal hiyerarşidir. Dua etmek üzere diz çökmek primatlara özgü bir boyun eğme tavrıydı. O zaman, birinci sonuç, inceleme konusu olarak bu konudaki araştırmaları okuyanların, dünyaya bakışlarını değiştirerek bütünüyle doğrudan psikolojik bir etki oldu –reklamlar bölgesel belirleyiciler haline geldi, siyasi nutuklar rakip deniz aygırlarının kükreyişleri haline geldi.

Fakat ortaya çıkmakta biraz daha yavaş davranan ikinci bir sonuç vardı; toplumsal Darwinizm olarak biraz doğru

* *Innate Releasing Mechanism (IRM)*: Doğuştan Serbest Bırakma Mekanizması (Ed.n.)

yoldan saptırıldığı bilinen XIX. yy. öğretisinin yeni bir temsili (toplumsal Spencerizm daha doğru olacaktır). Bu, hayvan davranışı gibi, insan davranışının da üremeyi en üst seviyeye çıkarmayı ve kaynaklar için yarışmayı sağlayan amaç tarafından yönetildiğini savundu. Bu, evrimci kuramda ortaya çıkan "kapsamlı uyum" gibi kavramlar kullanılarak formüle edildi. Bundan, **E. O. Wilson**'un aynı adlı kitabında (1975) etkin bir biçimde yer alan "sosyo-biyoloji" türedi. Kitaba göre, insan davranışlarının çeşitli yönleri genetik açıdan kökleri o kadar derindedir ki değişiklik yapma girişimlerinin hepsi bütünüyle yanlış sonuçlara yol açar; davranıştaki cinsiyet farklılıkları, toplumsal örgütlenmenin belirli özellikleri ve insan çelişkileri hiç değişmeyen temel davranış biçimleridir. Özgecilik gizli bencilliktir. Bunlar geçerli sonuçlar mıdır? Bu gibi "içgüdüsel" davranışları hesaba katmamak ya da değiştirmek de tabii ki bir insan davranışı gerçeğidir. Genetiğin değiştirilemez olduğu anlamına da gelmez –her şeye karşın, evrimin kendisi genetik bir değişimdir (G. Richards, 1987'de bu tartışmalı durumun tam bir eleştirisini vermiştir).

Bu gibi sorunlar geniş ölçüde tartışılabilir. Buradaki noktaya ek olarak: –hayvanların bu birinci şekildeki kullanımlarının özellikleri nelerdir? Birincisi, bu onun incelediği türlerde çok geniş bir alana yayılıyor. İlk başta Tinbergen'in martı ve Lorenz'in kaz ve köpekler üzerine yoğunlaşmasına karşın alan araştırması şimdi gorillerden yarasalara, dingolardan* fillere kadar olan türleri kapsıyor. Bunun değinmemiz gereken bir sonucu da şudur ki ilgilendiğiniz hangi insan davranışı olursa olsun hayvan krallığının bir yerinde bir paralelini bulursunuz. Bu belki de içgüdüsel olan insan davranışı ola-

* Avustralya'ya özgü yabani bir köpek türü (Ed.n.)

yını güçlendirmekten çok zayıflatır, çünkü gerçekten bu gibi davranışlar türlere özgü kalıplaşmış bir özelliğe sahip olmalıdır. O zaman, insan davranışının belli bir soya benzemesini beklemek akıllıca olur fakat aslında insan davranışı bunların hepsine benzer gibi görünüyor.

İkincisi, bundan ortaya çıkan bir durum olarak, hayvanlardan insanla ilgili sonuç çıkarmanın doğası genellikle analojiktir. Tartışmalı olarak, yakından ilişkili primat türleriyle ilgilenirken biz gerçekten kendi davranışlarımızın evrimsel köklerini görmüyoruz; en iyi ihtimalle "aynı noktaya yaklaşan evrim" denilen şeyi görüyoruz ki bunda diğerleriyle akraba olmayan türler benzeri sorunlarla karşılaştığında benzeri çözümler üretirler. Üçüncüsü, bu kanıt aslında, laboratuvar çalışmasında bulunmayan ekolojik geçerliliği bulgulara katan, laboratuvar temelli bir çalışmadan çok bir alan çalışmadır. Vahşi yaşamın ve yeşilci ilgilerin medyada geniş yer almasıyla artan bu daha geniş etki bizim diğer türlere benzerliklerimizi göstererek, bu benzerliklerin nedenleri her ne kadar sorunlu olsa da insanlar ve hayvanlar arasındaki algılanan boşluğu daraltmaktır (yine de bu benzerliklerin nedeni problemlidir). 1980'lerde sosyo-biyoloji, XIX. yy. tartışmalarında rekabet ve ulusal çekişme nasıl olursa olsun "doğal"dır tartışmasını, ki bunun gücü azalmış görünüyor, yeniden gündeme taşıyarak her şeyi politik olarak tutucu bir doğrultuya çekiyor gibi görünüyordu. Burada şunu belirtmeliyim ki davranışı etolojik kavramlarla yorumlamak farklı anlamlarla alternatif yorumlamaları dışlamaz. Örneğin özel bir davranışın "bölgesel" olduğunu söylemek gerçekten alternatif anlamları dışlamaz –"yurtseverlik", "başka şekilde yansıtılmış babayı öldürme isteği" ya da "ödül bekleyişi açısından bilişsel hesaplamaların sonucu" gibi. Bizler kendimize uyan "anlamlar çerçevesi"ni seç-

mekte özgürüz– şu "doğru"dur bu "yanlış"tır diyebilecek bir durumumuz yok.

DAVRANIŞ BİRİMLERİ OLARAK HAYVANLAR

Bu kullanımı davranışçılığı tartışırken zaten ayrıntılı olarak ele aldığım için bununla ilgili burada nispeten az şey söyleyeceğim (5. Bölüm). Bu bakış açısından, hayvan, içgüdüsel uyum seyirlerinin tek örneği olarak değil, fakat insanlarda olduğundan daha basit bir şekilde bildiği davranışı ya da diğer bazı davranışları göstermesi, daha az ahlaki endişelerle deney yapılabilmesi ve kolayca bakılıp barındırılabilmesi nedeniyle, üzerinde çalışmak için uygun bir öğrenen ya da davranan makine olarak ilginçtir.

Gördüğümüz gibi, bu çeşitten araştırma, türlerin çok küçük bir dizisi üzerinde odaklandı: Norveçli beyaz fare, (**Pavlov**'un koşullanma araştırmasındaki) evcil köpek ve (Skinner'ın çoğu yapıtında yer alan) güvercin. Önceki bölümlerde çevreci kuramları, bütün bu araştırmanın altta yatan circularity dikkat çekmiştim. 1950 ve 1960'lara kadar primatlar, özellikle al yanaklı maymunlar, hem kullanılabilir hale gelmiş oldukları için hem de yüzeydeki geçerlilik nedenlerinden dolayı –insanlara yakınlardı ve bu nedenle fare ve köpek gibi hayvanlarda sadece basit biçimleri de bulunan davranışları araştırmak için çok elverişliydiler- bu denek grubunun içine dahil edildiler. Bu, "içgüdüsel" yapı farklılıklarından daha çok, genellikle daha zeki olmaları bakımından yorumlanmıştı. Bu nedenle Brady'nin "lider maymunlar" üzerine deneylerini ve **Harry** ve **Margaret Harlow** tarafından yapılan al yanaklı maymunlar üzerine yığınla araştırma programı buluyoruz. Her iki durumda da

araştırmacılar maymunlarla değil, genel bir davranış kategorisiyle ilgilendiler: Brady'nin çalışmasında "kaygı" ve Haslow'unkinde ise "bağlılık davranışı" araştırıldı.

Bu kullanım ortaya çıkış itibariyle ille de çevreci değildi –(Harlowlar'da olduğu gibi) bu, etolojiden kaynaklanan düşüncelerin deneysel araştırmasını işin içine katabilir. Dikkat etmemiz gereken şeyler, (a) üzerinde durduğumuz şey bir hayvan türünden çok bir davranış kategorisidir, ve (b) insan davranışının daha karmaşık olduğunu yeteri kadar göz önünde bulundurarak hayvandan insana genelleme yapılabilir olduğu varsayımıdır. Son yıllarda bu gibi araştırmalarda sık sık görülen çevreci varsayımlar, belirli öğrenme işleri için hayvanları hazırlayan ya da karşı-hazırlayan doğuştan gelen faktörlerin ortaya çıkarılmasından dolayı azaldı (bkz. 5. Bölüm).

TOPLUMSAL DAVRANIŞ DİMAMİKLERİNİN ANLAMA KAYNAKLARI

Etolojik ve sosyo-biyolojik çalışmalarla bağlantılı olarak, gerçi sadece bunlarla bağlantılı değil, hayvanların kullanımı çevresel faktörlerin toplumsal davranış üzerindeki etkilerini araştırmak içindi. Bu, kemirgenlerde görülen nüfus patlaması üzerinde yapılan araştırmalardan, örneğin düzlüklerde yaşayan Güney Afrikalı şebek ve kayalık vadilerde yaşayan Kuzey Doğu Afrikalı şebekler arasındaki farklılıkları araştıran alan çalışmalarından çıkartılan sonuçlara kadar değişiklik gösterir. Bu, türün çevresi ve toplumsal örgütlenme arasındaki ilişkileri tanımladığı kadar insan davranışının kökenlerini tanımlıyor olduğunu iddia etmiyor.

Bununla ilk kategori arasındaki sınır zamanla belirsizleşebilir. Fakat temel ayrım, bu incelenen davranışların sözü edilen çevreye uyum sağlamak zorunda olan özel bir tipin bir türü için mantıki sonuçları kadar "doğuştan" olmadığıdır. Bir insan-hayvan benzerliği varsayımının çarpıcı ayrıntıları tabii ki sürdürülüyor.

Sosyo-biyologlar, her şeye karşın, bu sosyal dinamikler için bile, basit açıklayıcı seviyenin "inclusive fitness"ını (bir kişinin ya ad onun en yakın akrabasının üreme başarısını destekleyerek o kişinin genlerinden hayatta kalanların sayısını artırmak) elden geldiğince en yüksek noktaya çıkarmada yattığında ısrar ettiler. Bu nedenle langur maymunlarında görülen çocuk öldürme, martılarda görülen lezbiyenlik ve vampir yarasalarda görülen yiyecek paylaşma davranışlarının hepsi sağlıklı olma sorununa akla uygun çözümler gibi görülebilirler. Kuramsal açıdan bu yapıtların çoğu Hamilton ve Trivers tarafından tanıtılan "karşılıklı özveri" düşüncesi etrafında tutunur (Richards, 1987; bu duruşun mantıksal tutarsızlığı olarak gördüğüm şeyi açıklığa kavuşturmaya çalışmıştım).

Sosyo-biyolojinin yükselişinden önce bu çeşit çalışmaların sonuçları ilk kategoridekilerin sonuçlarının çoğuna benzerdi; özellikle, farelerdeki nüfus patlamasının yol açtığı gittikçe artan şiddet, çocuk düşürme, anormal cinsel davranış, tüy temizleme standartlarındaki düşüş, "zorla çiftleşme" (örneğin, tecavüz etme) vb. konular üzerine çalışmaların sonuçları. Yeniden belirtmek gerekirse, nüfus artışına (aşırı kalabalığa) insanların verdiği tepkileri, olağandışı koşullara verilen "doğal" tepkiler olarak ve insan-hayvan arasındaki uçurumun azaltılmasına yönelik çabalar olarak görme yönünde bir değişim söz konusudur.

İNSANLA HAYVAN ARASINDAKİ ÇİZGİYİ ORTAYA ÇIKARMAK

Önce, 1900'lerde birçok insanın meşgul olduğu bir şeyi düşünün: Hayvanlarda bilincin varlığı (örneğin, **Margaret Washburn,** 1908). Bu ilginin doğrultusu kategorilerimizden ilkinin karşıtıdır: İnsanlarda hayvanın izini sürme yerine biz burada hayvanlarda insan izlerini sürüyoruz, bunu son on-yirmi yıldır özellikle daha yüksek primatlarda yapıyoruz. Bu çalışmaların en iyi bilinenleri şempanze, goril ve pigme şempanzelerinin dille ilgili kapasiteleri üzerine yapılanlardır. Benzer bir araştırma yunuslar (Herman ve diğerleri, 1984) ve denizaslanları (**Schusterman** ve **Krieger**, 1984) üzerine yapılıyordu. **Goodal** (1971), **Boesch** ve **Boesch** (1981) (her ikisi de goriller üzerine çalıştı), merhum **Diana Fossey** (1984), **Schaller** (1963) (herikisi de şempanzeler üzerine çalıştı) ve **Altmann** (babunlar üzerine) –bunlar sadece en iyi bilinen araştırmaların bazılarıdır– gibi primatologların etolojik çalışmaları çekiciliklerini hüzün, süslenme, alet kullanımı, kavga, patolojik kıskançlık ve toplumsal biçimde öğrenilmiş davranış gelenekleri gibi sözüm ona insanlara özgü davranışların diğer türlerde varlık göstermesinden alıyorlar. Bu, primat ve insanları (örneğin, **Vuclair,** 1984) bilişsel gelişim üzerine ve **Suarez** ve **Gallup** (1981) kendini tanıma üzerine yaptığı, primatlarla inasanları karşılaştıran deneysel çalışmalarla tamamlandı. Bu çalışmalar, insan evrimi araştırması (Bkz. **Gibson** ve **Ingold,** 1993) ile gittikçe yakından ilişkili bir biçimde gelişen bir alan olarak sürüyor.

Bu gibi çalışmalar ilk bakışta daha yüksek primatlara ve daha az ölçüde deniz memelilerine odaklanmasına karşın çalışılan türler içine yeteneklerinin bize yakınlaştığını hissetti-

ğimiz daha yüksek memeliler dahil edilebilir. Burada insanın doğasıyla olduğu kadar insan davranışının kökenleriyle ilgilenmiyoruz ve son yıllardaki eğilim Darwin (1871) tarafından başlatılan derli toplu kıstastan yavaş yavaş uzaklaşmanın devam etmesi yönündeydi.

Böylelikle, hayvanlardan birçok şekilde faydalanabiliriz. Şunu belirtmeliyim ki belirli araştırma programları içinde birden fazlasının unsurları ortaya çıkabilir. Belki de temel oluşturan üç konumu tanımlayarak esas listemizi yeniden düzenleyebiliriz:

1. İnsanları hayvanlaştırarak insan-hayvan farklılıklarını en aza indirmek,
2. Hayvanları insanlaştırarak insan-hayvan farklılıklarını en aza indirmek,
3. Özellikle insanlarda, fakat mümkün olduğu kadar da hayvanlarda herhangi bir temel "doğuştan" özelliğe karşı çıkmak.

Tanım gereği hiçbir hayvan araştırması yapmayan dördüncü bir görüş ise şöyledir:

4. Hayvan davranışı araştırmasının insanlara uygulanabilir olduğuna karşı çıkarak insan-hayvan farkını en üst seviyeye çıkarmak.

Bunlardan ilk ikisi şimdi en aktif olanlardır, üçüncüsü kendi geleneği içindeki buluşların ışığında güvenilirliğini kaybetti, dördüncüsü ise aslında hayvan davranışları araştırmasının cazibesine karşı boşa kürek çekmektir. (İlk noktayı kolaylıkla desteklese de, fizyolojik çalışmaları bütünü ile görmezden geliyorum burada.)

Bütün bu konuyu insanlar için hayvanların psikolojik öneminin bir ifadesi olarak görerek –daha uzak bir noktaya varmak istiyorum. XVIII. yy.'dan beridir antropologlar, bütün toplumlar kültür ve doğa arasında ayrım yapar düşüncesinden faydalandılar –insan dünyası ve doğal dünya. Kültür doğayı yeni kültürel şekillere dönüştürür. Bu Marksistlerin bizim sözüm ona sadece bize özgü olan "emek" temelli yaşam tarzımıza atfettikleri bir süreçtir. İnsanlar her ne kadar doğayla yakın ilişkileri olsa da kendilerini doğadan biraz ayrı olarak tanımlarlar. Hayvanların Psikolojik kullanımları ve anlamları kökenlerini hayvanların bu kültürde yoğrulmasından alır, ilk önce yiyecek, giyim ve süs olarak ve sonra psikolojik ile ilgili bir kaynak olarak –davranış modelleri, ruhsal semboller, insandaki karakter ve mizaç çeşitliliği taslağını çizmek için dışarıdan şablonları erdem ve karakter bozukluklarının ahlaki amblemleri olarak. İnsanları hayvanlaştırmak ve hayvanı insan haline getirmek öyle görünüyor ki, her zaman vardı. Lloyd Morgan ve onun kuşağındaki diğerlerinin insanı hayvanlaştırmayı bilimsel olmayan antromorfizm olarak ağır şekilde suçlamalarına rağmen bu ikisinin birbiri içine geçmiş olması böyle uyarıların açık basitliklerini alt-üst eder. Modern Psikoloji hâlâ bu oyuna dahil olması, Psikoloji ve psikolojinin birbirinden ayrılamazlığını daha büyük ölçüde doğrular.

Bu hareketin tercih edilen doğrultusu –insanları hayvanlaştırma, hayvanları insanlaştırma, ayrılma iddiası, farklılığın reddi– çağdaş kültürel meşguliyetleri yansıtır. Bunu burada derinlemesine ele alamasak da orta–Victorya döneminde "antropomorfik", hayvanın insanlaştırılmasından, Darwin'in insanları hayvanlaştırması yönündeki değişimi düşünün. Birincisi, bir tür psikolojik emperyalizmdir; her çeşit insan erdemine sahiptir, davranışları bizler için ahlak

dersleri ile yüklüdür, onların anlamı ilahi aklın örnekleri olarak mükemmel inşa edilmiş bir evrende ahlakça ıslahımız için tasarlanmıştır. Bu düşünce sonra tersine işler –şeytan içindeki hayvana dönüşmüş hale geliyor (bkz. 3. Bölüm) ve Avrupalı insanların hayvanlaştırılması, 1. Dünya Savaşı'nda karşılıklı yansıtmanın çok fazla yapıldığı bir faaliyeti en yüksek dereceye yükselterek, Freud'un, akıl gücünü cinsel içgüdü lehine azalması düşüncesiyle devam ediyor. Bu noktada Amerikalılar hayvan ve insan arasında temel hiçbir farklılığın olmadığından yana bir seçim yaptılar –sadece, insanlar da dahil olmak üzere, davranış ve davranan canlılar vardır. II. Dünya Savaşı doğadan farklılık kavramını getirir: İnsanların bütün sahip olduğu bilinçtir, ne yapacaklarını vb. kendileri belirlerler, kendi kaderlerini kendileri çizerler, geriye kalanların hepsi özgürlük ve sorumluluğun bir reddidir– iyimserler **Maslow** ve **Rogers**'ı tercih ediyor, kötümserler **Sartre** ve varoluşçu kaygıyı destekliyor. Fakat bu insan özgürlüğünün doğasını kavrayamayanlar kimlerdi? Generaller ve işadamları, politikacılar ve statü arayışında olanlar: yeni etolojik bakışla, bunlar Kirke başkalaşımı geçirmektedirler, davranışları hayvan ritüellerinde bilinçsiz roller oynamaktan başka bir şey değildir. Bu yüzden etoloji tam tur dönüp hayvanları ahlaki simge rolüne iade ediyor. Psikoloji işin içine girer ve bu değişen kültürel ruh halleri ve aşamaları yansıtır. Akla **Levi-Strauss**'un bilgece deyişi geliyor –"hayvanlar düşünmek için iyidir" Hayvanlar psikolojik olarak, bütün doğal olguların hepsinden daha etkilidir– kendimiz hakkında düşünme yollarımızın hâlâ tükenmeyen bir kaynağıdır. Hayvan-başlı Mısır tanrılarından Greenpeace'e kadar; hayvanlarla ilişkilerimiz kim ve ne olduğumuz hakkındaki düşüncemizi tanımlar. Fakat hayvan davranışı sadece kendi içinde ve kendinden varolmaktadır; bu herhangi bir şeyin lehinde

ya da aleyhinde bir tartışma değildir. Öyleyse hayvan davranışlarına anlam yükleyen bizler miyiz –yoksa kendi davranışlarımız için anlam sağlayan hayvan davranışları mıdır?

KAYNAKÇA

İleri okumalar

Boakes, B. (1984) *From Darwinism to Behaviorism* (Darvincilikten Davranışçılığa), Cambridge: Cambridge University Press.

Desmond, A. (1979) *The Ape's Reflexion* (Maymunların Yansıması), Londra: Blond & Briggs. İnsanlar ve daha yüksek primatlar arasındaki psikolojik ilişki üzerine arabuluculuk yapıyor.

Haraway, D. (1989) *Primate Vision: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science* (Primat Görüşü: Modern Bilim Dünyasında Cinsiyet, Irk ve Doğa), Londra: Routledge. Bütün konunun tartışmalı bir feminist eleştirisidir.

Richards, G. (1989) *On Psychological Language and the Physiomorphic Basis of Human Nature* (Psikolojik Dil ve İnsan Doğasının Fizyomorfik Temeli Üzerine), Londra: Routledge. "Antromorfizm" ve psikolojik kavramların doğal kaynakları için 1. ve 3. bölümlere bakınız.

Diğer referanslar

Boesch, C. ve **H. Boesch** (1981) 'Sex Differences in the use of Natural Hammers by Wild Chimpanzees: A Preliminary Report', ('Yabani Şempanzelerin Doğal Çekiç Kullanımın-

da Cinsiyet Farkları: Ön Rapor') Behavior 83:585-93. O zamandan beri sayısız ek makaleler yazdılar.

Bowlby, John (1969) *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment* (Bağlanma ve Kayıp, 1. Cilt: Bağlanma), Harmondsworth: Penguin.

Brady, J. V. (1958) 'Ulcers in "Executive Monkeys"' ('"Yönetici Maymunlar"da Ülser'), Scientific American 199:95-100.

Campbell, J. (1984) *The Way of the Animal: Powers Historical Atlas of World Mythology, Vol. I* (Hayvanların Yolu: Dünya Mitolojisi Güç Tarihi Atlası, I. Cilt), Londra: Times Books. Mitoloji üzerine ünlü bir otoritenin Jung'dan etkilenmiş yapıtı. İnsanlar için hayvanların psikolojik önemini araştıran bir kaynaktır.

Darwin, C. (1871) *The Descent of Man* (İnsanın Kökeni), Londra: Murray.

DeVore, I. (ed.) (1965) *Primate Behavior: Field Studies of Monkeys and Apes* (Primat Davranışı: Maymun ve Gorillerin Alan Çalışmaları), New York: Holt, Rinehart & Winston. Bir öncü makaleler derlemesi.

Drever, J. (1917) *Instinct in Man* (İnsanda İçgüdü), Cambridge: Cambridge University Press. Ana akım İngiliz "içgüdücü" konumunun klasik bir ifadesidir.

Fossey, D. (1984) *Gorillas in the Mist* (Sisteki Goriller), New York: Houghton-Mifflin.

Gibson, K. R. ve **T. Ingold** (editörler) (1993) *Tools, Language and Cognition in Human Evolution* (İnsan Evriminde Gereçler, Dil ve Biliş), Cambridge Cambridge University Press. İngold'un özellikle son iki bölümü değerlidir.

Goodall, J. (1971) *In the Shadow of Man* (İnsanın Gölgesinde), Londra: Collins.

Harlow, H. F. ve **M. K. Harlow** (1965) 'The Affectional Systems' (Şefkat Sistemleri), A. M. Schrier, H. F. Harlow ve

F. Stollnitz (editörler) *Behavior of Non-human Primates* (İnsan Olmayan Primatların Davranışları), New York: Academic Press.

Herman, L. M., D. G. Richards ve **J. P. Wolz** (1984) 'Comprehension of Sentences by Bottle-nosed Dolphins' ('Şişe Burunlu Yunusların Cümleleri Kavrayışı'), Cognition 16:129-219.

Klingender, F. (1971) *Animals in Art and Thought to the End of the Middle Ages* (Orta Çağların Sonuna Kadar Sanatta ve Düşüncede Hayvanlar), Londra: Routledge & Kegan Paul.

Köhler, W. (1917, İngilizce baskı 1925, yeniden basım 1957) *The Mentality of Apes* (Gorillerin Zekâsı), Harmondsworth: Penguin. Etolojik yönler öğrenme deneyleriyle gölgelenip arka plana itildi.

Lauder Lindsay, W. (1880) *Mind in the Lower Animals* (Daha Alt Seviyedeki Hayvanlarda Zekâ, 2 cilt), Londra: Kegan Paul, Trench & Co. Safkan antropomorfizm –kahraman atlar, suçlu saksağanlar, köpek intiharları vb.

Lorenz, K. (1966) *On Aggression* (Saldırganlık Üzerine), Londra: Methuen.

Richards, G. (1987) *Human Evolution: An Introduction for the Behavioural Sciences* (İnsan Evrimi: Davranış Bilimlerine Giriş), Londra: Routledge & Kegan Paul. Özellikle sosyobiyoloji ve özgecilik üzerine 5. Bölüm'e bakınız.

Romanes, G. (1882) *Animal Intelligence* (Hayvan Zekâsı), Londra: Kegan Paul, Trench & Trübner.

Schaller, G.B. (1963) *The Mountain Gorilla* (Dağ Gorili), Chicago: Chicago University Press.

Schusterman, R. J. ve **K. Krieger** (1984) 'California Sea Lions are Capable of Semantic Comprehension' ('Kaliforniya Deniz Aslanları Anlamsal Kavrayışa Sahipdirler'), Psychological Record 34:3-23.

Suarez, S. D. ve G. G. Gallup (1981) 'Self-recognition in Chimpanzeees and Orangutans but Not in Gorillas' ('Şempanzelerde ve Orangutanlarda (ama Gorillerde değil) Kendini Tanıma'), Journal of Human Evolution 10:175-88.

Tinbergen, N. (1953) *The Herring Gull's World* (Balıkçı Kuşların Dünyası), Londra: Collins.

Trivers, R.L. (1985) *Social Evolution* (Toplumsal Evrim), Menlo Park, Calif.: Benjamin/Cummings. Katı sosyo-biyoloji konumunun ifadesi.

Vauclair, J. (1984) 'Phylogenetic Approach to Object Manipulation in human and Ape Infants' ('İnsan ve Goril Yavrularındaki Nesne İdaresine Filojenik Yaklaşım'), Human Development 27:321-8.

Washburn, M. F. (1908) *Animal Mind* (Hayvan Aklı), New York: Macmillan.

Willis, R. (1974) *Man and Beast* (İnsan ve Hayvan), Londra: Hart Davis. Üç ayrı Afrika kültüründen belirli hayvanların kültürel önemlerini karşılaştıran ilginç bir antropolojik çalışmadır. Kendimizi tanımak için hayvanları nasıl kullandığımızı aydınlatıyor.

Wilson, E. O. (1975) *Sociobiology: The New Synthesis* (Sosyobiyoloji: Yeni Sentezler) Harvard: Harvard University Press. Bir sosyo-biyoloji bildirgesidir.

Yerkes, R. M. (1943) *Chimpanzees: A Laboratory Colony* (Şempanzeler: Bir Laboratuar Kolonisi), New Haven: Yale University Press. 1920'lerden 1940'lara kadar ABD primat çalışmalarının önemli bir bölümü Yerkes'in şempanze topluluğuydu.

15. PSİKOLOJİ VE CİNSİYET

Bu dönemde cinsiyet farklılıklarından ve "kadın psikolojisi"nden daha tartışmalı çok az konu vardır. **R. Miles**'a (1991) kadar "erkek psikolojisi" düşüncesi ciddi biçimde hiç ortaya atılmayan önemli bir gerçektir. Son zamanlardaki feminist akademisyenlere karşı adil olamam, fakat tamamlayıcı bir tarihsel perspektif sağlamak için ilk başta daha önceki dönemlere odaklanarak bunu yapacağımı umuyorum. Geleneksel olarak Psikoloji algı, bellek ve öğrenme gibi temel süreçlerle ilgili olarak cinsiyetler arasındaki farkı belirtmeye ihtiyaç duymadı (ama başarılarda cinsiyet farklarının varlığı her zaman belirtildi): Öte yandan beyaz erkek norm ve esas ilgi odağı olarak düşünüldü. Birkaç çarpıcı istisnanın dışında 1850 ve 1950 arası Psikoloji ana akımında görülen kadınlara yönelik tavırlar, otoriter bir bilimsel parıltı verilmiş varsayımlardan ve yaygın kalıpların yinelemelerinden başka bir şey değildir. Örneğin **Terman** ve **C. C. Miles**'ın (1936) "E-D" (erillik - dişillik) ölçütü, hâlâ kalıp yargı halindeki cinsiyet ve mizaç bağlantısını sorunsuz olarak kabul etmekteydi. 1950'lere kadar cinsiyet konuları büyük oranda tali bir konu olarak kalıyordu, fakat feminizmin 1960'larda yeniden canlanmasıyla birden hızlı bir şekilde genişledi. Ayrıca bu dönem çok sayıda kadının disipline girdiği dönemdirde. 1969'da öğrenci oranları 60:40 erkeklerin lehine idi; bugün

(1996) bu oran, 80:20 kadınlar lehinedir. Bu nedenle ilgideki artış kadınların konumuyla ilgili kültürel meşguliyeti ve bu disipline akını yansıtıyor –değişen konumlarının bir yönünü ve bu meşguliyetle bağlantılı arzularını.

Psikoloji ile ilgili çalışmaları, 1960'ların sonlarından beridir yayınlanan çok sayıdaki metinden ayırmak bazen zor oluyor. **Germaine Greer**'in *The Female Eunuch* (Hadım Edilmiş Dişi, 1970) adlı çalışması Psikoloji miydi? Ya da Foucault'nun cinselliğin tarihi üzerine yazdığı ciltler? Ya da **Kate Millet**'ın *Sexual Politics*'i (Cinsel Politika, 1971) ve **Shila Rowbotham**'ın *Woman's Concsciousness, Man's World*'ü (Kadının Bilinci, Erkeğin Dünyası, 1973)? Yapılması gereken tam olarak şuydu: Konuyu eleştirel bir biçimde yeniden düşünenler, kendi duruşlarını belirlemek için geleneksel Psikoloji ile ilgili yapıtların ötesine geçmek zorundadırlar. Kolayca sınıflandırılabilir "Psikolojik" yapıtların olmadığı doğru değildir. Mitchel (1974) ilklerin bir örneği, Morawski (1994) ise en son örnektir. (Amerikan Psikoloji Birliği) APA'nın Kadın Psikolojisi Bölümü 1973'te oluşturuldu ve bunu 1970'lerin sonunda üç ayda bir çıkartılan *Kadın Psikolojisi* (Psychology of Women Quarterly) dergisi izledi. 1988'te İngiliz Psikoloji Derneği'nde (British Psychology Society) Kadın Psikolojisi Bölümü kuruldu; 1991'de İngiliz dergi *Feminizm ve Psikoloji* (Feminism and Psychology) yayın hayatına başladı.

1960'lardan önce Psikoloji kadına göreceli olarak daha az yer veriyordu. Bunların içinde psikanalitik okullar küçük değil büyük bir istisnaydı; çünkü kadın bu okullarda hem pratisyen hem de hasta olarak göze çarpacak kadar önemli bir yer aldı. Karen Horney gibi Neo-Freudcu kadın analistler de 1940'ların sonları 1950'lerin başlarında çağdaş feminizmin başlangıçlarına katkı sağladılar. **Sabina Spielrein**'in Jung'un entelektüel gelişimindeki yeri, Freud'la ilişkisi ve eski Sov-

yetler Birliği'ndeki psikanalitik düşüncenin geniş bir alana yayılmasındaki etkisi daha yeni tekrar gündeme geldi (Kerr, 1994).

Özgün bir konu olarak "Psikoloji ve cinsiyet" üzerine odaklanırken karşılaşılan bir zorluk disiplin ve çalışma-konularının seviyelerinin her zamankinden daha fazla birbiri içine geçmiş olmalarıdır. Konuyu kapsamlıca ele almak için, sosyal tarih alanlarına ve Foucault, **Lawrence Stone** (1977), **P.-G. Bauce** (1982), **Pearsall** (1969) ve **Marina Warner** (1976) gibi yazarların Avrupa kültüründeki cinsiyet ilişkileri tarihi üzerine birçok eserinin ele alınması gerekir. Bu XIX. yy.'ın ortalarından başladığından yüzyıllardır süren birçok iniş-çıkışlar görmüş geçirmiş olan bir öyküye girilir. Karşımıza kadınların (özellikle orta sınıf kadınların) inanılmaz ölçüde idealize edildiği ve çocuksulaştırıldığı bu durum çıkar ki çok geçmeden evrimci düşünce bunu pekiştirmek için yeni tartışmalar yaratır. Viktorya dönemi kadınları, erkeklerle karşılaştırıldığında daha zayıf, daha duygusal, daha az akılcı, daha maymun iştahlı, daha dogmatik, daha çocuksu, estetik olarak daha duyarlı, isteriye daha yakın, çok daha fazla ya da az seksi, daha kolayca etki altında kalan, dinle daha yakından ilgiliydi; öyle ki bu ciddiyetten uzak bir düzeyde ve çok konuşuyordu. Evdeki kadının yeri konusunda **Bayon Copley**'in 1850'lerdeki bir yazısı şöyledir:

Evli kadınlar evin dışına hiç çıkmazlar mı? Manastır ya da hapishane gibi kiler ve çocuk odasına mı kapatılmalıdır? Hayır: Kadınlardan istenen bu değildir; en iyi ve en mutlu eşler ve anneler hiçbir (eve) kapatılma duygusu olmadan sürekli rıza göstererek ve faydalı olarak (evde), ev işleriyle meşgul olmalarına ve dışarı çıkmaları için çok açık ve ivedi yapılması gereken bir iş için çıkması gerekmesine ve onlara göre buna razı olmak çok bü-

yük çaba gerektirmesine karşın ve o zaman bile, akılları evde kalır ve toplum içinde "ev düşüncesiyle canları yanar" (1860, s.203)

XIX. yy. Psikoloji yazarları kadına değindiklerinde bu genellikle laf arasında değinmeler oluyordu –örneğin, Galton, hüküm süren yüce kadınlara karşı büyük duyarlılık düşünceleriyle fazla barışık değildi:

Erkeklerin kadınlardan daha ince ayrım güçlerine sahip oldukları bana genel bir kuralmış gibi geldi ve... yaşantısı... bu görüşü ispatlar gibi görünüyor. Piyano akortçuları erkek ve öyle sanıyorum ki çay ve şarapların tadına bakarak kalite kontrolü yapanlar da erkek, yün ve benzerlerinin kalitesine göre sınıflandırmasını yapanlar da. Bu ikinci sırada bahsedilen işler iyi gelirli işlerdir çünkü almak ya da satmak üzere olduğu bir şeyin gerçek değeri ile ilgili, haklı olarak, tüccarın bilmek istediği tavsiyeleri tüccara bildiren kişiler bunlardır. Eğer kadınların duyarlılığı üstün olsaydı tüccarlar her zaman bunları çalıştırırlardı; fakat tersi söz konusu olduğu için bu karşıt durumun doğru olması olasıdır.

Bayanlar nadiren masadaki şarabın niteliklerini ayırt ederler ve gelenekler her ne kadar onları kahvaltı masalarının hazırlanmasından sorumlu tutsa da erkekler onların hiçbirinin başarılı şekilde çay ve kahve yapamadıklarını düşünürler.
(1883, s.20-1)

1890'lardan önce belirgin olarak kadınlar üzerine yazılmış Psikolojik metinler neredeyse hiç yoktur. Bununla ilgili önemli üç yapıt grubu şöyledir:

1. Büyüyen feminizm tartışmasından çıkan eserler, örneğin, C. S. Mill'in feminizm yanlısı *Kadının Bağımlılığı* (Subjection of Women, 1869) ve **Alexander Walker**'ın daha az bilinen *Kadının Akıl, Ahlak Kuralları, Evlilik, Evlilikle İlgili Kölelik, Sadakatsizlik ve Boşanma Bakımından Fizyolojik Olarak Ele Alınması* (Woman Physiologically Considered as to Mind, Morals, Marriage, Matrimonial Slavery, Infidelity and Divorce, 1850).
2. Bazıları da bayan Copley'inkiler gibi, saygın burjuva cinsiyet rollerini yücelten için dinsel tavsiye el kitaplarıdır.
3. Cinsellik eğitimi el kitapları ya da sözde tıp kitapları gibi kısmen gizli çalışmalar. Bunlardan biri, Aristoteles'in Başyapıtı (ki Aristoteles ile hiçbir ilgisi yok) ilk olarak 1684'te ortaya çıkmıştı ve o günden beri de sürekli olarak yeniden basılıyordu.

1901'de İngilizce'ye *Sex and Character* (Cinsiyet ve Karakter, 1906) olarak çevrilen sıra dışı bir Almanca eser ortaya çıktı. Bunun 21 yaşındaki yazarı **Otto Weininger**, Adrian Molishly'nin bize söylediğine göre, iki yıl sonra, 23,5 yaşında intihar etti. Bu, ana akım Psikolojiden neredeyse hiç ilgi görmese de, bu çalışma geniş övgü aldı ve vaktinden önce gelişmiş akademik bilgiler sundu. Weininger bilimsel bir taraftan çok XIX. yy.'ın sonlarında bu döneme ait neo-romantik tarafa dahil oldu (bu, çöküş ve bozulma görüşlerinin yer aldığı pozitivizm ve materyalizme karşı bir harekettir). Onun bu bambaşka tezi açık bir şekilde 9. Bölüm'deki "Eril ve Dişil Psikoloji"de açıklanıyor. Kadınlar oldukça basit biçimde, erkeklerde bütünüyle farklı bir bilinç düzeyinde varolan ruh ya da benlikten yoksundurlar. Özel yetenek, akılcı düşünce ve belirli yaratıcı işten yoksun, ne özgür iradeye ne de gerçek faziletlere sahip olan kadınlar, böyle özellikleri gösterdiğinde

bilin ki sadece erkekleri taklit ediyorlardır. Dişil niteliğin her zaman meyilli olduğu iki şekilden birisi annelik diğeri de fahişeliktir. Bu, bizim şans eseri girme ihtiyacı duymadığımız karmaşık metafiziki sistemin içine yerleştirilmiştir ve buradan çıkmaktadır. Aşağıdaki, birçok hayret verici pasajdan yalnızca birinin alıntısıdır:

> *Kadının düşüncesi, bir şeyi derinlemesine çalışan bir erkeğin hemen hemen hiç fark edemeyeceği konuların içinden kayıp ve akıp giden, şeyleri üstün körü bir tatmadır. Bu, doğruyu yakalayamayan savurgan ve narin bir göz gezdirme yöntemidir. Kadının düşüncesi yüzeyseldir ve dokunma, dişi duyularının en yüksek derecede gelişmişidir ve hiçbir çaba harcamadan onu üst bir konuma getirebildiği en göze çarpan özelliğidir. Dokunma yüzeysellikler için bir ilgi sınırlandırmasına gereksinim duyar... eğer bir kadın bir erkeği "anlar" ise... basitçe erkeğin onun hakkında ne düşündüğünü tadıyor denebilir.* (s.191)

Weininger'in neredeyse patolojik kadın düşmanlığı ne tuhaftır ki Greer'e (1970) önemli bir amaç ve referans noktası sağladı. Garip bir şekilde, bu eseri yazarken Freud'a başvurdu ve eserinin yayınlanması Freud ve arkadaşı Feiss arasındaki bölünmede bir rol oynadı. En önemlisi tabii ki, şu bir gerçek ki gülünüp geçilmedi, fakat yayıncı William Heinenmann'ın önsöz niteliğindeki yazısına göre "en müstehcen akıl"a sahip dahi bir eser olarak kabul edildi– "düşünceli hiçbir erkek bu kitabı derin duygu ve hayranlık duymadan açmayacaktır; gerçekten neredeyse dini bir saygıyla kapatacaktır onu" diye devam ediyordu.

Psikoloji ile ilgili kadın tartışması seyrek olsa da Fizyolojik ve psikiyatrik tartışma için aynı şey geçerli değildir. **Weininger**'in kitabının yanında 1901 yılında zayıf irade ve daha

büyük dişil şehvet düşkünlüğü kendini kontrolde zayıflığı benzeri doktrinlerini geliştiren Alman psikiyatr Moebius'un *Kadının Fizyolojik Embesilliği Üzerine* (On The Physiological Imbecility of Woman) kitabı da yayınlandı. Evrimci kuramla eşleştirilen bu fizyolojik farklılık açıklamaları devamlı olarak var olan kalıp yargıları pekiştirmek için kullanıldı (ırk konusunda da olduğu gibi). Öyle görünüyordu ki kadınların beyinleri küçüktü, ön lobları daha az gelişmişti ve bu yüzden akıl yürütmeleri ve iradeleri daha zayıftı (bir zamanlar karşılaştığım "Dört Onsluk Eksiklik" adlı yazıyı iyice deşmeye can atıyordum). Kadın, temel içgüdüsel işlevlere "özellikle üreme ve çocuk bakımı"na, biyolojik açıdan bağlı erkeklerden nörolojik açıdan ve bu yüzden de psikolojik olarak daha az gelişmiştir. Kadınlara yönelik efendice erkek davranışı bu nedenle, babacan, korumacı, gözetici, onların mantıksızlıklarına karşı hoşgörülü ve doğanın onlara bağışladığı sezgisel kavrayışlarına saygılı olmalıdır. Kadınların özellikle isteriye yatkın oldukları görüşünü açıkça destekleyen bu psikiyatrik kanıtın, geniş ölçüde, daha az bütünleşmiş bir sinir sistemini yansıttığına inanılıyordu. Ellenberger'in (1970) diğer birçoklarının arasında, Charcot gibi psikiyatrların, bilmeden kadın hastalarla seks-türünden oyunlara nasıl daldığını ortaya çıkarıyor.

Farklı bir doğrultudan, kriminoloji açısından önde gelen yozlaşmacı C. Lombroso'nun, arkadaşı İtalyan William'la birlikte yazdığı *Kadın Suçlu* (The Female Offender, 1895) geldi. Lombroso'nun diğer eserleri gibi bu da fizyonomiye büyük dikkat çekiyor. Kadın suçluların diğerlerine nazaran daha kıllı, daha fazla siğilleri var, yüzleri daha az simetrik ve daha ağır çeneleri var -bu yapıt bunu "kanıtlamak" için bir sürü çehre içeriyor. Bu kitap iki açıdan çok değerlidir: Birincisi, cinsel kalıp yargıların, sözüm ona "bilimsel" eserin içine

ne kadar derinden fakat acemice işlediğini gösterdiği için önemli. İkincisi, kadınların kendilerini bulabildikleri, bu sıkıntıların acımasız bir resmini çizen birçok vaka geçmişlerinin bir kaynağı olarak önemlidir. Lombroso'nun eğilimlerinin oldukça tersine, bu bazı unutulmuş kadınları tamamen unutulup gitmekten kurtarmamızı sağlıyor. Kalıp yargı oluşturma söz konusu olduğunda, kadınların erkeklerden daha ahlaksız olmaya yatkın olduklarına ilişkin inancı gösteren birkaç alıntı şöyledir.

"Tutku suçları" üzerine:

Bir işi tasarlayıp planlarken kadınlar erkeklere oranla daha uzun zaman harcar; ayrıca bu planlama yapma daha serinkanlıca ve kurnazcadır ki suç saf tutkuda bulunması psikolojik olarak imkânsız olan bir yetenek ve şeytanca bir haz tarafından yönlendirilen bir iştir. Suç işlendikten sonra da her zaman masum pişmanlık duyulmaz; aksine, sıklıkla övünme hali görülür, suçlu nadiren intihar eder.
(s. 147)

Gedikli suçlular üzerine:

Bunların oran olarak küçük bir bölümünün erkek örneklerine göre suça yönelik doğal eğilimleri daha yoğun ve daha keskindir... Dişi doğan suçluların erkeklere üstünlük sağladıkları bir başka kötü nokta kadının işlediği suçu ayrıntılı biçimde düşünmüş olması ve şeytanca işkenceyle yapmasında yatar.
(s. 148)

Ve bir vaka:

Tuhaf ve beceriksiz bir annenin kızı olan M. gerçek yaşamı ile uyuşmayan bir üniversite derecesiyle taçlandırılan fakat yetersiz bir edebiyat eğitimi aldı. 23 yaşında ailenin dağılmasıyla kendisini öksüz buldu... Bir sürü boş çabaların ardından bir öğretmenlik işini kabul etti... Fakat protestan olduğu ortaya çıkınca öğretmenlikten atıldı... Daha sonra, bu dünyada tek başına, yaşamanın hiçbir anlamını olmadığını düşünüyor ve daha mutlu günlerin anılarını aklından çıkaramıyordu. Ailesinin önceki konumunun etkisiyle itibar kazandığı dükkanlardan parça parça mücevher almaya başladı... Bu şekildeki birtakım dolandırıcılıklar onu en sonunda hapishaneye düşürdü ve mahkemesi yapılmadan acı ve utançtan yıpranarak burada öldü.
(s. 205-6)

Her şeye rağmen doktor-hasta ilişkisi temelinde 1900'lerde ilk yoğun Psikolojik incelemeden kadınlar geçti. Ancak, Freud'un muayenehanesindeki kadınlar sayıca hiçbir yerde yoktu. Freud ve Jung'ınkiler dahil, psikiyatristlerin görüşleri her şeye rağmen çağdaş edebiyat ve felsefede ifade edilen görüşlerle belirgin bir biçimde ilişkilidir. Ellenberger kadın psikolojisi üzerine Jung ve Freud'un düşünceleriyle filozof (özellikle Nietzsche) ve neo-romantik romancıların (bunların bir çoğunu övgüyle onayladılar) düşünceleri arasındaki bağlantıları göstererek iyi bir özetleme yapıyor. Doğal olarak Weinenger ve Moebius'un aşırı düşüncelerini herkes paylaşmıyordu; fakat kadınların erkeklere göre daha edilgen, alıcı ve daha az akılcı oldukları üzerinde anlaşılan bir noktaydı! Bu bazen yarı-gizemli "tamamlayıcı" bir şekil alıyordu: Erkek ve kadın tek bir bütünün tamamlayıcı iki parçasıdır - Jung'ın daha sonraki anima ve animus ilktiplerinin temelini

oluşturan bir düşüncedir. Bu dönemdeki ana-örneksel kadın rollerinden, özellikle annelik rolüne yaygındı (J.J.Bachofen'ın **Das Mutterrecht**'i [Anne Hakkı, 1861] yüzyıl dönümündeki yazarlar tarafından geniş ölçüde adından söz ettirdi: Bkz. Bachofen,1967). Bu dönemde birçok erkek kadınları bu gibi düşünce gözlükleriyle görmenin dışında görme yetisinden yoksun gibi görünüyorlardı. Bu konuda kuşkusu olanlar gerçekten orijinal metinlerin bazılarını okumaları yararlı olacaktır. Birçok sosyalist erkek tarafından desteklenen eşitlikçi görüşlerle birlikte, buna yoğun bir feminist karşı çıkış vardı. Bu konuyu bu kadar çok yüklü kılan çatışma da budur.

Havelock Ellis'ın 1914'e kadar yeniden gözden geçirilip yeniden basılan kitabı *Erkek ve Kadın* (Man and Woman, 1896) bu ikinci kampta yer alıyor. Bu şimdiye kadar söz edilen metinlerden çok daha ciddi ve eleştirel biçimde, cinsiyet farklılıkları (psikoloji de dahil) üzerine var olan bütün verileri yeniden gözden geçiriyor. Beyin büyüklüğü konusunda, 1830'dan beridir üzerinde durduğu görüşe göre göreceli olduğunu ve mutlak olmadığını kabul ediyor - ve kilo/beyin-büyüklük oranı kullanıldığında kadın beyninin biraz daha büyükmüş gibi olduğunu görüyor (hâlâ var olan ve yüksek primatlara özgü bir bulgu). Bununla birlikte, kadın beyninin büyüklüğünü daha da eksik tahmin etmeye yol açabilecek büyük ölçüde teknik ve mantıki zorluklar var (gerçi bu sorunu tatmin edici bir şekilde ele alacak bir yönteme kimsenin ulaşamadığına inanıyor). Son verilerden varsayımın, kadınların daha küçük ön loblara (olağan dışı yüksek nitelikteki akıl süreçlerinin geleneksel yeri) sahip olduğu varsayımının tersi ortaya çıkıyor. Yine bunlar erkeklere eşit ya da biraz daha üstündür - gerçi bunlara "belirli bir amaç için yüksek işlevler" atfında bulunmayı gerektirecek gerçek bir neden yoktur.

Ellis (oldukça hatalı biçimde) kadınların koku alma duyusunu erkeklerinkinden daha alt seviyede tutarken, kadınların tat alma duyusunu, Galton'un aksine, erkeklerinkinden üstün tutuyor. Ayrıca Lombroso'yu hatalı bularak, onun kadınların dokunma ve acıya duyarlılıklarının daha alt düzeyde olduğuna dair bulgularına, Amerikalı psikolog **Jastrow**'un bulgularıyla karşı çıkıyor. Zekâ kapasitesi üzerine, 1896'da, geleneksel görüşleri biraz daha destekler oldu fakat çevresel faktörler ve kadınların daha alt seviyedeki toplumsal konumlarının ne ölçüde işin içine karışmış olabileceğinin artık farkındaydı. 1914'te "kadınların zekâsının, ne türlü cinsel farklılıklar olursa olsun, yaşamın bütün olağan işlerinde erkek zekâsıyla yan yana" olduklarında ısrar ederek rotasını değiştirdi. **Ellis** önde gelen bir feminizm destekçisidir ve ne tuhaftır ki bazen, daha yakın zamanlarda ele alınan konuların habercisi oluyor:

> *Erkekler Doğa ve onun koruması altındakilerden öclerini aldılar. Kadınlar Doğa'nın sahip olduğu cinsellik katmanında büyük ölçüde emilmişken erkekler yetenek ve enerjilerini Doğa'yla sürekli bir çatışma halinde keskinleştirerek yeryüzünde başıboş dolaştılar. Bu nedenle erkeklerin Doğa üzerinde egemenlik kurmaları kadınlar üzerinde de bedenen ve zihinsel olarak egemenlik kurdukları anlamına geliyordu.* (1896, s.395)

Ve Ellis alaycı bir şekilde şunu gözlüyor: "Doğrudur, kadınlar erkeklere nazaran çocuksu duruma daha yakınında kalırlar. Fakat, diğer taraftan, erkekler de maymun-benzeri bir duruma ve bunamaya kadınlardan daha yakındırlar" (1896, s.394). Hatta daha doğrudan konuyla ilgili olarak şöyle bir yorum yapıyor: "Belirli koşullardaki annelik neredeyse bir suç sayıldığı sürece yaşamdaki dişi unsura gere-

ken saygının henüz verilmiş olduğundan sözedilemez" (1896, s.396).

Cinsiyet üzerine yazan Psikoloji yazarların en önemlilerinden biri olan Ellis hüküm süren kalıp yargılara oldukça eleştirel ve temkinli bir yaklaşım içinde ve ampirik yönelimli liberal bir konumu temsil etti. Bununla birlikte, bu yüzyılın ilk yarısı boyunca Psikolojide oldukça yalnız biriydi. Çok daha etkili olanlar yeni psikanaliz ile ilgili ve Jung'a ait söylemlerdi. Kadınla ilgili XIX. yy.'ın sonlarına ait düşüncelerini iyice sindirmiş olsalar da Freud ve Jung psikolojik cinsiyet farklılıkları konusunda anlaşılması daha güç ve daha karmaşık kuramlar geliştirdiler. Bu kişiler, her şeye karşın elden geldiğince bunları kültürel bir biçimde üretilmişten çok evrensel ve bir anlamda doğuştan geldiğini ya da bunlardan kaçılamaz olduklarını görmeye eğilimli oldukları için geleneksel oldukları düşünülebilir. Her ikisi de, ilk başlarda, feministlerin çoğu tarafından kadınlara yönelik erkek egemen tutumların vücut bulmuş halleri olarak görüldü. Fakat bugünkü manzara bundan daha az açıktır (örnek olarak bakınız Appignenesi ve Forrester, 1993). "Penise sahip olma arzusu" (Freud olayında) ve "tipik anne örneği" (Jung'unkinde) gibi kavramlar bunlara teknik anlamlarını sağlayan kuramsal genel çerçeveden kolayca çekilip alay edilir. Freud, Jung'a göre gelenekten daha fazla uzaklaşıyor. Freud'e göre kadın psikolojisinin anahtarı kız çocuğunun kendi biyolojisiyle beraber, ailesinin durumunun ayırt edici özelliklerinde yatar. Kabaca basitleştirmek gerekirse; erkeğin tersine, dişinin en başta anneyle kurduğu (temel) özdeşleşmeyi (anneden) karşı cins babaya kaydırması gerekmiyor; bu nedenle ve penisi olmamasından dolayı, oğlan çocuğun ensest ve babayı öldürme arzularını çözüme ulaştırdığı ve babayla özdeşleşmenin (üst-beni olarak içselleştirmenin) meydana geldiği Oedi-

pus kompleksi evresi farklı bir biçim alır. Kız çocuğun babasına duyduğu ensest arzuların bir erkek çocuğun annesine duydukları gibi, bir şekilde çözümlemek zorunda olmasına temel olarak anneyle özdeşleştiği için ve oğlan çocuğunun yaşadığı yoğun, hadım edilme endişesini (temel olarak sadece ona özgü olmakla birlikte babadan gelen bir tehdit) o yaşamadığı için çözüm fazla kesin hatları çizilmiş bir çözüm değildir. Bunun bir sonucu, psikanalitik görüş içinde ve erkek otorite tarafından bildirilen hareket biçimlerine koşulsuz uyan bir kadın nosyonunu korumanın mümkün olmasıdır. Ayrıca kız çocuğu bu önceki aşamaları geçmek için daha az baskı altında tutulur; Mitchell'ın özeti şöyle:

> *(Kız çocuğu) cezadan muaf bir şekilde babasını sevmeye ve bir rakip olarak annesinden nefret etmeye devam edebilir, özellikle bu duygular örtük aşama devresinde "cinsellikten uzaklaştırıldığı" zamanlarda. Annesinin rakip olarak küçük kızdan daha güçlü olması fazla sorun yaratmıyor gibi görünür çünkü anne mutlak bir güce sahip değildir ve küçük kızın kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Fakat küçük oğlan çocuğu annesinin sevgisi için onun rakibi olan babadan korkar çünkü baba gerçekten güçlü ve cinsel iktidara sahiptir. Bu nedenle kız çocuk yaşamın bu devresinde güven içinde oyalanırken, erkek çocuk bu devreyi hızlı bir biçimde geçmek zorundadır.* (1974, s.97)

Bu Freudcu kadın, büyük ölçüde, olumsuz özelliklerinin birçoğuyla geleneksel kadın olarak kalıyor (gerçi daha az zeki değiller). Fakat bu üzücü durumun evrenselliği işin içine aile ilişkilerinin özel bir kalıba sokulmasını ve cinsel içgüdünün hedeflenmesini gerektiren gelişimsel psikodinamiklerin evrenselliğinden daha az biyolojik kökenlidir. Freudcu erkek kadınları özellikle anne rolü açısından görmeye devam eder.

Fakat bu tipik anne örneği imgesinin yansıtılması yüzünden değil fakat arzulanan bir ideal olarak kendi annesinin içsel bir görüntüsünün devam ettirilmesinden dolayıdır. Kadınlar da erkekleri kendi zihinlerinde oluşturdukları baba imgesi çerçevesinden görürler. Bu belirgin bir biçimde neo-romantik öğretilerin bir izdüşümüdür.

Jung romantizme daha sadık kaldı. Ona göre hepimiz psikolojik olarak hem erkek hem de dişi özellikleri gösteren, iki cinslikli insanlarız; dişi anima eril bilinçaltını egemenliği altına alır ve eril animus da dişil bilinçaltını. Nitelikli kadın cinsiyet rolünün ilktipleri (daha çok sayıdaki eril karşılığıyla birlikte) bizim bireysel kimliklerimizin altında yatan evrensel ruhsal gerçekliklerdir. Yapılacak işlerden biri, daha önce olduğu gibi, bunların herhangi birisinin bizi egemenliği altına almasından kaçınmaktır. Jung'un kişilik tiplemesinde kadınlar "düşünme" ve "duyumlama"nın baskın gelme eğilimi gösterdiği erkeklere göre daha tipik bir biçimde "duygular" ve belirli ölçüde "sezgi" yanları tarafından idare edilir. Jung'un tamamlayıcılık görüşü cinsiyetlerin göreceli değerleri üzerine açık olarak yargıda bulunmayı işin dışında tuttu. Fakat toprak ana, bakire, bilge yaşlı adam ve benzeri gibi ilktip rollerinin yarı efsanevi güçlülük duygularına yeşil ışık yaktı ki bazı feministler bunları büyük bir heves ve heyacanla sömürüp yeniden değerlendirdiler - belki de Jung'un kafasındaki tam olarak bu değildi. Edinilen izlenim onun kadın konusunda günlük anlamda ıslah olmaz bir romantik olduğudur. Kerr (1994) (ironik bir şekilde bir Freudcu haline gelen) Sabina Spielrein'ın Jung'un anima kavramının temel kaynağı olduğunu söyler. Jung'un, Freud'un kadın hastaları ve meslektaşları ile sayısız ilişkileri oldu ve elbette hepsine de ilktip Sofya'nın yeryüzünde ortaya çıkmış halleri, bilge

tanrıçalar gibi son derece abartılı iltifatlarda bulundu. Bir kadın mühendis - onunla başı derde girerdi.

Bu arada 1910'dan 1939'a kadar ana akım Psikoloji kadın psikolojisine daha az önem vermiş gibi görünüyor. Bununla birlikte cinsiyetin kendisi, artan bir ilgi konusuydu. Ellis'e ek olarak, ünlü Kinsey Raporu'nun (1953) kabataslak bir örneği olan **Katherine Bement Davis** tarafından yapılan kadının cinsel davranışının ele alındığı öncü bir çalışma vardı. Bütün bu çalışmalar kadınlar tarafından yönetildi ve bulgular, evlilik öncesi dişi cinsel aktivite, mastürbasyon vb.'nin az görüldüğü yaygın varsayımların yıpratılmasını başlattı. Bu zamanda bir başka ilgili yazın kaynağı da doğum kontrolü kampanyasıydı (ki bu belirli ölçüde eylemler yapıp kadınların oy kullanma hakkını elde etmelerine yönelik hareketin enerjisini devralmıştı), bu kampanyada önde gelen İngiliz sima zorlu Doktor **Marie Stopes** idi.

Sadece 1940'ların ve 1950'lerin başlarında kadının konumu hakkında gerçek bir Psikolojik ilginin işaretleri var. Horney "penise sahip olma arzusu" düşüncesini erkeklerde "rahme sahip olma arzusu" ile karşılıyor. Varoluşçu Simone de Beauvoir *İkinci Cinsiyet*'i (1949) yayınlıyor ve hemen ardından da Betty Friedan'ın *Kadınsı Gizem*'i (1963) izliyor. Buna rağmen, bu gibi yapıtlar 1968'e kadar (en azından bu erkeğe) feminizmin son ıstıraplarını temsil ediyor görünüyordu, yeni bir başlangıcı değil. Bununla birlikte 1970'ten önce "kadının özgürleşmesi", halbuki, bazı kültürel merkezi aşamalar katetmişti. Bu ilk aşamadan önemli bir yapıt bütün her şeyi erkek avcıların yapmadığını, kadınların da temel bir rol oynadığını iddia ederek, insan-evrimi platformlarında bir kızgınlığa neden olan Elaine Morgan'dı.

Yeni feminizmin Psikoloji üzerindeki etkisi karmaşıktır. 1930'lardan beridir Birleşik Devletler temelli antropolojik ço-

cuk yetiştirme araştırması geleneği nitelik ve cins rollerindeki kültürler arası farklılıkların daha geniş bir araştırmasına doğru genişlemişti (sonraki çalışmalarda en ünlü olanı Elenor Maccoby'dir). Bu yeni feminizim bu bilginin daha geniş akademik yayılımı (özellikle Sosyal Psikoloji dersleri üzerinde) ile eş zamanlı oldu. Çıkarılan ders şuydu; birkaç temel oluşturan eğilimin varlığına (örneğin, kadınlar ender olarak savaşçılar gibi savaşıyordu) ve gelişim psikologları çocukbakımı uygulamaları ile ilgili olarak cins rolleri kazanmak için yoğun araştırma başlatmalarına karşın cinsiyet rollerinde kültürler arası büyük farklılıkların olduğuydu. Şimdi sıkı bir irdelemeye tabi tutulan bu konu "ırk" alanındaki olaylarla paralel giden önemli bir hareket yaşadı (bkz. 16. Bölüm). Psikolojinin, kadınları incelemesi söz konusu olduğu kadarıyla bu önceleri, onların görünüşte ayırt edici psikolojik özellikleri çerçevesinde ele alınıyordu- "kadın psikolojisi" Yeni hareket cinsiyet ve cinsiyet farklılıklarının psikolojik ve sosyal kaynaklarını araştırmaya yönelikti. Bu noktada cinsiyetlerin psikolojik açıdan temel olarak farklılık göstermediğinin kabul edilmesi gerektiği hemen hemen aşikar olduğu için; daha sonra gündem, gerçekten ortaya konulan psikolojik farklılıkların (kültür, çocuk-bakımı ve sosyal psikolojik süreçler tarafından) psikolojik açıdan tarafsız biyolojik ayırt edici niteliklere nasıl işlendiğini araştırmak zorundaydı.

Bunu hızlı bir biçimde daha başka bir hareket izledi; var olan araştırma ve kuramsallaştırma tarzları farkedilir bir biçimde eril bir niteliğe sahiptir (örneğin bakınız Sandra Harding, 1986). Psikolojinin oldukça ötesindeki oldukça karmaşık bir şey söz konusu burada. İnsanlığın kendi ilişkilerini yöneten yeteneklerindeki tırmanan bir güven kriziyle, bu başarısızlığın sorumluluğu doğal olarak türün en çok yetki verilmiş bölümünde, yani beyaz erkeklerde, yatıyor gibi görü-

lüyor. Bu anlamda daha büyük ölçüde duygusallık ya da doğaya yakınlık gibi geleneksel kadın nitelikleri gerçek değerlerini bulmuş hale geliyor. Öte yandan geleneksel açıdan bir hayli değer verilen erkek mantıklılığı ve nesnelliği başarısızlıklarında etkili olan özelliklerin ta kendisidir. Filozoflar, her durumda, sürekli bir biçimde pozitivist "nesnellik" kavramını sorguluyorlar. Psikoloji için bu, kabul görmüş metodolojileri, çalışma-konusu anlamında kendilerinin erkek psikolojisi ifadesinin bir alanı daha olarak sorunlu hale sokar. Fakat şimdi "kadınsı" erdemlerin ne ölçüde biyolojik cinsiyet soylarına dağıtıldığı açık bir sorudur: daha açık olan bir şey var; o da psikolojik niteliklerin bu şekilde geleneksel kültürel sınıflandırılmasının, onun yaratılması ve sürdürülmesinde büyük ölçüde sorumluluk sahibi olan erkeklerin aleyhine döneceğidir. Kadın psikolojisini inceleyen Psikoloji yerine Psikolojinin kendisini bir erkek psikolojisinin ifadesi olarak gören bir "kadın Psikolojisi" ortaya çıkarıyor.

Buna bir örnek olarak Morawski ve Steele (1991) tarafından yazılan "Biri ya da Diğeri? Eril Güç ve Kadına Ait Güç Sağlamanın Metinsel Analizi"ni ("The One or the Other? Textual Analysis of Masculine Power and Feminist Empowerment") irdeleyin. Bu karmaşık yazıdaki birçok nokta arasında, bir "supap" benzetmesiyle zaten kendinden geçmiş olan, kişilik kuramcısı **Walter Mischel**'ın bir 1969 basımının bir eleştirisi de yer alır. Zihinsel "azaltıcı supap"ın gerçekliğini kabul ettirdikten sonra Mischel hemen şunları söylüyor: "Bazı zamanlar saldırgan ve öfkeli biçimde bağımsız fakat diğer zamanlar pasif, bağımlı ve kadınsı gibi görünen bir kadını gözlediğimizde azaltan supabımız genellikle bu iki özellik örgüsünden birini seçtirir bize" Kadınları birden, önceleri cinsiyeti olmayan bir metnin içine bu şekilde sokmak birçok endişe yaratır. İlk ve en açık şekilde bu, okuyucunun ko-

numunun sorgulanmasını gündeme getirir. "Bir kadını gözlerken", okuyucunun, "kız kesmek" (s. 114) gibi erkeklere özgü bir aktivitede, yazara katılmasını gerektiren bir cümledir. Birkaç alıntı daha Mischel'ın görünüşte cinsiyetsiz "nesnel" görüşüne, hadım eden "bayanlar" ve geleneksel erkek değerlerinin üstünlüğü ile ilgili, geleneksel Psikolojinin "erkek bakışını" benimsediğinin belirgin örneği olan bütün bu fanteziyi nasıl kattığını ortaya çıkarır. Çıkarılması gereken temel bir ders, karşı çıkmayan, empati kuran "kadına ait" araştırma tarzları erkek araştırma tarzlarına faydalı ve onlardan üstün olabilir, özellikle de Psikolojik bilgi alanında.

Bu mevcut durum basit özetleme yapmayı imkânsız kılıyor. İlk olarak, farklı bir "kadın psikolojisi" olduğu düşüncesinin kendisi bir alt-uzmanlaşma, "kadın psikolojisinin" için bütün gerekçenin altını oyarak, kuşku uyandırıyor. Bu konu o zaman, bu soruyu toplumsal iktidar ilişkileri alanına iterek cinsiyet farklılıklarının nasıl, kimin tarafından ve hangi amaçlarla üretilmiş olduğuna bağlı haline gelir. Burada şöyle bir risk var, temel farklılıkların reddi, (hâlâ altta olan) kadınların doğru koşullarda (hâlâ üstte olan) erkeklere benzer hale gelebileceğini söylemekle bir olur. Bunların ille de cinsiyete özgü olması düşüncesiyle birlikte bu, klasik cinsiyet rolünün niteliklerinin geleneksel evrimine karşı çıkılan, geleneksel kalıp yargı oluşturmanın çoğuna alaycı bir geri dönüş tarafından önleniyor. (İnsan normalliğini erkeklerin tanımladığı ki kadın bundan sapmıştır) eski "kadın psikolojisi"ne geri dönüş olamaz en azından bir "erkek psikolojisi" karşılığı olmayan. Fakat başka birçok alanda olduğu gibi burada da olumlu biçimde onaylama ya da reddetme ihtiyaçları arasında devam eden gerilime dikkat etmek gerekir. Şu anda yine bu öykünün ortasındayız (hiçbir zaman başka bir yerde olmadık ki). Sayısız önemli konu çözümlenememiş kalıyor.

Özellikle biz hâlâ, sanırım, psikoloji ve biyolojik cinsiyet arasında bir ilgi var mı, varsa da nasıl bir ilişki olduğunu tam anlamıyla anlamış değiliz. Bir anlamda "temel" farklılıkların var olması mantıksal olarak mümkün, en azından psikolojik ayırt edici niteliklerin dağılımında farklılıklar var. Buradaki sıkıntı "eşit fakat farklı" sloganını sadece sözle desteklemekle kalmamız oldu. Çözüm ya farklılığı reddetme ya da biyolojik cinsiyet kimliğinden psikolojik niteliklerin değerlendirici yan anlamlarını birbirinden ayırmaktır.

Bu, konu üzerine yazıların hepsi, diyelim ki, 1950'den öncekiler değersizdir anlamına mı gelir? Kesinlikle hayır. Juliet Mitchell'ın psikanaliz konusunda öne sürdüğü gibi, bunların bizzat kendileri, cinsiyet ilişkilerinin nasıl kurulup ele alındıklarının kanıtıdır. Metinleri, yazarlarının kendi terimleriyle okumak zorunda değiliz ve bu bölüm, kabul ediyorum, istisna değil.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Appignanesi, L. ve **J. Forrester** (1993) *Freud's Women* (Freud Kadınları), Londra: Virago. Psikanaliz tarihindeki kadının rolünü gösteren ansiklopedik çalışma.

Chodorow, N. (1992) *Feminism and Psychoanalytic Theory* (Feminizm ve Psikanalitik Kuram) Londra: Yale University Press.

Ellenberger, Henri F. (1970) *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry* (Bilinçdışının Keşfi: Dinamik Psikiyatrinin Tarihi ve Evrimi), Londra: Allen Lane.

Matlin, M. W. (1993, 2. baskı) *The Psychology of Women* (Ka-

dın Psikolojisi) New York: Harcourt Brace Jovanovich. ABD ders kitaplarının önemli bir bölümü.

Mitchell, J. (1974) *Psychoanalysis and Feminism* (Psikanaliz ve Feminizm) Londra: Allen Lane.

Morawski, J. G. (1994) *Practical Feminisms. Reconstructing Psychology* (Kullanışlı Feminizmler. Psikolojinin Yeniden Yapılandırılması), Ann Arbor: University of Michigan Press.

Sayers, J. (1986) *Sexual Contradictions: Psychology, Psychoanalysis, and Feminism* (Cinsel Çelişmeler: Psikoloji, Psikanaliz ve Feminizm), Londra: Tavistock.

Scarborough, E. ve L. **Furumoto** (1987) *Untold Lives: The First Generation American Women Psychologists* (Anlatılmayan Yaşamlar: İlk Nesil Amerikan Kadın Psikologlar), New York: Columbia University Press.

Weisstein, N. (1993) 'Psychology Constructs the Female or the Fantasy Life of the Male Psychologist'e ('Psikoloji Kadını veya Erkek Psikoloğun Hayal Dünyasını Oluşturur') ek olarak, Feminism and Psychology (Feminizm ve Psikoloji) 3(2): 194-245. Onun 1968'deki makalesi olan 'Kinder, Küche, Kirche as Scientific Law: Psychology Constructs the Female'nin ('Bilimsel Yasa Olarak Kinder, Küche, Kirche: Psikoloji Kadını Oluşturur') yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonu.

Referanslar

Aristole's Masterpiece (Aristoteles'in Başyapıtı). Genellikle kırmızı ciltli küçük bir kitap olarak tarihsiz ya da yayıncının adı olmadan yayımlandı.

Bachofen, J. J. (1967) *Myth, Religion, and Mother Right: Selected Writings of J. J. Bachofen* (Mit, Din ve Annelik Hakkı: J.

J. Bachofen'ın Seçilmiş Yazıları) çev. R. Manheim, giriş yazısı Joseph Campbell, Londra: Routledge & Kegan Paul. Das Mutterrecht'tan alıntıları içeriyor.

Beauvoir, S. De (1949, İngilizce baskı 1960) *The Second Sex* (İkinci Cinsiyet) Londra: Jonathan Cape.

Bell, T. (1899) *Kalogynomia or the Laws of Female Beauty: Being the Elementary Principles of that Science* (Kalogynomia veya Kadın Güzelliğinin Yasaları: O Bilimin Başlangıç İlkeleri Olmak), Londra: Walpole Press. (sadece aboneler için)

Bouce, P.-G. (ed.) (1982) *Sexuality in Eighteenth Century Britain* (XVIII. yy. Britanya'sında Cinsellik) Manchester: Manchester University Press.

Copley, Bayan (yaklaşık 1860) *The Young Wife; or, Hints to Married Daughters* (Genç Eş; veya Evli Kız Evlatlara İpuçları), Londra: The Religious Tract Society.

Davis, K. B. (1929) *Factors in the Sex Life of Twenty-Two Hundred Women* (Yirmi İki Kadının Seks Yaşamındaki Unsurlar), Londra: Harper.

Ellis, H. (1896, 5. gözden geçirilmiş baskı 1914) *Man and Woman: A Study of Human Secondary Sexual Characters* (Erkek ve Kadın: İnsanın İkincil Cinsel Özellikleri Üzerine Bir Çalışma), Londra: Walter Scott.

Ellis, H. (1936) *Studies in the Psychology of Sex* (Cinsiyet Psikolojisinde Çalışmalar, 4 cilt), New York: Random House.

Foucault, M. (1979) *The History of Sexuality, Vol. 1* (Cinsellik Tarihi, I. Cilt), Londra: Allen Lane. Daha sonraki bölümler bunu takip etti.

Friedan, B. (1963, yeniden basım 1965) *The Feminine Mystique* (Kadın Gizemci), Harmondsworth: Penguin.

Galton, F. (1883, yeniden basım 1919) *Inquiries into Human Faculty and its Development* (İnsani Yetenek ve Bunun Geli-

şimiyle İlgili Araştırmalar), Londra: Dent.

Greer, G. (1970) *The Female Eunuch* (Hadım Edilmiş Dişi), Londra: MacGibbon & Kee.

Harding, S. (1986) *The Science Question in Feminism* (Feminizimde Bilim Sorunu), Milton Keynes: Open University Press.

Kerr, J. (1994) *A Most Dangerous Method: The Story of Jung, Freud, and Sabina Spielrein* (Çok Tehlikeli Bir Metot: Jung, freud ve Sabina Spielrein'ın Hikâyesi), Londra: Sinclair-Stevenson.

Kinsey, A. C., W. B. Pomeroy, C. E. Martin ve P. H. Gebhard (1953) *Sexual Behavior in the Human Female* (Dişi İnsanda Cinsel Davranış), Philadelphia: Lippincott; Londra: Saunders.

Lombroso, C. ve **W. Ferrero** (1895) *The Female Offender* (Kadın Suçlu), Londra: Fisher Unwin.

Maccoby, E. E. (ed.) (1967) *The Development of Sex Differences* (Cinsiyet Farklılıklarının Gelişimi), Londra: Tavistock.

Moccoby, E. E. ve **C. N. Jacklin** (1974) *The Psychology of Sex Diffirences* (Cinsiyet Farklılıkları Psikolojisi), Stanford: Stanford University Press.

Miles, R. (1991) *The Rites of Man: Love, Sex and Death in the Making of the Male* (İnsanın Ayinleri: Erkeğin Üretiminde Aşk, Seks ve Ölüm), Londra: Grafton Books.

Mill, J. S. (1869) *The Subjection of Women* (Kadın Bağımlılığı), Londra: Longmans Green, Reader & Dyer.

Millett, K. (1971) *Sexual Politics* (Cinsel Siyaset), New York: Avon Books.

Moebius (1901) *Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes* (Kadınların Psikolojik Embesilliği üzerine). Halle: Marhold.

Morawski, J. G. (ed.) (1988) *The Rise of Experimentation in*

American Psychology (Amerikan Psikolojisinde Deneyin Yükselişi), New Haven: Yale University Press. Özellikle onun 'Impossible Experiments and Practical Constructions: The Social Bases of Psychologists' Work'üne ('Olası Deneyler ve Kullanışlı Yapılar: Psikologların Çalışmaları İçin Toplumsal Temeller') bkz. s. 72-93.

Morawski, J. G. (1990) 'Toward the Unimagined: Feminism and Epistemelogy in Psychology' ('Hayal Edilmeyene doğru: Psikolojide Feminizm ve Epistemeloji'), R.T. Hare-Mustin ve J. Maracek (ed.ler) Making a Difference (Fark Yaratmak), New Haven: Yale University Press.

Morawski, J. G. ve **R. S. Steele** (1991) 'The One or the Other? Textual Analysis of Masculine Power and Feminist Empowerment' ('Biri ya da Öteki? Eril Gücün ve Feminist Yetki Vermenin Metinsel Analizi'), Theory & Psychology 1 (1): 107-31.

Morgan, E. (1972, gözden geçirilmiş baskı 1985) *The Descent of Woman* (Kadının Düşüşü), Londra: Souvenir Press.

Pearsall, R. (1969, yaniden basım 1971 Penguin) *The Worm in the Bud: The World of Victorian Sexuality* (Goncadaki Solucan: Viktoryan Cinsellik Dünyası), Londra: Weidenfeld & Nicolson.

Rowbotham, S. (1973) *Woman's Consciousness, Man's World* (Kadının Bilinci, Erkeğin Dünyası), Harmondsworth: Penguin.

Stone, L. (1977) *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800* (İngiltere'de Aile, Cinsiyet ve Evlilik 1500-1800), Londra: Weidenfeld & Nicolson.

Stopes, M. (1918) *Married Love: A New Contribution to the Solution of Sexual Difficulties*, (Evli Aşk: Cinsel Güçlüklerin Çözümüne Yeni Bir Katkı), Londra: Putnam. 1931'e kadar 20. Basımı yapılmıştı.

Stopes, M. (1928) *Enduring Passion: Further New Contributions to the Solution of Sex Difficulties, Being the Continuation of Married Love* (Sürekli Tutku: Evli Aşka Ek Olarak Cinsel Güçlüklere Çözüme Yeni Katkılar), Londra: Putnam.

Terman, L. ve **C. C. Miles** (1936) *Sex and Personality: Studies in Masculinity and Femininity* (Cinsiyet ve Kişilik: Erillik ve Dişillik Üzerine Çalışmalar), New York: McGraw-Hill.

Walker, A. (yakl. 1850, yeniden basım 1898) *Woman Physiologically Considered as to Mind, Morals, Marriage, Matrimonial Slavery, Infidelity and Divorce* (Kadının Akıl, Ahlak Kuralları, Evlilik, Evlilikle İlgili Kölelik, Sadakatsizlik ve Boşanma Bakımından Fizyolojik Olarak Ele Alınması) Birmingham: Edward Baker.

Warner, M. (1976, yeniden basım 1989 Picador) *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary (Tüm* Cinsinin Yalnızı: Bakire Meryem Miti ve Kültü), Londra: Weidenfeld & Nicolson.

Weininger, O. (1906) Sex and Character (Cinsiyet ve Karakter), Londra: Heinemann.

Esas metinde tartışılmayan iki eski metin:

Patrick, G. T. W. (1895) 'The Psychology of Women' ('Kadın Psikolojisi'), Popular Science Monthly 47: 209 - 25

Woolley, H. T. (1910) 'Psychological Literature: A Review of the Recent Literature on the Psychology of Sex' ('Psikolojik Edebiyat: Cinsiyet Psikolojisi Üzerine Son Dönem Edebiyata Bir Bakış), Psychological Bulletin 7: 335 - 42. Hüküm süren tutumlara karşı ateşli bir saldırı.

Ayrıca Sign dergisine ve diğer yazarların arasından Erica Burman, Donna Haraway, Evelyn F. Keller, Celia Kitzinger,

Carolyn Merchant, Paula Nicholson, Ann Oakley, Janet Radcliffe Richards ve S. A. Shields'a bakınız. Son yıllarda lezbiyenlik psikolojisi farklı bir alan olarak ortaya çıktı ve bugün (1996) BPS içinde bir "Lezbiyenlik Psikolojisi" bölümünün yapısına dair bir çatışma var.

16. PSİKOLOJİ ve "IRK"

Kültürümüzü rahatsız eden (Psikolojide "ırk ve IQ" üzerine tartışma) belki de en hassas konu olan ırk üzerine tarihi, felsefi, siyasi, sosyolojik ve antropolojik yığınla kaynak vardır. Biz burada konuyu sadece psikolojinin alanı dahilinde ele alacağız. "Irk" ("ırkçılık"ın aksine) psikolojik bir kavram olmamasına karşın her zaman psikolojik bir boyutuda var gibi görülmüştür. Göreceğimiz gibi, Psikoloji ırkçılığa hem karşı çıkmış hem de onu körüklemiştir. Bu konuya geçmeden önce kendi konumumu açıklamalıyım; ben doğuştan gelen ırksal psikolojik farklılıkların olduğuna inanmıyorum. Şu anki genetik bilimi insanların çeşitliliğini kabaca şöyle açıklıyor: Genetik olarak belirlenmiş her özellik için sayısız alele* içeren tek bir "gen havuzu" vardır. Bunun içinde, althavuzlar, coğrafi sebeplerden ötürü kısa ya da uzun dönemli olarak diğerlerinden yalıtılmış bir şekilde kalabilirler. Bunlar toplam ara yolların toplam sayısının bir kısmını barındırırlar ve genetik olarak havuzun bütününden çok farklı değillerdir. İzolasyon döneminde bazı yeni mutasyonlar olabilir ve grubun repertuvarına farklı alt-yollar eklenebilir –ama bunlar hiçbir zaman grup içinde "evrensel" değillerdir.

* Bir kromozomda aynı konumu işgal eden iki veya daha çok farklı genden her biri; alternatif gen. Normalde her insanın, her gen için ebeveynlerinden geçen iki alelisi vardır. (Ed. n.)

Birtakım şartlar dağılımın sıklığı üzerinde kendi tercihlerini zorlayabilir (örneğin, soğuk iklimlerde kıl genleri ön plana çıkarılır) ve bu tercih edilen tipin başka yerlere göre daha sık ya da az olması sağlanmış olur. Buradan çıkan sonuç izole edilmiş grupların kendilerine özgü bir fiziki görünüşü olabileceğidir (grup içindeki bütün bireyler bu tipte olmasa bile). Fakat, değişik alt-yolların sıklığına bütünsel olarak bakacak olursak son derece değişken olduklarını görürüz: Kan grupları bir örnek, saç tipi başka bir örnek, kulak kıvrımları başka bir örnek vb. –başka bir deyişle dünya nüfusu değişik genler için değişik şekillerdedir. Aynı şey psikolojik özellikleri belirleyen genler (eğer varsa) için de geçerli olsa gerek –*"ırkları" tanımlamada kullanılan geleneksel fiziki özelliklerle ilişkili olmaları için hiçbir gerekçe yoktur.* Üstelik hiçbir grup % 100 izole olmuş değildir ve hiçbir genetik özellik de sadece belirli bir gruba ait ve o grup içinde evrensel değildir. Gen havuzu kompozisyonu, hem tesadüfi olarak hem de hayat şartlarına bağlı olarak her durumda sürekli olarak değişmektedir.

O yüzden, birtakım temel özellikleri olan "ırk"lar diye bir şey yoktur. Fiziki olandan psikolojik olana geçildiğinde durum daha da grileşiyor. Çünkü bu ikisi arasındaki ilişki fiziki özelliklere ve genetik kökenli davranışlara verilen kültürel anlamlara ilişkin olarak oldukça belirsizdir. Doğrusunu söylemek gerekirse ben Psikolojinin, kendi başına psikolojik bir anlamı olmayan genetik özelliklerin kültürel yapısının bir ürünü olduğunu iddia ediyorum. Bunu burada açıklamaya kalkarsak çok derinlere ineriz ama yine de bir şeyi söylemek gerekiyor: "Irk" kelimesinin kendisi ve ırksal sınıflandırmalara atfedilen psikolojik anlamlar ve onlara bağlı olan fizik özelliklerin hepsi çağdaş Avrupa kültürünün ürünleridir.

"Irkçılık"la ilgili olarak, **D. T. Goldberg** (1993) bizi, bunu tek, bütünsel bir olgu gibi düşünme tuzağına düşmememiz

konusunda uyarıyor. Aksine, zamana, kültüre ve şartlara bağlı olarak değiştiği için buna pragmatik bir şekilde yaklaşmalıyız. Benim de kabul edilebilir olduğunu düşündüğüm bir tanım yapıyor. Bu tanıma göre ırçılık toplumun çoğunluğu tarafından sahip olunan hakların, sorumlulukların ve fırsatların belli bir gruba kasıtlı ya da kasıtsız olarak verilmesidir. Bunu cins ayrımcılığından, ablizmden ve homofobiden ayırmak gerekir, fakat bence bunlar neredeyse aynıdır. Bizim için ilginç olan şey "ırkçılığın" tanım itibariyle "kötü" ve psikolojik bir olgu –bazı insanların sahip olduğu psikolojik bir özellik– olması psikologlar tarafından yaratılmıştır. Bu da oldukça ironiktir çünkü zaman içinde bunu tamamıyla psikolojik bir olgu olarak ele almanın yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır.

Bundan sonraki bölümde, XIX. yy.'ın ortalarında başlayan bir hikâyenin ancak temel özelliklerini açıklayabilirim. Evrimci kuram şimdilerde "bilimsel ırkçılık" denilen doktrin yani ırksal eşitsizlik için açıkça bilimsel bir temel oluşturdu. Bu, "ırklar" Avrupalılar'ın en üstte olduğu ve örneğin yerli Avustralyalılar'ın, Güney Afrikalı "çalıadamlar"ın ve Güney Amerikalı yerlilerinin en altta olduğu evrimsel bir hiyerarşi oluşturur. Ara sınıflar değişiyor fakat Afrikalılar hep altta kalıyor, Çinliler'le Hintliler gümüş ve bronz madalyalı yerler için çekişiyorlardı. Bununla ilgili olarak çok şey söylenebilir fakat burada birkaç şeyi belirteceğim:

1. Fiziki olarak insan evriminin bittiği varsayılıyor ve Avrupalılar "birinci" sırayı alıyorlar.
2. "Medeniyet" doğal bir olgu gibi görülüyor –evrimsel gelişmenin doruk noktası. Avrupa kültürünün üstünlüğü bu yüzden *kültürel* bir şey olarak değil *doğal* bir şey olarak görülüyor. Beyaz Avrupalı evrimsel üstünlüğü sayesinde, bu doğal ilerlemeyi başaran araçtır.

3. "Aşağı ırklar" o yüzden "duraklamış ilerlemenin" farklı safhalarındaydılar ve bu evrimsel çıkmazlardan Beyaz Adam'ın yardımı olmaksızın kurtulmaları mümkün değildir.
4. Sürekli olarak bu imajı körüklemelerine karşın antropologlar ve biyologlar ırksal grupları tanımlamada kesin çizgiler bulamıyorlar. Ten rengi, kafatası şekli, saç tipi ve komplike fiziki antropometrik oranların hiçbiri yeterli olmamaktadır.
5. Son olarak, ırk konusundaki Viktorya dönemine ait ilgi Beyaz olmayanlara yöneldiği kadar farklı Avrupalı ırklara da yönelmiştir. Tarihin ırklar arasındaki rekabetle şekillendiği görüşünden ötürü Avrupa ulusları da farklı ırksal gruplar halinde sınıflandırılmışlardır. İşleri daha karmaşıklaştırmasının yanı sıra ırk sorunun siyasi boyutu sonunda Avrupa'nın başına çok büyük felaketler açtı.

Psikolojinin konuya dahil olması Galton'la başlar. Galton Avrupalıların kesin üstünlüğüne yirmili yaşlarında iken gittiği Güneybatı Afrika'da (Namibya) inanmaya başladı. Bu görüşünü de o tarihten sonra bilimsel bir şekle sokmaya çalıştı. Aslında uzun vadede ırksal farklılıklar konusunda iyimserdi: Bazı aşağı ırklar beyazların önderliğinde ilerleme kaydedebilirlerdi –tabii beyazların seviyesine çıkamazlardı. Ayrıca, ırksal zekânın derecelerini nitelendirmeye çalışmış ve bunun için 13 basamaklı bir ölçek kullanıp dâhilerin ya da Avrupa ortalamasına eşit olanların vb. o ırk içindeki yüzdesini bulmaya çalışmıştır. Böyle konularla ilgili olarak az şey yazmış olmasına karşın Galton'un bilimsel ırkçılığı, onun evrimci görüşüne temel oluşturmuştur. Ayrıca yerli dejenerasyon ve öjenikte ağırlıklı bir yeri olmasına karşın o, Psikolojinin "aşağı ırkları" yetiştirmekle ve kontrol etmekle ilgilene-

ceğini önceden görmüştür. Galton XIX. yy. ortalarındaki önemli aktörlerden biriydi. "Bilimsel ırkçılık"in sadece bir izcisi değil, onun mimarlarından biriydi. Buna karşın, kuramsal olarak özellikle de Birleşik Devletler'de Herbert Spencer çok daha etkili olmuştur, "Spencer hipotezi"ne göre akıl ve iradenin yüksek işlevlerine ayrılan enerji miktarı beyazlarda "ilkellerden" çok daha yüksektir. Ters orantılı olarak "ilkeller" de daha basit psikofiziksel ve içgüdüsel işlevlere daha fazla enerji ayırıyorlar, o yüzden beyazlardan tepki süresi, algısal ve işitsel ayırdetme, uzun ezbere dayanan bellek ve taklitçilikte daha ileride bulunuyor onlar ise; güdüler tarafından yönlendiriliyor, oto-kontrol ve uzun dönemli planlamadan vb. yoksun kalıyorlardı. Bu fikir farklı bir psikolojik araştırma yöntemi ortaya çıkardı. 1890'larda *Psychological Review*'de Spencer'ı doğrulama iddiasında olan ve beyazları, "zenci" ve (tepki süresi konusunda) Amerikan Yerlileriyle karşılaştıran biri tepki süresi konusunda diğeri bellek konusunda iki makale yayımlandı. Beyaz olmayanların kazanma şanslarının olmadığı bir durumdu: Üstün performans Spencer hipotezini doğrularken, düşük performans zaten onların "aşağı" olduklarını kanıtlıyordu.

Bilimsel ırkçılık yorum için bir ölçüde serbestlik bıraktığından dolayı psikologların konumları da birbirinin aynı değildi. Le Bon (1899) yelpazenin bir ucunda yer alıyordu. Onun için insan hayatındaki en önemli faktör kalıtımdır, her ırkın kendine has bir ruhu vardır ve ana ırklar diğerlerinden gerçekten farklı türlerdir (özellikle Fransa'da popüler olan katılım öncesi "poligenizm" doktrini). G. S. Hall'a (1904) göre ise "aşağı ırklar" duraklamış bir gelişme içinde değiller aksine, ergenlik dönemindeler ve dolayısıyla olgunlaşacaklardır. O, Avrupalılar'ın kullnadığı, öteki "ırklar"ı ele alış tarzına karşı çıkar. Beş yüzüncü yılını karşılayan Kolomb karşı-

tı literatüre yaraşacak kelimelerle yok edilen insanların ve kültürlerin matemini tutar. Yerli kültürlere saygı duymamız gerektiğini söyler: Beyazların medenileştirme ve hıristiyanlaştırma misyonu, var olan inanç ve gelenekler anlayışla karşılanıp bunların üstüne yapılanma şeklinde bir temele oturtulmalıdır. Yine de daha aydın olan bu görüş pratiğe geçirildiğinde ayrımcılık için bir temel oluşturur. Zencilere ayrı okullar, Amerikan Yerlilerine ayrı okullar ve zencilerin vatandaşlık haklarından mahrumiyetini getirir.

Yüzyılın sonunda "ırksal farklılıklar"ın araştırılması açısından son derece önemli iki olay ortaya çıkar: Cambridge tarafından 1898'de Torres Strait'e (Avusturalya ve Yeni Gine arasında bir yer) yapılan keşif gezisi ve 1904'te R. S. Woodworth ve **F. G. Bruner** tarafından gerçekleştirilen St. Louis Sergisi (Cambridge'in keşif gezisinde önde gelen üç İngiliz psikolog vardı: **W. H. R. Rivers, C. S. Myers** ve **William** McDougall ve hepsi de deneysel psikoloji alanında uzmandı.) Görsel algı (Rivers), işitme (Myers) ve tepki sürelerinin (McDougall) de dahil olduğu geniş yelpazeli Psikofizik çalışmaları Torres Straits adasında yaşayanlarda sistematik bir üstünlük olmadığını ortaya çıkardı (Rivers, 1901). Bundan ilham alan Woodworth St. Louis Sergisi'nde çok sayıda yabancının bulunmasını fırsat bilerek algı ve işitme (işitmeyi Bruner yapmıştır) ve başka olgular üzerine daha başka çalışmalar da yapmıştır. 1908 (Bruner) ve 1910'a (Woodworth) kadar yayımlanmamış olmasına karşın sonuçların yaptığı hamle çoğu kişi tarafından biliniyordu: Spencer hipotezi yine doğrulanamamıştı. Bu iki bulgular dizisinin ortaya çıkardığı sonuç temel işlevlerde ilkellerin üstünlüğüydü fakat bu konuyla ilgili olarak daha sonra çok az şey yazılmıştır. Dikkatler şimdi daha yüksek işlevlere özellikle zekâya çevrilmişti. Fakat bunun için uygun tekniklerin ortaya çıkmasını beklemek

gerekiyordu. 1910'a gelindiğinde Binet zekâ testi, Alice Strong (1913) ile başlayan "ırk ve IQ" araştırması gibi bazı testler ortaya çıkmıştı.

Bundan sonra "ırk Psikolojisi" 1930'ların ortalarına kadar Birleşik Devletler Psikolojisinde bir dal olmayı sürdürdü. Önceki çalışmaların konusu "zenci eğitimi"ydi ve tipik olarak beyaz ve Afro-Amerikan çocukların performansları karşılaştırılıyordu. Kuzeydeki siyah çocukların performansı Güneydekilerden daha yüksek olmasına karşın yine de beyaz gruplardan daha düşük dereceler elde edilmişti. Güneyde bu derecelerden çıkan sonuç eğitimde ayrımcılığın hâlâ devam ettiği ve siyah müfredatının ağaç işleri, bahçecilik gibi pratik konularla sınırlandığını kanıtlıyordu (örneğin, Ferguson, 1916). Bu aşama 1917 ve 1918'deki Ordu Zekâ testleri verileriyle sona ermiştir (bkz. 11. Bölüm) belgeneniyordu. Doğrudan doğruya bir katkıları olmasa da Terman, Yerkes ve Thorndike gibi önde gelen psikologlar başlangıçta bu ırk psikolojisini desteklemişlerdir.

Ordu testlerinde de görüldüğü üzere şimdi başka bir konu ortaya çıkıyordu –Güney Avrupalı göçmenlerin düşük kalitesi. Bu olay öjeniğin gelişmesi ve o zamanlar "kuzeycilik" - özellikle Madison Giant'ın çok satanlar arasında bulunan *Büyük Irkın Geçişi* (The Passing of the Great Race, 1916) adlı kitabıyla yaygınlaşan Avrupalılar'ın üstünlüğü inancı denilen akım tarafından desteklendi. Ordu testleri, Afro-Amerikalılar için çok büyük, Güney Avrupalılar için daha küçük olmasına karşın dikkate değer bir başarısızlık ortaya koydu. Bu sonuçları ise en etkili şekilde kullanan ve Grant'ın kuzeyciliğini kabul eden ırkçı söylemleriyle dikkat çeken **C. C. Brigham**'dır (1923). Bütün bunlar daha küçük çaplı Avrupalı "ırk farklılıkları" çalışmalarıyla birlikte göç önleme kampanyasını ateşledi ve Göç Kısıtlama Yasası'nın (1924) çıkma-

sına yardımcı oldu. Afro-Amerikalılar söz konusu olduğunda önceden beri bazı Kuzeyli "zenciler"in Güneyli bazı beyazlardan daha yüksek performans gösterdikleri kabul ediliyordu. Bu durum 1940'lara kadar devam edecek bir çelişki başlatmıştı (ve hâlâ da ses getiriyor, örneğin, Galloway, 1993). Bilimsel ırkçılık "Spencer hipotezi" çıkarıldığında, 1920'lerin başlamasına kadar ırk farklılıkları araştırmaları için kuramsal bir çerçeve oluşturmuştur. Ordu testleri tarihi olarak çok dikkat çekmiştir fakat ırk Psikolojisinin ilgilendikleri bunun çok daha ötesine geçmiştir. Afro-Amerikalılar araştırılan tek geniş grupken, 1930'lara gelindiğinde Japonlar, İtalyanlar, Yahudiler, Zulular, Amerikan yerlileri vb.'nin yanında yerli olmayan beyaz Amerikalılar'ın sadece % 20'sini oluşturuyorlardı. Araştırılan konular arasında zekâ hâlâ ana konu olmaya devam ederken, renk tercihleri, irade gücü, yorgunluk temayülleri, sosyal açıdan etkinlik ve akıl hastalıkları gibi konular da bulunuyordu. Özellikle iki psikolog bu alanda uzmanlaşmıştır: Çoğunlukla Amerikan yerlilerini ve Meksikalılar'ı inceleyen T. R. Garth ve Hawaii'deki çeşitli ırk gruplarını (Japonlar, Çinliler, Hawaii yerlileri, Portekizliler, Filipinliler ve değişik melezler) araştıran Honolulu kökenli Avustralya göçmeni S. D. Porteus. Fakat çok sayıda tek-tip araştırma yapan ve ırk farklılıklarını araştıran birçok başka psikologda vardı. Örneğin, J. Peterson çok sayıda geniş çaplı araştırma yapmış ve "zenci zekâsı" konusunda bir uzman haline gelmiştir.

Muhalefet ve eleştiri eksik olmamakla birlikte 1920'lerde önce popüler liberal basın ve siyahların dergilerinde ama özellikle de Psikolojik literatürde yükseldi. 1930'larda ırk psikolojisi üzerinde bir baskı vardı. İlk olarak, konuyu inceleyenler Birleşik Devletler Psikolojisi'nin bilimsel güvenilirlik isteklerini paylaşıyor ve o yüzden metodolojik eleştiriler konusunda çok hassas davranıyorlardı. Bunun sonucunda

birçoğu ırksal farklılıkların tereddüte yer bırakmayacak şekilde kurulmasının ne kadar zor olduğunun farkına varıldı. Brigham gibi, bazıları, eski konumlarını tamamen terketti, bazıları da elde ettikleri sonuçları yorumlamakta daha dikkatli ve yetkin davranmaya başladılar. Sadece birkaç kişi (Porteus gibi) 1930'lardan sonra da devam edebildi. İçsel olarak kendi bilimsel katılığı, ırk farklılıkları projesini ırk Psikolojisi'nin merkezine yerleştirmesini önlüyordu. Dışsal olarak ise, saldırı 1928'den sonra birçok cephede yoğunlaşmıştı. Metodu ve yorumlarıyla ilgili ardı arkası kesilmeyen saldırılar giderek daha fazla önem kazanıyordu. Burada anahtar isimlerden biri sosyal psikolog **Otto Klineberg**'dir. Sosyolji/Psikoloji sınırında ise ırksal önyargı ve davranışlara olan ilgi giderek artıyordu. Aslında bu bütün sorunun mantığını tersine çevirdi; farklı ırklar arasındaki psikolojik farklılıkları açıklamak yerine ilk başta bu ırkların psikolojik olarak farklı olduklarını anlamak gerektiğini açıklamak gerekiyordu. Antropoloji sınırında ise (bazı psikanalistler de dahil) "kültür ve kişilik ekolü" belirginleşiyordu. (Aslında bu Mead'ın hocası ve önde gelen Amerikalı antropolog Franz Boas'ın kültürü ırka tercih etmesiyle başlamış olmasına karşın başlangıç noktası olarak Mead [1928] gösterilebilir.) Bu arada sayıları giderek artan Psikoloji mezunları (bazı beyaz olmayanlar da dahil) bu alanda sosyal hizmet uzmanı, eğitimci, klinik psikolog vb. olarak çalışıyordu. *Irk farklılıkları* konusunun karşılaştıkları pratik konularla bir ilgisi kalmıyor ancak 1930'dan sonra etnik azınlıklardan olan hastalar, çocukların özgüvenlerini etkileyen faktörler ve bunun gibi konularla (önyargı çalışmaları pek görülmüyor) ilgili kuramsal olmayan birçok makale yayımlanıyordu. Çağdaş siyasi ve ideolojik görüş Nazi Yahudi aleyhtarlığına düşmanca yaklaşırken Klineberg'ın *Irk Farklılıkları* (Race Differences, 1935) ile ırk psikolojisi artık tamamen kapanıyordu.

Irk Psikolojisi'nin önde gelen savunucusu Garth da ister istemez saf değiştiriyordu.

Irk psikolojisi, Psikoloji ve ırk konusuna daha geniş bir açıdan yaklaşan kültürel düşünceler bakımından ilginç bir deneyim olmuştur. Basit bir ırkçılık manifestosu olmanın ötesinde, yandaşlarla karşıtlar arasındaki tartışmaların katkılarıyla ırkçılığa olan kurumsal bağlılıktan kurtardığı ve aslında "ırkçılık" (ilk kez 1930'larda kullanılmaya başlayan bir sözcük) kavramının yaratılmasına katkıda bulunduğu bir süreçtir. Tek neden olmamakla birlikte Psikolojinin ırksal farklılıkları bulmadaki başarısızlığı "ırkçılık"ı keşfetmesine sebep olmuştur. 1930'lardan önce "ırkçı" doktrin ve kuramlar kabul edilebilir entelektüel durumlardı, çelişik görünebilir, fakat kavramın birtakım etik içeriğe sahip olması gerekmiyordu. Bilimsel ırkçılığın miras kalan itibarının ortadan kalkması zaman aldı. Psikolojinin içinde bulunduğu çelişkiye dair birçok akademisyenin iyilerin tarafında olmasından ötürü en katı ırkçılar bile şunları gördüler: (a) Irksal farklılıkları anlayabilmek son derece zordu ve belki de bu sadece bir yanılsamaydı, (b) durum böyle olunca buna ateşli bir şekilde inanmak mantıksızlıktı ve bu sebepten ötürü de bu bir çeşit psikopatoloji örneğiydi (1930'lardan sonra disiplin bu konuyu zengin bir kavramsal çerçevede değerlendirmeye başladı, psikanaliz de bu çerçeveye dahildi). O niyetle ortaya çıkmasa da ırk psikolojisi bir çeşit kendini-özgürleştirici rol oynadı ve başlangıçta onun itici kuvveti olan bilinçsiz ırkçılık sonuçta su yüzüne çıkarıldı ve bilinçli bir şekilde reddedildi.

Bu süreç ırksal farklılık çalışmalarını eleştiren çok sayıda görüşün büyük ölçüde bugüne kadar gelen ilk formülasyonlarıyla karşılaştı. Şimdi bunlardan bahsedecek ve bunlara verilen cevapların neden yetersiz olduğunu analatacağım, iddialar hem metodolojik hem de kuramsal (veya kavramsal) idi:

1. Farklılıkların sebepleri kalıtımsal olmayan etkenlere bağlı olabilirdi: (a) Psikolojik ırksal farklılıklar evrimci kuramın ışığında ve fiziki farklılıkların karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan yanlış bir varsayım olsa gerek, (b) mevcut sosyo-ekonomik konumun kendisi yeteneği yansıtır, (c) araştırmayı şekillendirmek için çevresel faktörler kontrol edilebilir. Bu iddialardan birincisi ilk bakışta gerçekten doğruymuş gibi görünüyor –elbette temel fiziki farklılıklar örtülü psikolojik farklılıkları beraberinde getirebilirdi? Teknik olarak, buradaki yanılgı, daha önce de belirttiğim gibi, geleneksel olarak ırksal kimliği belirleyen fiziki niteliklerle, psikolojik niteliklerin sistematik bir şekilde örtüştürdüğü varsayımının yanlış anlaşılmasıdır. Bunun yanlış olduğu oldukça önceden belli belirsiz bir şekilde anlaşılmış fakat genetik bilimindeki ilerlemeler sayesinde 1930'ların ortalarında açıkça ortaya çıkmıştı. Klineberg'e (1935) göre yanılgı aslında, fiziki niteliklerin kapalı olmasına karşın birtakım psikolojik önemi olduğunu varsaymaktan (bu varsayımı kabul etmiyor) kaynaklanıyordu. Konum zekâyı yansıtır iddiası son zamanlarda yeniden ortaya çıkmasına karşın kusurlarının açıkça görülmesiyle (özellikle de Büyük Buhran sırasında) zaman içinde kayboldu. Nihayet, çevreci davranışçılığın altın çağında disiplin içinde çok yaygınlaşmış olan araştırma dizaynında çevresel faktörlerin elenebileceğine dair olan iyimserlik zaman ilerledikçe söndü. Bazılarının bunun uygulanabilir olduğunu hâlâ düşünmesine karşın çoğu bunun içinden çıkılmaz yöntemsel ikilemler içerdiğinden şüphelenmeye başladı.
2. Testler kültürel olarak yanlı olabilir. Buna verilen klasik cevap: Yanlılık sözlü-olmayan performans ve tipik testler uygulayarak safdışı bırakılabilir. 1920'lerin sonlarında grup testlerinin değeri hakkında şüpheler ortaya çıkmaya

başlamıştı; bireysel testlerin ("ırk farklılıkları"nın daha küçük olduğu testler) daha uygun olabileceği düşünülüyordu. Yine de 1930'ların ortalarına kadar deneyselciler arasında bu sorunun derinliği tümüyle kavranamamıştı. Tam tersine sosyal antropolog eleştirmenler içinse konu açık seçik bir şekilde ortadaydı ve görüşleri daha fazla açığa çıktıkça "kültür-temelli" test sorunu daha da önem kazanmaya başladı. Bu halen çözülebilmiş değildir ve içinde bir ikilem barındırır –eğer "kültürel yönden yansız" test sonuçta bir farklılık göstermiyorsa bundan sadece test düzenleme işinde başarılı olduğunuz sonucunu çıkarabilirsiniz; eğer sonuçta farklılık ortaya çıkarsa o zaman bunların doğuştan mı yoksa kültür tarafından mı belirlenmiş olduğunu bilebilmenizin hiçbir yolu yoktur.

3. Test sonuçlarının dağılımı "ırk" ve yetenek (ya da başka bir nitelik) arasında esaslı bir ilişki olmadığını gösteriyor. Buna verilen tipik cevaplar şöyledir: (a) İstisnai bireylerin sıklığı bir ırkın karakterini ve iyi talihini gösterir, (b) testlerde yüksek başarı gösteren beyaz olmayanlar bir şekilde "beyaz" kanı taşıyan kişilerdir ("melez hipotezi"). Birincisi, 1920'lerin başında artık ortadan kaybolan eski bir bilimsel ırkçı doktrindi. İkincisi ise ampirik olarak çürütülmüştü –testteki başarı, ataları arasındaki beyazların sayısıyla ilişkili değildi. Çağdaş cevap ise ırk grupları arasında belirgin ortalama farkının bilimsel bir "gerçek" olduğu ve örtüşmediği halde bunların alt-seviye grupların eşitlik elde edebilmelerine yönelik girişimler için sosyo ekonomik politika doğurguları olduğudur. Bu her şeye karşın hâlâ ırk gruplarının ilk planda sabit bir genetik nitelikle nesnel bir varoluşa sahip oldukları yanlış varsayımına dayanıyor.
4. Testi yapan kişinin kendi "ırk"ı başarı üzerinde bir "deneyci etkisi"ne sahip olacaktır. "Deneyci etkileri" büyük

ölçüde yadsındı, gerçi belirli olaylardaki farklılık büyüklüklerini çarpıtan küçük bir faktör gibi zaman zaman hatırlandı. Bu farklılıkların temel bir önemi olduğu düşünülmedi. Klineberg ırk farklılıkları araştırmasının güvenilirliğini etkileyen bir faktör olarak "duygu birliği"ni dahil etti, fakat deneyci etkilerinin tam değerlendirmesi 1960'lara kadar Psikoloji tarafından anlaşılmadı.

5. Beyaz olmayan denekleri örneksemek bütünü temsil etmeyebilir. ABD Ordusu bulguları, gibi bazı veriler bunun üstesinden geliyor gibi görüldü. Örnek seçimi ırk psikologları için sürekli bir baş ağrısıydı; buna karşın tekrar eden farklılık bulgularının genel etkisinin derecesi olmasa bile doğrultularının benzer olması kendilerine olan güvenlerini yeniden tazeledi. Geriye bakıldığında farklılık derecesindeki değişiklikler kendi doğuşştancı hipotezleri zayıflatıyor olarak görülebilir: Irk içindeki büyük farklılıklar, çevresel etkilerle yaratıldığı için, bazen ırklar arası en küçük farklılıkları hesaba katmak için kalıtsallığı yürürlüğe koymak gereksiz görünecektir. Fakat her şeye karşın bu tartışma Klineberg'den (1935) önce açıkça geliştirilmedi. Şu da eklenilmelidir ki eğer ırklar bir şekilde uydurulmuş hayali şeylerse tarafsız örnek seçme fikri konu dışı kalır –örneği seçilecek bir şey yoktur.
6. "Irk" kavramının açık bir kelime biyolojik bir anlamı yoktur. Genelde buna verilen cevap "ırk" kuramsal açıdan sorunlu olabilir, fakat bu bin yıllık üreme yalıtılmışlığının neden olduğu tek ve doğuştan gelen silinemez niteliklere sahip kanıtlanabilir bir şekilde farklı toplumların halihazırda var olduğu gerçeğini etkilemez. Bu bir ölçüde abartılmış üreme yalıtılmışlığının derece ve süresi, görüşünü ve bir ölçüde de yıllara vurulduğunda büyük sayıların eski moda korku ve hayranlıkla karışık saygı duygusunu

yansıtmaktadır. İnsan gibi görece daha yavaş üreyen türler için, birkaç bin yıllık üreme yalıtılmışlığının (ender ve belki de eksik bir yalıtım olsa da) bile yüz elli bin yıllık olduğu tahmin edilen bir türün (anatomik olarak modern *Homo sapiens* için) geçmişi karşısında fazla bir anlamı yoktur.

7. "Irksal" başarı seviyeleri zaman içinde değişebilir. Bu nedenle mevcut düşük başarı seviyesi kısa süreli olabilir (Garth buna "ırk hareketlilik"i dedi). Bu kolayca reddedildi; "ırk hareketlilik"i için kanıt gerçekten nüfus patlaması ve ıksal temasın neden olduğu genetik değişiklikleri yansıtıyordu (örneğin, klasik dönem sonrası Yunanlıların gösterdiği değişiklik). Bu olmuş olsa bile, gerçekçi bir şekilde hesaba katılamayacak kadar uzun bir zaman kesitinde olmuştur. Belki de bu konuyu öncekilerden ayırmak gerekir. "Irk devingenliği" (modası geçmiş bir ifade), yeni çevresel koşullar seçim vektörlerini değiştirdiğinde de, bir gen havuzu tertibinde meydana gelebilecek hızlı (ve geri döndürülebilir) değişiklikleri gösteriyordu. Bununla birlikte önceki konular, mutasyon olayları ve uzun süreli, türe ait seçilme baskılarını işin içine katan geri döndürülemez bir kısmen-yeni bir türün yaratılması süreciyle ilişkilendiriyor. Birincinin "ırksal" başarıdaki dalgalanmaların bir kaynağı gibi kabul edilmesi ikincinin ırksal alt türün bir kaynağı olarak kabul edilmesini gerektirmez. Bu "ırk devingenliği"nin kalıtsal/çevresel ayırımını altüst etmesi sonucu çıkarılamaz gibi görünüyor (ve bu ayırım bugün kabul görmemeyi sürdürüyor): Özet olarak bu, kalıtsallığın kendisinin çevresel koşullarla belirlendiği anlamına geliyor.
8. Bu projenin tamamı amaç açısından ırkçıydı. Porteus gibi kişiler buna bilim adamları olarak kendilerinin bulgu ve nesnel gerçeklerle ilgilendikleri şeklinde tepki gösterdiler.

Çok duyarlı biçimdeki insan severlik ile ilgili "ırk seviyelendirmesi" ve ırksal açıdan yanlı "ırk dogmatizmi" gerçeği bulmak için gidip gelmek zorunda oldukları kutupları gösteriyordu. Bunun başka şekiller almış halleri hâlâ "ırk ve IQ" tartışmasında farklılık yanlıları tarafından kullanılmaktadır. Bunun güvenilirliği kuruluş kaynakları tanımlandığında yok olup gidecektir (Aşağıya bakınız).

Bayrağı şimdi ırk önyargısını araştıranlar devralmış durumda. Nazizm'in yükselişiyle doğal olarak Yahudi aleyhtarlığı başlıca ilgi odağı olmuştu. 1940'lar boyunca bununla ilgili birçok yayın, bazen de niteliksel olarak psikanalitik yayınlar ortaya çıkıyordu; fakat en iyi bilinen ve en etkili olanı Adorno ve diğerlerinin *Otoriter Kişilik*'idir (The Authoritarian Personality, 1950) (bkz. 11. ve 12. Bölümler). "Irkçılık"ı ruhsal bozukluk olarak görme artık zirvesine ulaşmıştır: bu, özel bir otoriter kişilik tipinin belirtilerini tanımlıyordu. Psikolojik gelişimin normal seyri dışına çıkması sonucu, Oidipus kompleksi fantazilerini kendi grubunun dışındakilere yansıtma yönelimi. 1950'lerden sonra ABD ilgisini Yahudi aleyhtarlığı vatandaşlık hakları hareketinin hız kazandığı bir iç soruna doğru kaydırdı. Psikodinamik tartışmalar ısrarlı olmasına karşın yetersizdi. Irkçılık birden fazla şekil aldı. Güney Afrika gibi ırkçı kültürde yetişenler için bu, kişinin içinde büyüdüğü değerlere uymaktan başka bir şey değildi, yani kişisel bir patoloji değildi. Irk farklılıkları gibi görünen ırkçılık aslında kültürel olarak belirlenmiştir. Daha önceden gözlemlendiği gibi, Sosyal Psikoloji'nin önyargı çalışmaları vatandaşlık hakları hareketinin kendisinin entelektüel kanadının bir parçasıydı. *Kenneth* ve *Mamie Clark* gibi Amerikalı siyah psikologlar da köklerini yukarıda sözü edilen önceki uygulamalı dallardan alan di-

siplin içinde bir "siyah Psikolojisi" alanı geliştirmeye çalışmışlardı. 1960'ların ortalarında Başkan Johnson uygun yasayı yürürlüğe koydu. Afro Amerikalılar'ın eğitim imkânlarından yoksunluklarını telafi etmek üzere bir yenilik gerçekleştirildi: "Öne Geçiş" (Head Start).

Kolombiya Üniversitesi'den **Henry Garnetts** gibi birkaç muhafazakâr kişinin yeniliklere karşı çıkışı dışında otuz yıllık göreceli bir durgunluktan sonra bu ırk farklılıkları konusu **Arthur Jensen**'in Öne Geçiş programının başarısı üzerine 1969 raporuyla (saygın *Harvard Educational Review*'de) yeniden patladı: "IQ'yu ve Okul Başarısını Ne Ölçüde Artırabiliriz?" ("How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?") Jensen Öne Geçiş'in başarısız olduğunu ve her ne kadar çevresel faktörlerin tarihi etkisi olsa da Afro-Amerikalılar'ın düşük başarısının genetik bir nedeni olduğunu iddia etti. İngiltere'de H. J. Eysenck kendi adına buna destek çıktı. 1930'larda maçın rövanşı oynandı fakat daha dar bir konu üstünde: Sadece zekâ konusu tartışıldı ve bu tartışma Afro-Amerikalı başarısı içinde sınırlandırıldı. Bazı genetikçiler karşı-tezleri daha katı hale getirdiler, bazı açılardan bu tartışma farklı konu çeşitlerinin işin içine girmesiyle zarar gördü –kuramsal (saptırmaca olan IQ'nun kalıtımı), metodolojik, politik ve ahlaki tartışmalar birbirinden ayrılamaz bir hale geldi. 1970'lerin sonlarına doğru bu, sadece evrimci biyolojide ortaya çıkan sosyo-biyoloji yaklaşımının genel anlamında havayı algılamak için yatışmıştı. Eski tartışmaların çoğu hâlâ temelde cevaplanmamıştı, fakat ünlü genetikçiler (**R. C. Lewontin**) ve biyologlar (örneğin, **Stephen Jay Gould**) yenilerini ürettiler. Tekrar konu gözden düştü fakat ölmedi. Son zamanlarda **J. P. Rushton** (1994) ve Herrstein Murray (1994) bu tartışmanın seviyesini yeniden yükselttiler. Bu konunun aldığı popüler konum Psikolojideki önemiyle orantısızdır.

Bu doğrudan bir biçimde sadece psikometricilerin küçük bir bölümünü işin içine katar fakat Psikologların çoğu için bu, basitçe bir araştırma konusu için anlamlı değildir. Farklılık-yanlısı araştırmaların fonunun büyük bir bölümü 1937'de nazi-yanlısı Wickliffe Draper tarafından kurulan New York merkezli Öncü Vakıf'tı (Pioneer Fund). Buradan bağış alanlar içinde Rushton (656.672 $, 1982-1992), **Richar Lynn** (338.187 $) ve Jensen (108.994 $) vardı. Sonuç olarak şu söylenebilir: Bu tartışma kendi devamlılığını ABD iç politikasına borçlu olduğu kadar başka hiçbir şeye borçlu değildir.

Başka yerde Psikoloji ırkçılık ve önyargıyla ilgilenmeye devam ediyor sa da bağlantının sınırları değişti. Psikolojiye giren siyahların sayısı arttığı için bu konu beyaz akademisyenler tarafından değil de, bu durumdan zarar görenler tarafından inceleniyor, bu bakımdan ırkçılık ve toplumsal cinsiyet çalışmaları birleşiyor (Mama, 1995). Biz şu anda iki ikilemle karşı karşıyayız: Birincisi ırkçılığı Psikolojik bir konu gibi görmek, dikkati gerçekten konuyla daha ilgili analiz seviyelerinden farklı analiz seviyelerine yöneltebilir. Sorunları ekonomik politikalar ya da kuramsal sosyal yapılardan çok insan doğasındaki psikolojik akışlara atfetmek esas sorumluları sorumluluktan kurtarmak olabilir. Psikologlar bazen bu rolü oynamak için ayartılmaya aşırı yatkın oluyorlar. İkincisi, "ırk" bir mittir, fakat birinin etnik ya da kültürel grubuyla tanımlanması (etiket ne olursa olsun hâlâ Batı kültüründe ırksal biçimde nitelendirilme) özgürleştirici amaçlara ulaşmak için temel ve gerekli bir taktiktir. Zorla kabul ettirilen kategoriler, bunlar aşılabilir olmadan önce bunlara ait gibi etiketlenenler kategoriler tarafından, kullanılmak, yeniden tanımlanmak ve yeniden değerlendirilmek zorundaydı. Bu ikilemin nasıl çözüleceği, bunu bilseydim bile ki bilmiyorum, burada ele alabileceğim bir şey değil.

Sonuç olarak Psikoloji ırkçı politika ve tavırları hem destekledi hem de bunlara karşı çıktı –daha çok ikincisini yaptı. Önceki tanıtımın bu öykünün bazı ilginç bölümlerini dışladığını vurgulamak gerekir: örneğin, iki savaş arasındaki anakara Avrupalı'nın "ilkel akıl" fikriyle ve bunun Freudcu ve özellikle Jungcu bilinçaltı ile ilgili kuramsallaştırmalarıyla aşırı derecede ilgilenmeleri. Ayrıca diğerlerinin yanı sıra E. R. Jaensch, **L. F. Clauss** ve **B. Petermann** tarafından geniş çapta yayılan ırk psikolojisinin Nazi versiyonunu da ele almadan bırakmak zorundaydım. 1910-1935 ırk psikolojisi evresi, Psikolojinin kendisini bilimsel ırkçılıktan kurtardığı ve bugünkü anlamda "ırkçılık"ı ortaya çıkarılıp tanımlanmasına yardım ettiği gerçek süreci oluşturduğu için özellikle önemlidir.

Fakat bu durum çağdaş Psikolojideki her şeyin tozpembe olduğunu iddia etmekten uzaktır (Bkz. Örneğin; **Howitt** ve **Owusu-Bempah,** 1994). Bir disiplin olarak Psikoloji büyük bölümü ile ırkçılığın karşısındadır. Irkçılığı örgütsel ve disipline ait uygulama seviyelerinde ortadan kaldırmak çok daha zordur. Irkçılık mümkün olduğunca psikologların içinde ve amaçları doğrultusunda çalıştıkları kurum ve kuruluşlarda (bilerek ya da bilmeyerek) devam eder, bu iş bitmemiş kalacaktır. Üstelik, beyaz psikologlar hâlâ ırkçı ya da en azından Avrupa merkezli, deyim ve varsayımlardan tamamıyla vazgeçemedi. Örneğin "kabilesel" terimi bugünkü durumda bazı sıkıntılar yaratıyor; çünkü bu terim Avrupalı olmayanlar ve primat grupları için kullanılıyor ve diğer taraftan "klan" ve "ulus" terimleri tipik olarak Avrupalı anlamlarda kullanılır. 1960'lardan itibaren büyük bir değişiklik olduğunu reddetmek kabalık olur, fakat 1990'ların ortasındaki kültürel hava, en profesyonel psikologların bütün çabalarından sonra "ırk farklılıkları" konusu can sıkıcı bir şekilde çok az hafifleme işaretleri gösteriyor.

EK NOKTALAR

Bu bölümdeki "ırk ve IQ" tartışmasının değerlendirilmesi çok kaba gibi görünürse de bu onun kültürel olarak açık bir görüntü verme niteliğinin, kanımca, disiplinin kendi içinde canlı bir konu olan ciddiyetle orantısızlığı yüzündendir. Konuyla ilgili temel referanslar aşağıdadır:

Dışarıda bazılarının "etnik azınlık" gibi ifadelerde kullanımına karşı çıkmasına neden olan "etnik" "dinsiz" ile ilişkilidir düşüncesi vardır. *Oxford İngilizce Sözlük*'ün ikinci basımı bu inanca dikkat çekip bunu reddediyor.

KAYNAKÇA

İleri Okumalar

Bu konunun şu anda erişilebilir kapsamlı bir tarihi yok.

Barkan, E. (1992) *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States Between the World Wars* (Bilimsel Irkçılığın Ricatı: Dünya Savaşları arasında Britanya'da ve Birleşik Devletler'de Değişen Irkçılık Kavramları) ve Cambridge: Cambridge University Press. Yardımcı fakat esas olarak biyoloji ve antropolojiyle ilgileniyor.

Biddis, M. D. (ed.) (1979) *Images of Race* (Irk İmgeleri), Leicester: Leicester University Press. 1864-80 arası İngiliz yazarlardan alıntılar.

Goldberg, D. T. (1993) *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning* (Irkçı Kültür: Anlam Felsefesi ve Siyaseti). Oxford: Blackwell. İyi fakat tarzı zor.

Howitt, D. ve **J. Owusu-Bempah** (1994) *The Racism of Psychology: Time for a Change* (Irkçılık Psikolojisi: Bir Değişiklik Niyetine Zaman), New York & Londra: Harvester Wheatsheaf.

Kovel, J. (1970, yeni baskı 1988) *White Racism: A Psychohistory* (Beyaz Irkçılık: Psikotarih), Londra: Allen Lane.

Mama, A. (1995) *Beyond the Masks: Race, Gender and Subjectivity* (Maskelerin Ardı: Irk, Cinsiyet ve Öznellik), Londra: Routledge.

Richards, G., *'Race', Racism and Psychology* ('Irk', Irkçılık ve Psikoloji), Londra: Routledge. Daha önce sözü edilen boşluğu doldurmaya eğilimli.

Samelson, F. (1978) 'From Race Psychology to Studies in Prejudice' (Irk Psikolojisinden Önyargı Çalışmalarına), Journal of the History of the Behavioral Sciences 14: 265 - 78.

Stepan, N. (1982) *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800-1960* (Bilimde Irk Düşüncesi: Büyük Britanya 1800-1960), Hamden, Conn.: Archon Books.

Bilimsel ırkçılık ve XIX. yy.'daki alt yapısı

Boddoe, J. (1885, yeniden basım 1971) *The Races of Britain: A Contribution to the Anthropology of Western Europe* (Britanya Irkları: Batı Avrupa Anthropolojisine Bir Katkı), Londra: Hutchinson.

Galton, F. (1869, yeni basım 1962) *Hereditary Genius* (Kalıtsal Deha), Londra: Collins Fontana.

Hunt, James (1865) 'On the Negro's Place in Nature', in Memoirs Read before the Anthropological Society of Londra 1863-4 ('Zencilerin Doğadaki Yeri Üzerine', Londra'nın Antropolojik Toplumundan önce Okunan Anılar 1863-4), Londra: Trübner, s. 1-64.

Le Bon, G. (1899) *The Psychology Peoples* (Psikoloji Halkları), Londra: Fisher Unwin.

Prichard, J.C. (1813, 3rd edn 1836) *Researches into the Physical History of Mankind* (İnsanoğlunun Fiziksel Tarihi Üzerine Araştırmalar, 2 cilt), Londra: Sherwood, Gilbert & Piper.

Spencer, H. (1876) 'The Comparative Psychology of Man' (Karşılaştırmalı İnsan Psikolojisi', yeniden basım, M. D. Biddis (ed.) (1979) Images of Race'de (Irk İmgeleri) Leicester: Leicester University Press, s. 187-204.

Irk Psikolojisi ve eleştiriler

Benedict, Ruth (1943) *Race and Racism* (Irk ve Irkçılık), Londra: Scientific Book Club.

Brigham, C. C. (1923) *A Study of American Intelligence* (Amerikan Zekâsı Çalışması) Princeton: Princeton University Press.

Bruner, F. G. (1908) 'The Hearing of Primitive Peoples' (İlkel Halkların İşitme Duyusu), Archives of Psychology 11, New York: Science Press.

Ferguson, George Oscar, Jr. (1916) 'The Psychology of the Negro: An Experimental Study' ('Zenci Psikolojisi: Deneysel Bir Çalışma'), Archives of Psychology 36, New York: Science Press.

Garth, T. R. (1931) *Race Psychology* (Irk Psikolojisi), New York: Science Press.

Hall, G.S. (1904) *Adolescence* (Ergenlik, 2 cilt), New York: Appleton. 2. Cildin son bölümü.

Klineberg, O. (1935) *Race Differences* (Irk Farklılıkları), New York: Harper.

McDougall, W. (1921) *Is America Safe for Democray?* (UK edn entitled *National Welfare and National Decay*) [Demokrasi

Amerika'da Güvende mi? (İngiltere baskısı: Ulusal Refah ve Ulusal Düşüş)], Londra: Methuen.

Mayo, M.J. (1913) 'The Mental Capacity of the American Negro' (Amerikan Zencilerinin Zihinsel Kapasiteleri'), Archives of Psychology 28, New York: Science Press.

Odum, H. W. (1910) *Social and Mental Traits of the Negro: Research into the Conditions of the Negro in Southern Towns* (Zencilerin Toplumsal ve Zihinsel Özellikleri: Kuzey Şehirlerindeki Zencilerin Koşulları Üzerine İnceleme), New York: Columbia University Press.

Porteus, S. D. (M. E. Babcock ile) (1926) *Race and Temperament* (Irk ve Mizaç), Boston: Badger.

Rivers, W. H. R. (editör) (1901, 1903) *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits, Vol. 2: Physiology and Psychology* (Cambridge'in Torres Straits'e Antropolojik Keşif Gezisi Raporları, 2. Cilt: Fizyoloji ve Psikoloji) Cambridge: Cambridge University Press.

Strong, Alice M. (1913) 'The Hundred and Fifty White and Colored Children Measured by the Binet-Simon Measuring Scale' (Binet,Simon Ölçüm Skalasıyla Ölçülen Yüz Elli Beyaz ve Siyahi Çocuk'), Pedagogical Seminary 20:485 - 512.

Woodworth, R. S. (1910) 'Racial Differences in Mental Traits' ('Zihinsel Özelliklerde Irksal Farklılıklar'), Science N.S. 31: 171 - 86.

Önyargı

Çok zengin bir konu; kurucu metinlerden bazıları şöyledir:

Ackermann, N. W. ve M. Jahoda (1950) *Anti-Semitism and Emotional Disorder: A Psychoanalytic Interpretation* (Yahudi

Aleyhtarlığı ve Duygusal Bozukluk: Psikanalitik Yorum), New York: Harper.

Adorno, T. W., E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson ve **R. N. Sanford** (1950) *The Authoritarian Personality* (Otoriter Kişilik, 2 cilt), New York: Science Editions.

Benedict, R. (1943) Race ve Racism (Irk ve Irkçılık), Londra: Scientific Book Club.

Bettelheim, B. ve **M. Jamowitz** (1950) *Dynamics of Prejudice: A Psychological and Sociological Study of Veterans* (Önyargının Dinamikleri: Kıdemlilerin Psikolojik ve Sosyolojik Bir Çalışması), New York: Harper & Brothers.

Dollar, N. (1937, yeniden basım 1957) *Caste and Class in a Southern Town* (Bir Güney Şehrinde Kast ve Sınıf Sistemi), New York: Doubleday Anchor.

Fenichel, O. (1940) 'Psychoanalysis of Antisemitism' ('Yahudi Aleyhtarlığının Psikanalizi), American Imago 1 (2): 24-39.

'Kültür ve kişilik' okulları

Benedict, R. (1935, yeniden basım 1966) *Patterns of Culturet* (Kültür Modelleri), Londra: Routledge & Kegan Paul.

Dennis, W. (1940) *The Hopi Child*, New York: Appleton-Century.

Erikson, E. H. (1950, gözden geçirilmiş baskı 1965) *Childhood and Society* (Çocukluk ve Toplum), Harmondsworth: Penguin.

Kluckhohn, C. ve **H. Murray** (ed.ler) (1948, yeniden basım 1949) Personality in Nature, Society and Culture (Doğa, Toplum ve Kültürde Kişilik), Londra: Cape.

Mead, M. (1928) *Coming Age in Samoa* (Samoa'da Yaklaşan Yüzyıl), New York: Morrow.

Irk ve IQ tartışması

Bu konu üzerine bol miktarda yazı var; aşağıdakiler sadece temel liste içinde olanlardır:

Farklılık yanlısı olanlar

Herrnstein, C. ve **R. J. Murray** (1994) *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (Bell Eğrisi: Amerikan Yaşamında Zekâ ve Sınıf Yapısı), New York: Free Press.

Jensen, A. (1969) 'How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?', Environment, Heredity, and Intelligence ('IQ ve Okul Başarısını Ne Ölçüde Artırabiliriz?' Çevre, Kalıtım ve Zekâ) Harvard Educational Review, Yeniden basım 2. dizi.

Rushton, J. P. (1994) *Race, Evolution and Behavior* (Irk, Evrim ve Davranış), New York: Transaction.

Farklılık karşıtı olanlar

Fraser, S. (ed.) (1995) *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence, and the Future of America* (Bell Eğrisi Savaşları: Irk, Zekâ ce Amerika'nın Geleceği), New York: Basic Books.

Gould, S. J. (1981, yeniden basım 1984) *The Mismeasure of Man* (İnsanın Yanlış Ölçümü), Londra: Pengiun.

Kamin, L. J. (1974) *The Science and Politics of I. Q.* (I.Q. Bilimi ve Yöntemi), New York: Erlbaum.

Richadrs, G. D. (1984) 'Getting the Intelligence Controversy Knotted', Bulletin of the British Psychological Society 37: 77-9.

Rose, S., L. J. Kamin ve **R. C. Lewontin** (1984) *Not in Our Genes* (Genlerimizde Yok), Harmondsworth: Penguin.

Diğerleri

Banton, M. (1967) *Race Relations* (Irk İlişkileri), Londra: Tavistock.

Banton, M. ve **J. Harwood** (1975) *The Race Concept* (Irk Kavramı), Newton Abbot: David & Charles.

Bolt, C. (1971) *Victorian Attitudes to Race* (Viktorya Çağında Irka Yaklaşımları), Londra: Routledge & Kegan Paul.

Curtin, P. D. (1964) *The Image of Africa: British Ideas and Action 1780-1850* (Afrika İmgesi: İngiliz Düşüncesi ve Eylemi 1780-1850), Madison, Wis: The University of Wisconsin Press.

Galloway, F. J. (1993) 'Inferential Fragility and the 1917 Army Alpha: A New Look at the Robustness of Educational Quality Indices as Determinants of Interstate Black-White Score Differentials', Journal of Negro Education 63 (2): 251-66.

Grant, M. (1916) *The Passing of the Great Race* (Büyük Irkın Geçişi), New York: Scribner.

Haller, J. S., Jr. (1971) *Outcasts of Evolution: Scientific Attitudes of Racial Inferiority 1859-1900* (Evrimin Dışlananları: Düşük Irk Bilimsel Tavırları 1859-1900) Urbana, Ill.: University of Illinois Press. Spencer'ın etkisini görmek için bkz. 5. Bölüm.

Jordan, W. D. (1974) *The White Man's Burden: Historical Origins of Racism in the United States* (Beyaz Adamın Yükü: Birleşik Devletlerde Irkçılığın Tarihsel Kökleri), Londra: Oxford University Press.

Lorimer, D. A. (1978) *Colour, Class and the Victorians: English Attitudes to the Negro in the Mid-Nineteenth Century* (Renk, Sınıf ve Viktoryanlar: XIX. yy.'ın Ortalarında İngilizlerin Zencilere Yaklaşımı), Leicester: Leicester University Press.

Owusu-Bempah, J. ve **Howitt** (1994) *'Racism and the Psychological Textbook'* 7 (4) 163-7 ('Irkaçılık ve Psikoloji Ders Kitabı')

Shyllon, F.O. (1977) *Black People in Britain 1555-1833* (Britanya'daki Siyah İnsanlar 1555-1833), Londra: Oxford University Press.

Stocking G.W, Jr. (1968) *Race, Culture and Evolution: Essays in the History of Anthropology* (Irk, Kültür ve Evrim: Antropoloji Tarihinde Denemeler), New York: Free Press.

17. PSİKOLOJİ VE SAVAŞ

1914'ten beri Psikoloji savaşın konu olduğu her disiplinde mevcut, yeni ya da gelecekteki bir gerçek olarak genel anlamlarda kullanıldı. Savaş Psikolojiyi bir ikilem içinde bırakmaktadır. Hepsi olmasa bile modern psikologların büyük çoğunluğu savaşın belalı bir patoloji olduğunu kabul ederler. Bu böyle olunca göründüğü kadarıyla psikologların görevleri bunun psikolojik kökenlerini saptamak olmalıdır. Böylesine ilkeli karşı çıkış yine de (yine, hepsi olmasa da) çoğu psikoloğun genellikle kendilerini, toplumlarının savaş çabalarına destek vermek zorunda hissetmeleri gerçeği ile dengeleniyor. Psikologlardan, gittikçe profesyonel yeteneklerini seçme ve eğitme, propaganda ve askeri teknolojinin tasarımı gibi işlerde kullanmaları isteniyor. Statülerinin bilincinde olarak savaşın diğer "daha sıkı" disiplinlerle bağ kurma olanaklarını genellikle hoş karşıladılar. Savaş zengin bilimsel kaynak ve araştırma olanakları sağlar; ve diğer disiplinler gibi, Psikolojinin bunları kullanmada birkaç çekincesi vardır. Bu olumsuzculuk anlamına gelmez; son kertede psikologların kendi esas kimlik saptamaları genellikle ulusal savaş amaçlarıyla olur. Eğer çatışmanın kökleri düşmanın psikolojik özelliğinde yatarsa o zaman tedavi etme ve kavga etme arasındaki üstü kapalı ikilemden kolaylıkla kurtulunur. I. Dünya Savaşı'ndan itibaren psikologlar da savaşlarla ilgili değ-

şik zihinsel rahatsızlıkların tedavi edilmesiyle klinik olarak ilgilendiler. Bu rahatsızlıklar temel olarak, hepsi bunlar olmasada çatışma, "mermi şoku" ya da "savaş yorgunluğu" ile sarsıntıya uğrayan askeri personelin yaşadığı ruhsal çöküntüdür (bu kategoriler tabii ki bu işi üstlenmiş olan psikologlar tarafından yaratılmıştır, gerçi önceki bir rahatsızlık olan "gülle topu-rüzgârı" XIX. yy.'ın başlarından bu yana biliniyordu).

Psikolojinin savaşa karıştırılması bu nedenle başlıca iki şekilde oldu:

1. Disiplinin genelde savaş zamanındaki rolleri ve askeri işleri tarafından nasıl şekillendiği: Bu, "mermi şoku" tedavisi (İngiltere'de) ve ABD Ordusu'nun I. Dünya Savaşı sırasındaki zekâ testlerini; II. Dünya Savaşı boyunca devam eden "savaş yorgunluğu"nu; algı üzerine yapılan araştırmaları ve hava savaşı durumlarında kullanılacak araç tasarımları; eğitim ve seçim işlerinin yapılmasını; çoktan beridir devam eden propagandayla ilgilenmeyi; ve II. Dünya Savaşı sonrası liderlik ve grup dinamiklerinin sosyal psikolojik çalışmalarını içerir. II. Dünya Savaşı'yla birlikte ABD'de Psikolojiyi askeri amaçlar için kullanan ve askeri Psikoloji denilen bir alt-disiplin ortaya çıkmıştır (örneğin, Meier, 1943). **Geuter**'ın (1922) gösterdiği gibi 1930'lardaki *Wehrmacht* Psikolojiye yönelik talepler Alman Psikolojisi'nin profesyonelleşmesinde çok önemlidir, ABD Psikolojisi'nin 1917-18 ordu testlerinde olduğu gibi (Samelson, 1979).
2. Savaşı bir anlamda patolojik olarak kabul edip bunun patolojik kökenlerinin teşhisine yönelik girişimler. Bunlar geleneksel içgüdü kuramı (Wilfred Trotter, 1916), Freudcu kuram (Ernst Glower, 1933), Jungcu yaklaşım (Anthony

Stevens, 1990) ve etolojik kuram (Konrad Lorenz, 1966) gibi yaklaşımlardır; fakat 1980'lerdeki soğuk savaş krizi boyunca nükleer silah konuşlandırmanın etkilerinin değişik patolojik yönleri üzerindeki araştırma da bunlara dahil edilebilir. Bununla ilgili iki önemli noktanın altı ivedilikle çizilmelidir. Birincisi, bu pekâlâ savaşın psikolojik açıklamalarını aramanın uygun olmadığı ya da en azından yetersiz olduğudur. Fakat psikologlar değişmez bir şekilde John F. Kennedy'nin görüşü olan, "savaş insanların kalplerinde başlar" sözünde birleştiler. "Irkçılık" olayında gördüğümüz gibi, Psikoloji dikkati ekonomik ya da sosyal yapısal nedenlerden başka yönlere kaydırmak için kullanıldığı için risktedir. Eğer savaş insan doğasındaki trajik bir akıştan kaynaklanırsa "hepimiz de suçluyuz", bu uygulamada "hiç kimsenin sorumlu olmadığı" şeklinde tercüme edilir. İkincisi, biz burada sadece XX. yy. savaşlarıyla ilgileniyoruz. Bunlar soykırım yapma ve çevre tahrip etme niteliğine sahip yüksek teknolojisiyle ve riske açık olmaları bakımından savaşanlarla siviller arasındaki sınır çizgisinin giderek yok olması bakımından önceki savaşlardan çok net bir şekilde ayrılırlar. Bundan önceki savaşları ve daha basit iç-çekişmelerdeki şiddeti anlamaya uygunluğu açısından ne ölçüde açıklanabilir olduğu konunun çok önemli bir noktasıdır. Pek kolay olmasa da bunlara uyan önemli bir yapıt **Norman Dixon**'un *Askeri Yetersizliğin Psikolojisi*'dir (The Psychology of Military Incompetence, 1976). Gerçi sahip olduğu ruh itibariyle bugün var olanlardan birine daha yakındır.

Savaşın Psikoloji için önemini basitçe bu şekilde sınıflandırmak bunun disiplin üzerindeki daha yaygın etkisini açıklığa kavuşturmak için yeterli değildir. Bu, Psikolojinin rol al-

madığı alanların aleyhindeki gibi durumsal "artırıcı" bir faktör olarak birçok somut araştırma alanlarına yerleştirilebilir olduğunu gösteriyor. Bu, gerçek durumları ciddi bir şekilde çarpıtarak anlatma içindir; Rose'un (1990) tartıştığı gibi savaş Psikolojisi'nin XX. yy.'daki Batı kültüründeki yerini çok derinden etkiledi. Savaş Psikolojisi'nin gerçekten bütün ilgilerinin hem ulusal çıkarların hizmetine sunulduğu hem de süreç içinde özgün yer ve toplumsal işlevler verildiği bir sera ortamı sağladı. Bunlar, kişilik ve beceri değerlendirmeleri aracılığıyla halk ve askeri moralin izlenme ve idare etme ihtiyacından yüksek teknolojiye sahip askeri ekipmanın geliştirilmesinde gerek duyulan uzmanlığın daha teknik olarak uygulandığı algı, sürekli dikkat, insan-makine etkileşimi vb. üzerinde kullanılma ihtiyacına kadar uzanır. Gelişim Psikolojisi kreşler, tahliye ve çocuk zihinsel sağlığı konularıyla ilgilenmiştir. Endüstri Psikolojisi mühimmatın yönetimi ve düzenlenmesi ve askeri ekipman üretiminde kullanılıyor; psikiyatrist ve psikologlar benzersiz bir şekilde kendilerini psikolojik savaş, propaganda ve moralle ilgili işlerle ilgilenir bulabilir; fakat psikolojik olarak sarsıntı geçiren servis personelinin tedavisi yeni tedavi tekniklerinin araştırılmasını destekler.

II. Dünya Savaşı'nın Psikolojiye etkileri özellikle grup psikoterapisinin ortaya çıkışı, Biliş Psikolojisi'nin yükselişi, "kültür ve kişilik" okulunun gelişmesi ve Gelişim Psikolojisi'nde bağlılık kuramının öne çıkması gibi görünüşte ayrı gibi alanlardaki savaş sonrası niteliğini büyük oranda belirlemiştir. Neredeyse psikologların hepsi de şöyle ya da böyle bir şekilde savaşla ilgili işlere çekildiği için bunun onların profesyonel işlerinde büyük ölçüde rol oynaması hiç de şaşırtıcı değildir. Daha genç psikologlar için savaş temel çalışma ilgilerini belirleme eğilimi gösterdi. Fakat daha yaşlılar için bu üzerinde çalıştıkları araştırmaları genişletebilmek

için yeni ve iyi oturmuş olanaklar sağladı. İki örnek verelim: J. J. Gibson'un ordu Hava Kuvvetleri'yle yaptığı savaşta algı üzerine araştırması onun boşlukta algılamanın doğasını yeniden düşünmesine neden olan çok önemli bir faktördü. Diğer taraftan H. J. Eysenck'in askerlerin psikiyatrik tedavisi bağlamında iki-faktörlü kişilik kuramını formüle etmeye ve faktör analizini zekânın ötesinde kişiliğe doğru genişletmeye başladığı yer Mill Hill Acil Yardım Hastenesi'ydi.

Rose'un görüşünde, Psikolojinin tam anlamıyla merkezi olarak "öznellik teknolojileri" dediği şeylerle –öznel olanı grafik, sayı, istatistik ve şekillerle görülebilir ve ölçülebilir, "kaydedilebilir ve hesaplanabilir" kılan teknolojileri yaratmakla– ilgilenen bir disiplin olarak ortaya çıkışında II. Dünya Savaşı'nın rolü çok önemliydi Zaten bu yolda olmasına rağmen (Dill Scott'un özgün yeteneklerin değerlendirilmesi için yaptığı I. Dünya Savaşı ordu zekâ testleri ve daha az bilinen ABD ordusu çalışması bu süreci başlatmıştı) fakat göreceli olarak hâlâ yeni olan tutum ölçümü, faktör analiz ve kişilik ölçümü tekniklerini kullanarak ve daha da geliştirerek olgunlaşmasını sağlayan II. Dünya Savaşı idi.

Bu perspektiften baştaki ikilem belirsizleşmeye başlar ya da en azından bilinçaltı seviyesine kayar. Savaş sürerken bile psikologlar (ya da birçoğu) bunun Psikolojik kökenlerini daha yoğun bir biçimde incelemeye yöneltilir. Psikodinamik yaklaşımlarda olduğu gibi, kişilik kuramından alınan açıklamaları sunarak ifade eder. Çözülmemiş Oidipal saldırganlığı yansıtan ya da yer değiştirmiş bir şekilde ortaya çıkaran Nazi "otoriter" kişiliği ya da Jungcu bir bakış açısıyla (her iki soğuk savaş bloğu tarafından) "gölge" ana örneğinin grup olarak yansıtılmasıdır. Diğer taraftan etologlar savaşı "Kendi bölgesini koruma" gibi içgüdüsel mekanizmaların harekete geçirilmesi olarak görmeye eğilimliydiler. Farklı bir seviye-

de, Sosyal Psikoloji'de grup dinamikleri, tutum oluşturma ve "hayal kırıklığı-saldırganlık" hipotezleri gibi birçok ana akım öfke kuramları üzerine ampirik çalışmalar yaparak "çatışmadan kurtulma" ile ilgilenen bütün bir alt-alan vardı. Bunun çoğunun her şeye karşın, kaçırdığı bu soru belki de savaşlar, her türlü modern savaş, köklerini bireysel psikolojik süreçten değil de sosyoekonomik süreçlerden almıyor mu? Bunun "insan kalbi" ile ilgisi olabilirdi, ama silah üreticilerinin emelleri de yadsınamazdı. Bu, bireysel psikolojik faktörlerden "ulusal arzu"yu canlandırmak için yararlanılabileğini reddetmez. Ulusun tüm kadınlarını vb. savunmak için, bir anlamda "içgüdüsel" tepkileri uygun propaganda kolaylıkla harekete geçirilebilir (ve "bir Alman'ın kız kardeşinize tecavüz ettiğini gördüğünüzde ne yapardınız?" sorusu ordu karşıtlarına yöneltilen klasik bir I. Dünya Savaşı sorusuydu). Bu tabii ki bizi 12. Bölüm'de tartışılan Le Bon alanına geri döndürür.

Modern savaş teknolojisi savaşın başarısı için garip bir şekilde normal saldırgan davranışın tam karşıtına gereksinim duyar: Bir bombacı mürettebat, birkaç bomba ateşleme düğmesine basmanın dışında, bir uçuş mürettebatıyla özdeş biçimde davranır. Gerçekten, diyelim ki kızılgerdanların (bölgelerini korumaya yönelik davranışlarını inceleyerek atom bombası geliştirmenin mantığını kavrayabilir miyiz? Bu yaklaşımın kendisi biraz bir "yerdeğiştirme" eylemine benzer gibi görünmüyor mu? Barda yapılan ağız-dalaşı türünden saldırganlık gerçekten Psikolojik açıdan açıklanabilir; adrenalin-yüklü, cinsel bakımdan iyice tahrik edilme durumu mutlaka kısa sürelidir. Bunun tersine büyük topları ateşlemek gerçekten diğer elle çalışan işlere benzer olabilirdi. Bu diğerini aydınlatabilir mi? Bilişsel faktörler de buna dahildir; askerlikten kaçtığı için vurulma olasılığı savaşta vurulma ola-

sılığından daha yüksekse o zaman ikincisi akılcı bir seçim haline gelir. II. Dünya Savaşı araştırmaları "savaş morali", emirlere itaat etmek için savaştaki arkadaşlarla özdeşleşmede ve savaşçıların "savaş ruhlarını" sürdürmesinde belki de en büyük öneme sahip rolü oynamaya uygun hareket eden grup baskılarını sağlayan küçük grup dinamiklerinin önemini aydınlattı.

II. Dünya Savaşı boyunca Kenneth Craik zaman zaman şöyle yazdı: "Savaş yaşamın normal bir parçasıdır; geçmişte de öyleydi, gereksiz olduğunu söyleyenler savundukları şeyi Tarih ile kanıtlayamazlar" (1966, s.176). Aslında bu, psikolojik yaşamın bütün yönlerinin içine işler ve bu nedenle Psikolojinin bütün alanları bununla ilgili hale gelir. Fakat bu, "psikolojik faktörlerin neden böyle bir yaşam şeklinin başlatılmış olduğunu açıklamak için yeterlidir" demek değildir. Bunu cevaplamak için özgün tarihsel koşulların daha detaylı bir incelemesine bakmak zorundayız. Yine de bu yüzyılın dünya savaşlarının kökenlerinin bir parçası olan daha derin toplumsal psikolojik dinamik olduğunu düşünmekten kurtulmak zordur. Geriye bakıldığında I. Dünya Savaşı XIX yy.'ın "içimizdeki hayvan" modeli ve daha önceki bölümlerde değinilen yönetici sınıfın "aklı"nın büyüyen psikolojik güvensizliği ile bağlı gibi görünüyor. Fakat Nazizm açık bir şekilde Alman toplumunun derinlerdeki psikolojik durumundan kaynaklıdır. İkincisi, ciddi bir şekilde ele alan bir girişimde, bazı psikologlar 1900-1920 arası Alman neslinin geniş ölçüde paylaştığı patojenik özelliklerini psikodinamik bir açıdan tanımlamayı uygun gördüler. Vietnam Savaşı gibi daha yakın zamandaki savaşlar dikkate alındığında psikolojik kökenlerin daha tipik bir biçimde bir bütün olarak insan doğasında değil de politika-üretici ve politikacılara belirli psikolojilerinin altında yatıyor gibi görünür; bu, onların, sava-

şın mantıklı gibi geldiği "gerçekleri" yaratan küresel jeopolitik durum algıları ve ideolojik varsayımlarıdır. Kısacası her savaş –uluslararası ya da iç-savaş– psikolojik (hem bireysel hem de toplumsal), ekonomik ve ideolojik ya da dini faktörler sunuyor. İkincisi ağır bastığında psikolojik açıklamaların yeterliliği sınırlıdır.

Sonuç olarak savaş her şey bir yana, modern kültürün en evrensel psikolojik uğraşı olduğu gerçeğini yansıtarak Psikoloji üzerindeki bütün etkileriyle "durumsal" faktörlerin en ulaşılmaz ve içten içe yayılmış olanıdır. Savaş, şu andaki ya da gelecekteki, doğrudan ya da dolaylı olarak, hepimizin yaşamında etkili oldu ve filmlerden edebiyata, şiirden teknolojiye kadar bütün kültürel yaşamımızın içine işledi. "Psikolojiyi yerli yerine oturtmak" için her girişim, bu "yer" neresi olursa olsun bir yerde gerçekle karşı karşıya gelmek zorundadır, bu en kanlı yüzyılın kayıtlarının biryerinde yer alır.

KAYNAKÇA

İleri Okuma

Bramson, L. ve **G. W. Goethals** (editörler) (1968, 2. baskı) *War: Studies from Psychology, Sociology, Anthropology* (Savaş: Psikoloji, Sosyoloji ve Antropolojiden Çalışmalar), Chicago: Chicago University Press.

Geuter, U. (1992) *The Professionalization of Psychology in Nazi Germany* (Nazi Almanya'sında Psikolojinin Profesyonelleştirilmesi), Cambridge: Cambridge University Press.

Rose, N. (1990) *Governing The Soul* (Ruhun Yönetimi), Londra, Routledge.

Ek referanslar

Barlett, F. C. (1927) *Psychology and the Soldier* (Psikoloji ve Asker), Cambridge: Cambridge University Press.

Cantril, H. (ed.) (1950) *Tensions that Causes Wars* (Savaşlara Neden Olan Gereilimmler), Urbana Ill.: University of Illinois Press.

Craik, K. (1966) *The Nature of Psychology: A Selection of Papers, Essays and Other Writings* (Psikolojinin Doğası: Konferans Metni, Makale ve Öteki Yazılardan Seçmeler), ed. Stephen L. Sherwood, Cambridge: Cambridge University Press.

Dixon, N. F. (1976, yeniden basım 1994) *The Psychology of Military Incompetence* (Askeri Yetersizlik Psikolojisi), Londra: Pimlico.

Durbin E. F. M. ve **J. Bowlby** (1939) *Personal Aggressiveness and War* (Kişisel Saldırganlık ve Savaş), Londra: Kegan Paul.

Glover, E. (1933) *War, Sadism and Pasifism* (Savaş, Sadizm ve Pasifizm), Londra: Allen & Unwin.

Grinker, R. R. ve **J. P. Spiegel** (1945) *Men under Stress* (Stres Altındaki Erkekler), Pa.: Blakiston.

Laswell, H. D. (1938) *Propaganda Technique in the World War* (Dünya Savaşında Kullanılan Propaganda Tekniği), New York: Peter Smith.

Lorenz, K. (1966) *On Aggression* (Saldırganlık Üzerine), Londra: Methuen.

Meier, N. C. (1943) *Military Psychology* (Askeri Psikoloji), New York: Harper.

Myers, C. S. *(1940) Shell-shock in France 1914-1918* (Fransa'da Savaş-yorgunluğu1914-1918), Cambridge: Cambridge University Press.

Samelson, F. (1979) 'Putting Psychology on the Map: Ideology and Intelligence Testing' (Psikolojiyi Haritaya Oturtmak: İdeoloji ve Zekâ testi') A. R. Buss (ed.) Psychology in Social Context (Toplumsal Bağlamda Psikoloji), New York: Irvington.

Stevens, A. (1990) *The Roots of War: A Jungian Perspective* (Savaşın Kökleri: Bir Jungcu Bakış Açısı), New York: Paragon House.

Stone, M. (1985) 'Shell-shock and the Psychologists' ('Savaş-Yorgunluğu ve Psikologlar'), W. F. Bynum, Roy Porter ve Michael Shepherd (editörler) *The Anatomy of Madness: Essays in the History of Psychiatry, vol. 1* (Delliliğin Anatomisi: Psikiyatri Tarihindeki Makaleler, 1. cilt), Londra: Tavistock.

Stouffer, S. A. ve diğerleri (1949-50) *The American Soldier (4 vols)* (Amerikan Askeri, 4 cilt), Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Trotter, W. (1916) *Instincts of the Herd in Peace and War* (Barışta ve Savaşta Sürü İçgüdüleri), Londra: Fisher Unwin.

Watson, P. (1978) *War on the Mind* (Zihindeki Savaş), Londra: Hutchinson.

SONSÖZ

Bu kitapta çeşitli konular arsında gidip geldim, kimilerinin etrafına fırsatçı halkalar fırlattım. Bu son sayfalarda hepsini bir araya toplamak ve 'Psikolojinin yeri'yle ilgili bir hükme varılıp varılamayacağını görmek istiyorum.

Yeniden gündeme gelen konulardan biri de Psikolojinin kabul görmüş bir bilimsel disiplin olarak derli toplu bir kavramsallaşmadan kaçındığıdır. Psikolojinin bilimsel araştırma yöntemlerini benimsediği ve kuramlarının bu araştırmalardan kaynaklandığı su götürmez bir gerçektir, fakat konusu itibariyle şöyle bir sorun ortaya çıkar: Bilimsel araştırmaya uygun nesnel 'doğal' olgu olarak, astronomi alanı, kimyasal ve biyolojik alanlar gibi bir psikolojik alan mevcut mudur? Dahası Psikolojinin hedefleri, her ne kadar çoğunlukla 'davranış tahmini ve kontrolü'nden ibaret olduğu söylense de, açık ve seçik bir biçimde bunun öesine geçmekte ve bazı durumlarda bununla ters düşmektedir. Fakat kabul görmüş bilimlerde konu edinilen şeyle ilgili (mümkün olan yerlerde) tahminlerde bulunmak ve onu kontrol etmek temeldir. Bu zorluklar büyük ölçüde Psikolojinin, konusunun doğrudan doğruya, yönlendirilmemiş bir ifadesi olarak, 'reflekssel' doğasından kaynaklanıyor. Bir başka deyişle, Psikoloji, psikolojik söylemden oluşur, fakat böyle bir söylem de kendi içinde, bilinebilir ve anlamlı olabildiği öl-

çüde 'psikolojik olan'ı temsil eder. Psikoloji bilimi, psikolojiyi alışılmadık biçimlerde tarif ettiğinde veya açıkladığında, esasen bir psikolojik değişim sürecine girer. Daha önce de görüldüğü gibi, kendin hakkında yeni bir biçimde konuşmak, kendini değiştirmek anlamına gelmektedir. Bu 'konum' konusu bir açıdan 8. Bölümün sonunda ele alındı; Psikoloji kuramlarının veya modellerinin başarı veya başarısızlıkları, sadece sıkı bir 'bilimsel' değerlendirmeyle değil, nihai olarak kamuoyu düşüncesi tarafından da belirlenir. Psikologların önerdiği biçimlerde kendimizden bahsetmekten hoşlanıyor veya bunu yararlı buluyor muyuz? Doğal olarak bu nadiren doğrudan 'tam da öyle' veya 'hiç de değil' diye hüküm verilebilecek bir konudur - belli mesleklerdeki veya belli bazı sorunları olan insanlar, Psikoloji alanındaki belli bazı fikirlere başkalarından daha fazla meyillidirler. Ve bazıları hoşlandıkları fikirlerin tanıtımı için gerekli parayı sağlama konusunda diğerlerinden daha fazla olanağa sahipler.

Fakat hikâye burada sona ermiyor: Modern kültür, bütün bilgi önermeleri için 'bilimsel' olma şeklinde bir genel koşul getirdi. Bu bağlamda, kabul edilebilir olmak için, Psikolojik çalışma, bilimsel tarzda yürütülüp deneyler içermeli ve kuramlar üretmelidir. Yani XX. yy. insanının (veya her seviyeden Batılı veya Batı hâkimiyetindeki insanın) bilimsel psikolojisini yansıtmalıdır. Bir başka deyişle, modern yanlısı insanlar gerçekten 'bilimsel' bir biçimde düşünüp iş görmeye meyillidirler - öyle olmamalarını da 'mantıksızlık'larının bir kanıtı olarak yorumlarlar. Dolayısıyla ağırlık, psikolojik olanı, duygu, düşünce ve algılarımız da dahil, aklın kalkanı altına sokma yönündedir. Tabii ki 'bilimsel akıl'ın bu hâkimiyeti için az mücadele edilmemiştir ve milenyuma yaklaşırken gittikçe artan bir baskı altındadır. Fakat ilginç-

tir, bu eleştirilerin çoğu, aklın eleştirisi olarak değil, bilimin yenilgisinden ziyade onun genişleyip çözülmesini isteyen, çok sınırlı bir akıl kavramının eleştirisi olarak dile getirilmektedir. Bu tür gerilimler, had safhada müspet çizgisi belirgin yaklaşımlardan, daha sezgisel, deneye dayanmayan yaklaşımlara varıncaya kadar geniş bir yelpazede, Psikolojide bir hayli belirgindir. Disiplinin başlangıçta anlattığımız bu kronik çoğulculuğu aslında, toplumun psikolojik açıdan uğradığı büyük değişimi (temsil etmese de) yansıtmaktadır. Psikanalizde, gördüğümüz üzere, Freud'un, bilimsel akılla aklı tahtından indirmesi hâlâ mevcut olan bir zorunluluğu temsil ediyordu.

Yine de 'reflekssellik' kavramı yol almamıza yardımcı olabilir. İnsanlar, hem kolektif hem de bireysel olarak daima yaşamlarını ve deneyimlerini anlamlandırmak zorunluluğuyla karşılaşırlar. Öteki varlıkların aksine bizim 'temel', belirgin şekilde 'insani' bir doğamız yoktur (gerçi insan öncesi atalarımızın doğasından kimi özellikleri kalmış olabilir). Bu anlamlandırma zorunluluğu, hikâyeler ve atasözleri formundaki 'halk bilgeliği' kalıpları yoluyla dinsel ve kozmolojik sistemlerden, günlük psikolojik dilde oluşturulan anlamlara kadar, çeşitli aşamalarda karşılanmaktaydı. Koşullar değiştiğinde bu sistemler de uyum gösterdi. Bu nedenle 'insan doğası' sürekli yeniden yaratmak ve keşfetmek zorunda olduğumuz bir şeydir ve her yeni gelen nesil geçmişten gelen bilgileri kendi deneyimleriyle kıyaslar. Yaklaşık 1800'den itibaren tarihsel değişimin hızı birbirini izleyen nesillerin yaşamları arasındaki farkın büyüdüğü anlamına geliyordu (belki de bu uçurum XX. yy.'ın ortalarında doruğa ulaşmıştı).

'İnsan doğası'nın bu sürekli yeniden yaratılması işlemi (aynı zamanda canlı olmak diye de bilinir) tüm konunun

can damarıdır. Peki nasıl işler? Totolojiye yakın bir şekilde, yaşanmış deneyimler dünyasını, bireysel yaşamlarımızı anlamlandırmak için bir düşünceleri kaynağı olarak kullanırız. Bunu yaparken, değişen seviyelerde, artık işe yaramaz gibi görünen geleneksel düşüncelere ilavelerde bulunur veya onları değiştiririz. Nedir Psikoloji o halde? En kapsamlı yanıt, *bunun kurumsallaştırılmasıdır*, olur. Neden bu şekilde kurumsallaştı? Yanıt iki katmanlı. Birincisi, bu işlem için 'ham madde' (genel olarak mevcut doğa ve halk becerisi alanlarına karşı, örneğin) giderek artan bir biçimde bilim ve teknoloji alanlarından gelmeye başladığı için, bu gibi alanlarda uzmanlaşma, bu işlemin devamı için zorunlu bir hal aldı. Böylece, bilimsel ve teknolojik gelişmelere yönlendirilmiş bir disiplin ortaya çıktı, ve hedefi de onların psikolojik anlamlarını araştırmaktı. Dolayısıyla bu disiplin bunun bir yansıması olarak, dış dünyayla ilgili bilimsel buluşları (ve bunların sağladığı teknolojileri) insana, 'psikolojik olan'a uygulamakla ilgilenir. İşlemi tekeline almaksızın, bir Psikoloji disiplini icat etmek, modern bilim ve teknoloji tarafından keşfedilen ve yaratılan, giderek sofistike ve esrarlı hal alan olgularla kıyaslığında, işlemin sürekliliğini koruyabilmesinin tek yoluydu. Gördüğümüz üzere, Psikolojinin en sonunda, bütünleşmiş bir disiplin olarak uyum sağladığı olay evrimsel bir kozmolojinin bilimsel kabulüydü.

Cevabın ikinci kısmı daha açık bir şekilde bağlamsaldır. XIX. yy.'da yaşanan kentsel endüstri kültüründeki genişleme bu refleksif sürecin aldığı şekli belirledi. XVIII. yy.'dan itibaren 'insan doğası' kendine suç, delilik ve eğitim gibi şeyleri yönetme ihtiyacının yüzeyinde yeni bir toplumsal önem yüklüyordu. Bir yüzyıl sonra, insan doğasını anlamak için duyulan bu yönetme ihtiyacı olağanüstü ölçüde derinleşti. Yeni, kent merkezli ve yeni yeni başlayan ileri

teknolojiye sahip ve yoğun bir şekilde endüstrileşmiş kültür, daha alışılmadık bir yönetimi gerektiriyordu. Birçok devlet aracı kurumu, uygulanan planlarla ilgili istatistiksel veri ve bilgilerle besleniyordu. Bu işin bir yönü de, insanları çeşitli amaçlarla sınıflandırma ihtiyacıydı, bunun mümkün olabilmesi için de, sınıflandırılabilir kılınmalıydılar. Örneğin, geleneksel köy toplumu, gayri resmi cemiyet yapısında bir veya iki zihinsel engelliyle başa çıkabilirken, kent yerleşimlerinde 'normal altılık' veya 'zekâ geriliği' bir ana konu haline geldi; eğitim yaygın hale geldikçe, bürokratik idaresi, standartlaştırılması ve eğitim sürecinin kendisiyle ilgilenme vb. ihtiyacı da arttı. Toplumun yönetici ve idarecilerinin insan doğasını yeniden yarattığı şeklindeki dünya bakışı, insanların kendi idari ve yöntem üreten yaşamlarının bir ürünüydü. (Daha ayrıntılı bir anlatım için bkz. 3. Bölüm). Kendilerinden aşağı herkesin 'insan doğası'nı kendilerininkinden daha fazla anlamlandırmak zorundaydılar - böyle yaparak dolaylı yoldan kendilerininkini de anlamlandırmış oluyorlardı. Bu bağlamda, şimdiye kadar birçok felsefe yazarı tarafından tanınan girişimciliğin refleksifliği hızla görüntüden silindi. Süreç, kurumsallaştıranların psikolojik pozisyon ve özelliğini yansıtan bir biçimde kurumsallaştırıldı.

Böylece, psikolojinin yeri, insan ırkının, yaşanmış deneyimlerin ışığında insan doğasını yorumlayarak her zaman yaptığı bir şeyin kurumsallaştırılmasıyken, gündemlerinin, önceliklerinin ve yaklaşımlarının da, bu kurumsallaştırmayı uygulayanların tarihsel açıdan belli idari ve toplumsal güç çıkarları - yani kendi 'psikolojileri' tarafından derinden etkilendiklerini de görebiliriz. Fakat disiplin bünyesinde her zaman, insan yaşamında daha derin bir anlam sağlama hizmetini karşılamada bunu yeter-

siz bulanları da barındırmıştır. Örneğin Almanya'da bu yüzyılın başlarında, Dilthey ve E. von Hartmann gibi Wundt karşıtları Psikolojideki ana akımdan daha tatmin edici yeni bir *Lebenphilosophie* ('yaşam felsefesi') şekillendirmeye çalışmış, Gestalt Psikolojisi'nin indirgemeciliğe karşı anlamı koruma arzuları da, 6. Bölümde gördüğümüz gibi, onların çalışmalarının ana hedefi olmuştur. (Ne yazık ki *Lebenphilosophie* P. Lersch gibi Nazi dönemi psikologları tarafından sistemlerine dahil edilmiştir.) Disiplinin tarihindeki sapma ve dönmeler kısmen, başlangıçtaki hegemonyayı ve genişleyen sürece yedirilen 'yaşanmış deneyimler' dizisini zayıflatan çeşitli ve az çok kararsız adımları yansıtır. Bu nedenle yaklaşık son çeyrek yüzyıldır kadın, siyah ve eşcinsellerin psikolojiye girişleri hem kuramsal hem de metodolojik, daha önce büyük ölçüde sorgulanmayan birçok varsayımın zarar görmesine yol açmıştır (15. Bölümde tartışıldığı gibi, örneğin). Disiplinin daha 'demokratik' hale geldiği söylenebilir - hem bilişselci George Miller hem de toplumsal yapılandırmacı Kenneth Gergen'in 1970'lerde savunduğu bir şey. Öyle olsa bile, özgün 'idari' çıkarların ötesine geçerken bunları tamamen terk etmemiştir.

Dolayısıyla Psikoloji sayesinde zekâmızın ölçülebildiği, kişiliklerimizin 'sınandığı', değerinin saptandığı ve grafik olarak profilinin çıkarıldığı, zihinsel rahatsızlıklarımıza kaygı nevrozu, nevroz, stres bozuklukları olarak teşhis konduğu, davranışlarımızın ölçüldüğü, öğrenme eğrimizin yüksek açısının övüldüğü biliş tarzlarımızın tahkik edildiği bir dünyada yaşıyoruz. Nikolas Rose'un terimleriyle, 'öznelsellikler' 'yazılabilir ve hesaplanabilir' hale geldiler. Bunun diyelim ki kişinin en fazla fernolojik 'iyi niyet organı'nın boyutuyla övünebileceği 1840'larda ne kadar tuhaf görünebileceğini anlayabilmek için yüklü bir tarihi hayal gücüne ihtiyaç vardır.

Eğer Psikolojinin 'yeri' burada ana hatları verilen rolü oynamaksa, kendimizi psikolog olarak görmemizin ne anlama geldiği üzerine kafa yormak zorundayız. Başlangıç olarak ahlaki açıdan bakmalıyız. Bu da bizi insan doğası hakkında söylediklerimizin gerçekten önemli olduğu sonucuna götürür. Eğer bu kolektif, psikolojik anlam yaratma ve koruma toplumsal sürecinde pay sahibiysek, omuz silkip, toplumun bizim 'bilimsel' uzmanlığımızı 'yanlış kullanmasının sorumluluğundan kurtulamayız. Örneğin, yetkili ağızdan, insanları bir çeşit bilgisayar olarak tanıtmak kendimizi de öyle görmemize neden olacaktır. Bu bir noktaya kadar iyi olabilir, ama sadece bir çeşit bilgisayar olduklarını ve bu iddianın nihai bir bilimsel gerçek konumuna sahip olduğunu iddia edersek, ahlaki olmayan bir biçimde yetkimizi aşmış oluruz. Bazı koşullarda bilgisayar imajını yansıtmalı olarak kullanmak kendimizi anlamamıza katkıda bulunabilir, ama bu, psikolojik düşünce repertuarımızın baştan ayağa değişmesi değil, onun genişlemesi biçiminde olmalıdır.

Son olarak da bunu güçlendirmek gerekirse, bizim sonuç olarak profesyonel insanlar olduğumuzu söyleyerek, temelde hayli tuhaf bir iddiada bulunduğumuz anlamına gelir bu. Tabii genelde bunu sınırlıyoruz - disleksi veya algı veya travma sonrası stres bozuklukları ya da idari eğitim uzmanlarıyız diye - ama bu tuhaflığı yok etmediği gibi artırıyor. (Bir rahibin tartışmalı olarak yaptığı gibi) bütün olarak insani durumun değil, onun sadece bir kısmının uzmanları olarak, konuşma, görme veya acı çekme konularının uzmanları olarak geçim, maaş ve kariyer talep ediyoruz. Bu rollerin tadını çıkarmaya devam etmek istiyorsak, insanları bize harcadıkları zamana değdiğine onları ikna etmeliyiz. Uzun vadede, sadece bilim adamı gibi davranmayı sürdür-

mektense, içinde bulunduğumuz refleksif durumu açık ve kesin bir biçimde ifade etmenin daha akıllıca olacağını düşünüyorum.

Bana göre, Psikoloji olasılıkları azaltmamalı, genişletmeli; anlamları ortadan kaldırmayıp zenginleştirmeli; sonlandırmaya değil, özgürleştirmeyle uğraşmalıdır. Bütünüyle 'nesnel' olduğu varsayılan bir uzman akıl kontrolü ve idaresi sürecine değil, aktif bir kolektif bilinç genişlemesi sürecine katkıda bulunmalıdır. Bu, kulağa fazla muhteşem geliyorsa bile, kanımca daima öyleydi, başka bir şey olma girişimlerine rağmen. Kimse son sözü söyleyemez.

KONU İNDEKSİ

Afro-Amerikalılar; 240, 317, 318, 326; *ayrıca bkz.:* Siyah Psikolojisi, ırk, ırkçılık
AI (yapay zekâ);.139-141, 143, 199, 200
Amerikan Yerlileri; 316, 318
Ames Odası; 205
ampirizm; 34
antropomorfizm; 280
Alman Psikolojisi; 338
Akıl ve Ahlak Felsefesi; 34, 80-83, 87
akıl hastalığı; 156, 160, 161
amaç güden açıklama; 135
algı; 14, 54, 118-123, 126, 127, 138, 142, 165, 185, 193-208, 221, 236, 259, 315, 316, 326, 338, 340, 343, 348, 353
aile; 57, 161, 163, 235, 236, 256, 298, 299

beyin; 50, 101, 121, 136, 145, 164, 173, 177-188, 202, 204, 296
Budizm; 77
Biliş Psikolojisi; 104, 105, 124, 126, 131, 132, 139-142, 197, 199-202, 206, 207, 213, 224, 225, 240, 241, 250, 352, 386,
bilişsel uyumsuzluk kuramı; 143, 240
bağlantıcılık; 28, 30, 50, 178
bilinç; 40, 54, 55, 58, 73, 74, 79, 80, 96, 120, 121, 252, 253, 281, 291
büyüme hareketi; 257
benlik; 73, 77, 78, 85, 160, 236, 255, 257
bilinçdışı; 39, 41, 61

canlı manyetizması; 42
Catell'in "16 KF" (Kişilik Faktörü) anketi; 222
cinsiyet; 58, 63, 106, 154, 166, 231, 236, 256, 259, 266, 271, 273, 287, 289, 291, 296, 298, 300-305, 327

Çağrışımcılık; 33, 34, 74, 75, 185
çocuk doğası; 249
davranış ölçümü; 217
davranışçılık; 95, 100-102, 104, 106-109, 117, 124, 126, 131, 140, 142, 206, 257
deneysel metot; 79
deneyci etkisi; 322
dejenerasyon kuramı; 49, 50, 60, 157
delilik; 29, 50, 51, 60, 152, 153, 156-159, 162-165, 171, 350
Duygu teorisi, James-Lange; 75, 76
dil; 18-20, 29, 31, 32, 37, 42, 54, 98, 103, 104, 137, 141, 142, 152, 183, 196, 215, 225, 239, 241, 278, 349
din; 29, 30, 35, 71, 82, 202, 221, 235, 251, 289, 291, 349
duyuculuk; 34
düşünce akışı; 73

Eğitim Psikolojisi; 86
ergograf; 225
etoloji; 105, 206, 239, 276, 281
evrim; 31, 42, 43, 47-52, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 65, 70, 80, 82, 85, 87, 88, 97, 167, 206, 213, 232, 249, 250, 252, 254, 257, 258, 271, 273, 274, 289, 293, 313, 314, 321, 326, 350

eşcinseller; 243, 256, 352
Etki ve Alıştırma Yasaları; 78
Endüstriyel Psikoloji; 226
Endüstriyel Devrim; 35
feminizm; 219, 288, 291, 297
felsefe; 14, 30, 31, 33-36, 39-43, 48, 52, 54, 69, 71, 72, 80-83, 85, 88, 103, 108, 109, 132, 138, 142, 162, 206, 211, 231, 295, 351
fernoloji; 37, 38, 43, 61, 177-179
fizyognomi; 38

Gelişim Psikolojisi; 39, 80, 84, 108, 207, 250, 260, 261, 340
genetik; 48, 84, 97, 98, 138, 257, 273, 311, 312, 321, 322 324, 326
Gestalt Psikolojisi; 117, 119, 126-128, 131, 142, 147, 181, 352
Gestalt terapisi; 126, 127, 163
görsel yanılsamalar; 202

hayvanlar; 31, 49, 269, 273-281
halk psikolojisi; 20, 55, 158, 171, 185, 212
hipnozculuk; 141, 234

IQ; 20, 158, 212, 214, 216, 226, 311, 317, 325, 326, 329
ırk; 42, 165, 236, 293, 302, 312-315, 317-328, 351
ırk devingenliği kavramı; 324
ırkçılık; 106, 313, 315, 318, 320, 325, 327, 328

insan resmi çizdirme testi; 222
işlevselcilik; 38, 51, 79, 86-88, 95, 98, 103, 179, 278,
insan doğası; 11, 16, 29, 36, 41-43, 49-51, 60, 63, 87, 72, 110, 167, 168, 206, 218, 327, 339, 343, 350, 351, 353
içgüdü; 49, 51, 60, 75, 98, 105, 167, 233, 235, 242, 252, 257-259, 271, 273, 275, 281, 293, 299, 315, 338, 341
İzomorfizm; 120
ilkel akıl kavramı; 328
indirgemecilik; 34, 125, 178, 183
İskoç Aydınlanması; 33, 41
irade; 72, 76, 80, 187, 218, 233, 251, 291-293, 315, 318
istatistikler; 215

Jacquard tezgahı; 136, 137

Karşılaştırmalı Psikoloji; 9, 49, 96
kitleler; 232
kültür ve kişilik okulu; 319, 340
kuzeycilik; 317
kişilik; 14, 28, 38, 54, 62, 103, 106, 125, 131, 151, 152, 154, 157-160, 164, 165, 197, 207, 216, 217, 221-225, 240, 242, 259, 260, 300, 303, 319, 325, 340, 341, 352
kadın; 58, 60, 63, 157, 237, 287-304, 342, 352

lezbiyenlik; 277, 310
LSD; 161

MPI; 222
Metafizik Kulübü; 70
MMPI (Minnesota çok Aşamalı Kişilik Envanteri); 222
maymunlar; 127, 275, 277
moral tedavi; 233
melez hipotezi; 322

New England Transandantalizmi; 72
nesnellik; 61, 303

otoritercilik; 217-220, 239, 242

öjenik; 50, 52, 57, 157, 267, 314
özgür irade; 72, 80, 291
öğrenme; 9, 27, 28, 36, 39, 58, 78, 98, 99,

101, 102, 104, 106, 107, 123, 125, 138, 151, 195, 197, 202, 215, 225, 234, 250, 253, 254, 257, 258, 276, 287, 352
ölçüm; 53, 57, 102, 120, 111, 213-217, 221, 225, 227
önyargı; 97, 165, 336, 239, 240, 319, 325, 327

PDI (paralel dağıtılmış işlem); 142, 181, 201
poligenizm; 315
pragmatizm; 71, 72
Prägnanz Yasaları; 121
primatlar; 48, 207, 241, 252, 270, 272, 274, 275, 278, 296, 328
program kavramı; 104, 123, 136-140, 221, 259
psikiyatri; 40, 77, 154, 157, 159, 160, 162-164, 256
psikanaliz; 100, 142, 159, 165, 166, 169, 170, 257, 258, 298, 305, 320, 349
Psikolojik uzmanlık; 59, 151
psikolojik dil; 349
psikoloğun rolü; 10, 16, 20, 23, 56, 83, 168, 322, 343, 353
psikoloğun başarısızlığı; 12, 169, 320, 348
psikometri; 56-58, 212, 223-227, 326
psikofizik; 39, 54, 86, 95, 134, 195, 196, 213, 315, 316

Rasyonalizm; 33-35
renk körlüğü;194
Rorschach Testi; 158, 222
refleksif söylem; 27, 29, 79, 243
refleksoloji; 110

Saint Louis Açıklaması; 316
saldırganlık; 222, 242, 271, 341, 342
savaş; 86, 125, 162, 198, 218-220, 226, 233, 237, 239, 241, 242, 302, 328, 329, 337-344
savaş yorgunluğu; 338
Sağduyu okulu; 33, 82, 178
Siyah Psikolojisi; 325
sibernetik; 135, 136, 191
sinir sistemi; 50, 177, 204, 293
soylu yabani; 42
Sosyal Psikoloji; 9, 41, 77, 85, 124, 125, 216, 212, 231, 234-240, 242, 243, 302, 325, 341
sosyobiyoloji; 285
sosyoloji; 14, 41, 235, 237, 239, 243
Spencer hipotezi; 315, 316, 318

şizofreni; 158, 256

tarih: 7-17, 20, 21, 23, 25, 28, 29, 32, 38, 42, 51, 53-56, 81, 85, 109, 119, 132, 151, 154, 166, 194, 197, 211, 218, 235, 289, 343, 349
tekrarlama kuramı; 48, 50, 84, 249, 252, 253, 257
tematik değerlendirme testleri (TAT); 159, 221
tepki süresi (RT); 39, 211
Turing Makinesi; 131
Turing Testi; 131

Ulusal Endüstriyel Psikoloji Enstitüsü; 226
varoluşçuluk; 160, 162, 256
Varoluşun Yüce Zinciri; 31
Vietnam Savaşı; 162, 343

Wehrmacht Psikolojisi; 338

Yahudi karşıtlığı; 124, 217, 240, 318, 319, 325

zekâ; 30, 50, 52, 58, 62, 131, 136, 139, 185, 212, 214-216, 222, 223, 297, 314, 316, 318, 321, 326, 338, 341, 351
'zenci'; 315-318, bkz. Afro-Amerikalılar

İSİM İNDEKSİ

Ach, N. 59
Adler, A. 173, 257
Adorno, T. W. 244
Agassiz, L. 74
Allport, F. 238
Altmann, S. A. 282
Angell, J. R. 99
Argyle, M. 243
Aristoteles 15, 295
Asch, S. 129
Austin, G. 143

Bachofen, J. J. 300
Bacon, F. 31, 33
Bain, A. 41, 42, 56
Baldwin, J. M. 81, 83, 87, 89, 104
Bannister, D. 163
Bascom, J. 87, 90
Bastian, H. C. 183
Beauvoir, S. de 305
Bell, C. 42
Bentham, J. 45
Bergson, H. 237
Berke, J. 163
Berkeley, G. 197, 206
Bernstein, B. 243
Binet, A. 135, 162, 217-219, 237
Binswanger, L. 164
Blake, R. 204
Boas, F. 325
Boden, M. 145, 146
Boesch, C. 282
Boesch, H. 282
Bogardus, E. 238
Boole, G. 136
Boring, E.G. 52, 59, 90
Bosch, H. 157
Bowlby, J. 262
Boyle, M. 167
Brady, J. V. 279, 280
Brahms, J. 240
Brentano, F. 59
Breuer, J. 77
Breughel, P. 157
Brigham, C. C. 323, 325
Broadbent, D. 135, 143
Broca, P. P. 183
Brown, R. 245
Brown, T. 39
Bruce, V. 204
Bruner, J. 146, 147, 245
Bühler, C. 130, 259
Bühler, K. 59
Buridan, J. 225
Burrows, Dr. 160
Burt, C. 60, 218
Burton, R. 157

Calkins, M. W. 87
Cannon, W. 81
Cartwright, D. 246
Cattell, J. McKeen 89, 92
Cattell, R. B. 163, 217, 226
Charcot, 297
Chomsky, N. 145, 147
Churchland, Patricia 23, 146
Churchland, Paul 23, 146, 186
Clark, M. 189
Clauss, L. F. 334
Coleridge, S. T. 31
Combe, G. 42
Condillac, E. B. de 37
Cook, Capt. J. 46
Cooper, D. 163, 165
Copley, Bayan 293
Costall, A. 12, 146, 148, 205
Craik, K. 135, 202

D'Holbach, P. T. 37
D'Oresme, N. 225
Dalton, J. 198
Danziger, K. 12, 58
Darwin, C. 47, 51-53, 60, 76, 217, 254
Darwin, E. 253
Davis, R. C. 86
Day, T. 253
Dennis, W. 259
Descartes, R. 34, 37
Dewey, J. 76, 87, 90, 92, 99, 205
Dilthey, W. 59
Dixon, N. F. 345

Doerner, K. 162
Draper, W. 333
Drever, J. 275
Dumas, G.
Duncker, K. 128, 132
Dunlap, K. 241

Edelman, G. M. 185
Edgeworth, M. 253
Edgeworth, R. 253
Edwards, D. 248
Ehrenfehls, C. von 121
Ehrenreich, B. 259
Einstein, A. 60, 123, 172
Ellenberger, H. F. 162
Ellis, H. 147
Emerson, R. W. 76
English, D. 259
Erikson, E. 173
Esquirol, J. E. D. 160
Eysenck, H. J. 156, 162, 222, 224-226

Fechner, G. 43, 57, 58
Ferguson, A. 38, 46
Ferguson, G. O. Jr. 328
Ferrier, D. 183
Festinger, L. 147, 244, 245
Fisher, R. A. 137
Flourens, M. J. P. 42
Fodor, J. 145, 146
Forrester, J. 302
Fossey, D. 282
Foucault, M. 156-158, 161, 164
Freud, S. 24, 64, 77, 85, 88, 104, 131, 162, 169-173, 226, 227, 238, 244, 254
Friedan, B. 305
Fritsch, G. 183
Froebel, E. 44, 253, 255
Fromm, E. 173

Galanter, E. 143
Gall, F. J. 41, 181, 182
Galloway, F. J. 324
Gallup, G. G. 282
Galton, F. 54, 56, 60, 61, 63, 64, 66, 199, 216, 217, 219, 220
Garth, T. R. 73
Gauss, K. F. 128
George III. 160
Gergen, K. 247
Gesell, A. 258
Geuter, U. 3[illegible]4
Gibson, J. J. 203-205, 207-210
Gigerenzer, G. 230
Ginsberg, A. 168
Ginsburg, M. 238
Godwin, W. 39, 46
Goethe, J. W. 256
Goldberg, D. T. 318
Good, J. 205
Goodenough, F. 226
Goodno[illegible], J. 143
Gordon, I. E. 204, 207
Gould, S. J. 332
Grant, M. 323
Graumann, C. F. 236
Green, P. R. 204
Gre[illegible]nfield, P. M. 245
Greer, G. 292, 296
Gregory, R. 203, 204, 208
Groos, K. 257

Haeckel, E. 52
Hall, G. S. 54, 87-89, 257
Hall, M. 43
Hamilton, E. 253, 281
Hamilton, Sir W. 38
Harding, S. 306
Harlow, H. F. 279, 280
Harlow, M. K. 279, 280
Harris, J. 46
Hartley, D. 37, 39
Hartmann, E. 358
Hebb, D. O. 108
Helmholtz, H. 28, 199, 200, 201, 203, 209
Helvetius, C. A. 37
Herbart, J. F. 40, 44, 253, 256
Herder, J. G. 46
Hering, E. 199-201, 203, 209
Herman, L. M. 282
Hitler, A. 237
Hitzig, E. 183
Hobbes, T. 34
Horney, K. 173, 292, 305
Howe, G. 253
Howitt, D. 334
Hubel, D. H. 204
Hull, C. L. 105-107, 147
Hume, D. 37, 38, 65
Hunter, W. S. 103
Huxley, T. H. 35

Ingold, T. 205, 282
Itard, J. M. G. 44, 253

Jaensch, E. R. 221, 224, 334
James, W. 37, 54, 73-77, 79, 81-85, 87, 189, 238
Jardine, R. 135
Jastrow, J. 87, 301
Jensen, A. 332, 333
Johanssen, I. 102
Joyce, J. 79

Jung, C. G. 88, 162, 163, 238, 256, 292, 299, 302, 304, 334, 344, 347

Kahnemann, D. 145
Kant, I. 37, 38, 40, 56, 81, 192, 215
Kelley, T. L. 219
Kelly, G. A. 147, 163, 190, 227
Kennedy, J. F. 345
Kerr, J. 293, 304
Kinsey, A. C. 305
Klein, M. 173
Klineberg, O. 325, 327, 329
Koch, S. 236
Koffka, K. 121, 122, 124, 128, 256
Kraepelin, E. 162
Krafft Ebing, E. von 170
Kretschmer, E. 162
Krieger, K. 282

La Mettrie, O. de 37
Lacan, J. 173
Ladd, G. T. 87, 89, 91
Ladd-Franklin, C. 198
Laing, R. D. 163-165, 254, 260
Lashley, K. 105
Lavater, J. C. 42, 273
Lavoisier, A. L. 60
Le Bon, G. 55,64, 235-239, 242, 244, 248, 321, 348
Leary, D. E. 12
Lersch, P. 358
Levi-Strauss, C. 285
Lewes, G. H. 55
Lewin, K. 128, 129
Lewontin, R. C. 332
Likert, R. 221, 240
Lloyd Morgan, C. 53, 275, 284
Locke, J. 35-38, 44, 182, 197, 253, 254, 257
Loeb, J. 100
Lombroso, C. 297, 298, 301
Lorenz, K. 109, 275-277, 345
Lotze, H. 40
Lynn, R. 333

McClelland, D. 246
McClelland, J. L. 205
Maccoby, E. E. 306
McCosh, J. 87
McDougall, W. 79, 238, 275, 322
Mach, E. 59
Mackenzie, D. 112
Magendie, F. 42
Malebranche, N. 37
Mama, A. 333
Mandeville, B. de 46
Mann, H. 42
Marbe, K. 59
Marcuse, H. 173
Marr, D. 145, 146, 204-206, 208, 209
Martin, E. D. 242
Maslow, A. 129, 285
Maudsley, H.
Maxwell, C. 225
May, M. A. 240
Mead, G. H. 81, 91, 106, 240, 259
Mead, M. 240, 259, 325
Meier, N. C. 344
Merton, R. 16
Metzger, W. 129
Meyer, M. F. 103
Middleton, D. 248
Miles, C. C. 291
Miles, R. 291
Mill, J. 37, 39, 54
Mill, J. S. 37, 54
Miller, G. A. 108, 143, 145, 146, 358
Minsky, M. 145
Mischel, W. 307, 308
Mitchell, J. 303, 309
Moebius 297, 299
Molyneux, W. 197
Monboddo,Lord 46
Montesquieu, C. L. de 46
Morawski, J. G. 12, 83, 292, 307
More, H. 253
Morgan, E. 305
Morgan, L. H. 53, 274, 285
Mosso, A. 229
Munsterberg, H. 75, 83, 92
Murchison, C. A. 241
Murray, H. 163, 225, 246, 332
Mussolini, B. 237
Myers, C. S. 230, 322

Neisser, U. 145
Neumann, J. von 137, 146
Newton, I. 39, 60
Nietzsche, F. W. 299

O'Donnell, J. M. 91
Olver, R. H. 245
Osgood, C. E. 147, 228, 245
Owusu-Bempah, J. 334

Parmelee, M. 103
Parker, I. 248
Pasteur, L. 236
Pavlov, I. 24, 103, 104, 114, 279
Pearsall, R. 293
Pearson, K. 217
Peirce, C. S. 74
Penfield, W. 184
Penrose, R. 185
Pestalozzi, J. H. 44, 253, 255
Petermann, B. 334
Peterson, J. 324
Piaget, J. 135, 147, 219, 228, 256
Pinel, P. 44, 160, 161
Pitts, W. 12
Planck, M. 123
Platon, 15, 73
Poincare, H. 237
Popper, K. 169
Porta, D. 273
Porter, N. 65, 87
Porteus, S. D. 324, 325, 330
Preyer, W. 54, 257
Pribram, K. 184
Priestley, J. 253
Prince, M. 87
Pylyshyn, Z. 145

Quetelet, L. A.J. 217

Rayner, R. 104
Reid, T. 37, 44, 56, 182, 197
Reil, J. C. 45
Renouvier, C. B. 76
Ribot, T. 55, 237
Riecken, H. W. 245
Rivers, W. H. R. 322
Rogers, C. 285
Romanes, G. 53, 275
Roosevelt, T. 241
Rose, N. 63, 346, 347, 358
Rousseau, J-J. 44, 46, 253-256
Rowbotham, S. 292
Rumelhart, D. E. 205
Rushton, J. P. 332, 333
Russell, B. 112

Samelson, F. 344
Sanford, E. C. 87
Sartre, J-P. 260, 285
Schachter, S. 245
Schaller, G. B. 282
Schelling, F. W. J. 40
Schusterman, R. J. 282
Scott, D. 347
Scripture, E. W. 87, 89
Sechenov, I. M.
Seguin, E. 253
Sekuler, R. 204
Shakespeare, W. 157
Shannon, C. 137, 146
Shaw, J. C. 143
Sherif, M. 240
Shotter, J. 248
Sikorsky, Prof. 80
Simon, H. A. 145, 146, 218
Skinner, B. F. 106-108, 110-113, 147, 216, 279
Smith, A. 38, 45
Smith, R. 12
Soyland, J. 12
Spearman, C. 60, 135, 218, 219
Spencer, H. 42, 47, 51-54, 64, 135, 321, 322, 324
Spielrein, S. 292, 304
Spinoza, B. B. 37
Spock, B. 257
Stalin, J. 237
Steele, R. S. 307
Stern, W. 130, 218, 256, 257
Stevens, A. 344
Stewart, D. 38, 182
Still, A. 12, 148, 205
Stitch, S. 189
Stone, L. 293
Stopes, M. 305
Stout, G. F. 55
Strong, A. 323
Stumpf, C. 59, 198
Suarez, S. D. 282
Suci, G. C. 228, 245
Sully, J. 54, 90, 256, 257
Sultan, 127
Swedenborg, E. 73
Szasz, T. 163, 165

Tannenbaum, P. H. 228, 245
Tarde, G. 55, 64, 236, 237
Terman, L.M. 218, 219, 291, 323
Tetens, J. N. 37
Thomas, W. I. 91
Thoreau, H. 76
Thorndike, E. L. 82, 103, 215, 239, 240, 323
Thurstone, L. L. 219
Tinbergen, N. 109, 275, 277
Titchener, E. B. 59, 87, 89, 239
Tolman, E. C. 105, 128, 138, 139
Tooke, H. 46
Triplett, N. 238

Trivers, R. L. 281
Trotter, W. 344
Tuke, S. 45, 160
Turing, A. 135, 137

Victor ('Wild Boy of Aveyron'), 44, 253
Vygotsky, L. 254, 259

Walker, A. 295
Walter, G. 81
Ward, J. 55
Ward, L. 87, 238
Warner, M. 293
Washburn, M. F. 87, 282
Wason, P. C. 145, 146
Watson, J. B. 89, 99-106, 108, 109, 112-114, 123, 254, 258
Watson, R. I. 24
Weber, E. H. 43, 57
Weiner, N. 137, 139, 140
Weininger, O. 295, 296
Weiss, A. P. 103
Wertheimer, M. 121, 123, 125, 128, 129, 131, 204
Whipple, G. M. 219
Whitehead, A. N. 143
Wiesel, T. N. 204
Williams, J. M. 238, 239
Willis, T. 160
Wilson, E. O. 277
Winch, W. H. 60
Wolff, C. 37
Woodworth, R. S. 107, 322
Wright, C. 74
Wundt, W. 43, 51, 55, 58-60, 63, 67, 74, 75, 77, 88-90, 121, 122, 198, 358

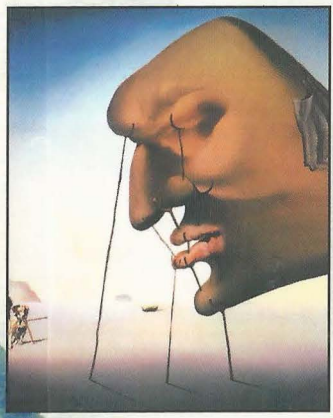
Yerkes, R. M. 103, 218, 323
Young, R. M. 181, 182
Young, T. 199, 200
Yule, U. 60

Zander, A. 246

Psikoloji nasıl gelişti?
Modern toplumda psikolojinin yeri nedir?

Psikoloji, gündelik hayatta giderek yükselen bir öneme sahip... Giderek daha çok kişiyi ilgilendirir hale geldi... Film izlerken, müzik dinlerken, resim yaparken ya da çalışırken; gün geçmiyor ki, çıkmasın karşımıza... İlgiyi kendine çevirmesin...

Peki, ama bu nasıl bir disiplindir? Sınırları nerede başlayıp nerede biter? Yıllar içinde nasıl bir evrim ya da değişim geçirmiştir? Niçin bu kadar hayatın içindedir? Ve niçin bunca uzaktır hayattan? Nedir sanatla alıp veremediği? Nedir paylaşmak ve tartışmak istediği?



Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak, işte bu denli 'yakın' olduğumuz, bildiğimiz ya da bildiğimizi sandığımız bir disiplin üzerinde okuru yeniden düşünmeye davet ediyor. Birçok temel konu tarihsel bağlamları içinde inceleniyor: Sosyal Psikoloji'nin çağdaş toplumsal konularla biçimlenmesi, psikanalizin etkisinin nedenleri, disiplinin ırk ve cinsiyete karşı ilgisinde meydana gelen değişiklikler vs.

Toplumun kendisi gibi psikoloji de gelişiyor, biçimleniyor ve modern dünyada bireyin duruşuyla bir kez daha şekilleniyor. *Psikolojiyi Yerli Yerine Oturtmak*, bu açıdan özellikle öğrenciler ve bu disiplinle ilgilenen herkes için faydalı bir kitap niteliğinde...

ISBN 975-468-279-8
9 789754 682793
SAY YAYINLARI

BİLİM DİZİSİ